

TIZEDIK ÉVFOLYAM

LÁTHATÁR

KISEBBSÉGI KULTÚRSZEMLE

A KÜLFÖLDI MAGYAROK ÉS KÖZÉPEURÓPAI NÉPEK SZELLEMI ÉLETÉNEK FIGYELŐJE

SZERKESZTI: CSUKA ZOLTÁN

E különszámunkban a debreceni Nyári Egyetem és a Tisza István Tudományegyetem jogi és államtudományi karának Kisebbségjogi Intézete által 1942 augusztus 1-től 18-ig rendezett nemzetiségi előadásorozaton elhangzott előadások teljes szövegét közöljük. Tartalomjegyzéket lásd a 2. oldalon.

A debreceni nemzetiségi előadásorozalon részt vett közgazdasági tisztviselők egyik csoportja a központi egyetemi épület előtt, dr. Flechbarth Ernő egyetemi ny. r. tanárral, az előadásorozat vezetőjével és dr. Oszvald György miniszteri tanáccsal, a miniszterelnökség II. ügyosztályának kiküldöttjével (középen, balról jobbra).

X. ÉV

1942 OKTÓBER

10. SZÁM

E 124 OLDALAS NEMZETISÉGI KÜLÖNSZÁMUNK ÁRA 4 PENGŐ

**„ÉS AMINT AKARJÁTOK, HOGY AZ EMBEREK VELETEK
CSELEKEDJENEK, TI IS AKKÉPEN CSELEKEDJETEK AZOKKAL“**

LUKÁCS EVANGÉLIUMA, 6. R. 31. VERSE

LÁTHATÁR

kisebbségi kultúrszemle, a közép-európai népek és a külföldi magyar szórványok szellemi életének figyelője. Megjelenik havonta. Felelős szerkesztő: Csuka Zoltán. — Kiadja a Studium Könyvkiadó Rt. Felelős kiadó: Imre Kálmán dr. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, VII., Baross-tér 15. Telefon: 426—921. Szerkesztőségi hivatalos órák d. e. 9—1-ig. Előfizetési ár jogi személyeknek és egyesületeknek évi 20 pengő, egyébként 10 pengő. Egyes szám ára 1 pengő.

Szerkesztő: CSUKA ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:

Bédi Imre, Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Majtényi I. Géza, vitéz Nagy Iván, Rónai András

A pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet önálló rovatainak főszerkesztője:

Faluhelyi Ferenc dr.

egyetemi ny. r. tanár, az intézet igazgatója

TARTALOM:

*A Debreceni Nyári Egyetem nemzetiségi előadásorozata
alkalmából elhangzott előadások:*

<i>Pataky Tibor dr.</i> miniszterelnökségi államtitkár: Nemzetiségi politikánk alapjai	217	<i>Hinczy Sándor</i> apost. protonotárius, nagyprépost, kárpátaljai főtanácsadó, a felsőház örökös tagja: A magyarországi rutének	257
<i>Kósa Kálmán dr.</i> miniszteri osztályfőnök: Nemzetiségi politikánk és iskolaügyünk	223	<i>Balla Pál dr.</i> miniszterelnökségi min. tanácsos: A visszacsatolt Délvidék nemzetiségi viszonyai	261
<i>Makkai Sándor dr.</i> egyetemi ny. r. tanár: A nemzetiségi kérdés szabályozásának lelki feltételei	226	<i>Deák Leó dr.</i> Bács-Bodrog vm. főispánja: A magyarországi szerbek	265
<i>Kovács Alajos dr.</i> államtitkár, a m. kir. központi stat. hivatal ny. elnöke: A magyarság számbeli súlya Magyarországon történelmünk folyamán és jelenleg	228	<i>Pukánszky Béla dr.</i> egyetemi ny. r. tanár: Németek és magyarok egy hazában	269
<i>Flachbarth Ernő dr.</i> egyetemi ny. r. tanár: A nemzetközi kisebbségi jog legújabb fejlődése	234	<i>Birkás Géza dr.</i> miniszteri s. titkár: A hazai németiség helyzete	273
<i>Hankiss János dr.</i> egyetemi ny. r. tanár: Irodalomkultúra és nemzetiségi kérdés	238	<i>Thim József dr.</i> történetíró: A magyarországi vendekről, horvátokról, bunyevácokról és sokacokról	278
<i>Flachbarth Ernő dr.</i> egyetemi ny. r. tanár: A magyar nemzetiségi jog és politika törté- tének vázlata	241	<i>Pfeiffer Miklós dr.</i> kassai székesegyházi kanonok: A katolikus egyház és a hazai nemzetiségek ..	279
<i>Balogh Béla dr.</i> egyetemi m. tanár: A magyarországi nemzetiségek antropológiai szempontból	244	<i>Nagy Géza dr.</i> ref. teológiai tanár: A református egyház és a nemzetiségek	291
<i>Szabó István dr.</i> egyetemi m. tanár: A magyarországi nemzetiségek településtörténete	249	<i>Moravék Endre dr.</i> miniszteri oszt. tanácsos: A nemzetiségi kérdés és a magyar társadalom ..	296
<i>Sziklay László dr.</i> főiskolai tanár: A magyarországi szlovákok	253	<i>Oszvald György dr.</i> miniszterelnökségi min. tanácsos: A hazai nemzetiségek jogi helyzete	301
		<i>Bozóky Ferenc dr.:</i> A nemzetiségi kérdés gazdasági vonatkozásai ..	308
		<i>Boda István dr.</i> egyetemi c. rk. tanár: A magyarországi nemzetiségek lélektani szempontból	313

Az előadásokat elhangzásuk sorrendjében közöljük.

Megjegyzés: *Járosi Andor* kolozsvári ev. esperes: Az evangélikus egyház és a nemzetiségek valamint *Makkai László dr.* intézeti tanár „A magyarországi románok” c. előadása lapzárlatig nem érkezett és így kimaradt.

Jelen októberi számunk 124 oldalas bővebb terjedelmét a miniszterelnökség sajtófőnöksége 4985/ME. III. sz. alatt engedélyezte.

DR. PATAKY TIBOR miniszterelnökségi államtitkár:

Nemzetiségi politikánk alapjai

(Elhangzott 1942 augusztus 1-én)

Mindenekelőtt mély hálával emlékezem meg a miniszterelnök úr Önagyméltóságáról, aki lehetővé tette, hogy a Debreceni Nyári Egyetem ezévi előadásában — egy külön tanfolyam keretében — lényeges rész jutott a magyar nemzetiségi kérdéssel, de egyben általában a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos problémáknak megvilágítására.

Hálás köszönetemet kell ezután nyilvánítsam a Nyári Egyetem nagyérdemű vezetőségének, Hankiss és Flachbarth professzor uraknak, akik — jól ismervén a nemzetiségi kérdés jelentőségét a megnagyobbodott Magyarországon — a legnagyobb készséggel munkálkodtak közre oly irányban, hogy a Nyári Egyetem ez évi ciklusában fontosságának megfelelő szerep jusson a nemzetiségi kérdésnek.

Mély tisztelettel köszöntöm az előadáson megjelent illusztris vendégeket, közöttük különösen is Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter úr önagyméltóságát. Az ő megjelenése utal egyben arra is, hogy a nemzetiségi kérdés megoldásának egyik legfontosabb munkaterülete a kulturális terület.

Köszöntöm önagyméltóságát, mint annak az ősi magyar nemzetségek kiváló sarját, amely számos kimagasló közéleti férfit adott az országnak, sőt Szinyei Merse Pál személyében egy világhírű művészt is. Annak az ősi magyar nemzetségek sarját, amelynek egyik kiváló tagja: Szinyei Merse István b. t. t., Sáros vármegyének hosszú időn át alispánja és főispánja, majd Zemplén és Árva vármegyék főispánja, közelmúlt napokban hagyott el bennünket. Szinyei Merse István egészen kivételes egyéniségével természetesen ezuttal nem foglalkozhatom, azonban éppen előadásom tárgya révén, kínálkozok feleleveníteni az ő hemes emlékét, mint olyanét, aki többévtizedes közéleti pályáján egyik legkiválóbb gyakorlati munkása és pedig sikeres munkása volt a nemzetiségi béke megteremtésének szlovák vonalon. Erős magyar volt, öntudatos magyar volt a magyarság bástyájának, a magyarság küldetésének ösztönös tudatában levő, e szerint élő és mindig a szerint cselekvő magyar. Erős magyar, öntudatos magyar volt, ezért volt értéke és megértése a jogos nemzetiségi kívánalmakkal szemben.

Az előadássorozatot én vezettem be, az állami, a hivatalos nemzetiségi szolgálatnak immáron 21 év óta vezetője. A további előadók között kiváló szakemberek szerepelnek, köztük több jelenlegi és volt hivataltársam is. Ez a nemzetiségi ügyek legfőbb intézőjének, a miniszterelnök úr öxellenciájának s kormányának legteljesebb beleegyezésével, legteljesebb akaratával történik. Ez dokumentálja azt a körülményt: a magyar kormány a legnagyobb súlyt helyezi arra, hogy a nemzetiségi kérdésben egységes és helyes közfelfogás alakuljon ki s e célból sorompóba állítja hivatalos apparátusának munkásait is. A miniszterelnök úr programjával kapcsolatos felvilágosító, nevelő

munkának része, kezdete a debreceni Nyári Egyetem nemzetiségi előadássorozata.

Szükség van erre a nevelő, felvilágosító munkára, mert az 1938. óta történt változások és az 1918—38. közti húsz év eseményei következtében a nemzetiségi kérdés a magyar államiság alapkérdéseinek egyik legfontosabbja lett, amely jellegében és súlyában nem mérhető természetesen a trianoni Magyarország nemzetiségi kérdéséhez, de nem mérhető az 1918. év előtti helyzethez sem.

Jelentősen változott a helyzet s ez az újjászülető, újjárendeződő Európában minőségében megváltozott feladat elé állítja az ország kormányát, de az ország egész lakosságát is a magyarságot és a nemzetiségeket egyaránt s azokat a közfunkcionáriusokat, akik foglalkozásuknál fogva gyakorlatilag foglalkoznak a nemzetiségek életviszonyaival, tehát e tanfolyam hallgatóit is.

Világégésben vagyunk, e világégésben hárul reánk ez a minőségében megváltozott feladat, amelynek lényege, hogy amikor nagy szövetségeseink oldalán létünkért harcolunk, az egész Magyarországnak, annak magyar és nem magyar népének létéért, fennmaradásáért, jövőjéért, akkor békeséget teremtünk, kiegyenlítődést munkáljunk ki, időtálló szintézist készítsünk elő a magyar állam, a magyarság és a magyar állam területén élő nem magyar ajkú lakosság között.

Mindezt nemcsak magunkért, hanem — szilárd meggyőződésünk szerint — az új, igazságos Európa érdekében is.

Előadásomban speciálisan vázolni fogom a nemzetiségi politikánk alapjaira, alapelveire vonatkozó tetteket s az ezekből folyó gyakorlati kormányzati és igazgatási teendőket, helyesebben azoknak irányelveit, — mindezt az előbb említett feladat szemszögéből. — De egyben azokra a kívánalmakra is reá fogok mutatni, amelyeket a nemzetiségi kérdés helyes kezelése és megoldása érdekében a társadalommal, az állam polgáraival, köztük a nemzetiségekhez tartozókkal szemben, továbbá a tudományos kutatással, a publicisztikával, illetőleg a sajtóval szemben kell támasztanunk.

Debrecen a népileg is magyar Nagy Alföldnek ősi emporiuma, fős- és ősgyökere magyar. Az, hogy itt hangoznak el egy nagyobb szabású felvilágosító s nevelő akció kezdeteként a nemzetiségi kérdést megvilágosító, annak helyes megoldását munkáló előadások, utal arra, hogy a nemzetiségi kérdés nemcsak a nemzetiségekhez tartozók ügye, s nemcsak azoké a magyaroké, akik nemzetiségi vidéken élnek, hanem minden magyaroké. Nemesak a kolozsvárié, a soproni, nagysurányi, kassai magyaré, hanem épígy a szegedié, a kecskemétié, a kisujszalásié s a pápai magyaré is. A debreceni, a hajdusági magyar

embernek ez épen olyan nagy problémája, épen olyan sorskérdése, mint az előbb nevezett nemzetiségi vidéken élő magyaroké.

Jól vessük ezt eszünkbe.

Amint előjáromban említettem, az én feladatom nemzetiségi politikánk alapjainak ismertetése, gyakorlati alapjainak, gyakorlati elveinek az előálló új helyzet szempontjából. Ezért természetesen nem bocsátkozom a kérdés elméleti vonatkozásaiba, különösen nem az elméleti vonatkozások részleteibe.

Ezek az elméleti vonatkozások különben nem érdekelnek. Egy vonatkozást érintenem is kell, persze csak érintenem. És ez az a kérdés, hogy mi a nemzetiség és mi a nemzet. Miért beszélünk most a nemzetiségi kérdéstről és miért nem használjuk továbbra is a kisebbségi kifejezést. Rendkívül érdekes és sokszor igen értékes az a nemzetközi anyag, ami e tekintetben rendelkezésre áll. De igen értékesek és tanulságosak azok az eszmefuttatások is, amelyeket idevágó egész tudományos irodalmunk felmutat. Akiket a kérdés közelebbről érdekel, olvassák el néhai Teleki grófnak a nemzetiségekről, Flachbarth, Ottlik László egyetemi tanárnak, továbbá Csekey professzornak a nemzet, a magyar nemzet fogalmáról és a nemzetiségekről szóló fejtegetéseit. Igen jól szemléltető enumeratív tájékoztatást nyújt Elekes Dezső miniszteri tanácsosnak idevágó kézirati dolgozata is. E fejtegetéseknél találunk bőven további hazai és külföldi irodalmi utalást. Látjuk ezekből, hogy hányféle tartalmi fogalmazása van a nemzetnek, az államnemzetnek, persze kapcsolódóan az állammal, a nemzetállammal, azután a néppel, a népi állammal s azután az államméppel s hány változatát különbözteti meg az elméleti kutatás a kisebbségeknek, a nemzetiségeknek.

Sokat lehet vitázni e kérdések felett.

De én csak utalok erre és felhívom kedves hallgatóim figyelmét a problémának erre a részére is.

Mi magyarok 1918-ig mindig a nemzetiségi megjelölést használtuk. A Párizs-körüli békeokmányokkal kapcsolatban keletkezett ú. n. kisebbségi szerződések vetették fel első ízben a kisebbségek kifejezését, de ezek is differenciáltak nyelvi, faji, vallási, ethnikai kisebbségek szerint. Ujabbán nálunk ismét a nemzetiségi megjelölést használjuk. Ezt a nálunk történelmi múlttal bíró kifejezést használom ma én is.

Gyakorlati szempontok vezetnek ma s ezért tisztán gyakorlati használatra fogadjuk el, hogy nemzetiséghez tartozók alatt azokat a honfitársainkat értjük, akiket a közös származásból, kultúrájuk speciális tényezőiből (azonos szokások, hagyományok stb.) adódó különvalóságuk és egyívű tartozásuk tudata és ki-felé legjellemzőbben, de nem kizárólagosan, a magyartól eltérő nyelvük különböztet meg.

Nemzetiségeinket 1918. után majdnem egészükben elvesztettük, s az említett kisebbségi szerződések nyelvi vagy ethnikai kisebbség elnevezéssel jelölték meg azokat, akiket mi annak előtte valamely nemzetiséghez tartozóknak mondottunk.

Mint említettem, a nemzetiségeink számát Trianon majdnem teljesen elenyésztette, ezért nem volt semmi hiba vagy baj abból, ha kisebbségnek mondtuk őket, s nem helytelen ma sem, ha a numerikus arányt is megjelölő kisebbségről vagy kisebbségekről beszélünk.

A nemzetiségi kérdés igen sokrétű, sokoldalú kérdés. Tartalma: az egyes nemzetiségekhez tartozók politikai, kulturális, gazdasági, társadalmi, tehát mindenféle életnyilvánulásainak állása, helyzete önmagukban, azután mindezen életnyilvánulásoknak viszonya az államhoz, az állam jellegét megadó többségi néphez s végül a többi nemzetiségekhez. Tehát szövevényes és összetett, komplex kérdés. Megérteni, jól megismerni csak történelmileg lehet. Tehát úgy, ha nem statikusan, hanem dinamikus szemléljük és taglaljuk ezeket az életviszonyokat. Messze kell hátrahélnünk, plusztikusan, tehát néven és pontosan

kell szemügyre vennünk azt, ami volt, pontosan apróra objektíve meg kell néznünk azt, ami van. Ehhez hozzá kell mérnünk a mi mindenféle életviszonyainkat, azok lehető alakulásait önmagukban és viszonylag szomszédainkhoz, Európa népeihez, hogy jól határozzunk, fiteletet jól tudjunk alkotni arról, mit kell tennünk most.

A történelmi előzményekbe beágyazottan kell a kérdést taglalnunk és tekintenünk. Nem fogok ujságokat mondani, sőt meg lehetően ismert igazságokat. De vannak tételek, igazságok, amelyeket magunknak és mások felé is nem lehet elégszer hangoztatnunk. Tudjuk, hogy a középkori Magyarország majdnem teljesen homogén volt, a magyarság nemcsak hatalmával, de numerikusan is uralta államunkat. Amikor e kérdéstről beszélünk, magunk elé kell képzelnünk a középkori Magyarországot gazdaság-földrajzilag is. Mit mond ez a szempont? Azt, hogy az alföldi térségeken, a dunántúli dombvidéken s a folyó völgyeken kívüli részek teljesen lakatlanok voltak, vagy csak igen gyér volt a népességük. Teljesen elenyésző volt abszolút számokban, relative meg pláne elenyésző volt az a szláv és más, bolgár, avar, stb. lakosság, amelyet a magyarság itt talált. Ha erről beszélünk, nem árt, ha arra is gondolunk, hogy a mai Bánát és Bácska volt a magyarságnak egyik fő, mindenesetre számbejelő is igen ponderáns település helye.

Nem szabad e kérdés kapcsán felednünk azt sem, hogy e homogenitással és természetesen katonai erőnyelével, a magyar állam nagy hatalmi helyzettel, elhatározó súllyal birt Európának e területén — egyes királyaink alatt — egész Európa viszonylatában.

A tatárok, s részben a kunok betörései hozták először változást e homogenitásba és az ősi népi erőállományba. A tatárok dúlása a háborús veszteségeken felül e betörés után jelentkező járványok folytán is hatalmas részt ütött a magyar nemzet népi állományában. A Szepességén németek és szlávok, a mai Kárpát-alján rutének, Erdélyben szászok telepedtek meg a magyarság megrikult lakóhelyein. E települések egy része a tatárjárás előtti időkre esik, de jelentőségük a tatárok okozta pusztítások folytán fokozódott.

A nagy elhatározó változást azonban nem ezek a települések okozták, hanem a török háborúk, majd a másfél évszázados török megszállás. A mi nemzedékünk, amely közvetlenül érezhette és érzi, mit jelent az idegen megszállás, micsoda rettentő sebeket ejtett népi erőállományunkon a most részben végeleért, csupán húszéves idegen uralom, jobban tudja felmérni azt a nagy veszteséget, amelyet a kerekén 150 éves török hódoltság jelentett minden kiserőjenségével.

A Bánát, a Bácska és más alföldi területek magyar lakossága a török idők alatt majdnem teljesen kipusztult. Ugyanúgy a Dunántúlnak azok a részei, amelyek a régi római hadiút mentén (Eszék—Buda) voltak.

A Habsburgok nagyarányú telepítési akciót kezdtek, németeket telepítettek a kipusztult magyaroklakta területekre és ebben az időben ereszkedtek le a Felvidékről és szaporodtak el Bars, Nógrád, Hont, Pest, Esztergom vármegyékben sporadikusan, Békés megyében tömegesen, a tótok, vagy ahogyan ma nevezük őket, a szlovákok.

A törökök előretörése Középeurópa felé más népi változásokat is okozott hazánkban. Az ő nyomásuk elől menekültek át az akkori erősen magyar jellegű Szlavóniába, a mai Horvátországba a horvátok, szerbek, a Dunántútra a sokacok és Szabadka vidékére a bunyevácok s egy későbbi külön szerb település folytán a szerbek a Bácskában is és végig a Duna mentén fel Szentendréig.

Az Árpádok alatti erős magyar állam — Hunyadi Mátyás korában egész régi erejében — Erdélyben is tartotta a magyar supremáciát, nemcsak politikailag, de népi erejével is. A török

háborúk, a törökök nyomása azonban Erdélybe is egyre nagyobb számban szorított idegen népelemeket: a pásztorkodó oláhokat, románokat, Havasalföldről, de Moldovából és a mai Bukovina felől is. A folyóvízgyi magyarság szüntelen harcokban, sokszor belső harcokban is egyre vérzett, ezalatt egyre szaporodott a havasokon a háborúktól, harcoktól megkímélve a román elem. Erősebb lett az üteme e beszivárgásnak a XVIII. században és a XIX. század elején, amikor már az önálló erdélyi fejedelemség lehanyaglott és Erdély valójában Bécsből kormányzott koronatarományává lett a Habsburgoknak.

Ismert, jól ismert tények ezek, mégis helyes, ha felidézzük őket, mert így világosabban látjuk a következőket:

A változások úgy átforgatták Magyarország nemzetiségi képét, hogy a világháború előtti utolsó (1910 évi) népszámlálás a régi középkori, majdnem homogén magyar állam helyett, nemzetiségileg erősen kevert lakosságú országot mutat.

Fussunk át ezek után a nemzetiségek települési viszonyain. Ismét csak jólismert tényeket regisztrálunk, amikor felemlítjük, hogy a szörnyű trianoni amputáció három millió magyart kényszerített idegen uralom alá, ugyanakkor megkérdésük nélkül elvitte nemzetiségeink nagy többségét is, úgyhogy az 1930. évi népszámlálás a következő képet mutatta:

L. a 220. oldal 1. sz. táblázatát

Trianon után nemzetiségileg ismét homogénnek tekinthető állam lettünk, de ugyanakkor egy nemzetiségi szempontból valószínűleg szörnyű állam keletkezett: Csehszlovákia és két, ezelőtt jelentéktelen, nemzetiség szempontjából majdnem egységesnek tekinthető kis állam: Románia és Szerbia mesterségesen megduzzasztott nemzetiségi állammá lett.

Ismerjük a letűnt húsz esztendő történetét. Jól tudjuk, hogy mind e három ú. n. utóállam az ő nemzetiségi kisebbségeinek, elsősorban a magyarságnak, céltudatos kiirtását tűzte ki legfőbb államkormányzati programnak. Tudjuk, hogy mi következett. De azt is tudnunk kell, hogy az, ami bekövetkezett egyenes következése, kényszerű következése volt az elvadult, lobogó, mohó, a paroxizmusig türelmetlen nemzetiségi politikának.

Ma nemzetiségeink egy része visszatért hozzánk.

L. a 220. oldal 2. sz. táblázatát.

Ezek az adatok önmagukban megadják az indokolását annak; miért jelent a nemzetiségi kérdés hazánkban kiemelkedő, elhatározó jelentőségű problémát. De a számbeli helyzet, az abszolút és relatív számbeli helyzet önmagában nem határozná meg a nemzetiségi kérdés mai súlyát és jelentőségét.

Meghatározza a számbeli helyzethez kapcsolódva az a körülmény, hogy a hozzánk visszatért szlovákok, románok, szerbek húsz éven át olyan államnak voltak polgárai, amelyet az ő nemzeti államainak mondtak, kezelték, hirdettek. Így volt ez a ruténknél is. Ezáltal nemzeti, nemzetiségi öntudatuk pregnansabb, határozottabb lett. Ez már önmagában is más jelleget ad a nemzetiségi kérdésnek s a teendőnek az 1918. év előtti helyzethez viszonyítva.

Emellett húsz év alatt a propaganda minden eszközével igyekeztek e népekben a magyargyűlöletet kifejlesztani, vagy legalább is teljes lelki elkülönülést előidézni a magyarságtól. Különösen a fiatalabb generációban e törekvésnek volt is bizonyos hatása. Nem csoda, hiszen húsz éven át nem lettek egyebet, mint az óvodától az egyetemi padokig céltudatosan mérgezték, mételeyezték e generáció lelkét.

Az idősebb generációhoz tartozó túlnyomó nagy többség lelkében hű maradt a magyar államhoz, a magyar államban való emberibb élet személynél élményéhez.

Visszatért nemzetiségeinknek egy része: a szlovákok, románok,

szerbek területileg úgy helyezkednek el, hogy szomszédságukban van az illető nemzetiség nemzeti állama. Nem lekiacinylandó, mindenesetre el nem hanyagolható olyan körülmény ez, amely bizony nem jelent könnyebbéget a nemzetiségi kérdés megoldásában. Különösen nem ma, amikor a mi korunkban, amelyet joggal fognak egykor a propaganda korszakának elnevezni. E propagandának sokszor nincsen józan megfontoltsága, hogy többet ne mondjak róla.

Tanulmányunk egy nagy világtörténelmi jelentőségű forradalmi fordulatnak: a német népi revolúciónak. Ez nem maradt hatás nélkül sem a trianoni németiségre, sem a dunavölgyi németiségre általában, kik közül a bácskaiak egészen más lelki beállítottsággal tértek vissza, mint amilyennel elszakítottak töltünk. A német nemzetiségi kérdésnek különleges problémái nőttek ki, különleges, nem könnyű problémái, amelyekhez bátor kézzel és szeretettel vezérelt kézzel kell hozzájárulnunk. Mind a német nemzetiségi kérdésben, mind a többi nemzetiségeink kérdésében világosan és habozás nélkül fel kell ismernünk, hogy új helyzetben vagyunk, az új helyzet új teendőket ró reánk.

Mint fentebb említettem, tisztában kell lennünk azzal: nagy erőpróba előtt állunk általában. Eleddig elképzelhetetlen méretű és jelentőségű világegésben, élet-halálharcban vagyunk. A magyar államvezetés történelmünknek legnagyobb feladata előtt áll. A feladat: a Dunavölgyében a magyar államiságnak szilárd bázisokat biztosítani jövő századokra, örök időkre. A nagy világegésben szilárd, erős államot, amely fiainak, minden nemzetiségű polgárainak nyugodt, békés fejlődési lehetőséget ad.

Az újjáépülő Európa újjáépülő Magyarországot követeli. A régi biztos fundamentumokat nem szabad könnyelműen eldobnunk magunktól. Mit értek e vonatkozásban régi biztos fundamentumok alatt. Nem ósdi, idejét múlt élet- és világszemléletet, göröcsös ragaszkodást mindenhez, ami a múlté, de eldobását sem mindannak, ami a múltban gyökerezik csak azért, mert a múlté, a múltból ered. Hanem értem azt, hogy józanul, reálsan kell lemérnünk viszonyainkat mindenféle vonatkozásban, erőinket, képességeinket, erőnyeinket és hibáinkat szigorú objektivitással önmagunk felé kell lemérnünk, ugyanígy kell megállapítanunk helyzetünket önmagában és Európában és ezeknek a való, tényleges viszonyoknak alvételével kell újjáépíteni a népi érdekek legteljesebb kielégítésével, egyenlő szociális igazságossággal a magyar államot. Az újjáépítésnek mellőzhetetlen része megfelelő nemzetiségi politika is, mely nemzetiségi viszonyainknak fentebb ismertetett helyzete folytán kiemelkedő jelentőségűvé vált.

Mint már említettem: tartós, elszakíthatatlan szintézist kell teremteni a magyar állam, a nemzetiségekhez tartozók és a magyarság között.

Ez a változott helyzetben éppen úgy, mint eddig mindenekelőtt és mindenekfelett követeli, hogy töretlenül megtartsuk továbbra is nemzetiségeink irányában azokat az elvi alapokat, amelyek történelmi alkotmányunkban gyökereznek. Jogi kifejezése ennek az, hogy a nemzetiségekhez tartozók, mint a politikai magyar nemzet tagjai, jogilag és tényleg egyenlő jogú polgárai a magyar államnak, ugyanolyan szabadságjogok élvezői, mint a magyarság tagjai.

Elvi alap, elvi bázis, hogy a nemzetiségekhez tartozóknak joguk van szellemi és gazdasági, kulturális erőiknek megtartására, azok akadálytalan fejlesztésére, e célból iskolákat, iskolai intézményeket, kulturális, szociális gazdasági célú egyesületeket, társaságokat alakíthatnak és tarthatnak fenn. És mindezekben nemcsak, hogy nem szabad őket akadályozni, hanem fenti törekvésükben gyámoltani, segíteni, szeretettel gondozni tartozunk őket.

További elvi alap: ezután is, mint eleddig a nemzetiségek-

Magyarország népességének anyanyelvi megoszlása

1. sz. táblázat

TERÜLET	Év	Bungyevé sokac, stb.										
		Osszes népesség	Magyar	Német	Szlovák	Rutén	Román	Horvát	Szerb	Jiddis	Egyéb	
Trianoni terület ¹	1930	8.688.319	8.001.112	478.630	104.819	990 ^a	16.221	27.683	7.031	20.564	—	31.263
	%	100,0	92,1	5,5	1,2	0,9	0,2	0,3	0,1	0,2	—	0,4

2. sz. táblázat

TERÜLET	Év	Osszes népesség	Magyar	Német	Szlovák		Rutén		Román		Horvát		Szerb		Bungyevé sokac, stb.	Jiddis	Egyéb
					a	n	a	n	e	l	v	n					
Felvidéki terület (Az 1938-ik évi népszámlálás alapján)	1938	1.041.401	879.007	10.010	123.884	19.691	123	55	79	—	—	—	—	6	3.225	5.341	
(Írás)	%	100,0	84,4	1,0	11,9	1,9	0,0	0,0	0,0	—	—	—	—	0,0	0,3	0,5	
Kárpátaljai terület (1930. évi népszámlálás)	1930	674.923	62.173	9.357	23.177	500.582	14.465	28	11	—	—	—	—	—	61.155	1.975	
%		100,0	9,2	1,4	3,7	74,2	2,1	0,0	0,0	—	—	—	—	—	9,1	0,3	
Keletmagyarország ² és erdélyi terület ³ (Az 1930. évi román népszámlálás) ⁴	1930	2.392.426	1.007.168	60.046	16.071	18.967	1.165.507	—	—	—	—	—	—	—	99.617	24.755	
%		100,0	42,1	2,5	0,7	0,8	48,7	—	—	—	—	—	—	—	4,2	1,0	
Délvidéki terület ⁵ (Az 1921. III. 1931. évi július 1-én)	1921	1.027.077	291.217	197.267	30.153	10.754	374	—	—	—	—	—	—	—	—	13.192	
1931	III.	100,0	28,4	19,2	2,9	1,0	0,0	—	—	—	—	—	—	—	—	1,3	

¹ Az 1930. évi népszámlálás a csekélyszámú jidits anyanyelveket a németek között mutatja ki.

² Az egyéb anyanyelvek túlnyomó része cigány.

³ Mivel Munkácsra, továbbá a vend vidékre vonatkozólag az 1931. évi népszámlálás anyanyelvi adatai nem állnak rendelkezésre, az 1921. évi népszámlálás adatai vételek alapul. A szlovák, rutén és román anyanyelvek száma az 1931. évről sem áll rendelkezésre, miért ezekre a nemzetiségekre vonatkozólag az 1910. évi népszámlálás adatai tüntetettek fel.

⁴ Az utódállamok népszámlálásának anyanyelvi adatai — ismert kisebbségesellenes módszerek alkalmazása folytán — nem tekinthetők megbízhatónak.

* Csupán tájékoztató adatok.

kednie, amikor valamely életviszony rendezése, hogy úgy mondjanak, a társadalom fekszik az irásztalon. A jó, modern közigazgatási tisztviselőnek csupa fülnek, szemnek kell lennie és magától kell meglátnia a köz érdekében megoldandó feladatokat és kitermelnie a megoldási lehetőségeket. Ez a nyitja az előzőleg mondottakon felül annak, hogy a nemzetiséghez tartozókban bizalom, szeretet keljen és legyen élő a közigazgatási munkásaival és államunkkal szemben.

Ha közelebb nyúlunk az egyes nemzetiségeknél megoldásra váró konkrét problémákhoz, de már akkor is, ha csak a napi intézkedéseket áttekintjük, látjuk, milyen nehéz feladatokat kell konkrétan teljesíteniük. Ismételtül utalnom kell arra: konkrét intézkedéseink során soha sem szabad felednünk, hogy az utód-államokból visszatért román, szlovák, szerb, lunyevác és rutén nemzetiségek nemzetiségi öntudatban megerősödve kerültek vissza hozzánk és húsz éven át feneketlen magyarellenes propaganda igyekezett őket tőlünk érzésben eltávolítani, s hogy a nagy német népi revolúció új helyzetet teremtett a német nemzetiség vonalán is. A tisztviselőnek, aki a konkrét nemzetiségi ügyeket intézi, ezt világosan kell látnia maga előtt. Munkája áldozatos. Áldozatot kíván, kitartást, amit nem lankasztanak el kedvezőtlen jelenségek. És türelmet, végtelen türelmet, céltudatos kitartást, amit nem kisebbít az, hogyha a szintézis megteremtésének útján a haladás egyes viszonylatokban és egyes nemzetiségeknél lassú ütemű. Tehát mindez azt jelenti, hogy a mondottak szerint kell *igazgatnunk, jól kell igazgatnunk*, mert a jó közigazgatás a nemzetiségi kérdés megoldásának mellőzhetetlen és egyik legfontosabb eszköze.

Ami kívánunk a nemzetiségi kérdés helyes megítélésében alapelveinek helyes gyakorlati követésében a ma konkrét feladataként a tisztviselőktől, azt kívánjuk a magyar társadalom egészétől is. Tehát minden magyarról magyar állampolgártól is. Kívánjuk, hogy tudja, érzékelje, hogy van nemzetiségi kérdés. Hogy tudja, hogy ez a nemzetiségi kérdés ma más mint 1918 előtt volt. Tudja és ahhoz szabja cselekvését, hogy a nemzetiségi kérdésben megnyugtató és a magyar állam érdekeinek megfelelő szintéziséhez csak akkor jutunk el, ha a magyar társadalom, az állam minden polgára segíti a kormányzatot és az igazgatási apparátust a fent ismertetett kormányzati elveknek megfelelő lelki beállítottsággal és magatartással, cselekvéssel. Tudatossá kell lenni minden magyarban annak, hogy a nemzetiségi kérdésben előállott új helyzet tőle is új magatartást kíván. Szeretettel, az egymásra utaltságnak és a sorsközösségnek belső átérzését, türelmet, bölcseséget, józanságot, okosságot. Amint a kormányzat és az igazgatás emberének nem szabad kicsinyiségen fennakadnia, nem szabad efemer jelenségeket állandóknak tekinteni, úgy az állam magyar polgárainak is ezt az utat kell követniük. Tudatában kell lenniük annak, hogy a visszatért nemzetiségeinkben a konkolyhíntők, a visszavonást keltők káros munkája hatásának lebírása hosszabb időt, nagy türelmet igénylő feladat. Ehhez lelkiileg nagy fegyelmesség kell. Ellenmondhatatlan követelmény, hogy egységes felfogás, egységes akarat érvényesüljön nemzetiségi politikánkban. Nem tudunk semmi- ben, így ebben a kérdésben legkevesebbé eredményt elérni, ha mindenki a maga feje szerint akarja megszabni a nemzetiségi kérdésben követendő politika irányelveit. A legnagyobb határozottsággal mutatok rá a szempont fontosságára és arra, hogy azok, akik a kérdésben hajlamosak könnyen ítéletet formálni és aszerint cselekedni, nem veszik figyelembe, hogy rendkívül ágas-bogas, sokrétű olyan kérdés a nemzetiségi kérdés, amelyben állástfoglalni csak a vonatkozó összes körülmények, történelmi előzmények, folyton változó belső és külső helyzet teljes ismeretében szabad és lehetséges.

Ez nem jelent gúzsbakötést a cselekvésben. De jelenti azt,

hogy a cselekvés irányát és célját a kormányzat szabja meg és nem a tisztviselők. Egységes felfogással, fegyelmességgel kell érvényesülnie az egész magyar társadalomban annak minden tagjánál, minden közületénél.

Ugyanezt kérjük a tudomány, a publicisztika, a sajtó munkásaitól is.

Nem könnyű a teher, amelyet e feladat teljesítése megkíván a kormányzattól, tisztviselőtől, a többséghez tartozó polgároktól, a köz embereitől, tudóستól, publicistától, újságíróktól.

Ezeket a terheket csak élettől duzzadó erős magyarság, erős Magyarország bírja el. Hatalmílag kellően megalapozott, biztos gazdasági bázisokon nyugvó, szociálisan kiegyensúlyozott, népi erőállományában, fizikailag és erkölcsileg ép nemzet kell e teher elviseléséhez, kell e feladat teljesítéséhez.

A nemzetiségek érdekében is kell az erős magyar állam, mert ez állam területét természeti törvények határozzák meg. Megmászhatatlan természeti törvények írták és írják elő, hogy a magyar állam hordozója és megvalósítója legyen több nép békés együttélésének. Az ő sorsuk a magyar állam sorsa. Ha ragaszkodnak a földhöz és szeretik e földet, akkor ragaszkodniuk kell a magyar földhöz és a magyar államhoz, mert természeti és történelmi adottságok határozzák meg, hogy a föld és ez az állam csak magyar lehet.

Az erős magyar állam — benne erős, kiegyensúlyozott magyar nép — szempontja egyik sarkalatos alapja nemzetiségi politikánknak. Egyfelől az előbb mondottak okából, de másrészt azért is, mert a magyar államban lévő különböző nemzetiségek harmónikus együttélését csak úgy lehet biztosítani, ha nemzetiségi jogok érvényesülése, annak mértéke és módja nem gyöngíti a magyar államot, nem tangálja a magyar állam szerkezetének biztonságát, amit már fentebb érintettem.

A politikai művészet éppen abban áll, hogy a nemzetiségek jogos kívánságainak kielégítését összhangba hozzuk a magyar állam biztonságával. A magyar állam erőssége éppen olyan abszolút postulat, éppen olyan „*sum cuique*“ az állam felé, mint amilyent vázoltunk a nemzetiségek felé.

Abból a célból, hogy a szintézis minél harmonikusabb és minél erősebb legyen, a nemzetiségekhez tartozóknak minden életmegtérülésválásukban abszolút lojalitással kell viselkedniük a magyar állam, a magyar állam hatóságai és az állam minden polgára iránt. A legteljesebb mértékben távol kell magukat tartaniok minden oly akciótól, amelynek célja a magyar állam épületének gyengítése.

Jól tudjuk, hogy egyeseknél a lelki, az érzelmi átállás nem megy máról-holnapra. Türelmesek, belátók vagyunk, várunk. Várunk annál inkább, mert tudjuk, hogy nemzetiségeink tömege nemzetiségi népeink nagy többsége szíve mélyén szeretettel ragaszkodik a magyar államhoz. Az igazságos, az egyenlő mértékkel mérő, a korrupciót, a kizsákmányolást nem ismerő és nem engedő magyar államhoz. Fontos követelmény a nemzetiségekkel szemben az, hogy nemzetiségi mivoltuk kiélését munkáló egyesületeikben különböző kulturális, gazdasági intézményeiben, sajtójukban, irodalmukban manifestálják azt, hogy a magyar államnak, a magyar hazának fiai. Nem élhetnek különváló életet sem a magyar államtól, sem a magyar állam többi polgáraitól. Lehet valaki és legyen is jó német, jó szlovák, rutén, román vagy szerb, de legyen és maradjon a maga egyéni életében, a maga különleges nemzetiségi intézményeiben is magyar patrióta. Fel kell ismernie, hogyha itt ez államban élni akar, továbbmegy, nem ebben az államban, de a Dunavölgyében élni akar,

nyugodt, biztos otthont akar tudni magáénak, nem lehet más, csak magyar patrióta.

Nemcsak kényszerből, hanem érdekeik józan mértegeléséből és a föld szeretetéből érzésben is vállalniuk kell a hazát, magukénak kell tartani Szent István országát.

Olyan államban, mint a mai és a leendő Magyarország, amelynek viszonyait nemzetiségileg jól ilusztrálják az előttünk álló térkép és számoszlopok, magyarnak és nemzetiségének egymásfelé kölcsönösen engedményeket kell tenni. A magyarság adja meg az állam jellegét. Ő alapította ezt az államot, ő tartotta fenn, ővé a vezetés és a vezetés joga. Ebből súlyos kötelezettségek hárulnak reá. Abszolúte respektálnia kell a vele egy államban lévő másjajú honfitársainak jogos nemzetiségi igényeit. Nemcsak respektálni, de gyakorlatilag elősegíteni, szeretettel munkálni, istápolni és gyámolítani e jogok minél teljesebb valórválását mindaddig, amíg ezek nem tanárlják a magyar állam egységét és erősségét. Nem szabad felednie a magyarságnak néhai Teleki Pál idevágóan tett azt a megállapítását, hogy ezzel a magyar államnak érdekeit és benne a saját érdekeit is szolgálja. Ez nem kontradikció, hanem a mi sajátlagos viszonyainkból adódó tény, körülmény és követelmény.

Viszont a nemzetiségek nemzetiségi élete nem terjedhet a nemzetiségi exkluzivitásig. A saját jólfelfogott érdekükben kell ez a nemzetiségeknek belátniuk, cselekvésüket ehhez szabniuk, minden életnyilvánulásukban. Ilyen magatartásuknak kényszerű rugói, indokai vannak: az egymásraultalásnak, a sorsközösségnek ténye. Minél kevésbbé gondolnak erre cselekvésükben, annál jobban közelítik meg, annál jobban közelítjük meg Magyarországot minden népei testvéri szeretetben egybeforró harmónikus együttélésért.

A nemzetiségi exkluzivitás vonatkozásában ma még találunk nemzetiségeink életnyilvánulásaiban javítani, változtatni valót. Szerencsére, ami e tekintetben túlzás, nem terjed nagyobb körre és biztos a reményünk, hogy e túlzások ha nem is azonnal, de

fokozatosan el fognak tűnni. El fognak tűnni, mert a nemzetiségek igazi vezetői rajta vannak és rajta lesznek, hogy ezek mielőbb eltűnjenek, mert jól látják, hogy e túlzások nagymértékben akadályozói a nemzetiségi jogos igények minél teljesebb érvényesülésének, mert hiszen e túlzások bizalmatlanságot keltenek, megmérgezik az állam és nemzetiség, többség és kisebbség között a jó viszonyt.

De éppen úgy le kell vetni az exkluzivitást a magyarságnak is. Példával és példásan kell neki ebben előjárnia. Magyar népünknek be kell látnia azt, hogy a magyar állam jólfelfogott érdekében és ezzel teljesen kongruensen az ő egyéni érdekében is a nemzetiségek népi életét testvéri szeretettel, jóakarattal kell szemlélnie, gyámolítania és segítenie. De ugyanígy a nemzetiségekben élő valóság kell, hogy legyen az a lelkeség, amelyben hiú ábrándképek elenyésznek. Elenyésznek józan reális életszemlélet és annak a felismerése alapján, hogy itt ebben az államban nemzetiségi életüket kiélhetik, ezért őket hántódás nem éri, sőt törekvésekben istápolásban részesíti őket a magyar állam, a magyar hatóságok, a magyar társadalom. Ezen az úton gyökereszik meg bennük a szeretet a magyar állam iránt és annak önkéntes felismerése, hogy nemzetiségi igényeik kielégítését és annak módját korlátozza a magyar állam egysége és erőssége.

A porig sujtott, megalázott magyar nemzet Isten segítségével, nagy barátaink támogatásával, saját erejével és elpusztíthatatlan élniakarásával kiemelkedett, felemelkedik aléltóságából. Elfoglalja őt megillető helyét az újjászülető Európában és ismét teljesíti különleges hivatását a több nép által lakott magyar államiság keretében a Kárpátok medencéjében. Bizton hiszem, hogy e magasztos, valóban történelmi idők meghozták a magyar állam vezetői s a magyar állam minden népe és minden fia számára annak a történelmi nagy feladatnak felismerését s az ennek megfelelő gyakorlati cselekvést és magatartást, amelyet részünkre a nemzetiségi kérdés régi tradíciókban gyökerező korszerű kezelése jelent, s amelyet főbb vonásaiban e bevezető előadásom vázolt.

DR. KÓSA KÁLMÁN miniszteri osztályfőnök:

Nemzetiségi iskolapolitikánk és iskolaügyünk

(Elhangzott 1942 augusztus 3-án)

Nemzetiségi iskolapolitikánkat és ennek a politikának a gyakorlati életben jelentkező tényleges eredményét, nemzetiségi iskolaügyünket vizsgálva először is meg kell állapítanunk, hogy mindkettő a magyar állam, illetőleg a magyar államhatalmat képviselő és azt gyakorló kormányok általános nemzetiségi politikájának függvénye, folyománya.

Alig van olyan kérdés, amely az utóbbi félévszázadban, különösen az utolsó évtizedben annyira a közérdeklődés központjában állott volna, mint a nemzetiségi politika kérdése. De viszont alig van olyan kérdés, amelyben a magyar közvélemény annyira megoszott, avatott és még több avatatlan véleménynyilvánítást, kritikát váltott volna ki, mint éppen a nemzetiségi politika.

A legutóbbi évek történelmi eseményeiből azonban közvéleményünk egy tanulságot már szinte egyöntetűen levont. Azt, hogy a jó, korszerű nemzetiségi politika a jövőt alakító tényezők között egyike a legerősebbeknek. Mind többen és többen vannak tisztában azzal, hogy az új Európát felépíteni, politikai, gazdasági és kulturális életét megalapozni, zökkenésmentes fejlődését biztosítani a nemzetiségi kisebbségek helyzetének teljeseen kielégítő rendezése nélkül nem lehet.

De abban a tekintetben, hogy milyennek kell lennie a jó és korszerű nemzetiségi politikának, még mindig mélyreható és

a lényegét érintő véleménykülönbségek vannak. Pedig az egyetemes nemzetnek ezt az egyik legégetőbb problémáját megoldani csak akkor lehet, ha a kormány nemzetiségi politikája mögött a nemzeti közvélemény egységes ereje áll, ha ennek a nemzetnek minden tagja fenntartás nélkül támogatja és elősegíti az arra illetékes tényezők által meghatározott nemzetiségi politikának a gyakorlati életben való maradéktalan érvényesülését. Ezért van különös jelentősége a legszélesebb körre kiterjedő felvilágosító munkának, ezért kell meggyőzni mindenkit arról, hogy az egyetlen járható és célhoz vezető út az, amelyet a nemzetiségi politika vonalán ma is járunk.

Az utóbbi évek minisztereinökei s a kormány tagjai alig felmérhető felelősségük tudatában szinte egyetlen alkalmat sem mulasztanak el, hogy szabatosan ne körvonalazzák nemzetiségi politikánk lényegét és irányát, ne hirdessék ennek a politikának érvényesüléséhez fűződő nagy nemzeti érdekeket. Álláspontjuk erősítése és a közvélemény meggyőzése érdekében folyton és folyton hivatkoznak arra, hogy nemzetiségi politikájuk nem a ma, vagy tegnap találmánya, ennek a politikának lényegét nem a pillanatnyi kényszerűség, hanem kilencszáz esztendő hagyományára és leszűrt tapasztalata szabja meg; nemzetiségi politikánk alapelvei Szent István óta változatlanok, mert a nemzet fennmaradása érdekében változatlanoknak kell maradniuk, csak a lényegét nem érintő részletekben lehet és kell alkalmazkodni

a korok változó követelményeihez, gyakorlati alkalmazásukban kell szolgálni a nemzeti lét folytonos fejlődését.

A továbbiak könnyebb megérthetése érdekében foglaljuk itt össze röviden, melyek a nemzetiségi politikánk változatlan lényegét meghatározó tényezők? Ezek a tényezők: a magyar kötelesség- és hivatástudat, a szentistváni gondolat és politika s végül az előbbiek alapján kialakult magyar nemzetfogalom.

Történelmünkben tudjuk, hogy a magyarság európai meglepedésétől és államalapításától kezdve sohasem tekintette kizárólagos kötelességének fajiságának szolgálatát és védelmét, hanem általános emberi, illetőleg európai feladat betöltését is vállalta. Államalkotó képességének erejével nemcsak azért fogta a Kárpátmedencét s ebben a medencében lakó valamennyi népet politikai és kulturális közösségbe, hogy ezzel saját létét biztosítsa, hanem azért is, hogy így megnövekedett hatalmával kelet és nyugat határán sikeresen szállhasson szembe az Európát állandóan keletről fenyegető veszedelmekkel, védőpajzsa lehessen a nyugati keresztény kultúrának. Az itt lakó és itt otthon talált népekkel vállalt sorsközösség adta meg a magyarság uralmának azt a mindenkor jellemző sajátosságát, hogy a testvéreket tekintett nem magyarajkú népek felett sohasem uralkodott, hanem azokat megértő, sokszor az önmegtartóztatásig menő bölcsességgel kormányozta. Csak így vált számára lehetővé a nyugati kultúrát fenyegető tatár és török veszedelem elhárítása, a Bizáncban született keleti szellem továbbterjedésének megakadályozása.

De idézzük itt a kérdés legnagyobb ismerőjének, Hóman Bálintnak fogalmazásában a szentistváni gondolat és politika lényegét. A szentistváni gondolat: „a magyar nemzet biztonságos elhelyezkedésének és zavartalan életének biztosítása kelet, dél-kelet, nyugat művelődésének és politikai erőinek ütközéspontjában”; a szentistváni politika: „ennek a gondolatnak gyakorlati megvalósítása, a Kárpátmedence politikai, gazdasági és kulturális egységének megteremtése, a nyugati keresztény közösségbe való kapcsolódás és a nemzeti élet új formáinak kijelölése által a magyarság szellemi és politikai függetlenségének legteljesebb biztosítása”. A teljesség kedvéért idézzük azt is, amit Hóman Bálint ebben a vonatkozásban másutt mond: „Magyarország a szentistváni gondolat értelmében is magyar nemzeti állam, mert a Kárpátok medencéjében ennek a földnek nemzetformáló, államszervező, országépítő népe a magyar... A magyar állam nemzeti állam, de mindenkor számol azzal az adott ténnyel, hogy határai között más nemzetiségű népelemek is élnek. Az árpád-házi királyok szellemében elismeri ezeknek a nemzetiségeknek a jogát a maguk népi művelődésének ápolásához.”

A szentistváni gondolat és politika adja meg a magyar nemzetfogalom lényegét is. Ezt a lényegét néhai Teleki Pál önti leg-tömörebben szavakba: „A mi nemzetfogalmunk nem a nyelv-nemzetfogalom, hanem a nemzettestnek fogalma, azok együttesének fogalma, akik a nemzet feladatát átérzik és vállalják, egészen mindegy, hogy milyen nyelven. A magyar nemzet lényege nem a magyar beszéd, de a magyar összefogó erő, a politikai vezetőtehetség, a keleti egyensúlyérzék, a magyar politikai eszme.”

A nemzetiségi politikánkat meghatározó s itt röviden össze foglalt tényezők lényegéből önként következik, hogy a magyar állam mindenki részére azonos jogokat biztosít, de mindenkitől azonos kötelességek vállalását is követeli, vallja magát az illető magyarnak, vagy nemzetiségeink egyikéhez-másikához tartozónak. De következik nemzetiségi politikánknak az az alaptétele is, hogy kivétel nélkül mindenkinek jogában van anyanyelvét, kultúráját, ősi szokásait ápolni és megőrizni, fejleszteni és átörökíteni.

Mint bevezetőnkben említettük, nemzetiségi iskolapolitikánk az általános nemzetiségi politika függvénye s így egészen termé-

zetes iskolapolitikánknak alaptétele is, hogy az iskolai oktatás nyelvét és — törvényeink keretei között — az oktatás módját az érdekelték maguk állapítják meg.

Az alkotmányos Magyarország első iskolai törvénye, az 1868:XXXVIII. törvényeik már elrendeli, hogy „minden növendék anyanyelvén nyerve az oktatást, amennyiben az a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike”. Hasonlóképpen rendelkezik a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868:XLIV. törvény, amidőn kimondja, hogy az egyházközségek — az országos iskolai törvény keretei között — iskoláiban az oktatás nyelvét tetszés szerint határozhatják meg.

Nemzetiségeink éltek is azokkal a jogokkal, amelyeket számukra gyermekeik oktatása terén törvényeink biztosítottak s ezerszámra állították s tartottak fenn nem magyarnyelvű népiskolákat. Amikor pedig megkezdődött nem állami iskoláink rendszeres állami támogatása, ezek az iskolák ugyanolyan feltételek mellett s ugyancsak a mértékben részesültek állami segélyben, mint a magyar tanítási nyelvű iskolák az államhatalom a magyar s idegen tanítási nyelvű iskolák között ebben a tekintetben sem ismert különbséget.

Nem lesz érdektelen, ha kissé részletesebben foglalkozunk a nem állami népisiskolákról szóló 1907:XXVII. törvényekkel, az úgynevezett Apponyi-törvénnyel, amely az ellenséges propaganda pergőtűzében állott s amelyet úgy állítottak a tájékozatlan külföldi közvélemény elé, mint az elnyomó magyar nemzetiségi politika kiáltó bizonyítékát. A törvény vonatkozó rendelkezéseinek idézésével tudjuk legjobban igazolni ennek a híverésnek rosszhiszeműségét és méltatlanságát.

Kétségtelen, hogy a törvény épségben tartja nemzetiségeinknek a tanítási nyelv megállapítására vonatkozó jogát, midőn a következőképpen rendelkezik: „Az 1868:XLIV. törvények 14. §-ának az a rendelkezése, mely szerint az egyházközségek iskoláiban az oktatás nyelvét tetszés szerint határozhatják meg, akkép értelmezendő, hogy szabadságukban áll oktatási nyelvű vagy az állam nyelvét, vagy a gyermekek anyanyelvét megállapítani, fennmaradván természetesen ez utóbbi esetben a magyar nyelvnek tanítására vonatkozó törvényes intézkedések feltétlen érvénye és hatálya.”

Lehet, hogy az utóbbi megszorítás fájt a magyar állam szétbomlására törő elemeknek s külföldi pártfogóknak, pedig a törvény a nem magyar tanítási nyelvű iskolákban a magyar nyelvnek csupán olyan mértékű tanítását követelte, „hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik évfolyam bevégeztével gondolatait magyarul előszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni”. Vagy talán azt a rendelkezést nem tudták megbocsátani, hogy az iskola „a gyermek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát... tartozik kifejleszteni és megerősíteni”.

De fenntartotta a törvény a magyar és nem magyar tanítási nyelvű iskolák teljes egyenlőségét az állami segélyezés tekintetében is. Egyetlen olyan feltételt szabott a törvény a nem magyar tanítási nyelvű iskolák segélyezésére, amely az addigiakkal szemben többletet jelentett, nevezetesen azt, hogy a tanító „magyar nyelven helyesen beszéljen és írni, valamint tanítani is tudjon”.

Ha végigjárjuk gondolatban a trianoni-szerződés folytán kisebbségi sorsba került magyarság kálváriás útjait, önkénytelenül tódul ajkunkra a kívánság, bárcsak ez utódállamoknak is lett volna egy „Apponyi-törvénye” és részesítették volna ugyanolyan elbánásban a magyar tanítási nyelvű iskolákat, mint amilyenben részük volt nálunk a nem magyar tanítási nyelvű iskoláknak a kipellengérezett 1907:XXVII. törvény alapján.

Az itt elmondottak ellenére a trianoni szerződésben még külön kötelezettséget is kellett vállalnunk azért, hogy „ahol nem magyar anyanyelvű állampolgárok jelentékeny arányban laknak,

a kormány megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni abból a célból, hogy ezek gyermekeiket az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák.

Ennek a kötelezettségünknek — mindenkor iskolapolitikánk alaptételének megfelelően — valóban nem volt nehéz eleget tennünk. Az 1923-ban kiadott kormányrendelet, majd a törvényerejű rendelet végrehajtása tárgyában kiadott vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet kimondotta, hogy ahol a magyar állampolgárok egy és ugyanazon nyelvi kisebbséghez tartozó része a lakosság többségét teszi, a helyi iskolai vagy önkormányzati szervek, vagy a nyelvi kisebbséghez tartozó 40 tanköteles szülőjének kívánságára az illető kisebbség anyanyelve egészben vagy részben tanítási nyelvül alkalmaztassék.

E rendeletek alapján a nem magyar anyanyelvű tanulók oktatásáról háromféle — az úgynevezett A) B) és C) típusú iskolákban lehetett gondoskodni. Az A) típusú iskolában az oktatás tisztán anyanyelven folyt a magyar nyelvnek, mint tantárgynak, tanításával, a B) típusú iskolában felerészben anyanyelven, felerészben magyarul tanították, a C) típusú iskola tanítási nyelve a magyar volt, de az anyanyelvet mint külön tantárgyat tanították. Az érdekelt szülők titkos szavazás útján szabadon dönthettek abban a tekintetben, hogy a gyermekeik által látogatott iskola melyik rendszer szerint tanítson. A háromtípusú iskolahálózat kiépítése során 1935-ig összesen 520 ilyen iskola létesült s ezek között legnagyobb számban a B) típus szerepelt.

A helyi viszonyokhoz és kívánságokhoz kétségtelenül legjobban simuló ez az oktatási rendszer azonban minden várakozás ellenére sem vált be, illetőleg nem hozta meg a teljes megnyugvást. Azok a szülők, akik az A) típust választották, panaszkodtak amiatt, hogy gyermekeik számára nincs meg a lehetőség a korlátlan boldogulásukhoz szükséges magyar nyelv elsajátítására, a C) típusban tanuló gyermekek szülei pedig nehezményezték, hogy az iskola által nyújtott anyanyelvi oktatás mértéke nem kielégítő. Hozzájárultak ezekhez a panaszokhoz az érdekelt szülők akaratmegnyilvánulásával, a titkos szavazással járó nehézségek. A titkos szavazás sem zárta ki ugyanis az érdekelték különböző oldalról történő befolyásolását, rábeszélését, állandó nyugtalanítását. Az érdekeltnek hol egyik, hol másik csoportja újabb és újabb szavazásokat kívánt, változtatni akarta az egyszer már elfogadott típust, ami az oktatás rendszerességét és eredményességét egyre komolyabban veszélyeztette.

Ezek a nehézségek és visszasságok késztették a kormányt a kérdés újabb szabályozására. Az 1935-ben kiadott kormányrendelet megszüntette a háromféle oktatási rendszert s helyette bevezette az úgynevezett egységes rendszert, helyesebben az egyöntetűen vegyes nyelvű tanítást. A rendelet értelmében mindazoknak az iskoláknak, amelyek addig az A), B), vagy C) típus szerint tanították, át kellett térniük az új tanítási rendszerre, amely lényegében megfelelt az úgynevezett megszüntetett B) típusú iskolák rendszerének, amennyiben a tantárgyakat vegyesen, mégpedig felerészben anyanyelven, felerészben pedig magyarul kellett tanítani. Megadta a rendelet ezenkívül a lehetőséget arra, hogy ahol ilyen vegyes tanítási nyelvű iskola nincs, az anyanyelvet már 20 szülő kívánságára is tanítsák.

A trianoni Magyarország nem magyarajkú népiskolai tanulóinak oktatásügyét, illetőleg oktatásának nyelvét ennek a rendelkezésnek végrehajtásával sikerült is érdemben az érdekelték legnagyobb részének megelégedésére nyugvópontra juttatni. Alig nyert azonban a rendelet végrehajtást, az ország helyzete gyökeresen megváltozott. A csonkaország örvendés és ismételt területgyarapodása a nemzetiségek nagy tömegeit hozta vissza hozzánk, mégpedig olyan nemzetiségeket, amelyeknek nemzeti öntudata az országunktól történt elszakításuk ideje alatt tetemesen megnövekedett s amelyek az anyanyelvi oktatás és saját

kultúrájuk ápolása terén érthetően fokozott igényekkel léptek fel. A bilincseit szétörő és hatalmában kiteljesedett szövetséges Német Birodalom kisugárzó ereje folytán ugyancsak megnövekedett hazai németiségünk népi és faji öntudata, amely természetesen szintén szükségessé tette az anyanyelv és népi kultúra érvényesülésének fokozott biztosítását. Az utóbbi célt szolgálta az 1940-ben Bécsben kötött magyar—német kisebbségi megállapodás.

A magyar kormány nemzetiségi iskolapolitikájában ismét levonta ennek az újabb helyzetnek minden következményét. A felzárkózott területeknek nemzetiségek lakta községeiben, illetőleg nem magyar anyanyelvű gyermekek által látogatott iskolákban változatlanul fenntartotta az iskola addigi tanítási nyelvét azzal a különbséggel, hogy a magyar nyelvnek mint tantárgynak tanítását be kellett vezetni. Az érdekelt lakosság egyhangú kívánsága alapján az iskolák egy töredékénél tértek át csupán a vegyes nyelvű tanítási rendszerre.

Amikor a bécsi magyar—német kisebbségi megállapodás többek között előírja, hogy „a német népcsoportokhoz tartozó gyermekek számára lehetővé kell tenni a népi német iskolában való tanulást”, lényegében semmi újabb kötelezettséget sem hárít nemzetiségi iskolapolitikánkra, mert — mint fentebb kimutattuk — az anyanyelv használatának és a népi kultúra ápolásának lehetőségét jogszabályaink egész sorozata biztosítja.

A legújabb, 1941. évi kormányrendelet lényege az, hogy azokban az iskolákban, amelyekben addig vegyes volt a tanítás nyelve — a magyar nyelvnek, mint tantárgynak tanítása mellett — át kell térni a tiszta anyanyelvi oktatásra, tehát érdemben vissza kell állítani az 1935-ben megszüntetett A) típusú iskola tanítási rendszerét. A vegyes nyelvű tanítás mellett csak akkor lehet maradni, ha azt az érdekelt szülők meghatározott határig kifejezetten kérik és azt — az esetleg elrendelt titkos szavazás eredményéhez képest — a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélyezi.

A rendelet végrehajtása során kiderült, hogy közel 200, addig vegyes tanítási nyelvű iskolát látogató gyermekek szülői részéről nem érkezett a megadott határideig kérelem a vegyes tanítási rendszer további fenntartása érdekében s így ezeknek az iskoláknak automatikusan át kellett térniük a tiszta anyanyelvi oktatásra. Ahol a szülők egyrésze kérte a vegyes tanítási rendszer fenntartását, a vallás- és közoktatásügyi miniszter a kérelmet benyújtó szülők számának, a helyi viszonyoknak és a lakosság nemzetiségi megoszlásának mérlegelésével az iskolát kettéosztotta s hogy minden jelentkező igényt kielégíthessen, egy tisztán anyanyelven s egy vegyes nyelven oktató tagozatot létesített. A szülők akaratának titkos szavazás útján való kinyilvánítását csak ott kellett igénybevenni, ahol az iskola megosztására nem volt lehetőség, illetőleg a többségi elv rideg alkalmazását nem lehetett elkerülni. Ilyen szavazásokra tulajdonképpen azoknál az egytanerős iskoláknál került sor, amely iskolákat a csekély tanulólétszám miatt semmiképpen sem lett volna indokolt második állás szervezésével kéttanerős iskolává fejleszteni. Természetes, hogy ezeknél az iskoláknál a tanítási nyelv tekintetében az érdekelt szülők többségének állásfoglalása volt a döntő s ez szerint tért át az iskola a tiszta anyanyelvi oktatásra, vagy maradt továbbra is vegyes tanítási nyelvű.

Az érintett iskoláknak az 1941-ben kiadott kormányrendelet értelmében való átszervezése, illetőleg a tanítási nyelv kérdésének rendezése befejezés előtt áll. Minden remény megvan arra, hogy ennek megtörténte valamennyi igényt ki fogja elégíteni és a tanítási nyelv sokat vitatott kérdését is nyugvópontra fogja juttatni.

A nemzetiségek kielégítését kívánó iskolai igényeinek meg-

növekedése kapcsán a magyar iskolapolitika természetesen minden rendelkezésre álló eszköz igénybevételével gondoskodik arról is, hogy ezek az iskolák megfelelő nyelvismeretekkel rendelkező tanítókkal zavartalanul el legyenek láthatók. Biztosította annak lehetőségét, hogy nemzetiségeink tanítóképzők állításával és fenntartásával gondoskodjanak a tanítói utánpótlásról, de segítségükre sietett maga az állam is ilyen intézmények állításával. Ezeken kívül a kormány a hosszabb-rövidebb ideig tartó nyelvi tanfolyamok egész sorozatát rendezte és rendezi, amelyek egyrészt hiányos nyelvtudásukat tökéletesíthetik a tanítók, másrészt pedig különösen a visszatért területek nemzetiségi iskoláinak tanítói megismerhetik iskolarendszerünket, a legújabb tanítási módszereket, kiegészíthetik magyar nyelvtudásukat, hogy a magyar nyelvnek, mint tantárgynak, tanításával járó törvényes köteleességeiknek is eleget tudjanak tenni.

Minden politikának öszinteségét nem a szavak, hanem a tények igazolják. Hiába vannak a legnagyobb megértésről tanúságot tevő rendelkezések, ha ezek a gyakorlati életben nem nyerne végrehajtást. Annak igazolására, hogy a magyar iskolapolitika hazai nemzetiségeinkkel szemben nemcsak hírdeti, hanem tényekkel is bizonyítja a teljes megértést, beszéljenek az alábbi számok.

Magyarország jelenlegi területén levő népiskolák közül összesen 2682 népiskolában folyik a tanítás valamelyik nemzetiségünk nyelvén. A nem magyar tanítási nyelvű iskolák közül

2009 állami, 32 községi, 365 római katolikus, 16 görög katolikus, 10 református, 121 evangélikus, 17 görögkeleti és 22 egyéb (társulati, magán, stb.). Ezekben az iskolákban 4955 tanító tanít az iskolát látogató nem magyar ajkú gyermekek anyanyelvén, 980 pedig a vegyes rendszer szerint a nemzetiség nyelvén és magyarul. Ezenkívül 428 olyan magyar tanítási nyelvű iskolában működő tanító van, aki valamelyik nemzetiség nyelvét, mint tantárgyat tanítja.

Nemzetiségeink iskolai igényeit az említett népiskolák mellett 75 középiskola, középfokú iskola és szakiskola is szolgálja. Ezek között a nemzetiségi tanítási nyelvű iskolák között van 16 gimnázium, 3 kereskedelmi középiskola, 1 ipari középiskola, 10 tanító- és tanítónőképző, 34 polgári iskola és 11 tanonciskola.

Hisszük, hogy nemzetiségi iskolapolitikánkról s annak gyakorlati eredményeiről adott ez a vázlatos összefoglalás minden hírvérnél jobban bizonyítja magyarságunknak a vele együtt élő nemzetiségek iskolai és kulturális igényei iránt tanúsított teljes megértését és őszinte jószándékát; hisszük, hogy az államalkotó magyarság évszázadokat átfogó történelemszemlélete teljes mértékben magáévá fogja tenni nemzetiségi iskolapolitikánknak alapelveit és gyakorlati célkitűzéseit; hisszük azt, hogy egyre erősebbé válván nemzetiségeinkben a magyarsággal való sorsközösség tudata, nyelvre, fajra, származásra tekintet nélkül megtalálja a politikai magyar nemzettest vérkeringésébe való őszinte, fenntartás nélküli bekapcsolódás módját és lehetőségét.

DR. MAKKAI SÁNDOR egyetemi ny. r. tanár:

A nemzetiségi kérdés szabályozásának lelki feltételei

(Elhangzott 1942 augusztus 3-án)

1., Hajlandók vagyunk azt gondolni, hogy a nemzetiségi kérdés helyes szabályozása és megoldása *kizárólag a politikai jogok, a gazdasági megélhetés és előhaladás s a művelődési szabadság biztosításán* fordul meg. Természetesen kétségtelen, hogy a helyes rendezésnek ezekben kell *tükröződnie, tárgyiasulnia*. Ezek azonban már a *gyümölcsét, az eredményét* mutatják annak a nagyon nehéz munkának, melyet erre a súlyos problémára kell fordítanunk. Helyesen mondja azonban Kemény Gábor. A magyar nemzetiségi kérdés lélektani feladatai (Lát-határ, 1942. 7.) c. tanulmányában, hogy a hozzánk visszatért s félrevezetett uralmi ösztönök elvei szerint élt nemzetiségekkel szemben a jogi kategorizálás csődöt fog mondani s éppígy eredménytelen lesz bármely rendeleti intézkedés a nemzetiség megszilárdítása érdekében. A kérdés rendezésének mértéke attól függ, hogy a nemzeti akarat mennyiben egységes és őszinte ebben a törekvésben s miféle célt lát maga előtt? Mert lehetséges, hogy a jelzett tárgyias javak bőkezű adományozása sem vezet eredményre s nem oszlatja el a kétségtelen feszültséget, sőt egyenesen a gyengeség jelének magyaríztatván, ismét a nemzeti állam szétszaggatására irányuló szándékok táplálója lesz. És lehetséges, hogy a javak szigorú mértékkel, alapos megfontolással és fokozatosan történő juttatása összetartó erővé válik a magyarság és a nemzetiségek között. A tárgyias rendezést és szabályozást meg kell előznie és állandóan át kell hatnia annak a *lelki készségnek és alkalmasságnak*, mely nélkül minden egyéb hiábavalóvá lesz, de amelynek megléte alapját képezheti a mindig jobb és jobb gyakorlati megoldásoknak. A nemzetiségi kérdés szabályozásának tehát mindenekelőtt *lelki feltételei* vannak s ezt bizonyítja az a kétséghatár nélküli tény, hogy a magyarság és a nemzetiségek között kisebb-nagyobb lelki távolságok és szakadékok vannak, melyeknek mellőzése vagy tagadása a jövőre végzetes lenne.

2., Lelki feltételül állítom először is azt, hogy a magyar

embernek el kell fogadnia a kérdés *tényszerű szemléletét*. Elnevetések, elképzelések, ábrándképek nem változtatnak azon a tényen, hogy a magyar nemzeti állam keretében most és a jövőben is *vannak és lesznek* másnyelvű és fajiságú nemzetiségek. A trianoni határok leomlása után a magyar nemzet, hivatott vezetői és tényezői által *döntött* abban a tekintetben, hogy a *történelmi Magyarország* visszaállítását igényli és azért küzd. De ezt a döntést lelkileg is magáévá kell tennie minden magyarnak s olyan *realis szemlélettel* kell a jövőbe néznie, amely nem a könnyebbnek és kedvesebbnek hitt álom, hanem a kemény és súlyos történelmi hivatás vállalását jelenti. Ebből pedig az a *komoly lelki magatartás* származik, amely kész számolni a *megváltozott körülmények, a tények* parancsszavával. Lelki készséggel és engedelmességgel kell magunkat arra fegyelmelnünk, hogy ma más helyzettel és más feladatokkal állunk szemben ezen a téren, mint 1918 előtt s életünket nem folytathatjuk a Kárpátmedencében ott, ahol azt a trianoni diktátum megszakította. Nem pedig elsősorban azért, mert *nemzetiségeink is megváltozott lelkülettel* kerülnek vissza hozzánk. Itt elsősorban azokra a népcsoportokra gondolok, amelyek 1918 és 1938 között, illetve még ma is a régivel szemben új, szerintük az ő nemzeti existenciájukat jelentő s túlzott fajpolitikát hirdető államokban és társadalmakban éltek. Ezek politikai, gazdasági és kulturális adottságok folytán öntudatoságban, életcélban, életigényben nagy mértékben megváltoztak és akár jogosan, akár nem, de az önálló nemzeti lét valamelyes formájának emberileg érthető hatásai folytán többé u. n. „kisebbségi” sorsot vállalni nem hajlandók, annál kevésbé, mert az ő államaikban szenvedő leszakított magyarságon alaposan tapasztalhatták s részben kikísérletezték ennek az életformának megalázó és tarthatatlan voltát. Ez a megváltozott lelkület egyenesen követeli a *mi részünkről is az új és időszerű lelki magatartást* velük szemben. A trianoni Csonkaország kényszerhelyzete érthetően *sajátos magyar lelkületet és elképzeléseket* létesített egy várvavárt nemzet-

feltámadás idejére. De ezeket *önmegtagadással* a valósághoz kell mérnünk s aszerint megítélnünk. A legkeserűbb emlékek ellenére sem élhetünk valamiféle „visszafizetés” fegyverével, mert ez az elgondolás csak az ellentétek további kimélyítésére vezetne s eredménytelen maradna, főképpen pedig méltatlan lenne ahhoz a nagy hivatáshoz, melyre a magyar nemzet és országa a Dunamedencében rendeltetett. A nemzetiségi kérdés szabályozásának alapvető nagy lelki feltétele az, hogy tudjuk a *multra való tekintet nélkül* szemlélni és munkálni, az újjászülött Magyarország életérdekében a nemzetiséggel való együttélésünk lehetőségeit. S ha a multat nem is feledjük el, mint ahogy nem szabad felednünk, minden erőnkől arra kell törekednünk, hogy annak keserves tévedéseit elkerüljük, mégpedig nemesak azokat, amelyeket ellenünk követtek el, hanem azokat is, amelyeknek elkövetésével minket vádolhatnak.

Ezzel kapcsolatosan kell rámutatnom egy lelki szempontból igen fontos körülményre. A magyarságnak éppen azok a tömbjei, melyek a trianoni évtizedekben, elszakítva, *kisebbségi sorsban* éltek, mutatják nekünk a *példaadó magatartást*. Ők, akik mindig együttéltek valamelyik nemzetiséggel, jól tudják s tapasztalataik csak még jobban megerősítik őket abban, hogy a nemzetiségi kérdés helyes szabályozásának mindenekfelett lelki előfeltételei vannak, és pedig a megértésre való őszinte törekvés, a *jóindulat*, a *magasabb minőség*, a *segítő készség*, sőt az *erősebb fél önmegtagadása és áldozatra való hajlandósága*. Éppen ezeknek fájdalmas nélkülözése tette elviselhetetlenné és végre is söpörte el az emberiség szegényénül kitalált kisebbségi kategóriát. Visszatér magyar testvéreink tapasztalatait és tanulságait azért okvetlenül fel kell használnunk a nemzetiségi kérdés reális szemléletében és rendezésének munkájában.

3., Ezek alapján lényegében és általánosságban a következő két fő lelki feltételt kell megállapítanunk. Az első: a *helyes magyar öntudat és önértet*. Mondhatnám így is: az *igazi magyar hit* nemzetünk kárpátmedencei, dunavölgyi, európai hivatásában s ennek vállalására felkészült komoly önbizalom és bátor elszántság.

Ennek a hitnek vannak *történelmi és ténybeli* alapjai, melyeket, mint erős *támasztékokat*, *nemzetnevelői módokon* ismét és ismét fel kell újítanunk már ifjúságunk és minden magyar öntudatában. Ilyenek a magyar államalkotó erő, a Kárpátmedence népeinek összetartására, vezetésére, nevelésre képes és sokszorosán megbizonyított arravalóság és alkalmasság, a magyar természet, jellem, szellem és műveltség kipurított értékei, magarendűsége, melyek ezen a területen öt predestináltak a primus inter pares szerepére, mégpedig az atyának a gyermekekkel szemben való hivatása értelmében, végre az a megszakítatlan ezeréves lélekszámbeli többség bármelyik nemzetiséghez viszonyítva, amely minden vérvesztés és pusztulás ellenére szinte csodamódon mai napig fennáll. Erre a hivatásra mutat a magyarságnak a Kárpátmedencében elfoglalt, középponti elhelyezkedése is, a peremek felé kisértő számos bizonygatótételével. De ezeken a jeleken és támasztékokon túlmenőleg, ezek mögött, a magyar lélek legmélyén rejlik a *hit gyökere*, az a *transzcendentális bizonyosság*, mely minden emberi önbizalmat megítél és helyes irányba térít s amelyet egyházainknak kell megújítaniok és táplálniok népünk lelkében: hogy a Mindenható Isten esodatozó akarata és ténye folytán voltunk, vagyunk és leszünk ennek az országnak fenntartói és vezetői, ezért tartott meg bűneink ellenére eddig, ezért hív a megterésére és újjászülésre s erre fogja a magát odaadó magyarságot megtartani ezután is.

A magyar hit, önértet és önbizalom, mint a nemzetiségi kérdés szabályozásának lelki feltétele, abban a meggyőződésben nyilvánul ki, hogy ebben az országban *csak egy döntő létező* van és lehet s ez a *magyarság létezője*. Nem felfuvalkodottság

ez, hanem engedelmes vállalás, abban a tudatban, hogy ez az itt élő nemzetiségeknek is a *legjobb és legemberibb* létezője, mert *emberhez méltó életet* itt ők is csak magyar vezetés, irányítás, rendezés és nevelés mellett élhetnek.

Azt hiszem, hogy a felületes gondolkodás könnyen hajlandó megállapítani annak természetességét, hogy a nemzetiségi kérdés szabályozásánál a magyar létezők, önértet és önbizalom a döntő lelki feltétel. Úgy is van, ha nem *egyetlen és egyoldalú* feltételül tekintjük s nem *könnyelmű* elbizakodást és önhittséget meritünk belőle, mely ostoba vakságra és hatalmaskodásra, aztán bukásra vezet. A magyar hitre igenis *nagy szükségünk van*, minden csüggedés, borúlátás, tétovázás, gyávaság ellen, sőt a pusztító értelmi okoskodás ellen is, mely a külső erőviszonyok óvatos mérleseképe alapján hamar kész lemondani a hivatás által követelt elszántságról és erőfeszítésről.

De másfelől szükségünk van a *másik lelki feltételre* is, melyet *magyar önismeretnek* nevezek. Szigorú, kritikai önismeret van szükségünk, hogy hivatásunkat ne kérkedésnek és hatalmaskodásnak, hanem *alázatosan vállalt szolgálatnak* tekintsük és úgy töltsük be. Nincs végzetesebb bűn, mint a nemzetiségi kérdésben reánkvaró feladatnak kritikátlan önelégültséggel, elbizakodottsággal való szemlélete, mellyel együttjár az önmegtagadó munka lehányása s nagyszabású gyakorlat helyett a tyúkszemrehányás kicsinyes szórakozása. Azt hiszem, a multra nézve sok szomorú következményt magyaráz meg a nagyhangú szavakkal és lusta semmibevevéssel kezelt nemzetiségi politikánk.

Lelki szempontból elsősorban a *magasabbrendűség külsőleges tévhitétől* kell megszabadulnunk a nemzetiségekkel kapcsolatban. A kisebbségi sorsba taszított magyarság az évek múlásával megdöbbenve tapasztalta, hogy ez a külsőleges magasabbrendűség elveszithető. A szerencsésebb gazdasági, politikai és kulturális lehetőségek közé került nemzetiség a maga államában, mely kizárólag őt támogatta, gyorsan pótolta a külső életforma és iskolázottság hiányosságait s vele szemben a magyarság kezdett lecsúszni a szegényebb, kezdetlegesebb és iskolázatlanabb állapotba. Olyan kultúrfőlénnyel tehát, melynek elvesztése, vagy megszerzése *csupán idő és alkalom* kérdése s mely *nem a lélek és szellem minőségéből*, hanem csak az ember *szerecséjéből* származik, sohase dicsekedjünk, benne egy pillanatra se bizakodjunk s meg ne próbáljuk reáépíteni u. n. uralmonkat. Igenis van egy *felsőbbrendűség*, amely a kritikai önismeret alázatából és jobbra való elszántsából fakad, de ez csakis *erkölcsi felsőbbrendűség* lehet s ez az erőforrása és díze annak a nemzetnek, amelyik hivatásának tudatában, felelősségével eltelve önmagáért és másokért, szolgálni akarja az emberhez méltó élet megvalósulását a maga országában. Az ilyen fölényt mindenki tiszteli, elismeri, bízik benne és rábizza magát. Erre van szükségünk a nemzeti kérdés helyes szabályozásához.

Ebből a lelki feltételből következik az *igazságosság és a nagylelkűség*, vagyis a nemzetiségek emberként való megbecsülése, emberi jogaik és lehetőségeik méltánylása, emberi méltóságuk kimélete és tisztelete, az *emberi bánásmódnak az a művésze*, melyen, mint lelki feltétel, tulajdonképpen a nemzetiségi kérdés mindenakori helyes szabályozásának sikere *lényegében* megfordul és eldől. Távolról sem *puszta taktikára* gondolok, mely síma és mézes felszíne alatt lehetne gyilkos szándékú is. Nem. Én a *keresztyén magatartás* tisztaságára, nyíltságára, hecsületességére és önzetlenségére gondolok, e Szent István óta keresztyén magyar nemzet valóságosan keresztyéni magatartására. Örökre szaktianunk kell a „*kisebbségi kategória*” fájdalmasan megtapasztalt, az emberi méltóságot megalázó merényletével, a másod, harmad és tizedrangú emberré súlyosítás módszerével. Azért, éppen azért, mert ez *nem méltó hozzánk*. Az aztán csak *következmény*, hogy az ilyen módszer

alattomoságot, hazugságot, gyűlöletet és végre örökös elszakadási törekvést termel.

4. A nemzetiségi kérdés szabályozásának lelki feltételeit illetően a magyar hitet és a magyar önismeretet találtuk annak a két sarokpontnak, melyek között a megoldás tengelye forog.

Most vessünk még egy pillantást az ebből következő igazságokra is.

A magyar hit értelmezéséből következik, hogy egyetlen nemzetiség külön, kollektív létérdekét sem ismerhetjük el, a miénktől idegen világ és test-képpen. De a magyar önismeretből következik, hogy elismerjük az egyén emberi jogait, vallásához, nyelvéhez, kultúrájához való igényét, lehetőségeit, áldozatait.

Ezt az emberi megítélést ki kell terjeszteni egészen addig a határig, hogy a nemzeti állam törvényei által megállapított keretek között bármelyik nemzetiség tagja résztvehessen a magyar nemzettest életében is és elérhesse a közszolgálatnak, vagy a szellemi érvényesülésnek legmagasabb helyezéseit is, nem kollektivitásának közjoga, hanem saját emberi értékei alapján. Ez az álláspont felel meg a magyar történelmi hagyománynak is, mely számos példát mutat fel arra, hogy a rendi világban, személyes kiválóságuk, értékeik szerint a különböző nemzetiségek köréből igen sok egyén jutott fel az ország életének legmagasabb irányítói közé, szellemi téren pedig valóban csak tehetségétől és őszinte jóakaratótól függött, hogy akár a nemzet tanítója is lehessen. Ma természetesen a formákban megváltozott, korszerű módokon, de csakis ezzel az egyéni kezeléssel és az egyén saját elhatározása alapján lehet ismét biztosítani a magyarság és a nemzetiségek közötti termékeny és békés együttélést. Csakis ezen a módon lehet elkerülni azt, hogy mi is bele ne essünk a „kisebbségi“ módszerek álmárjába. Jól tudom, hogy a trianoni Magyarország nyomorúsága és egyéb hatótényezők kitermelték a magyarságnak olyan állami, hatalmi alátámasztási próbálkozásait, melyek a saját országában legalább arányszámának megfelelő érvényesülést biztosíthatnának neki az élet minden terén. Anélkül, hogy kétségbevonnám az ilyen törvényes rendezések időszerűtlen valóságát, mégis hangsúlyoznom kell, hogy önmagában semmi ilyen biztosíték nem érhet célt. A magyarságnak, természetesen a lehetőségek birtokában, vállalnia kell a minőség próbáját és küzdését, mert a magyarság nem pusztán jogcím az állások és javak birtoklására, hanem a jobb minőség, a különbség araválóság és fel-

készültség kötelezettsége is. Jövőnknek éppen az a lelki feltétele, hogy merjük vállalni ezt a küzdelmet, hogy „körmösen lássunk a magunk dolgához“ (Zrinyi), és hogy rendületlenül higgyünk a magyar minőség győzelmében. Jövőnk nem alapíthatjuk az erőszakra, hanem csakis a jobb, értékesebb magyar humánus erkölcsi és szellemi erejére. Ezzel a feltétellel nyugodtan nyithatunk utat a nemzetiségek egyéni értékei előtt, erre a minőségi küzdelemre. Kötelességünk ehhez az, hogy elfogulatlan tárgyilagossággal és jóakarattal érdeklődéssel ismerjük és ismertessük meg a magyarsággal a nemzetiségek szellemi életét és értékeit s gondoskodjunk róla, hogy ők is így ismerhessék meg a miénket.

Nagyon természetes, hogy az egyén emberi értékeinek ilyen megbecsülése és a beléje helyezett előleges bizalom szükségképpen magával hozza az illető részéről a próbát és megbizonyítást s ez az alap, melyen a nemzetiségi egyén a magyar nemzeti sorsközösség valóságos és mindenben teljes jogú tagjává lehet. Mesterséges, erőszakos, tömeges asszimilációról még beszélni is káros, de hiábavaló is lenne. A magyarság sorsközösségébe tartozhatni éppen nem kényszerítés, hanem komoly bizonygatóadás alapján elérhető elismerés és jóváhagyás dolga. Ez minket is, őket is döntés elé állít. Nekünk a minőség hatalma mellett kell döntenünk, nekik pedig aközött, hogy a magyarságba való önkéntes beolvadással valószínűsíthetjük-e meg jobb emberségüket, vagy nem? Mert a magyarság ellenére ebben az országban ennek útját nem kereshetik s ha emiatt lelkiismereti kétségbe esnek, nincs más hátra, minthogy elváljanak és eltávozzanak Magyarországról.

Végre lelkileg el kell fogadnunk és el kell ismernünk azt a tényt, hogy a nemzetiségek tömegei, népi rétegei másnyelvűek és sajátos életmódúak maradnak. Velük szemben a nemzetiségi kérdés helyes szabályozása a szociális telkület megadásán és érvényesülésén múlik. Mégpedig elsősorban a saját nagy szociális kérdéseink iránti odaadó, őszinte megoldási törekvéseken. Az osztálytalan magyar nemzeti testvérközösség megvalósítása adná az alapot ahhoz, hogy nemzetiségeink számára is a szociális telkület találja meg az emberhez méltó életformát és módot, s ezzel a leghatalmasabb vonzóerőt szabadítja fel, mely megelégedett és békés egységben fogja összetartani, minden kényszerrel sokkal maradandóbban, a magyar nemzeti állam minden tagját és népét.

DR. KOVÁCS ALAJOS államtitkár, a m. kir. központi statisztikai hivatal ny. elnöke :

A magyarság számbeli súlya Magyarországon történelmünk folyamán és jelenleg

(Elhangzott 1942 augusztus 4-én)

Az emberek minden korszakban rendkívül hajlamosak arra, hogy azokat a viszonyokat, amelyekben élnek, visszavetítsék az előbbi korszakokra, tekintet nélkül arra, hogy azokban az időkben a néprajzi, társadalmi és gazdasági viszonyok egészen mások voltak. Így vagyunk Magyarország nemzetiségi viszonyaival is. A mai nemzedék és különösen a nemrég letűnt nemzedék, amely még a történelmi Magyarországon élt, úgy tanulta és tapasztalta, apától és nagyapától is folyton azt hallotta, hogy Magyarország erősen telítve van nem magyar nemzetiségekkel. Tudta, hogy a nyugati határon németek, a Felvidéken tótok, az északkéleti határon rutének, Erdélyben és a környező területeken románok, a Délvidéken pedig szerbek élnek igen nagy számban. Emellett hallott arról, hogy a Délvidéken úgyszólván minden községben más és más a lakosság, a különböző időkben bevándorolt németek pedig kisebb-nagyobb számban az ország legtöbb részén megtalálhatók. Nemesak az iskolai könyvekből tanulta ezt, hanem saját tapasztalatából is megismerhette, ha

nyitott szemmel utazott a régi Magyarország területein. Valószínűleg belenyugodott ebbe a magyar közvélemény, hogy ennek így kell lenni, s többnyire meg volt győződve arról, hogy ez mindig így is volt, Magyarország sohasem volt nyelvben egységes magyar nemzeti állam.

Régebben maguk a történészek sem igen foglalkoztak a népességnek nemzetiségi kialakulásával. A XIX. században meginduló nemzetiségi mozgalmak, a latin nyelvnek a hivatalos életből való kiküszöbölése, a magyar nyelvvel való helyettesítése és a nemzetiségek részéről ezzel szemben megnyilvánult ellenállás terelte a történészek figyelmét is lassanként a nemzetiségi kérdés kialakulására és a magyarság számbeli szerepének kutatására. De ez utóbbi kutatás inkább csak a trianoni katasztrófa hatása alatt indult meg, úgyhogy azok a számbeli adatok, amelyeket a történészek Magyarország népességének számáról és nemzetiségi megoszlásáról megállapítottak, többnyire egészen új keletűek. Természetesen a régmúlt időkre vonatkozólag nem le-

het pontosan megállapítani, hogy mennyi lehetett Magyarország népessége az egyes időszakokban és hogy mennyi lehetett a magyarság számbeli ereje a népességen belül. A népesség számára csak következtetni lehet egyes feljegyzésekből és részletekből, mint a városok, helységek száma, esetleg a házak száma, adózók száma, katonaaállítások adatai stb., amelyek természetesen nincsenek meg ugyanazon időből az egész országról, hanem különböző időkben, különböző vidékekről állnak rendelkezésre mégis becslésszerű eljárással bizonyos támpontot nyújtanak az egész országra vonatkozó adatokhoz is. Ma már történeiszneink a statisztika módszereivel dolgoznak, hogy minél több adatot felderítsenek Magyarország népességének multjából és különösen sokat foglalkoznak azzal, hogy egy-egy vidéknek, megyének, vagy városnak nemzetiségi viszonyai hogyan alakultak különböző időszakokban. Egymásután jelennek meg fiatal történeiszneink munkái egy-egy vármegye néprajzi kutatásairól, amelyekből kiderül, hogy a jelenleg idegen nemzetiségűeknek ismert vidékek a török hódoltság előtti időkben mennyire magyarok voltak, mert hiszen az ott szereplő és felsorolt személy-, és közösségnevek, valamint földrajzi nevek (határrészek, dölők, völgyek, folyók nevei) mind magyarok voltak. Csánki Dezsőnek hatalmas munkája „Magyarország történeti földrajza Mátyás király korában“ az adatoknak egész tömegeivel igazolta a magyarságnak akkori nagy elterjedtségét, a Felvidék északi részének kivételével úgyszólván betöltötte a magyarság a Kárpátok által övezett egész területet. Csánki azonban csak a helységek és a birtokosok neveit közli, az utóbbiak pedig csak a felsőbb rétegek, a nemesség magyarságát bizonyítják, viszont az újabb kutatások a jobbágyok neveinek ezreiből következtetnek az illető vidékek nemzetiségi képére és ezek, amennyiben kizárólag vagy túlnyomóan magyar nevekről van szó, még erősebb bizonyítékát szolgáltatják az illető vidék magyarságának.

Ezeknek a különböző részletközléseknek összefoglalásából most már kialakul az a kép, hogy Magyarországnak — mindig a történeti területet véve —, mostani nemzetiségi megosztottsága csak a török hódítás utáni időkben, a XVIII. században jött létre és kétségtelen az, hogyha a török hódítás nem lett volna, ma a Kárpátok övezetén belül körülbelül 40—50 milliónyi népesség élne 90 százaléknál és még nagyobb arányú magyarsággal. Ha ugyanis az a fejlődés, amely a 15. században mutatkozott és csúcspontját Mátyás király uralkodása alatt érte el, zavartalan maradt volna, bizonyára meghozta volna a most emfitt eredményt. Hiszen Hóman Bálint megállapítása szerint már Nagy Lajos idejében elérte Magyarország népessége a 3 milliót, ami abban az időben Európában nagyhatalmat jelentett. Figyelembe véve a magyarságnak akkori elterjedési viszonyait, fel lehet tételezni, hogy ennek a létszámnak legalábbis 80 százaléka magyar volt. A Nagy Lajos korabeli népességi adat az első, ami Magyarország lakosságáról némileg megbízható adat. Előzőleg a magyarság számáról, különösen a honfoglaló magyarság számáról becsült adatok rendkívül különbözők, 100 ezertől 500 ezerig is terjednek, úgyhogy le kell mondanunk arról, hogy Nagy Lajos kora előtti időről a népesség és a magyarság számáról valaha is elfogadható adatokat kapjunk. A Nagy Lajos korabeli becslés annál inkább megbízhatónak látszik, mert viszont Mátyás király idejében Magyarország lakosságának számát 5 millióra becsülik, ami meg is felel kb. az akkori szaporodási viszonyoknak. A helyzet ugyanis régebben az volt, hogy a születési arány magasán állott, de viszont a halandóság is nagy volt. Mégis normális viszonyok között ezzel a magas születési aránnyal tekintélyes szaporodást lehetett elérni. Ezt azonban ellensúlyozták a gyakori háborúk, amelyek alaposan megapasztják a népességet. A Nagy Lajos és Mátyás király kora közötti 100 esztendő háborúk szempontjából nem volt annyira mozgalmasság, különösen annak első fele, hogy fel nem tételezhetnénk

egy század alatt ilyen arányú szaporodást, úgyhogy a Mátyás-korabeli 5 millió lélekszámot el lehet fogadni.¹ Magyarország tehát a középkor végén a népesség száma tekintetében is volt olyan nagyhatalom, mint akár Franciaország, vagy Németország, Angliáról nem is beszélve, amely még akkor egész jelentéktelen volt a kontinens hatalmaival szemben és csak a XVII. század elején érte el az 5 millió lélekszámot. Hozzá még országunk népessége ekkor legalább is 80 százalékban magyar volt. Tudjuk, hogy akkor a tótoklakta Felvidék igen ritka népességgel bírt, különben nem kellett volna a bányák művelésére a németeket behívni. A románok még egészen kis számban éltek az országban, hiszen Erdélyben még a XVI. században is csak a lakosság egy negyedére becsülték számukat. A délszlávok bevándorlása csak egészen szórványos volt, s a magyarság néprajzi hátára délen bebizonyíthatólag a Száváig terjedt.

Ha számszerű adat nem is bizonyítja, de fel lehet tételezni, hogy a magyarság számbeli túlsúlya legnagyobb volt a XII. században, a szeptesi és erdélyi szászok betelepítése előtt, amikor a honfoglaló magyarság már az itt talált népeket majdnem teljes egészében beolvastotta és amikor még az oláhok beszivárgása sem kezdődött meg. A tatárjárás megint alaposan megfogyasztotta a lakosságot és megváltoztatta valószínűleg a nemzetiségi képet is, a kúnok bevándorlása révén és az oláhok mind sűrűbb beszivárgása folytán. A magyarság beolvastó ereje azonban Nagy Lajos koráig ismét erősen működött. Addig is kúnok is beolvadtak, Mátyás király korában pedig jelek vannak arra, hogy a németek egy része felszívódott a magyarságba (Nagybánya, Kolozsvár, Torda, Torockó stb.), az oláhok pedig a nemességbe jutás révén szaporították a magyarságot. El lehet tehát mondani, hogy a középkor végéig Magyarország egységes nemzeti állam volt, mert a magyarság számbeli túlsúlya teljesen biztosította a magyarságnak minden téren való vezető szerepét.

A török uralom és a hódoltság következtében ezek a viszonyok fokozatosan romlottak a magyarság hátrányára. A XVI. századi adatok még bizonyos fejlődésről is tanuskodtak azokon a vidékeken, amelyeket a török hódoltság nem tett tönkre. De a XVII. században már úgyszólván mindenütt csak népi pusztulás jelentkezett, amely legjobban a harcoló magyarságot érintette. A hódoltsági és szomszédos területeken a törökkel való folytonos háború, Erdélyben és a királyi Magyarországon pedig a polgári háborúk és felkelések pusztították a lakosságot és mindenütt elsősorban a magyarságot. Nem szabad azonkívül feledni, hogy a török, szokásához híven, nemcsak a hadifoglyokat, hanem a gyermekeket is rabszljón hurcolta magával, akikből janicsárokat nevelt, s a magyarság vesztesége ezen a címen is százezrekre mehetett.

Azok a szórványos adatok, amelyek megvannak a török hódoltság idejéről, maguk is tanuskodnak arról, hogy a XVII. században már mennyire megfogyatkozott a népesség különösen az Alföldön és a Dunántúl keleti részein, amely területek a török pusztításainak legjobban ki voltak téve. Nem csoda tehát, hogy a török kiűzése után pár évtizeddel később tartott összeírások is még a teljes népi pusztulás képét mutatták. Még ha nyugalmas időszakok lettek volna is 1715-ig és 1720-ig, a török pusztítás nyomait semmi esetre sem lehetett volna eltüntetni; fel lehet tehát tételezni, hogy azok a számok, amelyeket Acsády állapított meg, az adózóknak 1715. és 1720. évi összeírása alapján, eléggé közel állnak a valósághoz. De hiszen maga Acsády is már bizonyos korrekciónak vetette alá az adóösszeírás eredményeit és még így is csak 2.582.000 lelket tudott kihozni Horvát-Szlavonország nélkül. Az adózók között nevei alapján Acsády számításokat végzett arra vonatkozólag is, hogy kb. mennyi

¹ Évenként 1 százalékos szaporodás mellett a népesség már 72 év alatt megkétszereződik.

lehetett az egyes nemzetiségek száma. E szerint magyarnyelvű akkor 1,161.000 volt a népességből, csupán 45.5%. A németek száma 338.000 (13.3%), a tótok és rutének együttes száma 455.000 (17.8%), a szerbek és horvátoké 124.000 (4.3%), végül az oláhoké 504.000 (19.2%) lehetett. E szerint a magyarságnak az a nagy számbeli túlsúlya, ami a török hódoltság előtt a középkor végén mutatkozott, a több mint másfél évszázados török uralom következtében 45.5%-ra zsugorodott össze, sőt számbelileg is az eredeti létszámnak is (4 milliónak) a harmadára csökkent. Ujabbán van olyan nézet, hogy az Acsády-féle számítás a valóságnak alatta áll; de ez a nézet inkább csak feltételezi azt, hogy az anyaország lakossága $3\frac{1}{2}$ millióra, az akkori magyarság száma pedig a lélekszám 55%-ra, 1,925.000-re rúghatott. Ma már nehéz bebizonyítani melyik számítás a helyes, de annyi bizonyos, hogy a magyarságnak Mátyás-korabeli, akkor hatalmasnak mondható száma több, mint 200 esztendő alatt alaposan megfogyott és saját országában csak relatív többségre zsugorodott össze. Érdekes, hogyha az Acsády által kihozott nemzetiségi arányszámokat az első magyar népszámlálásnak, amely a nemzetiségi adatokat megállapította, adataival hasonlítjuk össze, mennyire közel állnak egymáshoz ezek az arányszámok:

Nemzetiség	Acsády szerint	A népszámlálás
	1720-ban	szerint 1880-ban
Magyar	45.5	46.6
Német	13.3	13.6
Tót és rutén	17.8	16.1
Horvát és szerb	4.3	4.6
Oláh	19.2	17.5
Egyéb	—	1.6
	Összesen: 100.0	100.0

Hogy ez alatt a 160 év alatt a magyarság javára nagyobb változás nem állott be az arányszámokban, az annak tulajdonítható, hogy az elpusztított területekre a XVIII. században nagyarányú állami és magántelepítés folyt külföldről. Különösen németeket telepítettek nagy számmal az Alföldre és Dunántúlra, a Balkánról pedig a török nyomás alól tömegesen vándoroltak be a szerbek és oláhok. A népesség ennek következtében 1787-ig, amikor ismét van adatunk Magyarországon népességéről, alaposan megduzzadt, mert felemelkedett 8,300.000-re, a magyarság arányszáma azonban, amely természetesen ezzel a nagyarányú betelepítéssel és bevándorlással nem tudott lépést tartani, 39%-ra csökkent le. (Körülbelül 3,122.000 lélek volt.) Ebben az időszakban 1787-ig még az asszimilációról nem igen lehetett szó; amit a magyarság számbeli növekedésben elért, a saját erejéből érte el; azután pedig már az asszimilációnak is volt része a magyarság számbeli súlyának növelésében.

Az első magyar statisztikus, aki megpróbálta Magyarországon nemzetiségi viszonyait számokban kifejezni, Fényes Elek volt. Az 1830-as években megjelent munkájában az egyházi szemlélet alapján megállapította először Magyarországon népességének számát és részben a felekezeti adatok, részben pedig az egyes községekben használt egyházi nyelv figyelembevételével jársonként és megyénként számítást eszközölt az egyes nemzetiségek számára vonatkozólag.

Fényes Eleknek becslésszerű számításai mindenestre igen közel állottak a valósághoz abban az időben. Ő az 1830-as években az említett alapon 11,275.000 lélekre becsülte az anyaország lakosságát és ebből 4,808.000-et tekintett magyarnak, vagyis 42.7%-ot. Így, hogy a 242.000 főnyi zsidóságot külön nemzetiségnek vette és nem számította be sem a magyar, sem a német anyanyelvűek közé. Hogy mennyire nem esett messze a valóságtól Fényes számítása, mutatja az, hogy az 1850. évi osztrák nép-

számlálás, amely egyáltalán nem volt magyarbarátsággal vádolható, Fényes Eleknek a számítását valamennyi nemzetiségre vonatkozólag majdnem teljesen igazolta. Eszerint az anyaországnak 11,554.000 főnyi lakosságából 4,812.000 lett volna magyar anyanyelvű, ami 41.6%-nak felel meg, tehát az 1850. évi népszámlálás adata nem sokkal marad alatta Fényes Elek becslésének. Ha tekintetbe vesszük az osztrák népszámlálás magyarellenes irányzatosságát, továbbá azt, hogy a szabadságharc főképp a magyarságra néve járt elvesztéssel, elfogadhatjuk azt a számot, amit Fényes Elek 10—15 évvel előbb megállapított. Meg kell jegyeznünk, hogy az osztrák népszámlálás a zsidóknak kb. kétharmadrészt külön nemzetiségnek számította, míg egyharmadrészt beosztotta az egyes nemzetiségek közé, ami abból tűnik ki, hogy hitelekezet szerint az egész birodalomban 369.000 zsidót talált, a nemzetiségi statisztikában ellenben csak 253.000 zsidót mutatott ki.

Az 1857. évi osztrák népszámlálás nem kutatta a nemzetiséget. Ugyancsak az 1869. évi első magyar népszámlálás sem mert hozzájárulni ehhez a kényesnek látszó kérdéshez. Keleti Károly azonban, az országos statisztikai hivatal akkori igazgatója, a tankötelesek anyanyelvi megoszlása alapján, ami a statisztikai hivatalnak megyénként rendelkezésére állt, megpróbálta kiszámítani az egyes nemzetiségek összlétszámát. Ez a számítás nem lehetett tökéletes, mert a gyermek-létszám nem egyforma az egyes nemzetiségeknél; azok a nemzetiségek tehát, amelyek nagyobb gyermeklétszámmal bírnak, ezen az alapon történő számításnál a valóságosnál nagyobb létszámhoz jutnak. Emellett az országos szám azért sem lehetett Keleti számítása szerint teljes, mert az akkor még nem polgárosított határvidékekről és a titeli csajkás kerületekről az adatok hiányoztak. Így hozta ki Keleti Károly azonban, az országos statisztikai hivatal akkori igazgatója, a tankötelesek anyanyelvi megoszlása alapján, ami a sta-

Ha most a kimaradt területek lélekszámát is ideszámítjuk, az anyaország akkori 13,579.000 főnyi lakosságából 6,170.000-re lehet tenni a magyarok számát, ami 45.5%-nak felel meg. Hogy mennyire megközelítette a valóságot Keleti Károly számítása, nemcsak a magyarság, hanem a többi nemzetiségek számára vonatkozólag is, bizonyítja az 1880. évi népszámlálás, amely a leg tárgyilagosabb és legtudományosabb módszerekkel és minden részre hajlás nélkül első ízben állapította meg az egyes nemzetiségek számát Magyarországon községek szerint. Ennek a végeredménye az anyaországra vonatkozóan azt mutatja, hogy a 13,750.000 főnyi lakosságából 6,404.000, tehát 46.6% volt magyar anyanyelvű. A két népszámlálás közt eltelt 11 év alatt a népesség alig szaporodott, mert az 1873. évi kolerajárvány nagy pusztítást tett a népesség soraiiban és a többi évek természetes szaporodását majdnem teljesen kiegyenlítette: viszont az is hihető, hogy a magyarság szaporodása nagyobb volt, mint az összes népességé, mert a kolerajárvány különösen az ország oláhlakta keleti részein pusztított, míg a dunántúli megyékben, ha nem is nagy, de néhol elég jelentékeny szaporodás mutatkozott.

A további adatok már mind pontos népszámlálás alapján jöttek létre; ezek szerint a magyarság aránya — mindig csak az anyaországban — 1890-ben 48.5%-ra emelkedett, 1900-ban 51.4 és 1910-ben, az első világháború előtti Magyarországon utolsó népszámlálása szerint, már 54.5%-ot tett; szám szerint pedig Horvát-Szlavonország nélkül is megközelítette a 10 milliót. 1890 és 1900 között kb. épen az évtized közepén, vagyis a millenium idején a magyarság aránya elérte az abszolút többséget, ami azt jelenti, hogy száma már meghaladta a nem magyar nemzetiségűek számát együttvéve. A magyarság természetes fejlődése tehát a török hódítás nagy pusztítása után több mint 200 év múlva tudta csak elérni azt, hogy újra többségre vergődjön legalább az anyaország népességében. De mégis elérte ezt a többséget annak ellenére, hogy a XVIII. század folyamán az idegen-

nyelvű települőknek százezreit volt kénytelen befogadni, s emellett az időszak nagy részében maga is ki volt téve idegen nyelvi hatásoknak. A magyarság nagy életerejét bizonyítják ezek az adatok és azt, hogy ezen a Kárpátoktól körülövezett egységes típusú területen az a nép tarthatta csak kezében az uralmat és képviselheti továbbra is az államalkotó erőt, amely annak középpontjában foglal helyet és amelynek erejét a természeti adottságok szinte törvényszerűen kell, hogy növeljék.

A magyarságnak a központi földrajzi elhelyezkedésén kívül — nem szólva itt az államalkotó erőben és kultúrában való többségéről — az a nagy előnye is megvolt akkor is, amikor számszerűleg csak relatív többséget képviselt, hogy vele szemben egy nemzetiség sem tudott — éppen a nemzetiségek megosztó-dottsága folytán — olyan nagy számot felmutatni, amely elhatározó súllyal bírt volna az ország népességében. Még 1910-ben is a legnagyobb nemzetiség, amely szemben állt a magyarsággal, a románység, csak 16.1%-ot tett az ország népességében, tehát még egyhatodrészt sem. A németek és a tótok arányszáma pedig alig haladta meg a 10%-ot. A három legnagyobb súlyú nemzetiség tehát együttesen csupán 37.2%-ot tett a magyarság 54.5%-ával szemben. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni, hogy a magyarság az ország közepét foglalja el, a nem magyar nemzetiségek pedig külön-külön sugárszerűen veszik körül északon a tótok, északkeleten a rutének, keleten a románok és délen a szerbek. Ezeknek tömegei nagyjából együtt vannak ugyan, de többnyire csak két nemzetiség érintkezik egymással közvetlenül. A tótok a ruténnel, a rutének a románokkal, a románok a szerbekkel. A magyarság tehát sohasem a nemzetiségek összes számával, hanem többnyire csak egy-egy nemzetiséggel áll szemben, amelyre nagyobb tömegénél fogva feltétlenül nagyobb hatást gyakorolhat, mintha ezt a hatást más idegen nemzetiségen keresztül kellene gyakorolnia. A németeknek a helyzete lényegesen más Magyarországon. Attól a nyugati sávtól eltekintve, amely a németeknek csak kis részét foglalja magában, máshol a németiség mindennél vagy a magyarság nyelvterületébe van beágyazva, vagy idegen nemzetiségek között van szigetként szétszóródva. Így a tótságba ékelte nyitra-turóczi és szepesi németiség, a románok közt élő erdélyi szászok; nem szólva a Bácskáról és a Bánságról, erről az Európának legtar- kább népvégnyelvééről, ahol a nemzetiségek úgyszólván falvankint változnak, vagy falvankint keveredve élnek. Természetes, hogy ilyen körülmények közt az egyes nemzetiségek között egy közvetítő nyelvnek kellett kialakulni, amely a magyarság nagy számbeli súlya és földrajzi elhelyezkedése folytán nem lehetett más, mint a magyar nyelv. Ami a magyarság számbeli túlsúlyából hiányzott, azt nagyrészt pótolta a magyar nyelv elterjedése. Az is kétségtelen, hogy ez a közvetítő nyelv hódított nemcsak abban az irányban, hogy mindig többen és többen sajátították el, részben az iskolában, de inkább az életben, hanem abban is, hogy aztán később ez a közvetítő nyelv különösen a városokban, ahol az érintkezés a legerősebb az emberek között, sokaknál kizárólagossá vált, sőt az eredeti anyanyelv elfeledésére vezetett. Ehhez nem kellett semmiféle erőszakolás, ez olyan természetes folyamat, amely mindenütt, ahol többnyelvű nép él együtt, a többségi nyelv vagy a közvetítő nyelv javára feltétlenül érvényesül.

Ezzel elérkeztünk az asszimiláció problémájához, amely Magyarországon bővebb magyarázatra szorul. Ellenségeink közül sokan, akik a magyar statisztikát tanulmányozták és látták azt a haladást, amit a magyarság elért népszámlálásról népszámlálásra fokozatosan növekvően, hamar készen voltak azzal a váddal és gyanúsítással, hogy mi erőszakosan magyarosítottuk a nemzetiséget. Kétségtelen, hogy voltak Magyarországon is néhányan a liberális korszakban, akik a mindenáron való magyarosítást tüzték ki a nemzetiségi politika céljává. Ezeket is csak az ejtette

tévedésbe, hogy azt hitték, hogy a magyarság javuló arányszámai erőszakos intézkedéseknek köszönhetik létrejöttüket, nem tudták elképzelni, hogy ez a folyamat természetes úton is létrejöhet éppen azoknak a viszonyoknak és adottságoknak alapján, amelyekről már beszéltünk. A következőkben részletesen is fel akarjuk tárni azokat az okokat, amelyek a magyarságnak fejlődését és a nemzetiségek látszólagos visszaszorulását megmagyarázzák.

Elsősorban kétségtelen, hogy a történeti Magyarországon magának a magyarságnak természetes szaporodása, amióta erre vonatkozólag pontos adataink vannak, tehát 1896 óta, állandóan magasabb, mint a többi nemzetiségeké együttvéve. Ez nem jelenti azt, hogy valamennyi kisebb nemzetiség szaporátlanabb, mint a magyarság, mert pl. a rutének és általában a tótok is többnyire nagyobb természetes szaporodást tudnak felmutatni, mint maga a magyarság. De végeredményben mégis a tulajdonképeni magyarság természetes szaporodása minden esztendőben nagyobb volt, mint amilyen arányt a népességben képviselt. 1900 és 1910 között pl., amely évtizedről pontos adataink vannak, a magyar anyaország népessége 1,953,607 lélekkel szaporodott természetes úton, vagyis a születések többlete folytán. Ebből a számból 1,109,067 esett a magyarságra, a nem magyarokra pedig 844,540; a természetes szaporodásból eszerint 56.8% a magyarság számát növelte, holott 1900-ban, tehát az évtized kezdő évében csak 51.4% volt a magyarság aránya. Ha ki- és bevándorlás egyáltalán nem lett volna és asszimiláció sem következett volna be, a magyarság népességi arányszámának már emiatt az egyszerű ok miatt is növekedni kellett volna.

Az előző évtizedekre vonatkozólag részben csak a vallásfelekezeti szaporodása alapján lehet következtetni a magyarság szaporodására is, részben pedig a vármegyék népességének különböző szaporodása alapján. Ilyenformán meg lehet állapítani, hogy pl. 1880 és 1890 között a magyarság 46.6%-os népességi arányával szemben a természetes szaporodásból 48.9% esett a magyarságra, 1890 és 1900 között pedig még nagyobb volt a különbség a két arányszám között, t. i. 48.5 és 54.8%. Valószínű tehát, hogy az előbbi korszakokban is kitűnt a magyarság nagyobb szaporodó képességével, ami már egymagában is biztosította számbeli súlyának természetes növelését. Ehhez — hogy úgy mondjuk — kezdeti előnyhöz hozzájárult a kivándorlásnak a magyarságra szintén kedvező alakulása. 1900 és 1910 között pl. abból az 527,329 főnyi vándorlási különbözetből, amely az évtized alatt mutatkozott (a tényleges és természetes szaporodás között), a magyarságra csak 33.2% esett, míg a többi nemzetiségre 66.9%, tehát kétszerannyi. Minthogy a magyarság amerikai kivándorlása csak később indult meg, mint a nemzetiségeké, fel lehet tételezni, hogy az előző évtizedekben a kivándorlási veszteségből a magyarságra még kisebb, legfeljebb 20–25% jutott. Ez tehát a másik faktor, ami a magyarság számát és túlsúlyát ugyancsak növelte a többi nemzetiséggel szemben. Hozzájárult ehhez a kétségtelen asszimiláció is, amelyet viszont a belső vándorlások iránya mozdított elő. A belső vándorlás kimutathatólag évtizedek, sőt évszázadok óta folyt a perifériákról a folyók folyásának irányában az Alföld és a Dunántúl felé, tehát a túlnyomóan nem magyar területekről főképpen a magyar nyelvterület felé. Az irány általában észak-déli volt, részben pedig kelet-nyugati a Körösök és a Maros folyásának megfelelően. Ki lehet ezt mutatni azzal, hogyha az egymás mellett fekvő vármegyék egymásközi népcseréjét vizsgáljuk a születés helye alapján. Minden népszámlálás adataiból meg lehet állapítani, hogy az északra fekvő vármegye általában több népet adott a tőle délre fekvő vármegyének, mint viszont. Az erdélyi részek esetében pedig többnyire a nyugatabbra fekvő megye aktív a tőle keletre eső megyével szemben. Ez a vándorlási irány természetesen ugyancsak a magyarság javára szolgált, mert így a magyar nyelvterület népessége sokkal nagyobb arány

ban növekedett, mint a nemzetiséké. Elég legyen egyszerűen arra az adatra utalnunk, hogy Magyarországnak a Trianonban megszabott területén, amely pedig, ha szűken is, de a tulajdonképpeni magyar nyelvterületből áll, a népesség 1869 és 1910 között, tehát 41 év alatt 51.8%-kal növekedett, ellenben az elszakított terület lakossága, tehát a kb. 70%-ban nem magyarnyelvű népesség csak 24.3%-kal. Lehetetlen, hogy maga ez a körülmény is ne hatott volna a magyarság számának a növelésére, mert hiszen ez a belső vándorlás nem céltudatos telepítési politikának a következménye, hanem egyszerűen azzal magyarázható, hogy a kevésbé termékeny mostohább viszonyok között élő népességre ösztönzerű vonzást gyakorolt a termékenyebb magyar terület. Az idegen ajkúak egyenként, vagy családonként ebbe a környezetbe települve, akár mint iparosok, akár mint földművelők a környezet hatása alatt azután néhány nemzedék alatt fokozatosan magyarrá váltak. Nem szabad továbbá feledni, hogy a magyar nyelvterületen voltak és vannak a legnagyobb magyar városok; közöttük a népességben is rendkívül kiemelkedő főváros, amely Nagy-Magyarország idejében ezrével vonzotta a nemzetiségi területekről a jobb és biztosabb megélhetés után kívánczó lakosságot. S minthogy Budapestre mind nagyobb számmal tódult a dunántúli és később az alföldi magyarság is és ezzel biztosította Budapest magyar jellegét, a többség természetes vonzása folytán Budapesten és egyéb városokban a nem magyarnyelvűek ezrei váltak magyarokká. Ez éppen olyan természetes folyamat, mint ahogy az amerikai városokban a különböző nemzetiségű bevándorlók előbb-utóbb angol nyelvűekké válnak és hogy európai példákat is hozzak fel, ugyanez a folyamat tette Brüsszelt flamandból francia, Helsinkit svédből finn és Prágát németből cseh nyelvűvé, viszont Bécsben ugyanez a folyamat olvasztotta be a bevándorló csehek tízezreit. Egyedül Budapestnek a megmagyarosodása a magyar asszimilációnak nagyrészt megmagyarázza, azonkívül a többi város is, bár kisebb mértékben, szintén hozzájárult a magyarosodáshoz. Az asszimiláció annál inkább végbe mehett a városokban, mert azok már eredetileg is, illetőleg abban az időpontban, amelytől kezdve pontos adataink vannak a nemzetiségi viszonyokról, magyar többségűek voltak, tehát a városokban az asszimiláció már ez okból is eredményesebb lehetett. 1880-ban az összes városok lakosságának* 63.3%-a volt magyar, 1910-ben pedig 76.6%-a. A magyarság arányszáma tehát a városokban 30 év alatt 13.3-del ment feljebb, míg a falvakon csak 5.6-del (43.3%-ról 48.7%-ra). Természetesen ha a falvakat tovább részleteznék nagyság és jelentőség szerint, kiderülne, hogy az egészen kis népességű falvakban a magyarság alig foglalt tért, csak nagyobb, jelentősebb, némileg városias jellegű falvakban. Természetes, hogy minél nagyobb, népesebb egy község, város, vagy község és minél nagyobb többsége van benne valamely nemzetiségnek, az asszimiláló erő annál hatásosabban működik. Mutatja ezt az is pl., hogy a városok közül is a törvényhatósági jogú városok, amelyek jóval nagyobb népességűek, s amelyek között a főváros is helyet foglal, a magyarság százalékos arányát harminc év alatt 16.5-del vitték feljebb, a rendezett tanácsú városok, illetőleg újabban megyei városok 9.2-del, a vidék, a falvak, amint láttuk, csak 5.6-del. Az egész magyar asszimilációs kérdés tehát úgy szólván összezsugorodik a városi asszimilációra. Ha a magyarság térfoglalását községenként vizsgáljuk, meg lehet állapítani, hogyha a magyarság jobban fejlődött is, mint az egyéb nemzetiségek, a magyar nyelvhatár egyáltalán nem toldott el; ma is ott van, ahol évtizedekkel, mondhatni évszázadokkal előbb is volt. Ezt még elfogulatlan külföldi tudósok is elismerik, mint pl. az orosz Petrov, aki legtöbbször foglalkozott a magyar-tót

* Pontosán azokat a városokat véve, amelyek 1910-ben városok voltak.

nyelvhatár kérdésével. Az asszimiláció tehát röviden összefoglalva abban állt, hogy a magyar nyelvterület lakossága az oda-irányuló belső vándorlás és a városokba tódulás folytán nagyobb mértékben szaporodott, mint a nemzetiségi vidékek lakossága az átáramló népesség egy része pedig magyar nyelvterületen természetes úton beolvadt a magyarságba.

Nem szabad azonban tagadnunk, hogy e mellett a nem magyar nemzetiségi területeken is bekövetkezett kisebb mértékű magyarosodás, illetőleg ezeken a területeken is jóval erősebben növekedett a magyarság száma, mint az ott élő más nyelvű népességé. Ezt a következő körülmény magyarázza meg: A magyar parasztságban jóval több a birtoktalan elem, a gazdasági cseléd és a munkás, mint a nemzetiségek parasztsága között. A föld inkább megtartó erő lévén, a kisbirtokos parasztság a városokba és az újonnan keletkező bányász- és ipartelepekre jóval kisebb munkásrajokat tudott bocsátani, mint a birtoktalan parasztság, amely főképp és túlnyomóan a magyar elem soraiban található. A városok ennél fogva a nemzetiségi területeken is nagyobb mértékben fejlődtek a magyar, mint a nemzetiségi proletártömegek beáramlása következtében. A magyarságnak nemcsak számszerűleg, de aránylag is jóval nagyobb tömegei voltak és vannak a városok és az ipari gócpontok táplálására, mint a többi nemzetiségnek. A magyar azonkívül szívesebben maradt itthon, ha a városokban munkát kaphatott, mint az idegen munkás, aki előnyben részesítette az Amerikába való kivándorlást. Ezt a mozgalmat pedig a folyton fejlődő közlekedési rendszer is előmozdította. Így keletkeztek egész magyar munkáskolóniák a Felvidéken, Nyitra-bányán, Zólyomban, Zólyombrezón, Korompán és a gömöri vashányákban és vaskohókban továbbá Erdélyben a zsilvölgyi bányatelepeken, ahova az Alföldről olyan nagy számban mentek a magyar munkások, hogy a petrozsényi járásnak 1910-ben már közel felét tették, emellett természetesen a városok magyarságát is erősen szaporították. A fő azonban az, hogy a magyar nyelvhatárok az érintkezési pontokon nem változtak és a magyar kormányzatnak nem is volt sohasem célja, hogy ezeket a nyelvhatárokat kitalálja, de viszont nem lehetett célja az sem, hogy a nyelvhatárokon belül mutatkozó beolvadási, magyarosodási folyamatot megakadályozza.

A magyarosodásnak egyébként az is előmozdítója volt — ez természetesen az eddig előadottakból is folyik — hogy az ország lakosságában a városias foglalkozású elemek, tehát az iparosok és a kereskedők, az értelmiség mindig jobban tért foglaltak a jóval konzervatívabb őstermelők rovására. Már pedig a magyarság az iparban és kereskedelemben sokkal erősebben van képviselve, mint az őstermelők, a parasztság között. Amint tehát az ipar és a kereskedelem mindig nagyobb tért nyert a népességben, ezzel együtt a magyarság arányának is növekedni kellett, mert mind a két foglalkozási csoport jóval magyarább volt, mint az őstermelés. Az iparhoz tartozó népességben ugyanis már 1900-ban 58.8% volt a magyar anyanyelvű, 1910-ben pedig 62.8%. Az ipari népességben tehát a magyarság aránya 4.0-del ment feljebb, ugyanakkor az őstermelésben a magyarság arányszáma csak 1.1-del (46.6%-ról 47.7%-ra). Ugyancsak a kereskedelmi népesség magyarsága 68.6%-ról 71.6%-ra növekedett, vagyis 3.0-del lett nagyobb. Emellett nem szabad feledni, hogy az iparban és a kereskedelemhez tartozó népesség számszerint is sokkal többel növekedett. Az őstermelő lakosság ezalatt a 10 év alatt csak 207.000 lélekkel lett nagyobb, ellenben az ipari népesség 704.000-rel, a kereskedelemmel foglalkozó 153.000-rel, a közlekedéssel foglalkozó népesség pedig 179.000-rel szaporodott. Az értelmiségi csoport növekedése is 106.000 lélekre rúgott.

Magában az iparban is megnyilatkozik a nagyiparnak, tehát a sok munkást együttesen foglalkoztató vállalatoknak nyelvileg is egységesítő hatása. A szóbanforgó tíz év alatt a nagyiparban foglalkoztatott munkások között a magyarság arányszáma 10.3%-

kal ment feljebb, míg a kisiparban csak 3.9%-kal. Amit tehát általában a városokról mondtunk, hogy t. i. azokban a többségi nyelv a fokozottabb érintkezés folytán jobban érvényesül, az áll magában az ipari foglalkozáson belül is. Itt is a tömegesen együtt dolgozó munkások között természetesen könnyebben terjed a többség nyelve az érintkező nyelv sűrűbb használata révén.

A kereskedelemmel kapcsolatban, amely tudvalegőleg Magyarországon a zsidóságnak fő foglalkozása, el kell oszlatnunk azt a téves nézetet, hogy a magyar anyanyelvűeknek az a terfoglalása, amely 1880 óta népszámlálásról-népszámlálásra következetesen mutatkozott, összefüggésben lett volna a zsidók szaporodásával és nyelvi magyarosodásával, illetőleg a magyar anyanyelvűek növekvő százalékos arányszámát főképpen a zsidóság magyarosodása idézte volna elő. Kétségtelen, hogy ennek a körülménynek is van része a kimutatott magyarosodási folyamatban, de igen csekély. A következő számadatok bizonyítják ezt: (1880-ban a magyarság aránya volt 46.6 %, 1910-ben pedig 54.5 %. A javulás tehát 30 év alatt 7.9 %. Ha már most a zsidókat mind a két esztendőben mind az összes népességből, mind a magyarság számából — t. i. a magyar anyanyelvű zsidókat — leszámítjuk, akkor az arányszámok így alakulnak: A keresztény lakosságban volt 1880-ban 46.0 % magyar anyanyelvű, 1910-ben pedig 53.3 %. A javulás így is 7.3 %.) A zsidók beszámításával 7.9-del javult a magyarság százalékos aránya 30 év alatt, a zsidók nélkül pedig 7.3-del; a zsidók beszámítása tehát a magyarság arányszámát mindössze 0.6-del emelte, az összes javulásnak tehát alig 0.8%-ával. Ez az adat elég cáfolata annak, hogy a magyarság a zsidók magyarosodásának köszönhetően az az eredményt, amit 1880 és 1910 között elért.

Eddigélő állandóan csak a történelmi határok között lévő Magyarországról és annak nemzetiségi viszonyairól szövegtünk. A trianoni béke, amelynek célja az volt, hogy nemzetiségek szerint részekre bontsa az ezeréves Magyarországot és új nemzeti államokat teremtsen, ez utóbbi célját, mint tudjuk, éppen csak Magyarország esetében érte el, mert csak az ország magyarlakta középső területét hagyta meg. Ezen a területen, amelyből magyarság is elszakított tiszta magyar részeket, tényleg sikerült egy majdnem egészen tiszta egynyelvű országot alkotni. Más kérdés az, hogy ez a művelet a magyarság egy teljes harmadrészének elszakításával és idegen uralom alá juttatásával járt.

Azok a szabályszerűségek, amelyek a magyarság terfoglalását a történelmi Magyarországon jellemezték, a megmaradt trianoni területen továbbra is mutatkoztak, annak ellenére, hogy a viszonyok megváltoztak és a nemzetiségi kérdésben is egy egészen új felfogás kerekedett felül. Az említett szabályszerűség abban mutatkozik, hogy magán a trianoni területen teljes intenzitással folytatódott a magyarság számbeli súlyának az emelkedése. 1910-ben a trianoni területen 88.4 % volt a magyar anyanyelvűek aránya, 1920-ban 89.5 % és 1930-ban már 92.1 %. Igaz, hogy a természetes beolvastó erő azelőtt is tulajdonképeni magyar nyelvterületen működött a legerősebben és éppen ennek a területnek a legnagyobb része maradt meg. Azonkívül Budapest lakossága, ahol a magyarosodás a legjobban érvényesült, a trianoni területen sokkal nagyobb súllyal esett a latba, mint a régi Magyarország területén. Végül a nem magyarok fogyását kétségtelenül elősegítette az elszakított területekre, illetőleg az u. n. utódállamokba való visszavándorlás is, másrészt pedig az onnan a trianoni területre való bevándorlásnak a megszűnése, ezzel szemben pedig a kiüldözött magyarság tízezreinek a trianoni területre való átvándorlása. Kétségtelen azonban, hogy asz-

szimiláció is történt továbbra is, hiszen pl. magában a fővárosban a nem magyar anyanyelvűek száma 1910-től 1930-ig 124.301-ről 57.234-re fogyott meg. És majdnem hasonló arányban csökkent az idegen ajkú népesség Budapest elővárosaiiban is.

Mindezekből az adatokból világosan látható, hogy Magyarországon még a történelmi területet véve is, megvan a magyarságnak az a számbeli túlsúlya, amely a vezető szerepet számára biztosítja a Kárpátok medencéjében. Azonkívül kétségtelenül megvan a magyarságnak az az életképessége, hogy ezen a területen belül számát úgy növelje minden külső erőszakolás nélkül, tisztán csak a természeti adottságok felhasználásával, hogy számbeli túlsúlya fokozatosan nagyobb legyen a többi nem magyar ajkú népességgel szemben. Hangsúlyoztuk, hogy ez a terfoglalás nem jelent területi hódítást a nem magyar nemzetiségek rovására, hanem csupán a magyar nyelvterületnek nagyobb népnyervekedésében találja magyarázatát. Itt ezen a területen belül azonban kétségtelenül folyik bizonyos természetes asszimiláció, amelyet megakadályozni nem is lehet, de nem is állhat a magyarság érdekében. Maga az a körülmény, hogy a kormányzat a nem magyar nemzetiségeket mindenütt saját nyelvű iskolákkal látja el, sem fogja ezt a részleges asszimilációt lehetlenné tenni, mert viszont éppen azt is be lehet bizonyítani a magyar statisztikának tökéletes számadataival, hogy a beolvadásnak túlnyomó része nem az iskolaköteles korban, tehát az iskola hatása alatt történik, vagy mondjuk történt a régebbi időkben, hanem maga az élet az, amely terjeszti a magyar nyelvet és magyarosodást is. Egyes olyan vármegyéknek, amelyek a trianoni békében is teljes egészükben megmaradtak, módunkban van egy-egy tízéves korcsoportot 1880-tól 1920-ig, tehát öt évtizeden és hat népszámláláson keresztül megfigyelni és így láthatjuk egy-egy ilyen tíz évenként magasabb korcsoportba jutó nemzedékek anyanyelvi és egyéb változásait. Az adatok sora és összehasonlítása mutatja, hogy a magyarosodás főképp a huszadik életév után következik be, nem pedig az iskolába járó gyermekkorban.

A magyarság a nem magyar nemzetiségeknek területi birtokállományát egyáltalán nem bolygatta meg és módosította és ez a veszedelem a jövőben sem fogja fenyegetni a területnagyság fokozatosan visszatérő nemzetiségeinket. Most már mindenestre számolnunk kell azzal, hogy nem magyar nyelvterületek is kerültek vissza, s így az a nagy számbeli túlsúlyami a trianoni területen megvolt, kisebbedni fog. Hogy számbelileg ez a túlsúly jelenleg hogyan áll, azt a tava'vi népszámlálásnak most folyó feldolgozása után fogjuk pontosan megtudni. Annyi azonban részint az utolsó 1910. évi magyar népszámlálás adataiból, részint az u. n. utódállamoknak e visszakérült területekre vonatkozó adataiból is nagyjából megállapítható, hogy a mai magyar közigazgatás alatt lévő területen a magyarság számbeli túlsúlya olyan nagy, hogy a mellett a nem magyar ajkúaknak arányszámai eltörpülnek. És ha még a számbeli túlsúlyon felül azt a kulturális erőt is mérlegeljük, ami a nemzetiségeket sokszorosán felülmúlja, úgy az általános műveltség, mint a magasabb iskolázottság tekintetében, azonkívül figyelembe vesszük, hogy a városi népességben a magyarság még nagyobb túlsúlyt képvisel, a megnagyobbodott Magyarországot jövőjét nyugodtan tekinthetjük. Ez a nagy számbeli és műveltségi túlsúly azonban semmi esetre sem jelent leikcsinylést, vagy elnyomást más ajkú honfitársainkkal szemben, tisztán csak azt, hogy a magyarságnak megvan a joga ahhoz, hogy ennek a túlsúlynak az alapján, mint „primus inter pares” szerepelhessen a Kárpátmedence egy egységbe tartozó népei között.

DR. FLACHBARTH ERNŐ egyetemi ny. r. tanár:

A nemzetközi kisebbségi jog legújabb fejlődése

(Elhangzott 1942 augusztus 5-én)

A cím, amelyet előadásomnak adtam: „A nemzetközi kisebbségi jog legújabb fejlődése” — be kell vallanom — nem egészen szerencsés. A kisebbség (Minderheit — minorité), amelyet a „nemzetiség” szinonimájaként tudtommal először a régi Ausztriában használtak és amely az első világháború után a nemzetközi jogba és egyes államok közjogába is bevonult, kétségtelenül bizonyos diminutív mellékízzel bír, bizonyos slacsonyabbrendűséget fejez ki. Ezért leghelyesebb e szót kerülni és helyette a magyar közjogi és közönséges nyelvhasználatban már évtizedek óta meggyökeresedett „nemzetiség” szót használni. Ha előadásomnak mégis ezt a címet adtam és az előadás során is itt-ott a kisebbség szót fogom használni, úgy ezt egyedül stilisztikai okokból teszem, mert a „nemzetközi nemzetiségi jog” kifejezés rosszul hangzik és félreértésekre adhat okot.

Míg a vallási kisebbségek nemzetközi védelme a XVI. századra, a reformáció és ellenreformáció, valamint az első francia-török kapitulációs szerződés korára nyúlik vissza, addig a nemzeti és nyelvi kisebbségek védelme a francia forradalom eszméjének hatása alatt csak a XIX. században született meg. Kezdetben egyes nemzetközi szerződések idegen uralom alá jutott népeknek (az 1809. évi frederickshamni szerződés a finneknek, az 1815. évi bécsi akta a lengyeleknek) területi autonómiát biztosítottak. Az 1878. évi berlini szerződés, majd más nemzetközi instrumentumok is, már a természetes közösségek helyett az egyes emberi egyedeket, polgárokat szem előtt tartó liberalizmus befolyása alatt az idegen uralom alatt élő balkáni nemzetiségekhez tartozó egyes személyek polgári és személyes szabadságjogainak tiszteletbentartására kötelezték az érdekelt államokat. A nemzeti kisebbségeknek ez a nemzetközi védelme mintegy visszajárat volt a nemzetiségi elvnek. Ezt az elvet Mancini, a nagy olasz nemzetközi jogász fogalmazta meg „Della nazionalità come fondamento del diritto delle genti” címmel 1851-ben tartott híres torinói székfoglaló előadásában, majd Bluntschli, a svájci származású nemzetközi jogász így fejezte ki: „minden nemzet egy állam, minden állam egy nemzeti lény”. Az államhatároknak tehát egybe kell esniük a nemzetiségi, néprajzi határokkal. Ha pedig egyes emberek nem tartozhatnak ahhoz az állomhoz, amely nemzetiségüknek, illetőleg nyelvüknek megfelel, úgy biztosítani kell számukra a jogegyenlőséget, a szabadságjogokat, valamint nyelvüknek használatát.

A népek önrendelkezési jogának elve, amelyet Wilson proklamált az első világháború alatt, voltaképpen nem más, mint negatív fogalmazása a nemzetiségi elvnek: a népeket nem szabad akarattuk ellenére egyik államból a másik államba áttolni, mintha játékkövek volnának, vagy — amint I. Sándor cár egy alkalommal a bécsi kongresszuson magát drasztikusan kifejezte — mintha birkanyáj volnának. A párizskörnyéki békeszerződések azonban az önrendelkezési jog elvét lépten-nyomon megsértették, népszavazást csak egyes kivételes esetekben rendeltek el és ezért az idegen uralom alá jutott nemzetiségeknek a nemzetközi kisebbségvédelem formájában kellett némi kárpótlást nyújtani az elvesztett önrendelkezési jogért.

Az egyes új vagy jelentékeny területi gyarapodásban részesült államoknak (Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia és Görögország) a Szövetséges és Társult Nagyhatalmakkal kötött úgynevezett kisebbségi szerződésai, az osztrák, magyar, bulgár és török békeszerződéseknek a kisebbségek védelméről szóló fejezetei, valamint más államoknak (Albánia, Litvánia, Lettország, Észtország és Irak) a Nemzetek Szövetségével szemben vállalt kötelezettségei a kisebbségek nemzetközi védelmének történetében annyiban jelentenek újítást, hogy a védelmet

a Balkánról Közép- és Kelet-Európa államainak egész sorára is kiterjesztették, a jogegyenlőség és a szabadságjogok mellett az eddigienél nyomatékosabban hangsúlyozták a nemzetiségeknek nyelvük a bíróságok előtt való használatára és saját anyanyelvű iskolákra vonatkozó jogát, végül pedig a kisebbségek védelmét a Nemzetek Szövetségének garanciája alá helyezték, míg a korábbi nemzetközi kisebbségi jog a nagyhatalmak kollektív garanciája alatt állott, vagy pedig csak a nemzetközi jog általános szankcióival (represszáliák, háború) volt ellátva.

A népszövetségi garanciához kezdetben a nemzetközi védelem alá helyezett nemzetiségek is nagy várakozásokat fűztek, így a hazájukhoz akarattuk ellenére és megkérdőjelezésük nélkül elszakított magyarok milliói is. Amily mértékben azonban nyilvánvalóvá lett, hogy a Nemzetek Szövetsége az Egyességekmányában foglalt nemes elvek munkálása helyett magát a győztes hatalmak eszközeinek tekintti és emiatt egyre többet veszített erkölcsi, majd politikai súlyából is, ugyanolyan mértékben a népszövetségi kisebbségvédelem is mindinkább elvesztette hitelét. Amikor a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1929-ben az általa kiküldött hármashbizottság (Austin Chamberlain, Adatsi, Quinones de León) londoni jelentése alapján elvetette a kisebbségi eljárás reformjára vonatkozó javaslatokat, nyilvánvalóvá lett, hogy a Szövetség a kisebbségi védelem hatályosabbá tételét nem akarja. Amikor pedig 1934-ben a lengyel külügyminiszternek az a nyilatkozata, hogy kormánya a kisebbségvédelmi rendszer tekintetében a nemzetközi szervekkel való együttműködést megtagadja, a Tanácsban képviselt nagyhatalmak tiltakozó deklarációján kívül semmiféle más következmény nem vont maga után, kétségtelenül vált az is, hogy Szövetség a garanciában foglalt jogait és kötelezettségeit nem is tudja gyakorolni.

A mostani világháború közvetlen okai között egyike a legjelentékenyebbeknek a párizskörnyéki békeszerződések által idegen uralom alá helyezett nemzetiségek tűrhetetlen helyzete volt. Már az 1938. évi nagy válságot a Csehszlovákiába kényszerített németek, magyarok, lengyelek, szlovákok és rutének általános elégedetlensége idézte elő. Az új világháború kirobantásában pedig a danzigi kérdésen kívül döntő része volt a lengyelországi német kérdésnek. Nagy-Románia határainak újjászabályozását éppen úgy, mint Jugoszlávia felbomlását ugyancsak a bukaresti, illetőleg belgrádi kormányzat nemzetiségellenes politikája idézte elő.

Az idegen uralom alatt élő németek elnyomása ellen is irányult a népi (völkisch) elv, amelyet a német nemzeti szocializmus zászlajára tűzött. Nemzetközi jogi síkon ez az elv azonos a nemzetiségi elvvel, ami abból is kitűnik, hogy amiként annak idején Mancini, úgy a német nemzeti szocialista jogászok egész sora a nemzetközi jog természetes alanyainak nem az államokat, hanem a nemzeteket (Völker) tekinti. Ma még lehetetlen-e megmondani, hogy a világ újjárendezésénél milyen szerepe lesz a népi elvnek. Egyes jelenségek azonban arra engednek következtetni, hogy a népi elv mellett más elvek, így különösen a történelmi és gazdasági szempontok is szóhoz fognak jutni. De akár a népi, akár a történelmi, akár a gazdasági elv alapján történjen a világ újjárendezése, az itt uralkodó néprajzi viszonyok mellett elkerülhetetlen, hogy Európa keleti és délkeleti területein az emberek milliói más államban éljenek, mint amelyhez nemzetiségük és nyelvük szerint tartoznak. Ebből következik, hogy a más nemzetiségű és más nyelvű állampolgárokkal való helyes bánásmód továbbra is elsőrendű fontosságú probléma marad. Hogy e problémát a jövőben tisztán közjogi problémaként fogják-e kezelni, amelybe más államok nem avatkozhatnak be, vagy pedig

— mint immár több, mint száz esztendő óta — a nemzetközi jognak is lesz-e beleszólása, ugyancsak nehéz volna ma megmondani, úmár abból, hogy Németország és Olaszország az utóbbi években is kötött kisebbségi szerződéseket, arra lehet következtetni, hogy a nemzetiségek nemzetközi védelmének gondolatát a tengely nagyhatalmai nem vetették el.

Ezek előrebocsátása után vizsgáljuk meg, hogy 1938. óta miként fejlődött a nemzetközi kisebbségi védelem. Az e tárgyban kötött nemzetközi szerződéseket két csoportba oszthatjuk: 1. a nemzetiségek javára bizonyos jogokat biztosító és 2. a nemzetiségekhez tartozó polgárok kitelepítésére vonatkozó nemzetközi szerződések csoportjára.

1) Az első csoportba időbeli sorrendben a következő kétoldalú (bilaterális) nemzetközi szerződések tartoznak: a) az 1940. augusztus 30-án kelt bécsi magyar—német és b) az ugyanazon a napon ugyancsak Bécsben kelt német—román jegyzőkönyv, továbbá c) az 1941. május 18-án Rómában létrejött olasz—horvát megállapodás.

Amikor nyilvánvalóvá lett, hogy a Nemzetek Szövetsége a nemzetiségek hatóságos védelmét nem tudja és nem is akarja biztosítani, német részről a népszövetségi garancia alatt álló kisebbségvédelem helyett inkább kétoldalú szerződések kötését javasolták az egyes nemzetiségi problémákban közvetlenül érdekelt államok között. Ilyen szerződések a népszövetségi garancia korszakában is létrejöttek, mint amilyen volt pl. Csehszlovákiának 1920-ban Ausztriával és 1925-ben Lengyelországgal, Lettországnak 1931-ben Litvániával és 1934-ben Észtországgal, Romániának 1933-ban Jugoszláviával és Bulgáriának 1932-ben Albániával kötött szerződése, amelyekben a szerződő felek a kölcsönös kisebbségek javára vállaltak bizonyos nemzetközjogi kötelezettségeket. De voltak olyan szerződések is, amelyekben csak az egyik fél vállalt nemzetközjogi kötelezettségeket a másik nemzetiségéhez tartozó polgárai javára. Így egyedül a danzigai lengyelek jogait biztosították Danzignak Lengyelországgal 1920-ban, 1921-ben és 1933-ban kötött szerződése. Az 1920. évi rapallói és 1925. nettunói olasz—jugoszláv szerződések a jugoszláviai olaszok, az 1924. évi római szerződés pedig a fiumei olaszok jogait biztosította. A jelenlegi világháború alatt kötött kétoldalú szerződések ez utóbbi csoportba tartoznak.

A bécsi magyar—német jegyzőkönyvet Joachim von Ribbentrop német és néhai Csáky István gróf magyar külügyminiszter közvetlenül a német—olasz döntőbíróóság határozatának meghozatala előtt írták alá. A jegyzőkönyvet az erdélyi és keletmagyarországi részek visszacsatolásáról szóló 1940:XXVI. t. c. jóváhagyóan tudomásul vette, majd a 8490—1940. M. E. sz. miniszteri rendelet kihirdette és így belső állami jogszabállyá is vált. Mint ilyet előadássorozatunk egy másik előadója fogja azt részletes elemzés tárgyává tenni és ezért a magam részéről megelégszem azzal, hogy kidomborítsam azokat az elvi különbségeket, amelyek a jegyzőkönyvben vállalt és korábbi, a trianoni békeparancs 54—60. cikkeiben foglalt kötelezettségek között mutatkoznak.

Míg a trianoni szerződés kisebbségjogi fejezete a nemzetiség megtartását nem helyezte kifejezetten a nemzetközi védelem alá, addig a belvederei jegyzőkönyv bevezetésében a magyar kormány kötelezettséget vállalt, hogy a német népcsoporthoz — a jegyzőkönyv ezt a szót használja a nemzetiség, kisebbség helyett — tartozó személyeknek biztosítani fogja azt a lehetőséget, hogy német népiségüket minden korlátozás nélkül megtarthassák. Minthogy azonban a jegyzőkönyv a német népiség fogalmát nem határozza meg, a következő mondat szövegéből arra kell következtetnünk, hogy e kötelezettség csak arra terjed ki, hogy a német népcsoporthoz tartozó személyeket a népcsoporthoz való tartozásuk és a nemzeti szocialista világnézet mellett való hitvallásuk miatt semmiféle tekintetben és semmiféle téren semmi-

féle hátrány ne érje. A nemzetiséghez való tartozás miatti hátrányos elbánás tilalma hallgatólag bennerejlett korábbi nemzetközi jogi kötelezettségeinkben is, míg olyan nemzetközi szerződést, amely a nemzetiségekhez tartozó polgárok politikai hitvallását is védelemben részesítette volna, a múltból egyet sem ismerünk. Mondanunk sem kell, hogy ez a védelem csak a német népiséghez tartozó magyar állampolgárokra terjed ki, míg a magyar és más nemzetiségű állampolgárokkal szemben a kormány keze e tekintetben sincs nemzetközjogilag megkötve.

A trianoni és a többi korábbi nemzetközi szerződés a nemzetiség fogalmát nem határozta meg. A tudományban két elmélet állott egymással szemben. A régebbi objektív elmélet szerint a nemzetiséghez való tartozás bizonyos tárgyi ismérvek (különösen az anyanyelv, továbbá a leszármazás, a fajiság, esetleg a vallás és a születési hely) alapján megállapítható, míg a később uralkodóvá vált szubjektív elmélet szerint e tárgyi kritériumoknak egyike sem alkalmas arra, hogy minden ember nemzetiségét kivétel nélkül meghatározza és így csak az érdekelt személy nyilatkozata alapján állapítható meg az ő nemzetisége. Mindenki ahhoz a nemzetiséghez tartozik, amelyhez tartozónak vallja magát. A közvetítő teória szerint a nemzetiség ugyan minden esetben a felsorolt tárgyi ismérvek valamelyikéhez tapad, de mivel ez ismérvek az egyes emberekben különböző kombinációkban fordulnak elő és e kombinációk száma a matematika szabályai szerint meglehetősen nagy, jogilag csak a szubjektív nyilatkozat alapján lehet megragadni a nemzetiséget. A bécsi jegyzőkönyv a szubjektív és az objektív elméletet kombinálta. A német népiséghez tartozik az, aki 1. a németiséghez tartozónak vallja magát (szubjektív elem); 2. akit a Magyarországi Németek Népszövetsége (Volksbund der Deutschen in Ungarn) népi németnek elismert (objektív elem). A szubjektív nyilatkozat tehát nem elegendő, hanem szükséges az is, hogy ehhez az említett Szövetség, tehát egy egyesület vezetőségének elismerése járuljon hozzá. Ilyen objektív ismérvel a nemzetiségi jog korábbi történetének tanulmányozásánál seholsem találkozunk. Önkénytelenül eszünkbe jut Kurt Woldendorffnak, egy korán elhunyt német jogbölcsésznek az a tétele, hogy a nemzet mint társadalmi közösség önművelését autonóm módon állapítja meg és így dönti el, hogy hozzájuttatónak ki tekintessék. Ezt az elhatározást Woldendorff kollektív önrendelkezési jognak nevezte. E kollektív önrendelkezési jogot az adott esetben egy egyesület gyakorolja, mint a hazai németiségnek — természetesen a magyar egyesületi jog szabályai alatt álló — szerve.

Az erőszakos elnemzetlenítésnek a bécsi jegyzőkönyvben foglalt tilalma nem egészen új gondolat a kisebbségi jog történetében: már az 1925. évi varsói lengyel—csehszlovák kisebbségi szerződésben is megtalálható. Uj e vonatkozásban csak a német családnévek erőszakos magyarosításának tilalma, valamint az a rendelkezés, hogy a német népcsoporthoz tartozó személyek családjuk régi nevét felvenni jogosultak.

A német anyaországgal kulturális téren szabad forgalom kifejezett biztosítása ellenben olyan gondolat, amely a korábbi kisebbségi szerződések egyikében-másikában legfeljebb esirájában volt meg. Ebből az újszerű rendelkezésből azonban még korántsem következik, hogy — amint Hugelmann müncheni professzor állítja — a Nagynémet Birodalmat a jegyzőkönyv szerinti védelmi jog (Schutzrecht) illetné meg a hazai németiség javára.

A bécsi jegyzőkönyvnek az a rendelkezése (V. pont utolsó mondata), amely szerint a német népcsoporthoz tartozó személyek azokon a közigazgatási területeken, ahol a lakosságnak legalább egyharmadát alkotják, az eljárásokra vonatkozó hivatalos érintkezésben nyelvüket használhatják, nem sokkal világosabb, mint amilyen a trianoni szerződés 58. c) 4. bekezdésének az a rendelkezése volt, amely a nemzetiséghez tartozó állampolgároknak nyelvük a bíróság előtti szóbeli és írásbeli használata te-

kintetében megfelelő könnyítéseket biztosít. Az V. pont utolsó mondatának homályos voltára egyébként már Hugelmann is rámutatott.

Ugyancsak nagyon homályos a III. pontnak az a rendelkezése, hogy a hivatal betöltésénél és az önkormányzati testületek összeállításánál, amennyiben a betöltés kinevezés útján történik, a német népcsoporthoz tartozó személyeket az összlakosság számához viszonyított arányban kell tekintetbe venni és a német népi tisztviselőket kiváltképpen a német népi települési területeken működő és az azok fölé rendelt központi hatóságoknál kell alkalmazni. Mi a német népi tisztviselő, mi a német népi települési terület, milyen önkormányzati testület összeállítása történik kinevezés útján?

Míg a trianoni békeparancs csak nemzetiségi elemi iskolák létesítésére kötelezte a magyar államot, addig a bécsi jegyzőkönyv szerint „német népi” felsőbb és középsiskolákat, szakiskolákat és tanítóképző intézeteket is kell létesítenie. Ámde mi a „német népi” iskola? — kérdezzük Hugelmannal, aki e rendelkezést egyébként úgy magyarázza, hogy ez nemcsak német nyelven és német tanító vezetése alatt, hanem népi szellemben is működő iskolák létesítését írja elő. Ez az interpretáció azonban — véleményem szerint — már csak azért sem fogadható el, mert a „német szellem” fogalma bajosan határozható meg szabatosan.

A jegyzőkönyv II. fejezetének az a nagyon helyes rendelkezése, hogy a jegyzőkönyv alapelvei semmiképpen sem érintik a német népcsoporthoz tartozó személyeknek a magyar állammal szembeni lojalitás köteleességét, üdvös újítás. A korábbi nemzetközi kisebbségi jogban csak az 1925. évi varsói egyezmény állapította meg kifejezetten a kisebbségi lojalitás köteleességét. A bécsi jegyzőkönyv szerint lojalításra — amint ezt Hugelmann is megállapítja — az egész hazai német népcsoport van kötelezve, amiből következik, hogy a jegyzőkönyv alapján öt megillető jogokra csak addig tarthat igényt, amíg loyális a magyar hazával szemben.

A bécsi német—román jegyzőkönyvet Ribbentrop német és Manoiescu román külügyminiszter ugyancsak a döntőbírói határozat meghozatala előtt írták alá. A jegyzőkönyvben a román kormány kötelezettséget vállalt, hogy a romániai német népcsoporthoz tartozó személyeket a román népiséghez tartozó személyekével minden tekintetben egyenlő elbánásban fogja részesíteni és hogy a német népcsoport helyzetét a gyulafehérvári határozatok értelmében a németiség fenntartása végett tovább fogja fejleszteni. Ezzel az 1918. december 1-én kelt gyulafehérvári határozatok — legalább is német viszonylatban — nemzetközi jogilag is kötelező erőt nyertek. E határozatokban tudvalevőleg az erdélyi, bánági és keletmegerországi románok képviselői kimondták a Nagy-Romániával való egyesülést, de ugyanekkor az e területen élő valamennyi nemzetiségnek a teljes nemzeti szabadságot helyezték kilátásba azzal, hogy magukat az ő körükből vett tisztviselőkkel saját nyelvükön igazgathatják. Egyes román közjogászoknak azzal a véleményével szemben, hogy a gyulafehérvári határozatok a román közjog forrásai, a román kormány azoknak kötelező erejét sohasem ismerte el. A bécsi jegyzőkönyv azonban e határozatokat nemzetközi jogi kötelező erővel ruházta fel.

Az 1941. évi május hó 18-án a Palazzo Veneziában aláírt olasz—horvát határegyezményhez fűzött zárójegyzőkönyv szerint Olaszország és Horvátország között az újabb szerződések kötélesség a lehetőséghez képest hatályban maradnak mindazok a szerződések, egyezmények és megállapodások, amelyeket Olaszország a volt Jugoszláviával kötött. Ebből következik, hogy a jugoszláviai olaszok, valamint a fiumei horvátok jogait biztosító és már említett rapallói, nettunoi és római szerződések is érvényben maradtak. A határegyezmény aláírása után az olasz kormányfő a horvát államfőhöz intézett iratában igazolta, hogy

az olasz kormány a legrövidebb időn belül el fogja készíteni a horvát kormánnyal a Spalato város és Curzola sziget közigazgatásának szabályozására vonatkozólag kötendő egyezmény szövegét. Egyben azt a várakozását fejezte ki, hogy Horvátország a rapallói szerződés és az azt követő szerződések rendelkezéseire hasonlóan biztosítékot fog nyújtani különösen az olasz nyelv használatára, továbbá iskolák, nevelőintézetek és jóléti intézetek létesítésére vonatkozólag, amely biztosítékokra vonatkozó rendelkezések az említett jegyzőkönyvbe volnának felvehetőek. A horvát államfő válasziratában biztosította Mussolinét arról, hogy iratának tartalmává egyetért. Ily módon jegyzőkönyv útján Olaszország és Jugoszlávia egy pactum de contrahendo jött létre, amely Olaszországot a spalatói és curzoi horvát önkormányzatát, Horvátországot pedig a területén élő olaszok nyelvi és iskolai jogait biztosító nemzetközi szerződés megkötésére kötelezi. E szerződés azonban a mai napig még nem jött létre.

Itt utalok a második bécsi döntőbírói határozat V. pontjára is, amelyben a magyar kormány ünnepélyes kötelezettséget vállalt, hogy azokat a személyeket, akik a döntőbírói határozat értelmében a magyar állampolgárságot visszaszerzik, de a román népiséghez tartoznak, a többi magyar állampolgárral minden tekintetben egyenlő elbánásban részesíti. Hasonló kötelezettséget vállalt a román kormány a területén maradó magyar népiségű román állampolgárok javára. Románia kötelezettsége tehát területileg messzebterjedő, mint Magyarorszáé, mert a Romániában élő összes magyar nemzetiségű román állampolgárokat vonatkozik, míg Magyarországnak csak a visszacsatolt területen élő románokat kell egyenlő elbánásban részesítenie. Minthogy a döntőbírói határozat egy magyar—román döntőbírói egyezményen nyugszik, végeredményben a döntőbírói határozat említett rendelkezései is a két állam közti kétoldalú megállapodásnak tekinthetők.

Végül a teljesség kedvéért utalnom kell még az 1938. november 2-án kelt első bécsi döntőbírói határozat V. pontjára is, amely szerint a csehszlovák területen maradó magyar nemzetiségű és Magyarországhoz visszacsatolt területen levő nem magyar nemzetiségű személyek védelmére szükséges rendelkezésekre vonatkozólag egy magyar—csehszlovák bizottságnak kell megállapodást kötnie és gondoskodnia arról is, hogy a pozsonyi magyar népcsoport hasonló helyzetbe kerüljön, mint a többi ottani népcsoport. E rendelkezés végrehajtása érdekében 1939. február 10-én Pozsonyban meg is indultak a magyar—csehszlovák tárgyalások, de a csehszlovák köztársaság csakhamar bekövetkezett megszűnése folytán a döntőbírói határozat V. pontja hatályát veszítette. Magyarországnak jelenleg sem Szlovákiával, sem pedig Horvátországgal nincsen kisebbségi egyezménye.

Amíg a Nemzetek Szövetségének egy tökéletesebb utódja meg nem születik, vagy a nagyhatalmak egy új koncertje ki nem alakul, a nemzetiségi kérdés nemzetközi szabályozásának egyedüli módja kétoldalú kisebbségi szerződések kötése. A valamely nemzetiség sorsában közvetlenül érdekelt államok, tehát a nemzetiségnek lakhelyül szolgáló és az úgynevezett anyaország között kötött azok a kétoldalú szerződések, amelyek az érdekelt nemzetiség, vagy nemzetiségek jogi helyzetét különleges körülményeik szem előtt tartásával szabályozzák, kétségtelenül alkalmasak az ezen nemzetiségi problémákból a két ország közötti eredő ellentétek kiküszöbölésére, vagy legalább csökkentésére. Az ilyen szerződések ellen egyedül az az érv hozható fel, hogy azok révén egy nemzetiség az ország többi nemzetiségével szemben kiváltságos helyzetbe kerülhet, ami a többieknek elégedetlenséget válthat ki és így a probléma megoldása helyett annak elmérgesedéséhez vezethet. Sokkal több kifogás alá esnek azonban azok a kétoldalú kisebbségi szerződések, amelyek a két szerződő fél kölcsönös nemzetiségeinek helyzetét azonos módon szabályozzák. Mert nincs a világon két nemzetiség, melynek abszolút

és relatív száma, települése az államalkotó nemzethez való viszonya, kulturális színvonala, politikai, társadalmi és gazdasági súlya, történelmi múltja azonos volna egymással. A most említett szabályozás szükségképpen sématis és így méltánytalan, mert nem veszi tekintetbe az egyes nemzetiségek különleges viszonyait. A legrosszabb módszer pedig az, amely egy nemzetiség javára biztosított jogok hatályosulását attól teszi függővé, hogy az illető nemzetiség anyaországa milyen bánásmódban részesül valamelyik nemzetiségét. Ily módon ugyanis a nemzetiséget tesz szük felelőssé anyaországának nemzetiségi politikájáért, amelyért a nemzetiség semmiképpen sem tehet.

2) A legutóbbi években számos nemzetközi szerződést kötöttek, amelyeknek tárgya egyes nemzetiségek önkéntes vagy kényszerű kivándorlása. A zsidók babiloni fogságára emlékeztető grandiózus kísérletek ezek a nemzetiségi kérdés gyökeres megoldására. A gondolat új, közvetlenül a balkáni háború után vetődött fel először. Egy 1913. évi szeptember 29-én aláírt konstantinápolyi bulgár-török szerződésben a két állam megállapodott arra nézve, hogy a tráciai határtól legfeljebb 15 km-re elterülő sávban élő nemzetiségi személyeket azok hozzájárulásával ki fogja cserélni. A jegyzőkönyv alapján 1913. november 15-én kötött megállapodás szerint a kirkilisszei és drinápolyi vilajetek bulgár lakosságát a Bulgár-Tráciából elmenekült mohamedánok által elhagyott birtokokra kellett volna áttelepíteni. E tervek megvalósulását azonban a világháború megakadályozta. Ugyanez lett a sorsa a görög kormány által 1914-ben elfogadott ama török javaslatnak, hogy a szmirnai vilajet görög és a görög-macedóniai mohamedán lakosságot cseréljék ki egymással. Az 1915-ben megindult, de eredményre nem vezetett bulgár-görög tárgyalások folyamán, Venizelos görög miniszterelnök ugyancsak nagyszabású csereakció megindítását javasolta. Ugyancsak ő volt az, aki a párizsi békekonferencián a nemzetiségek kölcsönös kicserélésének gondolatát propagálta. Így jött létre az 1919. november 27-én Neuillyben aláírt bulgár-görög szerződés, amelyben a két állam arra kötelezte magát, hogy a görög, illetve bulgár kisebbségnek a másik államba való kivándorlását minden rendelkezésre álló eszközzel elő fogja mozdítani. Jogi szempontból ez voltaképpen nem volt más, mint az optások szervezett kivándorlása. Ezzel szemben az 1923. január 30-án Lausanne-ban kötött török-görög egyezmény a görög-országi mohamedánok és a törökországi görögkeletiek kötelező kivándorlását rendelte el, a nyugattráciai mohamedánok és a konstantinápolyi görögök kivételével.

A legújabb egyezmények részben a neuillyi szerződés mintájára megelégszenek a nemzetiségekhez tartozó polgárok önkéntes kivándorlásának előmozdításával, részben azonban a kötelező kivándorlás elvén nyugsznak.

Az első csoportba tartozó szerződések sorát az 1939. július havában kötött római és berlini német-olasz egyezmények nyitották meg. Ezek értelmében az olasz állampolgársággal bíró és Dél-Tirolban (Bolzano, Trento, Udine és Belluno tartományok) területén lakó, vagy onnan származó németek 1939. december 31-ig nyilatkozni voltak kötelesek, hogy Olaszországban kívának-e maradni és az olasz állampolgárságot megtartják, vagy pedig a német állampolgárságot veszik-e fel és Németországba vándorolnak ki. A kivándorlók vagyonukat szabad kézből eladhatják, vagy pedig az olasz állam által alapított társaság (Ente Nazionale per le tre Venezie) likvidálja azokat. Az egyezmény végrehajtása csak ennek az évnek a végén fejeződik be, de miután az optálási nyilatkozatok határideje már régen lejárt, megállapítható, hogy az optálásra jogosult 276.000 olasz állampolgárból 185.000 optált Németország javára. Az egyezmény célja a Németország és Olaszország között oly sok ellentétet keltett déltirolai kérdés végleges megoldása volt.

A mostani világháború kitörése után, 1939. október 15-én

Németország Tallinban Észtországgal is megállapodást kötött az ottani németek önkéntes kivándorlása tárgyában. A jegyzőkönyv értelmében azok az észt állampolgárok vándorolhatnak ki Németországba, akik fel voltak véve az észtországi német kisebbségi kulturális önkormányzat kataszterébe, vagy akiknek német népiségét az észt belügyminiszter igazolta. A kivándorlók háztartási tárgyaikat magukkal vihetik, vagy három hónapon belül kiszállíthatják, a visszamaradt ingóságok és ingatlanok likvidálására pedig a német állam egy külön szervezet (Deutsche Treuhandverwaltung) létesített.

Néhány nappal rá, 1939. október 30-án Németország Lett-országgal is hasonló szerződést kötött. Ennek értelmében Lett-ország állampolgársági kötelekéből kiengedte azokat a német népiséghez tartozó polgárait, akik 1939. december 15-ig önként azt az elhatározásukat nyilvánították, hogy örök időkre ki akarnak válni a lett állampolgárság kötelekéből és lettországi lakhelyüket el akarják hagyni. Németnek az tekintendő, aki magát a német követség átköltözési engedélyével, vagy más okirattal igazolja. A kivándorlók az egyezményben taxatív felsorolt dolgok kivételével magukkal vihetik vagy eladhatják összes ingóságait, míg ingatlan vagyonuk likvidálását egy német részvénytársaság vette át, amelynek a lett állam az ingatlanok értékének megfelelő értékű kölcsönkötvényt volt köteles átadni.

Mindkét egyezményt közvetlenül követte e két balti államra rákényszerített orosz-észt, illetve orosz-lett megnemtámadási szerződések megkötése, amelyek Oroszországot tudvalevően katonai táborok, flottatámaszpontok és repülőterek létesítésére jogosították ezekben az államokban. Ma már nyilvánvaló, hogy a szerződések célja a két állam németiségének a fenyegető és a következő év július 21-én be is következett bekebelezés esetére a bolsevizmustól való megmentése volt.

Mindzeknél közelebből érdekel Bennünket — magyarokat — az 1940. évi augusztus hó 30-án kelt bécsi magyar-német jegyzőkönyv III. fejezete. Ebben a magyar kormány kötelezettséget vállalt, hogy a visszacsatolt keletmagyarországi és erdélyi területeken letelepült és a német népcsoportokhoz tartozó személyeknek kérelmükre lehetőséget nyújt a Németországba való átköltözésre. E joggal az érdekeltek a jegyzőkönyv aláírásának napjától számított 2 éven belül, tehát 1942. augusztus 31-ig élhetnek. A kivándorlók ingóságait szabadon magukkal vihetik, ingatlanait pedig a kivándorlás előtt eladhatják és a befolyó összeget a két jegybank által közösen megállapítandó feltételek mellett kivihetik, illetve átutalhatják. Külön megállapodásnak tartotta fenn a jegyzőkönyv azoknak a feltételeknek szabályozását, amelyek alatt a magyar állam átveheti azt az ingatlan vagyont, amelynek az eladása a megállapított időn belül nem sikerül.

Beszarábia és Északbukovina Szovjetországba való bekebelezése után az 1940. szeptember 7-én Moszkvában kelt orosz-német egyezmény alapján 88 000 német vándorolt ki önként Szovjetországba; az 1940. október 22-én kötött német-román egyezmény pedig a délbukovinai és északdobrudzsai németek önkéntes kivándorlását tette lehetővé.

Az eddig felsorolt szerződések egy nemzetiség tagjainak kivándorlására vonatkoztak. Ezzel szemben Németországnak 1941. január 1-én Kovnóban, a litván szovjetkötársasággal kötött szerződése egyfelől a Litvániában lakó németek, másfelől pedig a Memel-területen és a régi suwalkii kormányzóság területén lakó litván, orosz és fehérorosz nemzetiségű személyek önkéntes kivándorlását tette lehetővé.

Ugyanebbe a csoportba sorolhatók a Déldobrudzsza Bulgáriához való visszacsatolása alkalmából Craiovában kötött szerződés ama rendelkezései, amelyek Bulgáriának és Romániának Dobrudzsán kívül fekvő területein lakó román, illetve bolgár származású személyek önkéntes kivándorlására vonatkoznak.

Igen érdekes a szerződésnek az a rendelkezése, hogy amennyiben a Bulgáriából kivándorló románok száma meghaladja a Romániából kivándorló bolgárokét, úgy a román kormány a kisebb szám kiegyenlítése végett megfelelő számú bolgárt kivándoroltathat és megfordítva. Ez a szerződés tehát az önkéntes kivándorlást a kötelező kivándorlással kombinálja.

Kizárólag a kötelező kivándorlás elvén nyugszik azonban a craiovai szerződés 3. cikke, amely egyfelől az Északdobrudzsában (tulceai és constanzai járások) lakó bolgárok, másfelől pedig a Dél Dobrudzsában (szilisztrai és calliacrai járások) lakó románok kötelező kivándorlását rendelte el. E kötelező lakosságcsere a 2. cikknek folyománya volt, amely az új dobudzsai határt öröknek nyilvánította.

Szemlélnk végére érve megállapíthatjuk, hogy a nemzetiségekhez tartozó személyek önkéntes kivándorlására vonatkozó szerződések mindegyikénél *Németország* mint szerződő fél szerepel. A kötelező lakosságcsere csak egy példa akad a legutóbbi évek történetében: a román—bulgár szerződés. A szerződések önkéntes kivándorlásának előmozdítása ellen elvi kifogás nem tehető. Az optások évszázadok óta kötelező kivándorlásának szervezett formája ez és ha az opciót, mint egyéni

önrendelkezést csak helyeselni lehet, úgy nem lehet kifogásunk az önkéntes kivándorlás előmozdítása ellen sem. Annál nagyobb aggályok merülnek fel a nemzetiségekhez tartozó személyek kötelező kivándorlása ellen, amelynek egyik módja a nemzetiségek kényszerű kicserélése is. Ez a módszer élenként emlékeztet a hugenották kiűldözésére és ezenkívül gazdasági okokból is elvetendő, mert a kivándorlásra kényszerített nemzetiségi személyek munkája hiányozni fog az országnak. Gondoljunk itt újból azokra a káros következményekre, amelyeket a nantesi ediktum visszavonása a francia gazdasági életnek, ötvös- és díszműűrű iparnak, kereskedelemnek okozott. Az így elvesztett munkáskezeket — legalább az első nemzedékekben — a rokon nemzetiségű személyek visszamaradása sem pótolhatja, mert ezek az új talajon megfelelő tapasztalatokkal nem bírhatnak. A lakosságcsere végrehajtásának különben is előfeltétele a másik állam beleegyezése. Erre pedig csak akkor lehetne számítani, ha 1) ez a kicserélendő nemzetiséglakta területre igényt nem támaszt és 2) a kicserélendő nemzetiségek száma között nagy különbség nem mutatkozik. Ezekből az okokból ne ringassuk magunkat abban az illúzióban, hogy a nemzetiségek kötelező kivándorlása valamennyi nemzetiségi probléma panaceaja.

DR. HANKISS JÁNOS egyetemi ny. r. tanár:

Irodalomkultúra és nemzetiségi kérdés

(Elhangzott 1942 augusztus 5-én)

Szántsándékkal szűkítem így a nekem kitűzött tágabb keretet. Az egész kultúrából az iskolakérdést külön előadás tárgyalta, az egyházak problémájáról szintén külön előadás készül. A szemlémi élet minden más¹ jelenségét pedig az irodalom tükréből legérdekesebb szemügyre venni, ha teljes, világos és hű képet akarunk kapni.

Először is azért, mert a „Nyelvében él a nemzet!” szállóigét így kell pontosabb alakjába hoznunk: „Irodalmában él a nemzet.” Ebben benne van az is, amit a „Nyelvében él a nemzet!” elsősorban mondani akart, de kiküszöbölődött belőle a félreértésnek az a lehetősége, amit Kőlcsey híres mondása magába foglalt. A nyelv fontossága a nemzet fennmaradása szempontjából igen nagy s elképzelhető olyan helyzet, amikor az elnyomatás alatt szynlődő nemzet legfőbb nemzeti életnyilvánítása a nyelv megőrzése és továbbbélletése jobb idők elkövetkeztéig. De a négy nyelvű Svájcot egyik nyelve sem teszi nemzetté; középeurópai szemlélettel azt mondhatnók, hogy Svájc e négy nyelv „ellenére” nemzet; viszont a *Tell-monda*, amelynek kifejlesztéséért legtöbbet egy idegen — a német Schiller — tett, a nemzeti öntudat hatalmas erejű pillére a négy nyelv bármelyikét beszélő svájciak számára. Argentínát a spanyol államnyelv nem teszi spanyollá; Braziliát nem teszi portugállá az a tény, hogy népe portugálul beszél, pedig ez a nép jóval nagyobb számú, mint a valódi Portugália lakossága, a portugál nemzet. Az argentin ember kétségkívül — egyébként még elég fiatal — argentinai irodalmára mutat rá, amikor a nemzeti öntudat legmagasabb s legerősebb kifejezése iránt intéznek hozzá kérdést, nem a spanyol nyelvre, pedig a spanyol irodalmat nyilván jól ismeri és becsüli.

De álljunk is meg ennél a pontnál s mondjunk búcsút az egyre bonyolultabbá váló példákknak, amelyek csak arra voltak jók, hogy emlékünke idézzék: minden nemzethez nem tartozik egy külön nyelv s minden nyelvhez egy külön nemzet. Ezt azért is mondjuk ki, mert századunk politikusi egész Európa térképét feldúlták s háborúk csíráit hintették el azzal a naiv hitükkel,

¹ Szorosabban véve ezeket is. L. *Irodalomszemlélet*, Bp. 1941.

hogy a nyelvhatárok mentén nyugodtan bele lehet vágni az államok testébe. Ma már kétségtelen (és mégsem általánosan tudott tény), hogy a nyelvi megosztás térképe nem az eszményi térkép.

Épily kétségtelen, hogy a nemzet öntudatosan és öntudatlanul irodalmában fejezi ki magát. Mai értelemben vett nemzet mindig *irodalmában* él, azaz irodalmában keresi és abba mélyíti bele mindazt az eszmét, érzést és vágyat, amit nemzet-voltához kapcsol.

Másutt² fejtettük ki, mi mindent kell ezen érteni. Itt csak vezérszavakban foglalhatjuk össze a lényegét.

1. A művészetek közt csak az irodalom fejezhet ki ésszerű, elemző módon gondolat sorokat, tehát a bonyolultabb kifejeznivaló oroszlanrésze az irodalomra háramlik. A beszéd, az irodalom eszköze alakíthatja tehát ki a lelkekben a nemzeti összetartozás egyébként oly homályos érzését s teheti világos tudattá, erősítheti napról-napra, évszázadról-évszázadra. Csak a beszéd művésze, a dialektika művésze győzheti le az időről-időre felmerülő ellenvetéseket, amelyek minden ősi meggyőződés ellen a haladó kor részéről támadnak, s tarthatja meg az örök lényegét mindig korszerűnek.

2. Minden emberi elhatározásnak, de még inkább minden közösségi elhatározásnak rugója³ valami erős vagy szívós emóció. Érzéshullám, amely mindig az anyagföldötti világból⁴ kap lendületet. Minden tömegmagatartásnak kell, hogy legyen valami misztikája. Nemcsak meghalni, de élni is csak úgy tudunk valamiféle, ha úgy érezzük, hogy ez a valami a vallásos eszménnyel rokon: szent titok. Ezért érezték minden nemzeti háborúban kötelességüknek a különböző egyházak papjai, hogy megáldják a küzdők áldozatát.

Minden nemzet fogalmát ilyen misztikába gyökerezettették

² *Mit jelent nekünk a magyar irodalom?* Magyar Lélek, 1942. augusztus.

³ A közvetlen érdekek mellett, amelyeket viszont az irodalom kiemelt dialektikai természeténél fogva megint csak az irodalom tesz nyilvánvalóvá.

⁴ L. az előbbi jegyzetet is.

szellemi vezérei. Ez a misztika állandó, de időnkint, új fordulatok, nagy elhatározások idején új emóciókra van szükség, hogy a nemzeti közösség új áldozatokra készülhessen elő. Márpedig sem értékes misztikát, sem hatásos emóciókat nem teremthet más, mint a költő.⁵ Mindaz, amit az iskola, a hivatal, a kaszárnya e tekintetben tehet, csak az, hogy a nemzetet építő irodalom munkáját felhasználja és terjeszti a maga céljainak megvalósítására.

3. A nemzet — anyagi szempontból nézve — egyének szervezeti kapcsolata. Egység — egyetlen pillanatban is, amikor egy nagy emóció vagy a változatlan nehézkedési törvénye tartja össze. De egység az idők folytonosságában is, mert folyton tudatosítja összefüggését a múlttal s reményét a jövőben.

Mind a két értelemben az irodalom a cemenyeje. A második értelemben is. Mert igaz, hogy a múlt nagy tettei az irodalomtól függetlenül tekinthető tények,⁶ de mi lenne a politikai hatásuk ma, ha csak száraz krónikák vagy szűkszavú újsághírek hoznák el őket hozzánk? Mindnyájan szívesen tapsolunk Petőfi mondásának: „Minden Demosthenesnél szebben beszélt a tett!”, — de ez csak a szemtanúkra vonatkozik, akik a tettet „beszéli” hallgatták; az utókorra az irodalom viszi át a tettek beszédét a saját interpretációjában, amely a tettek korszerű beállításáról is gondoskodik. Külön tanulmányt, sőt könyvet lehetne írni nagyainkhoz való viszonyunk korszerű módosulásairól a közvéleményben az irodalom jóvoltából.

4. Nemesak a múlt alakjait jellemezheti az irodalom úgy, szótán kizárólagossági joggal,⁷ hanem általában a jellemzés művészetével az ő monopóliuma. Így az irodalom⁸ alakítja ki az új n. nemzetarcépet: a mi esetünkben a magyar ember jellegzetes képét, úgy, amint az a közvéleményben él. A XIX. század második felének magyarja egészen a Jókai festette arcképéhez akart igazodni; viszont külföldön inkább a Lenau, Petőfi s mások által kirajzolt pusztai magyar képe honosodott meg, s i. t. A nemzetarcépek jelentősége nemcsak a magunk szempontjából fontos, de a nemzetiségekre is óriási a hatása.⁹

Általában az irodalom alakítja ki s teszi vonzóvá és időszzerűvé azokat az idővel változó magatartás-formákat is, amelyekben egy nemzeti közösség tagjai megtalálják a hazafidit kiállítás nekik megfelelő alakját.¹⁰ Mindezek s sok más, itt nem tárgyalható tényező alapozza meg azt aényt, hogy egy nemzet hazafias összetartását az irodalom eszközeivel építi és tartja meg mindig korszerűnek.

Mindebből már könnyű következtetni az irodalom politikai jelentőségére — akkor is, sőt akkor még inkább, ha az irodalom egészen politikamentes, mert akkor hátsógondolat nélkül adjuk át magunkat hatásának.

Egyfelől nyilvánvaló, hogy a magyar nemzetnek azt a feladatát, hogy gondviselőszerepét a Kárpát-medencében betölthesse, irodalma teszi lehetővé; másfelől minden valószínűség szerint a nemzetiségek is elsősorban irodalmuk kifejtésével és érvényesítésével akarják előmozdítani nemzeti öntudatuk kialakulását.

Annak a magyarnak, aki nemzete szentistváni küldetéséről meg van győződve, mind a két irányban ismernie kell ezt a kérdést.

A magyarság vezetőszerepét s az ezzel járó felelősséget irodalma tudatosítja a legmegfelelőbb eszközökkel. Az az idegen-

⁵ Ill a költő-típusú szónok, nemzetvezér, gondolkodó stb.

⁶ Bár természetesen Hunyadi János vagy Zrínyi tetteinek is volt irodalmi rugója!

⁷ L. Hankiss: *Irodalomszemlélet*, 1934. 40. skk. II.

⁸ S szövetségesei: az ő nyomain induló képzőművészet és zene. *Nemzetkép és irodalomkutatás*. Minerva, 1932.

⁹ L. lejjebb.

¹⁰ L. Hankiss: „Mond és marad nyugodtani” *Irodalomtört.* Közlemények, 1941.

ajkú magyar állampolgár, aki a magyar irodalmat ismeri, csak megnyugvást meríthet ebből az irodalomból, — azt az érzést, hogy sorsa a lehető legjobb kezekben van. Mert nincs a világnak még egy irodalma, amely ily sokszor, ilyen állandóan öntöroró komolysággal végzett lelkiismeretvizsgálatot s figyelemzette önmagát a maga felelősségére. Irodalmának tanúsága szerint a magyar mindig benne élt Európában, sohasem szigeteltte el magát s nem voltak olyan álmái, amelyekben mások kárára terjeszkedni akart volna. Korán tisztázta maga és nemzetársai előtt, hogy a szilárd nemzetkeret mindnyájuk érdeke, de ezen belül a türelem, a szabadság, az emberiség uralkodik. S amint feltűnően korai a nemzeti állam fogalmának itteni kialakulása, olyan korai a különböző népek kulturális érvényesülésének megindulása is az államot alkotó nemzet támogatásával. Mind a kettő irodalmi eszközökkel, sőt irodalmi célok kielégítése végett. Mátás humanistái alakítják ki portréfestő kedvükben a nemzeti királyt és a nemzet fogalmát; magyar főurak adják ki román nyelven az első nyomtatványokat...

De a felelősség mérlegelésén kívül más vonatkozásban is érdeklő nemzetiségeinket a magyar irodalom. Amikor egy államkeretben vezető nemzet van, mindenki érdeke, hogy ez a nemzet erőteljes, férfias, sőt jellegzetes, érdekes és vonzó nemzetegyenység legyen. Mivel pedig a jellemzés irodalmi feladat, az irodalomnak kell a nemzet jellegzetes képét megrajzolnia, úgy, hogy azt könnyen át lehessen tekinteni, nagy vonásaiban hamar át lehessen fogni s nehéz legyen elfelejteni. Ha a kép — a modell érdemből, aki ebben az esetben összefolyik a festővel — szépités nélkül is vonzó és lenyűgöző lesz, akkor nemcsak igaz, de hasznos is a nemzetiségek számára.

Közismert tény, hogy a magyar nemzetportré — úgy, ahogy azt a hazai s a külföldi irodalom belevitte a köztudatba — a magyar ember esztétikai életszemléletét hangsúlyozza. A „szép élet” értékének fölismérését, amely azonban harmóniát keres a nehéz küzdelmes, harcos kötelességteljesítéssel: a magyar az elmentétek harmonizálásának sors-edzette mestere. Ez a magatartás rendkívüli vonzóerőt gyakorolt épen a félénkebb vagy a józanabb-gyakorlatiasabb másajkú rétegekre. Eragadta a nyárs-polgárokat, a kis körre korlátozódó falusiakat a magyarság veszélyes, de stílusos életének kijáró csodálat. A természeti körülmények és a gazdasági érdekek mellett ez magyarosított leg-többet és a legbékésebb természetességgel. S bár ennek az esztétikai életszemléletnek jelentősége ma erős szöggel fordult el, ma is, változott körülmények közt is használható. Hiszen a mai ember főproblémájára ad váratlan választ: arra, hogy mikép viselkedjék az individualizmus és a kollektívizmus óriási és veszedelmes határmegyéjén. A magyar esztétikai életstílusa az individualizmus és az egyéni szabadság apológiája; viszont teljes és értékes áldozata a közért, amelyre mindig kész, a kollektivistát is kielégítheti.

A közösségek Newtona még nem jött el. Még kikutatásra szorul a nemzetek közti „vonzás” törvényszerűsége. Nemcsak a magasabb kultúra vonzza az alacsonyabbhoz tartozó embert, hanem megfordítva is. Nemcsak a többség gyakorol közismerten vonzóerőt a kisebbségre: vannak vidékek, ahol a kisebbség nyugtatózi le a többséget. Gazdasági és erőhatalmi tényezők mellett lélektani, sőt patológiai okok is közreműködnek itt. Az *elnemult harangok* kinyilatkoztatásszerűen mutat rá egy ilyen okra: a babonás misztikum vonzóerejére a józan erdélyi magyar nép körében. Ezért ez a regény nemcsak abban az értelemben politikai tett, amint eddig szerepelt: mint félrevert harang, riadó az elaludt magyarok fülébe, hanem mint egy politikai tény tudományosan megálló magyarázata is.

A magyarság vonzóerejét nemcsak magyar írók bizonyítják, hanem az a tény is, hogy a legnehezebb időkben (XVIII. század, a XIX. század közepe) szinte csodaszzerűen erősödött meg a ma-

gyar népesség, és pedig nemcsak természetes szaporodás, hanem elmagyarosodás révén is. Hangsúlyozzuk: akkor, amikor a magyar nemzetnek semmi hatalma nem volt arra, hogy a magyarosodást előmozdítsa! (Ezt egyébként megint csak egy nagy író: Tormay Cecil állítja élénk *A régi ház-ban*.)

A magyar vonzást tehát az irodalom fejlesztette ki és erősítette meg azzal, hogy a magyar életet, a magyar nemzetportrét népszerűsítette. De a vonzás nem „kinai pamlag”; abba a tudatba, hogy ilyen vonzás van, nem szabad beletemetkezünk, mint egy puha párnába. Hanem ki kell használnunk, tanulmányoznunk kell, gondoskodnunk kell korszerű alakulásáról.

Arról tán fölösleges is beszélnünk, hogy a magyarság és a magyar kormányzat államalkotó és államfenntartó munkájának az irodalom a legerőteljesebb szövetségese. Hogy nincs az a „szónoklat, tájékoztatás vagy kommuniké, amely például a szépirodalom nemzetéptítő hatásával versenyezhetne. Azok az eszmék, amelyek a közösséget összetartják, az irodalomban — rendszerint korukat jóval megelőzve — ütik fel először a fejüket s kezdik meg a nemzet széles rétegeinek¹¹ meggyőzését.

Epen ezért nemzetiségi polgártársaink is a magyar irodalomból ismerhetik meg azt a népet, amely nekik, saját javukra is irányt ad, s azokat az eszméket, amelyek az egymásmelletti életet irányítani fogják. De azokat a hangulatokat is, amelyek az együttélést előmozdíthatják vagy megnehezíthetik. Az idegélet különösen a szépirodalmat termékenyíti meg és ebben jelentkezik vagy közömbösülnek az egymásra utalt közösségek surlódásai. Így nemcsak egy nemzet céljait ismerhetjük meg irodalmából, hanem érzékenységének fokát és színétét is.

Ez természetesen a vezető népre is vonatkozik. Neki is hasznára válik, ha megismeri a nemzetiségek irodalmát, habár ez számára nem mindig könnyű. Egyfelől azért nem, mert nemzetiségeink egy részének irodalma abban a korban született, amikor a szeparatista mozgalmak Európaszerte megindultak: a XIX. század első vagy második harmadában. Politikai ábrándokat hordoznak s a magyarság ellen fordulnak. (Az egyik hazánk területén született legjelentősebb költői alkotás szerzője azt szeretné, ha népe az óriási szláv tengerben oldódna fel...) S irodalmuk nem ad mindig pontos képet népük politikai felfogásáról. Az írók többnyire külföldön tanult papok, ritkábban más értelmiségiek — a kulturális autonómia előbarcsoi s így nyelvtársaiknál türelmetlenebb öntudatúak; emellett érzik, hogy a magyar irodalom sok évszázados előnyét behozni nem tudják s nem változtathatnak azon a tényen sem, hogy ők maguk is örömet tanulnak a század nagy magyar íróitól; s azon a tényen sem, hogy a magyar az egyetlen közös irodalom, mely az ország különböző részeiben egyaránt ismeretes. Ebből táplálkozik a türelmetlenségnek az a szelleme, amely sokszor az egész politikai mozgalmat fűti. Néha az az embernek a benyomása, hogy ez vagy amaz a nemzetiségi párt csak azért száll harcba, mert nem nyugszik bele irodalma második szerepébe s önálló életteret szeretne kieroszakolni számára...

Másfelől: hosszabb út vezet a magyar olvasótól a nemzetiségi irodalomig, mint megfordítva, mert a magyar az egyetlen közös nyelv lévén a Kárpát-medencében, sokkal többet ismerik, mint ahány magyar ismeri a nemzetiségek nyelveit. De ez az akadály nem leküzdhetetlen. Minden magyar hatóság és minden

¹¹ Egyik legnagyobb nemzetiségi költő halálos ágya mellett Arany János költeményeskötetét találták.

¹² L. az említett cikket. Magyar Lélek, 1942.

magyar vezető sürgeti a nemzetiségek nyelvének oktatását és elsajátítását.

A nemzetiségek irodalmának megismerése is folyik. A közel jövőben jelenik meg a nézetünk szerint legtudományosabb s legbehatóbb szlovák irodalomtörténet, s ezt magyar szerző írja a magyar közönség számára. A román irodalmi tudat kialakulásának történetét magyar kutatók tisztázták és tisztázzák. Pukánszky Béla könyve a német városi polgárságról az ilyen irányú munkák közt külföldi viszonylatban is vezetőhelyet érdekel. Sok szerb, román verset fordítottak le folyóirataink munkatársai és készen áll egy szlovák novellaantológia magyar fordítása. Pintér Jenő magyar irodalomtörténetében minden korzak idegennyelvű irodalmáról is beszámol.

A magyar irodalomtörténet megbecsüli a nemzetiségek irodalmát s nyugodtabb időkben köteletségének ismeri, hogy a maga tekintélyének palástja alá vegye őket s segítse elő érvényesülésüket.

Ennek az akciónak bizonyos föltételei vannak.

Elsősorban is annak elismerése, hogy az irodalmi kultúra nem természeti jog. Nem minden irodalom egyenlő értékű, s jelentősége nem függ sem a lakosok számától, sem pillanatnyi politikai helyzetektől. Nincs abban senkire nézve semmi szégyen, ha bevalljuk, hogy a magyar irodalom legaiább a következő szempontokból nagyobb jelentőségű és nagyobb felelősségű irodalom a nemzetiségi irodalmaknál: 1. a középkortól folyamatosan fejlődő irodalom, nem a XVIII. század végén vagy a XIX. század elején. „Idősebb nővér”; 2. nagyobb az intenzitása, ami egyfelől a magyar dinamizmusra vezethető vissza, másfelől arra, hogy a magyar nemzet aktívabban benne kellett, hogy éljen a történelemben, mint azok a népek, amelyek az ő védőszárnyai alatt évszázadokon át szenderegtek; 3. teljesebb a társadalmi rétegeződése, nemcsak népköltészet vagy kisvárosi irodalom, s szélesebb a tájbeli elosztottsága is; 4. ekletikusabb: egy-egy kor-szakban is egymél több idegen kultúra hatásait éli át s egyenlíti ki: szélesebb az európai távlata. Ismételjük: mindez nem vet kedvezőtlen fényt a nemzetiségek irodalmi életére; de e tények nélkül a népek munkaközössége nem tudná kihasználni azt a fázisbeli előnyt, amit neki a magyar irodalom kínál. E nélkül a fáziskülönbség nélkül nem keringhetne egészséges áram Szent István országában.

Itt az ideje, hogy levonjuk tanulságainkat.

Mik a teendők?

I. A magyar ember, különösen az, aki nemzetiségi vidékre kerül, tartsa köteletségének, hogy megtanulja a nemzetiség nyelvét s ne csak azért, hogy a törvény előtt megértse a panaszost vagy a vádlottat, hanem azért is, hogy megismerje a rábízottak igazi arcát lelkük tükrében: irodalmukban;

II. gondoskodjunk minden erővel arról, hogy a magyar irodalom remekei, amelyekben annyi testvérképző elem van, a nemzetiségek nyelvén, olcsó kiadásokban is megjelenjenek (a hallgatóság ezt a javaslatát a magyar kormányzat elé terjesztette);

III. Fejezzük ki azt a reményünket, hogy a magyar írók, mint a múltban, a jövőben is előmozdíthatják egyrészt a magyar élet igaz és vonzó képének, másrészt a magyar és nem-magyar-ajkú honfitársak együttélésének korszerű és célszerű alakulását;

IV. ismerjük meg mind — s e tekintetben ne legyen sok különbség szakember és nem-szakember közt — a mi irodalmunkat, amely a legközelebbi út önmagunk és a velünk élők megismeréséhez. Örök politika, a legnemesebb és legszélesebb távlátó magyar politika lehetőségei élnek benne.

DR FLACHBARTH ERNŐ egyetemi ny. r. tanár:

A magyar nemzetiségi jog és politika történetének vázlata

(Elhangzott 1942 augusztus 6-án)

Ebben az évben, november 27-én lesz száz esztendeje annak, hogy Széchenyi István elmondta híres akadémiai beszédét, amely „A magyar akadémia körül” címmel még ugyanebben az évben nyomtatásban is megjelent. E beszédében a legnagyobb magyar azok ellen foglalt állást, akik — úgy mond — a kölcsönös méltányosság, sőt az igazság szabályaiból is némileg kivetkeznek, ha nyelvük és nemzetiségük ügye kerül szőnyegre. Mert szerinte kimondhatatlanul többet árt, mint használ az, aki mértéken túl csapong és a szenvedelemtől hevítve kihívja a visszahatás kéréseivel bosszúját. E szavak Kossuth és a liberálisok nemzetiségi politikája ellen irányultak, hat esztendővel az 1836:III. t. c. megalkotása után, amely a törvények latin szövege mellett a magyar szöveget „eredeti és elhatározó”, tehát hiteles szövegnek nyilvánította és alig két esztendővel az 1844:II. t. c. becikkelyezése előtt, amely a magyar nyelvet az országgyűlés, a kancellária, a helytartótanács és a bíróságok hivatalos nyelvéné tette, azaz egy átmeneti időben, amikor a latin nyelv évszázados uralmát a magyar diplomatikai nyelv uralma váltotta fel és ezzel a magyarságnak az országban lakó egyéb nyelvű népekhez való eddigi viszonya gyökeresen megváltozott. Az akadémiai beszéd tehát a magyarországi nemzetiségi kérdés régi és új korszakának mintegy a határmezején hangzott el.

Nemzetiségi kérdésünk első korszakának kezdete egybeesik a magyar állam megalapításával.

A magyarság viszonya a nemzetiségekhez a középkorban csaknem zavartalan volt. A középkori magyar királyság az idegen nyelvűekben nem látott veszélyt az országra nézve. Szent Istvánnak Imre herceghez intézett Intelméinek híres helye szerint a tartományok különböző részeiből jövő vendégek különböző nyelveket, szokásokat és fegyvereket hoznak magukkal, amely mind díszíti és gyarapítja a királyi udvart, mert az egyetlen nyelvvel és egyetlen erkölccsel bíró ország gyenge és törékeny: „nam unusque linguae et unusque moris Regnum imbecille et fragile est”. Ne kutasuk most e szavak értelmét és ne foglalkozunk állást abban a kérdésben, hogy — amint újabban állítják — e szövegben a „regnum” szó a királyi udvart jelenti-e, vagy pedig — mint régebben fordították, — az országot, hanem ehelyett inkább vessünk egy pillantást középkori nemzetiségeink közjogi helyzetére, amelyekben Árpád- és Vegyesházi királyaink nemzetiségi politikája is visszatükröződik.

Két-három évvel ezelőtt egyik legkiválóbb történészünk, Mályusz Elemér azt az elméletet fejtette ki, hogy a karizmatikus, vagyis a XI. és XII. századbeli magyar királyság az idegen népelemek tudatos beolvasztására törekedett, evégből őket — mint számos Csehi, Németi, Tóti stb. végződései helyneveink bizonyítják — a magyar nyelvterületen szórta szét és semmiféle kiváltsággal nem ruházta fel, míg a hűbéres és rendi állam az asszimiláció politikáját elvetette, ehelyett a nemzetiségeket tömöríteni igyekezett, jogi egységbe foglalta őket és a legkisebb nemzetiségi településektől sem tagadta meg a kiváltságokat. Ezzel szemben Székfű Gyula ezt az elméletet elveti, még pedig nézetem szerint joggal, hiszen az Arany Bulla 19. cikke kifejezetten elrendelte a vendégek kezdetől fogva birtok szabadságainak fenntartását, amiből következik, hogy már a XI. században is kiváltságos helyzettel bírtak. Nem vitás azonban, hogy a XIII. század óta egyes nemzetiségeink jogi személyiséggel ruháztattak fel, tehát — mint ma mondjuk — autonómiával bírtak.

E nemzetiségek között az erdélyi szászok önkormányzata II. Endre 1224. évi kiváltságlevelén nyugodott, amelyet ők még

ma is „arany szabadságlevel”-nek (goldener Freibrief) neveznek. Az Andreamum a szászok szebenvidéki telepét, az úgynevezett hét széket egy területre foglalta össze, e területekről a székeket kivonta, és azt a szebenispán hatásköre alá helyezte, aki nagyobb jelentőségű ügyekben a szászokválasztotta bírakkal ítélkezett, míg a kisebb jelentőségű ügyekben ők maguk gyakorolták az igazságszolgáltatást. Később, a XV. század második felében, Mátyás király alatt a hét szék kiváltságainak részeseivé váltak a medgyesi és selyki székek, valamint a Barcaság és Beszterce vidékének szász lakosai is, tehát kialakult a szászoknak az a jogi egysége, amelyet a XVI. század óta szász egyetemnek (universitas Saxonum) neveztek.

Az Andreamumhoz hasonló kiváltságokat adott V. István 1271. évi kiváltságlevelé a szepesi szászoknak is, azzal a különbséggel, hogy ők nem több, hanem egy bírót (comes seu iudex) választhattak, aki a szepesi ispánnal együtt ítélkezett a közöttük felmerült ügyekben, még pedig Lőcsén, a tartomány székhelyén, a tartomány joga és jóváhagyott szokásai alapján.

Az önkormányzat bizonyos nyomait egyes középkori oláh településeknél is megtaláljuk. Így a Krassó és Temes vármegyék területén fekvő nyolc oláh kerület (districtus) és a hátszegi oláh kerület a comest ellenőrző választott bírák, illetőleg egy 24 tagból álló bíróság révén az igazságszolgáltatást általában, a dévai és jófői oláh kerületek pedig kisebb ügyekben gyakorolták. Ezek az önkormányzati intézmények azonban a középkor vége felé éppen úgy megszűntek, mint a beregi ruténeknek a XIV. század második felében kialakult és csak kisebb ügyekre kiterjedő igazságszolgáltatási önkormányzata, amelynek szerve a vajda volt. Semmiféle külön önkormányzat nem alakult ki a tótoknái, jelöljünk meg, hogy — mint Mályusz írja — a magyarságnak ez a legrégebbi sorstársa már igen korán beolvadt az általános magyar közigazgatási, igazságszolgáltatási és társadalmi szervezetbe.

Mindezek az autonómiák azonban az illető nemzetiségeket nem zárták el kínai falként a magyarságtól, hanem a nemzetiségek vezető rétegei, mint a szász gerébek, az oláh vajdák és kenézek idővel beolvadtak a nemességbe és ezzel tagjaivá váltak a magyar nemzetnek, a politikailag akaró és cselekvő populusnak, amely szűkebb értelemben — Werbőczy Hármaskönyvének II. része 4. cikke szerint — magában foglalta az egész nemességet, a mánásokat és a köznemeseiket egyaránt. Ez az országot kormányzó osztályon belül csaknem teljesen kizárta a nemzetiségi súrlódások lehetőségét. A nemzetiségi súrlódások mindazonáltal nálunk sem voltak teljesen ismeretlenek. Már az Arany Bulla XI. cikke megtiltotta, hogy az országba beköltöző idegenek az ország tanácsának hozzájárulása nélkül méltóságokat nyerhessenek el. Ha 1438-ban Budán, 1458-ban pedig Kolozsvárt a magyarok keresztülvittek azt, hogy a bírót felváltva, a tanács tagjai pedig fele-fele részben a magyarok és a németek sorából kerüljenek ki, úgy ez azt mutatja, hogy a nemzetiségek közötti ellentétek a középkorban is szabályozásra szorultak. Jellemző azonban, hogy nálunk e jogszabályok a magyarság háttérbeszorítása elleni védekezés eszközei voltak, míg más országokban a nemzetiségek ellen irányuló jogszabályokat is alkotnak, mint például Szászországban, ahol a XV. században halálbüntetés terhe mellett tiltották meg a szláv (vend) beszédet.

A török hódoltság korában az ország lakosságának nemzetiségi összetételében nagy változások következtek be. A török előrenyomulása a magyaroknak a déli végeken elhagyott falvaiba szerbeket hozott, akiknek beköltözése már Mátyás korá-

ban megkezdődött. A régi Horvátország lakosságának egyrésze a török elől menekülve nemcsak a Szávát lépte át, hanem a Drávát is és a Dunántúl nyugati vármegyéiben mintegy 180 horvát többségű község létesült. Ugyanakkor az erdélyi hegyekben felgyülemlett oláh népfelesleg, amelyet a Kárpátokon túlról, a török, a tatár és kozák elől menekülő újabb rajok csak még jobban felduzzasztottak, egyfelől a hét erdélyi magyar vármegye, másfelől az Alföld keleti peremterületek felé özönlött.

A török hódoltság korában bekövetkezett nagy etnikai változások ellenére a királynak megmaradt Magyarországon nem változott meg a nemzetiségek középkori jogi helyzete. Az erdélyi fejedelemségben azonban a magyarok, székelyek és szászok a jobbágylázadások ellen és itt-ott igazságszolgáltatási funkciók ellátására is alakult „unióból” kifejlődött a „három nemzet rendszere”. E rendszer lényege az volt, hogy az országgyűlés a magyarok, székelyek és szászok képviselője volt, a fejedelmet jogilag a három nemzet választotta, amely szavazatát bizonyos feltételek teljesítéséhez, így különösen régi szabadságainak megerősítéséhez kötötte. A nemzetek tehát végeredményben rendi szervezetek voltak. Minthogy a három nemzet mellett a Partium magyar nemessége külön szavazattal bírt az országgyűlésben és a székelyek nyelvileg és etnikailag magyarok voltak, e szervezet az erdélyi állam magyar jellegét nem érintette. A románok mint olyanok nem alkottak külön nemzetet; a nemességbe felemelkedett rétegeik a magyar nemzethez tartoztak. Csak a XVIII. század végén éledt fel az oláhokban az a kívánság, hogy őket negyedik nemzetként ismerjék el.

A török hódoltság megszűnése után Erdélyben az 1691. évi Diploma Leopoldianum a három nemzet jogait megerősítette. A szorosabb értelemben vett Magyarországon csak a szerbeknek a Rákóczi-féle szabadságharcban Bécsnek tett szolgálatai jutalmául 1705-ben adott kiváltságlevél hozott változást, amely a karlócai pátriárkát a szerb nemzet fejéül ismerte el, mígnem az 1779. évi Rescriptum Declaratorium Illiriae Nationis a szerbket a magyar udvari kancellária és a rendes hatóságok hatásköre alá rendelte.

Eltételezve a szerbektől, a magyarság és a nemzetiségek együttélése a XVIII. században is általában zavartalan volt. Az 1608. évi koronázás előtti XIII. törvénycikk ama rendelkezése, amely szerint a szabad királyi városok főbírái, tanácsnoki és egyéb tisztségei nemzeti különbség nélkül vegyesen és váltakozva a magyarok, németek és szlávok sorából választassanak, azt mutatja ugyan, hogy nemzetiségi súrlódások e korban sem voltak teljesen ismeretlenek, de ez a törvény is csak a magyar és tót városi polgárok jogait biztosította a németekkel szemben, míg ugyanebben a korban Csehországban egy 1615. évi törvény megtiltotta, hogy csehül nem tudók polgárjogot szerezhessenek. Ha a Zrinyiekben a magyarok és horvátok egyaránt nemzeti hőseiket tisztelték, ha a kuruckori tót népdal arra kérte Szűz Máriát, hogy virágoztassa fel a magyar hazát, ha Krman Dániel, a tót evangélikus püspök megáldotta Rákóczi zászlót és követtséget vállalt a fejedelem szolgálatában, ha II. Rákóczi Ferenc a ruténeket leghűségesebb népének nevezte, ha Fröhlich Dávid, a késmárki liceum rektora 1671-ben „Deutschungarn”-nak nevezte magát, ha a merényi Czelder Orbán vértanuhalált halt II. Rákóczi Ferencnek tett szolgálataiért, ha a kurucok sorában máramrosi oláhok is harcoltak, úgy ez mind beszédes tanubizonysága annak a bensőséges együttélésnek, amely a magyarokat és a nemzetiségeket a XVIII. századra felkelt leg is összeforrasztotta egymással.

E bensőséges együttélést a modern nemzeti eszme bontotta meg. A nemzeti eszme ugyan nem hiányzott korábbi korszakok egyes történései mögül sem, de elsőrendű államalkotó és történelemformáló tényezővé a nemzeti eszmét csak a francia forradalom tette azzal, hogy az uralkodó szuverénitása helyébe a

nép, a nemzet szuverénitását helyezte. Közvetlenül a francia forradalom után nálunk az 1791:XVI. tc. a magyar nyelv terjesztését és csiszolását, a gimnáziumokban, akadémiákban és egyetemeken való tanítását rendelte el és ezzel megnyitotta az utat a magyar nemzetállam felé. Ugyanakkor azonban egyes bécsi körök kezdeményezésére az 1790. évi temesvári szerb gyűlés a temesi bánóságban egy külön szerb terület kihasználását és Bécsben külön udvari kancellária létesítését követelte. Erdélyben a román görögkeleti és görögkatolikus püspökök „Supplex libellus Valachorum” című irata a románok negyedik erdélyi nemzetként való elismerését kívánta. A magyar nyelv bevezetése és a protestáns egyházak bevett vallásként való elismerése miatt Horvátországban, amelyet a multban elítélhetetlennek látszó kapcsolatok fűztek Magyarországhoz, már jelentkezni kezdett az elszakadás gondolata. A tótok ekkor még nem támasztottak ugyan közjogi követeléseket, de a különben hazafias érzésű Bernolák Antal azzal, hogy 1791-ben kiadta a tót nyelv szótárát és ezzel megteremtette az önálló szlovák irodalmi nyelvet, ugyancsak hozzájárult a tót nemzeti öntudat felkeltéséhez. Különös játéka a sorsnak, hogy ugyancsak 1791-ben vették fel a rutének a XVIII. század folyamán elhanyagolt kapcsolatokat Oroszországgal.

A következő fél évszázadban, amint Széchenyi akadémiai beszéde is mutatja, a nemzetiségi kérdés elsőrendű fontosságú politikai problémává nőtte ki magát. Draskovich János gróf 1832-ben egy különálló katolikus jellegű horvát állam megteremtése mellett szállott síkra, Gáj Lajos pedig a pánilirizmus jegyében valamennyi délszláv politikai egységesítését követelte. A pesti tót evangélikus papköltő, Kollár János „Slávy dcéra” című művében a pánszlávizmus magvait hintette el. A horvátok és egyes tót többségű vármegyék követői kétségtelenül hibát követtek el, amidőn az országgyűlésben a magyar diplomatikai nyelv bevezetésével szemben a latin nyelv megtartása mellett foglaltak állást, ahelyett, hogy inkább saját nyelvük megfelelő érvényesülését kívánták volna, mert ezzel a korszellemmel helyezkedtek szembe, amely a latin nyelv fenntartását nem helyezte.

E hangulatban Széchenyinek türelemre intő szavai nem találtak meghallgatásra. A közvélemény ellene fordult, maeskenét kapott és azzal vádolták, hogy barátja az illirizmusnak, pánszlávizmusnak. A magyarság és a nemzetiségek közti szakadék egyre mélyült és az 1848–49. évi szabadságharcban a horvátok, szerbek, románok s a Magyarország és Erdély uniójától kiváltságait féltő erdélyi szászok csaknem kivétel nélkül a magyarság ellen fordultak. Ezzel szemben a szorosabb értelemben vett Magyarország német (sváb és különösen szepesi német) lakossága, valamint a rutének túlnyomó többsége hű maradt az évszázados együttélés gondolatához. A tótság egyrésze Štur, Hodža és Hurban vezetése alatt az 1848. május 10-én Liptószentmiklóson elhatározott petícióban külön nemzetgyűlést követelt, majd később fegyverrel a kezében is küzdött a magyarság ellen, de nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a tótság nagyobb része a jobbágyszabadsító Kossuth zászlai alá állott, amint ez kitűnik abból is, hogy a honvédségnek csaknem egynegyede, a nemzetőrségnek pedig több mint egynegyede tótokból állott. (Steier.)

Kossuth Lajos politikai lángelméje e helyzet láttára szakított eddigi radikális nemzetiségpolitikai felfogásával és volt egy időpont, amikor Drágos János, a debreceni országgyűlés oláh nemzetiségű követe útján Kossuthnak már-már sikerült megegyezésre jutnia Jancu Avrammal, a románok vezérével, még pedig azon az alapon, hogy a románok elismerik a magyar államnyelvet, míg magyar részről hozzájárulnak ahhoz, hogy a románlakta megyék nyelve a román, jegyzőkönyveiké a magyar és román, az iskoláké és elsőfokú törvényszékeké a román lesz, de a szerencsétlen abrudbányai incidens miatt a megegyezés meghiúsult. 1849. július 21-én a szegedi országgyűlés elfogadta Sze-

mere Bertalan miniszterelnöknek azt a javaslatát, amelynek értelmében a községi és megyei gyűléseknek, ezek jegyzőkönyveinek, valamint az esküdszékek, anyakönyvek és az egyházak nyelve a lakosság anyanyelve lett volna. Az emigrációban pedig Kossuth Lajos odáig ment el, hogy kiutahai alkotmánytervezetében nemzetiségi főnökök, vajdák, hospodárok választását és nemzetiségi kongresszusok tartását is megengedte volna a nemzetiségeknek.

Az abszolutizmus nem töltötte be azokat a várakozásokat, amelyeket az osztrákok oldalán a magyarok ellen harcoló nemzetiségek hozzája fűztek. A márciusi alkotmány Horvátországot osztrák tartomány színvonalára süllyesztette le. A szerbek „szerb vajdaság” és „temesi bánóság” címen külön közigazgatási szervezetet kaptak, de a nemzetiségi nyelvek tisztelbentartásának cégére mögött németesítő tendenciák lappangtak. E tapasztalatok lelkileg közelebb hozták ugyan a nemzetiségeket a magyarsághoz, de mégsem alakult ki olyan politikai légkör, amely a nemzetiségi kérdés mindenkit kielégítő szabályozását lehetővé tette volna. A túlzó tótok 1861. június 7-én elfogadott turócszentmártoni programja egy külön tót kerület (okolie) szervezését követelte. Az 1863–64. évi erdélyi országgyűlésen, — a magyar képviselők távollétében — hozott, szentesített, de ki nem hirdetett és így törvényerőre nem emelkedett latározat pedig az erdélyi három nemzetiség teljes egyenjogúságának alapjára helyezkedett. Mindezek a törekvések annyira távol állottak a nemzetállam e korban uralkodó eszméjétől, hogy a magyarság önmagának és a kor eszméinek megtagadása nélkül nem fogadhatta el azokat. Az 1861. évi országgyűlés által kiküldött bizottság által elfogadott javaslat a nemzetiségek, mint kollektivitások elismerése helyett a nemzetiségekhez tartozó egyes polgároknak biztosított jogokat és ez volt az alap, amelyen a kiegyezés után alkotott nemzetiségi törvényünk is nyugszik.

Az 1868:44. tc., amely jogilag ma is hatályban van, kora szellemében individualista alapon épült fel és nem annyira a nemzetiségek, mint kollektivitások, hanem a nemzetiségekhez tartozó egyes személyek nyelvi és iskolai jogait szabályozta. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kiegyezés korában törvényhozásunk olyan törvényeket is alkotott, amelyek egyes nemzetiségeknek kollektív jogokat, autonómiákat adtak. Ilyen volt mindenekelőtt az 1868:XXX. tc., amely Horvát-, Szlavon- és Dalmátországnak a belügyre, vallás- és közoktatásügyre, valamint az igazságügyre kiterjedő területi autonómiát biztosított. Itt említendő meg az 1868:IX. tc. is, amely a román és szerb görögkeleti egyházaknak, tehát végeredményben a román és szerb nemzetiségeknek nemcsak a vallási, hanem az iskolai ügyekre is kiterjedő önkormányzatot nyújtott. Az 1876:XII. tc. a Királyföldet beolvastotta a vármegyei szervezetbe és az erdélyi szász egyetem vagyonát a Királyföld egész lakosságának közművelődési céljaira rendelte fordítani, de mivel a szász egyetem vagyoná felett rendelkező közgyűlés szervezetét akként szabályozta, hogy abban a szászoké volt a többség, végeredményben a szászságnak még mindig igen messzemenő kollektív jogokat adott.

Eltételezve Svájtól, ahol a kantonális rendszer azért oldhatta meg a nemzetiségi kérdést, mert a történelmileg kialakult kantonállamok csaknem kivétel nélkül egynyelvűek voltak, és így a szövetségben a nyelvi és nemzetiségi kérdés alig merült fel és eltételezve Ausztriától, ahol a németek a lakosságnak alig egynegyedét alkották és ezért messzemenő engedelményekre kényszerültek, az 1918 előtt Európában, túlzás nélkül mondhatjuk, nem volt állam, amelynek nemzetiségi törvényhozása a miénket akárcsak meg is közelíthette volna. Ennek ellenére alig volt ország, amelynek nemzetiségi politikáját élesebb támadások érték volna, mint hazánk.

Egy nagy világháború és hazánk egyik legnagyobb katasz-

rófia után, egy újabb világháború kataklizmája és nemzetünk fölemelkedése közben már történelmi távlatból tekinthetünk vissza a kiegyezés korára és megállapíthatjuk, hogy régi nemzetiségi politikánk hibái nem voltak nagyobbak, mint amelyek Európa más államaiban is előfordultak, sőt, bátran mondhatjuk, hogy hazai nemzetiségeink nemcsak jogi, hanem tényleges helyzete is kedvezőbb volt nemcsak sok kis állam, például Románia, Szerbia, hanem egyes vezető nagyhatalmak nemzetiségeinek helyzeténél is. Nemzetiségpolitikai téren elkövetett hibáink a centralizmus és a nacionalizmus általános hibái voltak, enyhítve a magyar lelkeségben rejlő humanizmus által. Mert azt nemzetiségi politikánk komoly bírálói sem tagadják, hogy gazdasági téren Magyarország nemzetiségeit sohasem részesítette egyenlően elbánásban, sőt a nemzetiségi vidékek gyárparának fejletése végeredményben a színmagyar vidékek anyagi helyzetének rovására történt. Nemzetiségi polgáraink életének és személyes szabadságának védelme tökéletes volt és ha az 1867 és 1918 közötti korszakban egyedülálló csernovai incidens miatt olyan férfiak ostromozták nemzetiségi politikánkat a világ előtt, mint Tolsztoj és Björnson, úgy az elmúlt negyedszázad eseményei után joggal utalhatunk arra, hogy a cseh, román és szerb uralom húsz évének összehasonlíthatatlanul több nemzetiségi élet esett áldozatul, mint az ezeréves magyar impériumnak.

Nincs okunk tagadni, hogy a nemzetiségi törvény nyelvi és iskolaügyi rendelkezéseinek végrehajtása Tisza Kálmán miniszterelnöksége óta nem volt tökéletes. Deák Ferenc a törvény rendelkezéseinek betűjén túl is végre kívánta azt hajtani, így például midőn az újvidéki szerb színház ügyében tartott parlamenti beszédében azt az álláspontot foglalta el, hogy az állam vagy részesítse támogatásban a szerbnyelvű intézményeket is, vagy pedig ne támogassa a hasonló magyar intézményeket sem. Vagy mindegyiknek, vagy egyiknek sem. Tisza Kálmán nem követte a haza bölcsének e nagylelkű nemzetiségi politikáját.

Az igazság kedvéért meg kell állapítanunk, hogy ebben a nemzetiségeknek is nagy részük volt. Hiszen a nemzetiségi képviselők az országgyűlésen maguk is e törvény ellen nyilatkoztak. A három felvidéki tót gimnázium megszüntetése 1874-ben, erőlyesebb nemzetiségi politikánknak ez a nyitánya a tanárok és diákok nyílt államellenes és pánszláv magatartásának következménye volt. A tót nemzetiségi párt kimondottan ruszofil politikát követett és az 1888-ban Kievdében, az orosz nép megkeresztelésének kilencszáz éves fordulójára alkalmából rendezett ünnepségeken is képviselte magát. A hazai románok politikája az 1877–78. évi orosz–török háború óta mindinkább bukaresti vezetése alá került. Még nyíltabb irredentista politikát folytatott a szerb Omladina.

E jelenségeket a kormánynak annál kevésbé volt szabad lekicsinylenie, mert háttérükben ott állott az éppen kibontakozó pánszlávizmus. 1869-ben Danilevszkij Oroszország és Európa viszonyáról szóló híres könyve Oroszország vezetésével egy nagy szláv föderáció megalkotását sürgette. A következő évben Fadejev orosz tábornok könyve a Kárpátokon és a Dunán át mutatta a Konstantinápoly felé vezető utat. III. Sándor cárt trónraléptével (1881.) a pánszlávizmus orosz kormányprogrammá vált. Ekkor már nyilvánvaló volt, hogy az Oroszország és a Monarchia között fennálló ellentéteket békés úton kiegyenlíteni nem lehet és a pánszlávizmus elleni védekezés politikai szükségessé vált. A pánszlávizmus egyik mellékhatása, a cseh eredetű neoszlávizmus a szláv népek vezetését a cseheknek követelte és a Monarchiát szláv birodalomká kívánta átalakítani, tehát ugyancsak a Magyarország létérdekei ellen irányult. Mindehhez még hozzájárultak azok a törekvések, amelyek — mint a román Popovici 1906-ban megjelent „Die Vereinigten Staaten Gross-österreichs” című híres műve — a Monarchiát autonóm nemzeti államok szövetségévé kívánták átalakítani, vagy amelyek egy

Szerbiából és a Monarchia délszlávoklakta területeiből álló állam alakításával a Monarchia dualisztikus szerkezetét trializmussá kívánták tágítani. Az e törekvésekben rejlő veszélyt csak fokozta az, hogy azokkal Ferenc Ferdinánd trónörökös környezete is rokonszenvezett, amely állandó érintkezést tartott fenn egyes hazai nemzetiségi politikusokkal (Hodza, Stodola, Maniu, Vajda stb.).

Mindez eléggé megmagyarázza azt a bizalmatlanságot, amellyel a magyar közvélemény minden nemzetiségi mozgalommal szemben viselkedett és kétségtelenül megnehezítették a nemzetiségi kérdés megoldását. Meg kell azonban jegyezni, hogy nemzetiségeink egy része teljes egészében, másik része pedig nem csak a hányadában távol állott az államellenes törekvésektől. A hazai németiség legnagyobb része, a svábok és a szepesi németek nemcsak korrekt magatartást tanúsítottak az állam iránt, mint az erdélyi szászok, hanem lelkiileg is egybeolvadtak a magyar állameszmével. A tótok körében, mint Šrobár Lőrinc, Csehszlovákia első felhatalmú minisztere emlékezéseiben megírta, mindössze 526 „öntudatos“, azaz magyarellenes szlovák család volt. A rutén értelmiség csaknem kivétel nélkül államhű volt és a Máramarosban az első világháború előtt Szentpétervárról szított schizmatikus mozgalom csak néhány kisembert tudott magával ragadni, ezeket is inkább vallási, mint politikai indokokból. A kisebb nemzetiségek: a vendek, bunyevácok és a Dráván inneni horvátok körében sem lehetett államellenes törekvéseket észlelni.

Az 1914–18. évi világháborúban a nemzetiségekhez tartozó katonáink általában jól állották meg helyüket. Míg a csehek 1914 ősze óta rendszeresen megadták magukat az oroszoknak, addig a tótok vitézül harcoltak és a kragujeváci zendülés csak elszigetelt jelenség volt. Rutén katonáink derekasán küzdöttek az oroszok ellen is, sőt, román és szerb katonáink sem adtak okot komolyabb panaszra. A trianoni katasztrófát a háború elvesztése és a belső front összeomlása idézte elő.

Trianon nem oldotta meg a Kárpátmedence nemzetiségi problémáit, hanem még inkább elmérgesítette azokat. Az úgynevezett kisebbségi szerződések megszüvegezésénél a magyar és osztrák nemzetiségi jog tanulságait nem vették figyelembe. Rendelkezései nem jogászok szabatos, hanem diplomaták pongyola és ködös alkotásai voltak. Nagyszámú, politikai, kulturális és gazdasági tekintetben fejlett nemzetiségeknek, mint például a felvidéki magyaroknak kevesebb jogot biztosítottak, mint némely kicsiny és alacsony színvonalon álló nemzetiségnek, például a pondoszi cincároknak vagy a kárpátaljai ruténeknek. A Nemzetek Szövetsége pedig, amelynek garanciája alá e szerződések helyezették, nem tudta, vagy nem akarta a nemzeti kisebbségeknek megadni azt a védelmet, amelyre kötelezve volt. Az utolsó négy esztendő eseményei elsöpörték a párizskörnyéki békediktátumokat és velük együtt a Nemzetek Szövetségét is. A most folyó

háború után nemzetünk az elé a történeti feladat elé kerül, hogy a megnagyobbodott hazát minden lakosa számára lakályossá tegye, annak megtartását sziklaszilárdan biztosítsa és a környező kis népek között azt a vezető helyet foglalja el, amelyet egykor a középkor századaiban, legnagyobb királyaink uralkodása alatt töltött be. Az úgynevezett kismagyar megoldást, amely megelégedett volna a magyar népi területtel, elvetettük abban a pillanatban, amikor honvédeink 1939. tavaszán megindultak a Kárpátok felé és helyette a nagymagyar megoldást választottuk, a birodalmi gondolatot, amely egyedül elégíti ki nemzetünk hivatásérzetét.

E nagy feladatokra már most fel kell készülnünk. Fel kell készülnünk a nemzetiségi probléma megoldására is. Ma azonban még nem ismerjük mindazokat a tényezőket, amelyek a mostani nagy háború után nemzetiségi politikánkra hatni fognak, így nem tudjuk, hogy milyen lesz nemzetiségeink végleges száma stb. Így még nem érkezett el az ideje annak, hogy a nemzetiségi kérdés minden részletére kiterjedő javaslatokat dolgozzunk ki. Elérkezett azonban az ideje annak, hogy a kérdés megoldásának lelki előfeltételeit teremtsük meg és felhívjuk a magyar nemzeti társadalom figyelmét a nemzetiségi probléma nagy jelentőségére, abban a biztos tudatban, hogy mélyen átérzi azt a felelősséget, amely mint államalapító és az állam fenntartására elsősorban hivatott elemet a megnagyobbodott magyar haza megtartása tekintetében mindenképpen őt terheli.

A nemzetiségi kérdést az ország igazi érdekeinek megfelelően és történelmi hagyományainak szellemében igyekezzünk rendezni. Az ország igazi érdekeinek megfelelően, azaz minden szenvedélytől mentesen, higgadt megfontolással. Nemzetiségpolitikai vonatkozásban az ország igazi érdekeit senki sem ismerheti jobban, mint a magyar kormány. Magas őrhelyéről ő tekintti át legjobban az ország nemzetiségi problémáit, a hozzá befutó jelentések alapján tiszta képet tud magának alkotni a nemzetiségek körében észlelhető mozgalmakról és hangulatokról, szakértői útján állandóan tájékozatlanul van a mindenkori helyzetről. A magyar társadalomnak ezért követnie kell a kormány nemzetiségpolitikai útmutatásait. Lehetetlenség, hogy egy csendőr, rendőr, vagy jegyző jobb hazafi akarjon lenni a magyar kormány tagjainál.

A nemzetiségi kérdést ezenkívül történelmi hagyományaink szellemében kell megoldanunk, azaz a magyarság ezeréves államalapító és államfenntartó szerepét mindig szem előtt tartva, de egyben a magyarság és a nemzetiségek évszázados sorsközösségével is számot vetve. Nem — amint ezt ismételtlen megkísérelték — idegen minták szolgái lemásolásával, hanem a nemzeti jog hazai fejlődését szem előtt tartva, számolva egyes nemzetiségeink különleges helyzetével.

DR. BALOGH BÉLA egyetemi m. tanár:

A magyarországi nemzetiségek antropológiai szempontból

(Elhangzott 1942 augusztus 7-én)

1. Faj és fajta. Fajta és nép.

Nép és nemzet. Nemzet és nemzetiség.

Közéleti férfiak és közírók beszédeikben és írásaikban a „faj“, „fajta“, „nép“, „nemzet“, „nemzetiség“ fogalmakat szinte azonos tartalommal ruházzák fel. Megkülönböztetés nélkül beszélnek és írnak magyar fajról és magyar népről, vagy német, román, szlovák, rutén, szerb, horvát fajról és népről. Ezeknek a fogalmaknak a felcserélése mindenesetre nem szolgálja a világosságra törekvő gondolkodást, amire pedig a fajiság és népiség bonyolult

kérdései nagyon rászorúlnak. A legtöbb zavart a közérdeklődés gyújtópontjába sodort faji gondolatnak tulajdoníthatjuk.

A fajisággal összefüggő kérdésekben mindenki állást foglal. Állítja vagy tagadja, hogy a népek történelmi létezésének legfőbb — vagy legalább is egyik — mozgatója a fajiság, hisz vagy nem hisz a vérségi embercsoportok értékbeli különbségeiben. A kérdés élettani és lélektani, történelmi és politikai vonatkozásai azonban csak akkor tarthatnak igényt a tudományos elgondolásoknak kijáró komolyságra, ha az illetékes antropológiai-biológiai kutatások eredményeire kapcsolódnak. Tudomá-

nyos alap nélkül aligha gyarapíthatjuk emberismeretünket, magyarságismeretünket, még kevésbé tájékozódhatunk népünk vagy bármely más nép életlani és lélektani értékviszonyairól. (Balogh B.: A magyar fajiság. Természettud. Közl. 1939. 5.)

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy az emberi szervezetnek olyan jellemvonásai vannak, amelyek az embert minden más élőlénytől megkülönböztetik és hogy az emberiség minden más élőlényel szemben zárt szaporodási csoport. Ebből az emberiség faji egysége következik. Az emberiség egy faj, tehát emberfajok nincsenek. Vérségi csoportjait csak a fajon belüli kategóriákkal jelölhetjük. Csak fajtákról (rasszokról) beszélhetünk, de fajról nem. Legfeljebb az antropológiailag határozottabban elhatárolt nagy vérségi csoportokat (európai, néger, mongol) főrasszoknak vagy rasszöröknek nevezhetjük. Ha tehát — a helytelen nyelvhasználatnak engedve — mégis beszélünk fajiságról, faji szerkezetről, fajtörténetről vagy fajbiológiáról, legyünk tudatában annak, hogy a biológiai fajfogalom helyett a biológiai fajta fogalmáról van szó. A fajiság, helyesebben a fajtához a rasszhoz való tartozás mélyen gyökerezik az egyén szervezetében, mégis különösen bizonyos külső jelegeknek tulajdonítunk rasszmeghatározó jelentőséget (testmagasság, testarányok, a koponya alakja, az arc, a szem, az orr jellemvonásai, a bőr, a szem és a haj színe stb.). Ezeknek a jelegeknek, helyesebben e jelegek kombinációinak alapján az európai rassz körön belül is több rassz létezését kell feltételeznünk, melyek egykor a mainál zártabb vérségi csoportokat alkottak (északi, alpi, mediterrán, dinári, keleteurópai fajta).

A fajta (rassz) és a nép fogalmát pontosan meg kell különböztetnünk. A fajta biológiai, a nép nyelvi, kulturális fogalom. A „népfaj” szót feltétlenül kerüljük, mert a zavaros elgondolások egyik forrása. A fajta, a rassz egyéneit közös származás, vérrokonság köti össze, a nép egyéneit a közös nyelv, közös szokások, közös hagyományok, közös életsors. Fajiságunkat, tehát öröklődő testi tulajdonságainkat sem a nyelv, sem a vallás nem változtathatja meg. Nyelvünket nem öröklöttük, anyanyelvünket meg kellett tanulni. A magyar származású, de származásáról semmit sem tudó gyermek román környezetben románá nevelődik, vére sohasem fogja magyarságának tudatára ébreszteni. Egységes magyar fajról vagy fajtáról nem beszélhetünk, de nincs német vagy szláv faj vagy fajta sem. Egy európai egyén népi vagy nyelvi hovatartozását nem tudjuk biztosan megállapítani arcáról, koponyájáról, általában testi tulajdonságairól, legfeljebb csak következtethetünk azon az alapon, hogy Európa népeinek rasszbeli összetételében különbségek vannak. Valószínű, hogy valaha a rassz és nép egyet jelentett. Ez az idő elvész a történelemelőtti idők homályában. Európa mai népei erősen kevertek, a vérségi és nyelvi keretek nem fedik egymást. A népek rasszbeli összetételében azonban ma is lényeges különbségek ismerhetők fel. A magyar, a német, a román vagy a szláv népek nagyjában azonos rasszelemekből állnak, de a rasszelemek arányában lényegesen különböznek. Ilyen értelemben beszélhetünk magyar vagy német fajiságról (nem fajról, hanem fajiságról), vérségi összetételről. Az egyént azonban nem fajisága teszi magyarrá vagy németté, hanem a magyarsághoz, illetve a németiséghez való tartozásának tudata.

Milyen viszonyban áll a nép és a nemzetfogalom? A népnek hagyományai vannak, a nemzetnek története van. A történelmi múlt tudatára ébredő nép egyben már nemzet is. Vannak kezdetleges műveltségi fokozatok, melyekben még nem él a történelmi tudat. Európa legtöbb népe már a nemzet rangjára emelkedett. A politikai önállóságát veszített nép is lehet „nemzet”. A nemzet független lehet az államkerettől.

A nemzetiség teljesen politikai fogalom. Lényegében azonos a „kisebbség” és az újabban használt „népcsoport” fogalmakkal. Az utóbbiak legfeljebb mesterséges módosításai a nemzetiségi

fogalomnak. Természetesen lehetséges olyan állami keret is, amelyben az uralkodó népelem van kisebbségben. Az uralkodó elem ebben az esetben is nemzetiségnek tekinti az idegen népelemeket.

A faj és a fajta (rassz) biológiai fogalom, a nép nyelvi-kulturális fogalom, a nemzet történelmi fogalom, a nemzetiség politikai fogalom.

2. Feladataink a hazai nemzetiségek antropológiai kutatása terén.

A magyarság vagy bármely más nép faji (rasszbeli) összetételének kutatása részben élő egyének, részben koponyák, csontvázak vizsgálatával történik. A magyarság rasszbeli szerkezetének tisztázása különösen Bartucz Lajos munkásságához fűződik. (Bartucz L.: A magyar ember, A magyarság antropológiája. 1938. stb.) A magyarság vagy éppen az ország lakosságának rendszeres átvizsgálásától azonban még nagyon messze vagyunk. Be kell ismernünk, hogy nemzetiségeink antropológiájával nem, vagy alig foglalkoztunk. Magyarságunk kutatása mellett ezt a mulasztásunkat is pótolnunk kell.

Nemzetiségeinket különösen a következő román, szlovák, szerb, horvát, cseh, lengyel, német, francia és olasz kutatók vizsgálják antropológiai szempontból. A hazai németeket Lebzelter V., Wastl J., Sittenberger A., Geyer E., Retzlaff H., Schaeuble J., Collner A., Hermann A., a szlovákokat Repp F., Frankenberger Z., Suk V., Jansar S., Niederle L., Matiegka J., a ruténeket Cipriani L., Mydlarski, Suk V., a románokat Facoaru J., Pittard E., Sergent E., Rainer F., Lebzelter V., Lecca O., Negoescu N., Manuila, Popovicu, végül a szerbekkel és horvátokkal Škerlj B., Maleš B., Biasutti R., Rolleder A., Zupanic N., Küppers G., Mikič F., Czekanowski J. foglalkoztak. Munkáik igen sok értékes adatot tartalmaznak, de távolról sem oldották meg nemzetiségeink rasszantropológiájának szövevényes kérdéseit. Igen figyelemreméltó — többek között — a bécsi egyetemi antropológiai intézet bánáti kutatótja, a Bánát német lakosságának antropológiai átvizsgálása.

Az ország lakosságának és így nemzetiségeinknek rendszeres átvizsgálása elsősorban a magyar antropológusok feladata. Természetes, hogy idegen ajkú kartársaink közreműködését nemcsak hogy szívesen fogadjuk, hanem egyenesen kérjük őket, hogy dolgozzanak velünk együtt népük vérségi szerkezetének, rasszörvényének és faji (rasszbeli) eredetének kutatásában.

3. Nemzetiségeink faji összetétele.

Tekintsük át, hogy mai ismereteink szerint nemzetiségeink milyen rasszelemekből tevődtek össze.

A németek egyik főrasszeleme az északi fajta. Az északi típusú ember magastermetű, rendszeren nyúlánk, feje hosszú (dolichocephal), arca magas és keskeny, ajka keskeny, orra magas, egyenes és keskeny, bőre világos, gyakran rózsás (a legvilágosabb bőrű emberfajta), haja szőke, aranyos vagy vöröses tónussal, szeme kék. Az északi fajta fő elterjedési területe Északnyugat-Európa.

A németek másik főrasszeleme az alpi fajta. Alacsony vagy közepes termetű, zömök, kurtalábú, hízásra hajlamos, ujjai rövidek, feje rövid (brachycephal), arca széles és alacsony, orra rövid és széles, bőre sárgás, haja és szeme barna, szakállá és testszőrzete gyér. Legelterjedtebb Közép-Európában, különösen az Alpok vidékén.

Az erdélyi szászok főeleme inkább az északi, a nyugatmagyarországi hiencek, hauerek és ponzüchterek, a délvidéki svábok és részben a szepeességiek főeleme inkább az alpi. Az erdélyi szászok jobban megőrizték északi típusukat, mint a Rajna, Mosel és Eifel vidékének mai lakossága. Erről a vidékről telepítette őket

Erdélybe II. Géza a XII. században. Hermann A. szerint a vizsgált moselfrank-származású erdélyi szászok több mint 50%-ában felismerhető az északi elem, az alpi kb. 30%-ban.

A németsejben megtalálhatók a többi európai rasszelemek is, elsősorban a magastermetű barna dinári, mely Bajorországban és Tirolban nagy elterjedésben és meglehetősen tisztán található a németek között. Dévidéki svábjainkba is került dinári vér. Hermann A. szerint az erdélyi szászok közel 10%-án ismerhetők fel a dinári fajta tulajdonságai. Az erdélyi szászok igen kevés mediterrán elemet is hoztak magukkal a Mosel vidékéről. Kelet-Poroszországban még a keleteurópai (keletbalti) rassz is elég gyakori eleme a németeknek. A hazai németekbe ez a középtermetű vagy alacsony, szőke keleteurópai típus inkább csak a magyarsággal való keveredés révén került.

A románok rasszképe igen bonyolult. Egyik legfontosabb és mindenesetre ősi elemük a földközítengermelléki vagy mediterrán fajta. Alacsony termetű, hosszúfejű, orra hasonlít az északiéhoz, de valamivel rövidebb és húsozott. Ajkai kissé vastagok, bőre barnás, haja és szeme sötétbarna vagy fekete. Fő elterjedési területe Dél-Európa, általában a Földközi-tenger melléke. A románok második főeleme a dinári fajta. Elég gyakori elem a keleteurópai és Rainer szerint egyes vidékeken az alpi is. Előfordul közöttük — kisebb gyakoriságban — az előázsiai, turáni és mongol arcú ember is. A turáni típusú román embert gyakran magyarnak nézik. A magyarság és a románság között a faji összetétel tekintetében az a legnagyobb különbség, hogy a románokban sokkal több a mediterrán elem, mint a magyarokban.

A szlovákok főeleme a keleteurópai (keletbalti) fajta. Alacsony vagy középtermetű, zömök, végtagjai kurták, erős csontozatú. Feje rövid vagy közepes (mesocephal), arca széles, különösen a járomtájon, orra széles és homorú hátú, orrajakbarázdája mély, bőre világos (de nem rózsás, hanem fakófehér), haja szőke, gyakran hamvasszőke, szakálla ritkás, szeme kék vagy szürke. A keleteurópai fajta fő elterjedési területe a Balti-tenger melléke, Finnország, Lengyelország, Oroszország, Magyarország.

A szlovákok (különösen a nyugatiak) között igen gyakori az északi elem is, de a dinári és az alpi sem ritka. Turáni és mongol elem is került a szlovákokba, részben az elszlávosodott avarok révén is. Egyik elemük a széles arcú, homorú orrú és barna komplexiójú szudéta-típus, ez azonban jóval gyakoribb a csehek és lengyelek között.

A rutének között is igen sok a keleteurópai típusú egyén, gyakran mongol beütéssel. Vannak vidékek, hol a dinári vagy mediterrán, ritkábban az alpi arcok tűnnek fel leginkább. Nem hiányzik a turáni-mongol típus sem.

A szerbek és a horvátok legfőbb rasszeleme a dinári fajta. A dinári típusú ember magastermetű, rövidfejű. Feje magas, nyakszirtje lapos, álla magas, orra nagy és kissé hajlott, bőre enyhén barnás, haja és szeme barna vagy fekete, szakálla ós. Legelterjedtebb a Balkánon, de elterjedési területe Bajorországig nyúlik. Maleš például a vizsgált montenegróiak 80%-át tiszta dinári típusúnak találta. Nemesak a délszláv népek, hanem az albánok és a délnémetek főeleme is.

A szerbek és horvátok elég gyakori eleme még az északi, az alpi és a keleteurópai is. A horvátok és a szlovének között fel-feltűnnek az úgynevezett szőke dináriak is. Az avarok révén a horvátokba is került kevés turáni vér.

A dinárihoz sok tekintetben hasonlít az előázsiai (taurid) fajta, de nem olyan magastermetű, orra nagyobb és erősebben hajlott, álla nem magas, gyakran visszalépő, hizásra hajlamosabb, mint a dinári. Az örmények, törökök, kaukázusi népek, valamint a zsidók egyik fő rasszeleme. Igen valószínű az előázsiai és a dinári rassz közös származása.

Az arabok, zsidók és általában a szemita népek főeleme az orientális rassz. Az orientális fajtát jellemzi a hosszú fej, kes-

keny arc, enyhén — csak utolsó harmadában — hajlott orr, vastag ajak, sötét szinkomplexió. Az orientális és a mediterrán valószínűleg egy ősi törzsnek két ága.

Nemzetiségeink rasszbeli összetételében az előázsiai elem délen és keleten mint mellékes elem fordul elő, az orientális csak elvétve, a zsidósággal való keresztezéssel került az európai népekbe. Legtöbb előázsiai és orientális elem került a románokba. A zsidóságban nem ritkák a negrid jellemvonások (duzzadt ajak, lapos orr, előreálló áll, göndör haj).

4. A magyarországi nemzetiségek közös vérségi elemel a magyarsággal.

A magyarság két ősi — és ma is legfontosabb — rasszeleme a keleteurópai és a turáni. A keleteurópai a „szőke magyar“, a turáni a „barna magyar“ típus. Vagy ahogy mások nevezik: a „finn típusú“ és a „törökös típusú“ magyar.

A turáni fajta nagyközepes termetű, arányos testű, bár végtagjai kissé rövidek. Feje rövid, nyakszirtje enyhén ívelt, arca széles, haja és szeme barna. Enyhe mongoloid jellegek gyakran felismerhetők. A török-tatár népek legfőbb eleme. Több tekintetben emlékeztet az előázsira, de arcvonásai finomabbak. Különösen enyhék a mongoloid vonások a *Bartucz*tól „Alföld-típus“, nak nevezett változatában. A turáni fajta a legnagyobb valószínűség szerint az európai és a mongol rasszkör érintkező területén keletkezett.

A honfoglaláskori sírok csontvázeletei szerint már a honfoglaláskori magyarság is kevert volt, mindenesetre kisebb mértékben, mint a mai magyarság. Két főeleme erősebb volt, a mongoloid jellemvonások gyakoribbak voltak. Az új hazában az avar maradványok, majd a besenyők és a kúnok beolvadása révén újabb turáni-mongoloid vért vett fel a magyarság, de keleteurópai eleme is gyarapodott a szlávokkal való keveredéssel. A telepítések révén, különösen a török uralom után dinári, alpi és északi elemekkel gyarapodott. Az alpi és a dinári egyre erősödő eleme a magyarságnak a honfoglalás óta. Az alpi elem nyugatról, a dinári délről nyomul be a magyar nemzet testébe. Ma már mindkettő fontos rasszeleme a magyarságnak is. Az északi és még inkább a mediterrán fajta azonban ma sem lényeges eleme a magyarságnak.

Rövid jellemzésünkben is kiténik, hogy nemzetiségeinknek közös vérségi elemeik vannak a magyarsággal. Részben közös ősi elemek, részben a történelmi idők folyamán történt keveredések révén nemzetiségeink, vagy legalább is bizonyos etnikai csoportjaik vérségi tekintetben közelebb kerültek a magyarsághoz, mint más európai népek.

Turáni elemek a szlovákok és rutének, sőt a románok között is felismerhetők. A keleteurópai fajta, a magyarság egyik főeleme a szlovák és a rutén népek is fontos alkotórésze. Kelet-Európában igen sok keleteurópai vér került a szlávokba. A keleteurópai fajtságú finn-ugor népek egyrésze elszlávosodott.

Méhely szerint az alpi szerkezetű német azért keveredik könnyebben a magyarsággal, mint az északi szerkezetű német, mert fajlag közelebb áll a magyarokhoz. Valóban az erdélyi szászok betelepülésük óta nem igen keveredtek a magyarokkal, hanem a mai napig szinte beltenyésztésben élnek. Azt, hogy az alpi fajta közelebb áll a magyarsághoz, mint az északi, Méhely úgy érti, hogy az antropológia az alpi rasszt az ösmongolság egyik, még a történelemelőtti időkben Európába vándorolt ágának tekinti. A magyarságnak mind a turáni, mind a keleteurópai eleme révén vannak vérségi kapcsolatai a mongolsággal.

Igaza van Méhelynek abban, hogy a Dunamedence népei között faji szerkezet tekintetében nincs olyan áthidalhatatlan távolság, mint sokan gondolják. Kászongi Ferenc szerint a Dunamedence népeinek, a magyarnak, szlováknak, szerbnek, horvátoknak, románoknak és a bolgárnak szépségeidéje is közös: a bol-

gár-török — kún — magyar úr, a „turáni lovas“. *Kászongyvat* nem érthetünk egyet abban, hogy a Dunamedence népeinek nagy nyelvi-kultúrális különbségeit, sőt a magyar nemzeti gondolatot is elhanyagolja egy többnyelvű dunai állam gondolatának kedvéért.

A magyarság és a nemzetiségek rasszantropológiai kapcsolatait támogatják a *vércsoportvizsgálatok* eredményei is. A vércsoportok és a vérsavó (szérum) viselkedése alapján négy vércsoportot különböztetünk meg (O, A, B, AB). A különböző népek-nél tapasztalt vércsoportmegoszlásnak, valamint az A és B vértulajdonság gyakoriságából számított rasszbiológiai indexnek bizonyos rasszantropológiai jelentőséget kell tulajdonítanunk. Egy egyén faji hovatartozását nem lehet vércsoportjából megállapítani. *Bernstein* a négy vércsoport mai elterjedéséből három ősrassz egykori létezésére következtet. A nyugateurópai népek között sok az A vércsoportbeli egyén, míg a B vércsoportbeliek gyakorisága Ázsia felé nő.

A magyarságban több a B vértulajdonság, mint az indogermán népek között, ennek megfelelően a rasszbiológiai index is kisebb. Igen magas indexük van a németeknek, legmagasabb a szászoknak, míg a sváboké valamivel jobban közeledek a magyarokéhoz. A németek rasszbiológiai indexe betelepülésük óta lényegesen nem igen változott, megegyezik ugyanis a németországi vidékek lakosságáéval, ahonnan hozzánk telepítették őket. A szlovákok rasszbiológiai indexe elég közel áll a magyarokéhoz, közelebb, mint a csehekéhoz. A szerbek és horvátok indexe nem sokkal magasabb, mint a magyarságé. A románok indexe a bekebelezett sok B tulajdonság miatt nem áll közel más románnyelvű népekéhez, pl. az olaszokéhoz. Magasabb, mint a magyaroké, körülbelül a magyaroké és a németeké között áll. Különösen Moldva és Havasalföld lakóiba került sok keleti (turáni) vér.

5. A rasszhoz kötött lelki szerkezet

A fajtság a népiséggel szemben *elsődleges* (primér) tulajdonsága az embernek. Éppen elsődlegességéből következik, hogy igen fontos, de nem tudatos mozgatója az embernek, míg a néphez, a kultúrához, a nemzethez való tartozást tudatossá teszi a környezet, a nevelés. Az átöröklés és a környezet kérdéseivel állunk szemben itt is, mint mindig, ha biológiailag szemlélődünk.

A keleteurópai szerkezetű egyén lehet jó magyar, de lehet jó finn, szlovák, lengyel vagy német is. Magyar, finn, szlovák, lengyel vagy német nemzeti öntudatra nevelhető, de keleteurópai fajtságának tudatára aligha. Pedig rasszhoz kötött lelkisége nem különbözik annak a közösségnek a számára, amelyhez tartozik.

A *rasszpszichológia* alaptétele szerint bizonyos rasszbeli (testi) szerkezethez bizonyos lelki szerkezet kapcsolódik. Teljes homály burkolja azonban azt a kérdést, hogy az egyén lelki szerkezetéből mi és mennyi az, ami fajtságához kötött lelki tulajdonsága, hiszen még testi szerkezetéből sem tudjuk kiválasztani a rasszjellegeket maradék nélkül. A rasszlelektanban tág tere van az egyéni meglátásoknak és megállapításoknak éppen ezért tartózkodással fogadjuk a rasszlelektani jellemzéseket. Másrészt el kell ismernünk, hogy ezekben a jellemzésekben sok bölcs tapasztalat rejlik.

Milyen kitűnően jellemzi pl. *Nagy Géza* a kétféle magyarságot: „Az egyik könnyűvérű, mozgékony, hamar fellobbanó vállalkozó szellemű, áldozattól és kockázattól vissza nem riadó.“ Ráismerünk a turáni lélekre, a törökös magyarra. „A másik eiem nehézkes, fontolgató, makacs, mozgásba nehezen hozható, a megszokott rendtől nem tágitó, minden előtte bizonytalan kimenelelnek látszó vállalkozástól tartózkodó s a kevés biztossal megelégedő.“ Ráismerünk a keleteurópai, finn-ugor magyarra. „Amattól indult ki történelmünk alatt minden haladás, emez tartotta fenn a magyarságot. Akárhányszor megtörtént, hogy az

elsőtől megkezdett áramlat ebben a rétegben már elvesztette előbbi hevesességét, mire az utóbbinál is megindult a sokkal zajtalanabb formában jelentkező lassú, de biztos átalakulás. A viszonyok hol az egyik, hol a másik elemnek juttattak nagyobb szerepet s a köztük levő ellentétes jellemvonások magyarázzák meg történelmünk meglepő fordulatokban gazdag eseményeit.“ (*Nagy G.: Fajunk jövője. Uj Magyar Szemle, 1902.*)

Ezeréves létünket a turáni és keleteurópai fajta szerencsés összetalálkozásának köszönhetjük. Köszönhetjük azt a csodát, hogy a magyarság meg tudta vetni lábát a germán, szláv és román nyelvhatárok szögletében. A török hatás nélkül az ugor-magyarság talán ma is ott élne nyelvrokonai szomszédságában, mint az orosz tengerbe olvadó nép és ki tudja, hogy az ugor elem nélkül nem jutott volna-e a húnok, az avarok, a besenyők, a kúnok és sok más török nép sorsára az ugorokat megszerző bolgár-török nép. (*Balogh B.: A magyar fajtság. Természettudományi Közöny, 1939.*)

Mint láttuk, a keleteurópai elem nemcsak a magyarságnak, hanem több nemzetiségünknek is fontos rasszeleme. Lássuk, hogyan jellemzik a német antropológusok a keleteurópai szerkezetű embert? Nehézkes, lassú, zárkózott, bizalmatlan, álmodozó, tervcsináló, szemlélődő, tépelődő, nehezen határoz, valóságérzete kevés, fantáziája nagy, teremtmereje nem sok van, de lassú szemlélődéssel be tud hatolni a dolgok mélyébe, kedélyelete gyorsan változó, mint alárendelt hű, szülőföldjét szerető.

Legelőnyösebb képet rajzol a német rasszpszichológia az északi fajtáról: tevékeny, tetterős, megfontolt, magas intelligenciájú, fantáziája gazdag, szervezőképessége kiváló, erő és akarat jellemzi. Közülük kerül ki a legtöbb feltaláló, művész, gondolkodó, szervező, vezető. Az északi gondolat hívei szerint az emberiség, vagy az európai emberiség kultúrája elsősorban ennek az embertípusnak az alkotása.

Az alpi értelmes fajta, de nem olyan magas szellemiségű, mint az északi. Kitartó, aprólékos munkára alkalmas, az idegen eszméket átveszi és tovább fejleszti, de újakat nem igen termel. Jellemzi a társas, polgári érzés, a legtöbb alpi egyén szorgalmas, takarékos. Általában középszerű, csak a jelent mérlegelő ember. A támadó szellem idegen tőle.

Szerintem a „megszerző“ turáni elem körülbelül azt a szerepet játsza a magyarságban, mint az északi a németiségben, a „fenntartó“ keleteurópai pedig azt, amit az alpi játszik a német népben. E főrszelemek eltérő tulajdonságai határozzák meg a két nép lelki alapstruktúrájának különbségeit. A többi fajtaelemek más színekkel, újabb vonásokkal gazdagítják pszichikai szerkezetüket. Minden rassznak vannak bizonyos lelki értékei.

Lássuk most a dinári és a mediterrán lelkiség rövid jellemzését a német rasszlelektan megvilágításában.

A dinári is elég értelmes fajta, nem előrelátó, szervezőképessége ritkán van, bátor, hazáját szerető, a nyers erő lelki életén is uralkodik, hirtelen haragra gerjedő, lármás, de nyílt természetű.

A mediterrán ember élénk, nyugtalan, szenvedélyes. Jellemzi a csekély előrelátás. Befolyásolható, művészi hajlamai vannak, bőbeszédű, gyakran fecsegő, szónokait a színesi póz jellemzi, felületességre hajlamos, szereti a fényt, a színeket, a pompát, az éneket.

Akár magunkévá tesszük ezeket a jellemzéseket, akár nem, azt el kell fogadnunk, hogy a rasszok lelki szerkezet tekintetében nem egyenlők. Ha nem egyenlők, ez azt jelenti, hogy értékkülönbségek vannak köztük. Ha pedig így van, akkor egy nép történelmi életsorsára sem közömbös rasszbeli összetétele, tömegének és vezetőinek vérségi szerkezete.

Az antropológia megvilágításában a *néplélek* fogalma is módosul. A néplélek nem jelenthet egységes lelkiséget, hanem olyan bonyolult összetettséget, melyhez az elemeket a népet összetevő rasszelemek szolgáltatták. Egyszóval a néplélektani ku-

tatásoknak tulajdonképpen a biológiai gyökerekig kellene hatolniok.

Korai volna arra a kérdésre határozottan válaszolni, hogy a német, román, szlovák, rutén, szerb vagy horvát nép lelkisége rasszelemeik arányában tevődött-e össze e rasszelemek lelki jellemvonásaiból. Annyi nagyon valószínűnek látszik, hogy nemzetiségeinknek a magyarságával azonos vagy rokon rasszelemei lelkileg is közelebb állnak a magyarsághoz. Eszerint a kelet-európai fajiságú szlovák vagy rutén lelkileg is közelebb áll a magyarhoz (pontosabban a kelet-európai fajiságú magyarsághoz), mint a mediterrán szerkezetű szlovák vagy rutén, az alpi szerkezetű német lelkileg is közelebb áll a magyarsághoz (pontosabban a magyarság alpi, sőt esetleg a kelet-európai eleméhez is), mint az északi szerkezetű német, az orientális és a negroid típusú zsidó messzebb áll a magyarságtól, mint az előázsiai szerkezetű.

6. A rasszok biológiai értékének kérdése.

A lélek'ani értékkülönbségek mellett a rasszok biológiai értékkülönbségeire is kell gondolnunk. Biológiai tekintetben sem hiszünk a fajták tökéletes egyenlőértékűségében. Nem valószínű ugyanis, hogy a különféle fajtákban az egészséges, szaporodásra kiválóan alkalmas, testi és szellemi tekintetben értékes egyének arányszáma pontosan egyenlő volna. Nem valószínű az egyenlőtlenségnek a rasszbeli szerkezettől való teljes függetlensége. Természetes, hogy a születések mesterséges korlátozása nem jelent biológiai csekélyebbértékűséget. A gyermekszám korlátozása — sajnos — éppen a kiváló (északi, nálunk a turáni) fajtaelemekben gazdag népeknél gyakori.

Bizonyos rasszok kapcsolódása előnyös, másoké káros lehet az utódokra. Valószínű, hogy bizonyos keresztezések még kórhajlamokat is teremthetnek. A nagymértékben eltérő testi és lelki sajátosságok kapcsolódása diszharmonias testi és lelki szerkezetű korcsot eredményezhet. Már érzésünk szerint is a csúnyaság, a diszharmonias arc (pl. magas arc alacsony-széles orral vagy alacsony arc magas-keskeny orral) vagy a test feltűnő aránytalansága nem előnyös keresztezésre vall. Ha tulajdonságaikban igen eltérő rasszok keresztezéséből diszharmonias habitusú egyének születnek, akkor — okoskodik a fajbiológia — az egyén biológiai értéke valószínűleg annál nagyobb, mennél közelebb áll valamely tiszta fajtához. (Természetes, hogy a „fajtisztaság“ mindig csak viszonylagos.) Azt azonban, hogy a „fajtisztaság“ mértéke az egyén biológiai értékének, nem tudjuk bizonyítani. Kiválgatással (szelekcióval) és beltenyésztéssel lehetne ugyan rassztisztább csoportot „kitenyészteni“, de a rassztisztaság — mai ismereteink szerint — még nem nyújtana eugenikai biztosítékot. Biológiai előnyös tulajdonságokat is lehetne megtartani és fokozni kiválgatással és beltenyésztéssel, de másrészt éppen a beltenyésztéssel juthatnak érvényre rejtett (recesszív) kórhajlamok.

Tény, hogy a különböző eurázsiai fajták egymástól való rassztávolsága nem egyenlő. Feltéve, hogy a kisebb rassztávolságú fajták keresztezése valóban előnyösebb, mint a nagyobb rassztávolságú fajtáké és ezt az elvet a magyarságnak nemzetiségeinkkel való keveredésére alkalmazzuk, akkor a turáni vagy a kelet-európai szerkezetű magyar igen előnyösen kereszteződhetik bármely nemzetiségünk turáni, illetve kelet-európai egyénével, legyen az szlovák, rutén vagy román. A turánitól nincs nagy rassztávolságban egyrészt az előázsiai (ha ez nem keveredett orientálissal), másrészt a mongol, sőt az alpi is vannak ősi, származástani kapcsolatai. A turáni és a kelet-európai a mongol ősmag révén lehetnek rokonságban egymással, bár mai rassztávolságuk elég nagyoknak látszik. Mint az alpiról, úgy a kelet-

európairól is feltételezik, hogy a mongol őstörzsből szakadt le abban az időben, amikor a mai mongol rasszok még nem igen differenciálódtak. Világos komplexiója kiválgatódás útján jöhetett létre, akárcsak az északié.

Súlyos hiba volna a fajisággal kapcsolatos minden elgondolást természettudományi igazságnak tekinteni vagy éppen dogmatizálni. De súlyos hiba volna az is, ha a hangzatos „vérmithos“ emlegetésével elfogultságból, vélt érdekből vagy tudatlanságból elfordulnánk ezektől a kérdésektől. A „fajiság“ kérdésének lehetnek politikai vonatkozásai is, de az eddigi eredmények nem jogosítanak az európai emberiség vagy egy állam lakosságának vérségi alapon álló berendezkedésére. Ilyen berendezkedés tulajdonképpen nem is lehetséges. A „fajiság“ kérdése elsősorban nem politikai, hanem tudományos, antropológiai kérdés.

7. Hogyan tehet a közigazgatás szolgálatokat a nemzetiségek antropológiai kutatása ügyének.

A rasszantropológiai kutatások tudományos intézetet, központi irányítást és elegendő számú szakembert követelnek. Az adatgyűjtésben azonban segítségünkre lehet minden művelt ember, különösen tanárok, a falvak tanítói, orvosai és lelkészei. A magyarság és a nemzetiségek tudományos kutatása ügyének nagy szolgálatot tehetnek a közigazgatási férfiak is. Három irányban kérjük segítségüket.

1. Nyujtsanak messzemenő segítséget a falvak lakosságát vizsgáló antropológusoknak. A közigazgatási hatóság erkölcsi támogatása nélkül nem is lehet rávenni egy falu lakosságát, hogy rajtuk vizsgálatokat végezzünk. Sok minden múlik a közigazgatási férfiak megértésén.

2. A községek szellemi vezetői közül egyesek — kik arra hajlamosak — bekapcsolódhatnak a gyűjtőmunkába is. Néhány antropológiai jellemvonás pontos megfigyelését és feljegyzését a nem szakember is megtanulhatja megfelelő útmutatások szerint. Az egységes módszert feltétlenül biztosítanunk kell, különben az adatok nem használhatók. Ilyen jellemvonások: a testmagasság, a fej legnagyobb hosszúsága és szélessége (a fejjelző kiszámításához), a bőr, a haj és a szem színe. Természetesen az antropológus sokkal több jelet szokott megvizsgálni. Ha egy község lakosságának legalább 50%-áról az említett és (szigorúan meghatározott, egységes technika szerint) gondosan felvett adatokat ismerjük, már nagy szolgálatokat tettünk a tudományunk. Különösen értékesek az adatok, ha a vizsgált egyénekről fényképet is készítünk. Két arcfelvételre van szükség: szemből és oldalról (arcélben). Fontos a lakosság etnikai eredetének és települési történetének ismerete is. A családtörténeti adatokat az anyakönyvekből lehet kijegyezni.

3. A téli hónapokban a község meghívhat jó és feltétlenül hozzáértő előadókat, antropológusokat és higiénikusokat. Az embertan elemeiről, az átöröklés törvényeiről, a környezet befolyásairól és az eugenika kérdéseiről minden évben kellene rendezni előadásokat a község lakosainak.

8. A szervezés alatt álló debreceni egyetemi embertani intézet mint a nemzetiségek antropológiai kutatásának központja.

A debreceni Tisza István-Tudományegyetemen szervezés alatt áll az Egyetemi Embertani Intézet. Ennek az intézetnek legfőbb feladata természetesen a magyarság kutatása lesz, de központja kíván lenni nemzetiségeink antropológiai kutatásának is. Működési területe Kelet-Magyarországra terjed majd ki. Ebben a munkában segítségét kérem mindenkinek, akinek hazai tudományoságunk haladása szívügye.

DR. SZABÓ ISTVÁN egyetemi m. tanár:

A magyarországi nemzetiségek településtörténete

(Elhangzott 1942 augusztus 8-án)

A magyarországi nemzetiségek településtörténete nem egyszerű folyamat. Azt a települési térképet, amelyet a történeti Magyarország nemzetiségeiről megszerkeszthetünk, egy évezred során különböző történeti tényezők alakították ki, más-más korban eltérő körülmények között és különböző indítékok hatása alatt. Az egyes nemzetiségek megjelenésének, települési területe kialakulásának és változásainak időpontja, módja és formáló erői tekintetében világosan jelentkeznek az elválasztó különbségek. Azonban nemcsak együttvéve az ország nemzetiségeit, nem beszélhetünk egységes települési történetfolyamatról. Egy-egy nemzetiségünk településtörténetében is időbelileg és tartalmilag jellegzetes különbségek figyelhetők meg. E tekintetben főként a magyarországi szerbségre és még inkább a magyarországi németiségre utalhatunk. Ezek magyarországi megtelepülésének fázisai között 4—5 évszázados távolságok is vannak, a kornak természetesen változó erőtényezőivel. Éppen a németiséggel kapcsolatban azonban arra is rá kell mutatnunk, hogy a legújabb német történelemszemlélet nemcsak a magyarországi, hanem az összes keletre terjeszkedett német településeket, melyek a balti országoktól a Krimig és a Volgáig a középkortól a legújabb korig létrejöttek, egyetlen szerves „Ostbewegung”, kolonizációs fejlődési folyamat eredményének kívánja tekinteni.

A magyarországi nemzetiségek sokrétű, összetett településtörténete a történetkutatás részéről még nincs teljesen feltárva, sőt ma még sokszor lényeges mozzanatokról sem tudunk tájékozódni, holott ezek a történeti kérdések is olyanok, amelyek két oldalról, magyar és nemzetiségi részből egyformán érdeklődésre tarthatnának számot. Nemzetiségeink azonban magyarországi megtelepülésük történetének és további sorsának módszeres feltárására figyelmet kellően nem törekedtek, az elmúlt két évtized alatt sem, amikor önálló állami életben lehetett részük. Államiságunk alátámasztó érvei településük történetének nagyvonalú kimunkálását nem kívánták, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a nemzetiségek tere annál szűkebbre szorult Magyarországon, minél messzebb nyúlunk vissza a történelembe. A település múltja iránt mutatkozó érdeklődés tekintetében kivételként kell említenünk a történeti ország német nemzetiségét, mely éppen az elmúlt két évtized alatt, a németeket a politikai határookra való tekintet nélkül átható mély népi élmény tudatos eszközeként és egyben gyümölcseként, otthoni tudományos intézmények segítségével is, sorozatosan bocsátotta közre magyarországi településeinek monografikus jellegű történeti kiadványait.

A német részből a szokott alaposággal, bár természetesen saját szempontjaik szerint végzett becses tudományos munkálatok mellett is elsősorban a magyar történetírásra hárul az a feladat, hogy a történeti Magyarország nemzetiségi településeinek történetét egészében feltárja. Nemcsak azért, mivel — miként említettük — az ország legtöbb nemzetisége részéről a településtörténelem tudományos módszeres művelésére kevés érdeklődés mutatkozik, hanem azért is, mivel nemzetiségeink települései általában utóbb fűződtek a magyar településterület köré vagy ékelődtek közé, sőt sok helyen eredetileg magyar településterületet tettek magukévá, így a magyar településtörténelem kérdései elválaszthatatlanok a nemzetiségek településtörténeti kérdéseitől. Emellett a magyar történetírás sokkal inkább fölfeje emelkedhetik a partikuláris szemléletnek és vállalkozhatik a kérdések összefoglalására és olyan tárgyilagos kezelésére is, amelyre csak a történeti igazságok elviselése képesít. E tárgyilagos igazságkeresés volt a vezérelve azoknak a magyar településtörténeti kutatásoknak, amelyek elsősorban az elmúlt két évtizedben szélesedtek ki s amelyeknek egyre inkább módjuk volt nyelvészeti, régészeti, em-

bertani és emberföldrajzi kutatások eredményeit is felhasználni. Ezek a kutatások is elsősorban monográfiákat — egyes települések, településcsoportok, megyék településtörténetét — tárták elő, de bennük nemzetiségeink településtörténeti kérdései is megvilágosodnak. Jóllehet ez a kutatómunka alig bontakozott még ki, nagy vonásokban már megrajzolhatjuk az ország nemzetiségi településeinek történeti képét. A rendelkezésemre álló rövid idő alatt alig vállalkozhatok egyébire, mint a kép vázlatos, áttekintő szemléltetésére.

Elsősorban is azt az állapotot kell szemünk elé idézni, amelyet Magyarország történeti területe települési, illetőleg népi tekintetben a magyarság honfoglalásának, még inkább pedig községi települései s így állandó településterülete kialakulásának korában nyújtott. Milyen népelemeket talált a magyarság az ország történeti határai között, milyeneket azon a területen, amelyen a magyarság egybefüggő állandó települései kialakultak, milyeneket az egybefüggő településterületen kívül, de még az ország határain belül, hogyan aránylottak e népelemek települései a magyar településterülethez és milyen terület volt még ekkor néptelen? — ezekre a kérdésekre kell először választ keresni ahhoz, hogy a nemzetiségi települési viszonyok későbbi fejlődését, utóbb pedig a nemzetiségi magyar állam kialakulását megfigyelhessük, a fejlődési alaphoz lemérhessük.

Elsősorban nyelvészeti vizsgálatokra kell támaszkodnunk, amikor megállapítjuk, hogy a magyarok honfoglalásuk, illetőleg állandó megtelepülésük idejében az ország történeti határai között morvaszláv, délszláv, bolgártörök, avar s esetleg gepida és romanizált városi elemeket találtak. Ezek közül összefüggő és további fejlődés lehetőségeivel rendelkező településterületük csupán a morvaszlávoknak volt, akik a közös szláv őshazából történt elvándorlásuk után a VI—VII. század táján telepedtek az ország északnyugati hegyvidékére. A magyar honfoglalás idejében településterületük a Morva és a Garam folyók között foglalta el, inkább csak a hegyek délre néző lejtőin. E lakott vidék mögött északra, a turóc—liptó—zólyomi részekben ekkor még megyenagyságú néptelen üres területek álltak. A morvaszláv településterület kívül esett a XI. században elének rajzolódó, összefüggő magyar településterület vonalain, de az érintkezési vonalon vegyes szláv-magyar települési sáv keletkezett s magyar települési szigetek e szláv településvídségen belül is jöttek létre.

A többi honfoglaláskori nem-magyar népelem szétszórtan azon a területen élt az országban, amelyet a magyarság állandó megtelepülése korában benépesített. A délszlávok gyér bolgártörök réteg alatt a jóformán lakatlan Duna—Tisza közön, a Tisza baloldali területének egyes részein, továbbá Erdélyben éltek s a honfoglalók szláv lakosságot találtak elsősorban a Dunántúlon, elsősorban a Balatontól északra és délnyugatra is. Avarok leginkább a nyugati határvidéken, a Duna és a Rába között, a temesi részen és itt-ott az Alföldön, gepidák pedig — ha egyáltalában szó lehet maradványokról — az ország déli részén a Duna vidékén élhettek. Romanizált népmaradványokat néhány római kora visszavezethető városban, így Óbudán, Esztergomban, Székesfehérváron, Veszprémben, Győrött, Szombathelyen sejtethetünk. Ezek, a magyar településtömb közé került néptörmelékek hamar és teljesen felszívódtak a magyarságba, az ország települési térképén már a XII—XIII. században sincs helyük.

Korábban gyakran lehetett olyan felfogással találkozni, hogy a magyarsághoz képest a településterületén talált és általa felszívott említett idegen népelemek igen jelentékeny tömeget

képviselhetek, esetleg felül is multák, sőt sokszorosan felülmulták a magyarságot. Ezt a felfogást azonban az újabb népiségtörténeti és embertani kutatások egyáltalában nem támogatják, sőt ellenkezőleg arról szólnak, hogy a magyarság által településterületén magába fogadott idegen népelemek számottevők nem voltak. Nem tekinthetjük ugyanis véletlennek, hogy történeti emlékeink e népelemeket nem említik s itt-létükre csak a magyarság nyelvbe átvett idegen nyelvi eredetű földrajzi nevek-ből következtethetünk. Ha ugyanis forrásaink, különösen pedig a XII. századtól egyre nagyobb számban fennmaradt okleveleink e népelemeket nem említik, akkor ezek erre a korra, azaz két-három század alatt felszívódtak a magyarságba. Viszont tekintetbe kell vennünk, hogy a népiségtörténeti kutatások tanúsága szerint az idegen népi környezetben összefüggő településterületen élő és számra jelentékeny népesség felszívása a természetes asszimiláció menetében nem igen képzelhető el. Egy-egy elszigetelt népiségű község vagy idegenekkel lakott községrész természetes felszívása is két-három századot vett igénybe. Ha tehát a magyarok által településterületükön talált népelemek a XI—XII. században már a rájuk telepedett magyarsághoz hasonultak, akkor ezek csak kicsiny elszigetelt szórványok lehetnek, egy-egy helyen alig több a családi közösségnél. Erről tanuskodnak az embertani vizsgálatok is. A magyarságnak XII—XIII. századi sírleteken megfigyelt faji jegyei ugyanis számottevő mértékben nem térnek el a honfoglaló magyarságtól, különösen nem olyan mérvben, amilyennek mutatkoznia kellene a letelepedő magyarsághoz képest hatalmas idegen tömegek felszívása esetén. De emellett szól a történeti analógia is: a szintén lovasonomád dunai bolgár nép mai hazájában valóban jelentékeny tömegű szlávokra szállt rá s ezért elvesztette nyelvét és népiségét. A megtelepedő magyarságot ilyen veszély nem fenyegette, sőt benne tüntek el igen hamar a közéje került népi szórványok.

A történeti Magyarország települési képe tehát a honfoglalás és az állandó megtelepülés korában még igen egyszerű: a hegyvidékek által körülfogott nagy medencét az állandó települések keretei közé szétáradó magyarság színe teszi egységessé, itt-ott korán felszívott különféle népelemek törmelékeivel, melyeknek az ország nemzetiségi fejlődésében nem volt szerepük; a magyarság mellett egyetlen továbbfejlődő nemzetiségi települést találunk, a morvaszlávokét, ezt is még kezdeti szűk határok között; az ország többi része lakatlan.

Az országnak ezen, a magyarság megtelepülése idején mutatkozó települési képén azonban hamarosan, már a középkor folyamán új népelemek színei jelentek meg. A lakatlanul hagyott hegyvidékek nagy részben már ekkor nemzetiségek színeit vették fel s az ország más részein is telepedtek meg különféle idegen népelemek. A középkor végéig a történeti Magyarország határai között a morvaszláv településterület mellett még két nagy összefüggő nemzetiségi település jött létre, a ruténeké és a románoké; jelentékeny volt már a német nemzetiség is s közben az országnak más nyugati és keleti népelemek is lakóivá lettek.

Az ország északnyugati részén megtelepedett morvaszlávokból, akik az idők folyamán további szláv, sőt magyar és német elemet vettek fel magukba, már a magyar uralom alatt fejlődött ki a mai tót népiség, miként nyelvükből is a tót nyelv. A tótság a szláv gyarapodást elsősorban a szomszédos morva s ezen keresztül a cseh területekről kapta. A fokozatosan növekedő tót népesség az északnyugati hegyvidék déli lejtőiről észak felé hatolva betöltötte a hegyek településre alkalmas belső völgyeit és oldalait, a telepítést végző soltszok alatt itt is, ott is új „plantatio“-kat, az irtások helyeken pedig „lchotá“-kat hozott létre s már a középkorban megkezdte a korábban ide költözött magyar szigetek elmosását. Ezen a területen különösen a huszita korban pusztult el számos magyar és német település,

ezeket is tótok, csehek, morvák vették birtokukba. A városokba e területen a tótság a középkorban még nem igen hatolt be, ellenben a tatárjárás után településterületét a zólyomi erdtől keletre eső sárosi, zempléni és ungi részekre is kitalta. Itt a tótság számottevő lengyel és rutén elemmel keveredett össze s a nyugati tótságtól sok tekintetben elütő népiséget, a keleti tótságot alakította ki. A tótok településterülete tehát a középkor végén Pozsony vidékétől az Ungig terjeszkedett, délre azonban a hegyvidék pereméről nem szállt le a Duna felé ereszkedő síkra.

A kisorosz vagy rutén nép az ország lakatlan északkeleti hegyvidékére a XII—XIII. századok fordulóján kezdett átszivárogni. Ez a rutén szivárgás, melyet jóval megelőzött az ország különböző pontjain néhány Oroszi nevű és hasonló jellegű település, hatalmi tényezők beavatkozása nélkül félezereden át tartott. A szegény rutén parasztok az otthoni nehéz sorsból menekülve, kenézek vagy soltszok vezetésével a hegyvidékeket, E települések a Tisza máramarosmezei folyásától a szepesmezei Poprád folyóig terjeszkedtek, mindenütt a hegyvidéken maradván s a középkorban még igen csekély lakosságú községekkel. A rutén települési vidéknek előbb a síkföld felé néző részei települtek meg s a rutén település öve csak ezután nyomult feljebb a magasabb hegyek s egyben az ország határa felé.

A harmadik nemzetiség, mely még a középkorban összefüggő településterületet alakított ki az országban, a románság is jóval a magyar honfoglalás után kezdett Erdély hegyeire telepedni. Bár román részről az erdélyi románságot a római Dácia maradékának tekintik, az elmélet tudományosan tarthatatlan. A részrehajlatlan nyelvi vizsgálatok szerint a románok — az oláhok — őshazája a Balkánon albanok szomszédságában volt s jellegzetes nyelvi és faji vonásait balkáni szlávok között nyerték el. Az Aldunától északra a X. században még csak kisebb, költözködő pásztorkodást folytató román rajok jelentek meg. Ilyen költözködő román pásztorkor Erdélybe is eljuthattak már a X—XII. században, itteni megtelepülésük kezdetei a XIII. századnál messzebb nem nyulnak, Erdélyben az első okleveles adatok csak a XIII. század első felében említenek románokat. Másodlagos, a magyarság foglaltását csak jóval később követő megtelepedésük az oka annak, hogy Erdély minden jelentékenyebb folyóvizének a nevét a románok a magyar, német vagy szláv nyelvből vették át s hogy Erdély román neve, Ardeal is a magyar nyelvből alakult. Tömegük az országban, miként a ruténeké, hosszú szivárgás folyamán rakódott össze, de már a középkorban elérte északon a Felső-Tisza vidékét, keleten pedig a hegyeknek az Alföld felé eső lejtőit. A pásztorkorban őstönétől hajtván, új és új legelőt keresve folydogáltak a Balkán felől, voltak azonban vajdák és kenézek, mintegy törzsfők vezetésével, egy-egy erőszakos balkáni torlódás nyomása alatt érkező harcos román csoportok is, melyek az új hazában is társadalmi szerepüknek megfelelő kiváltságosabb helyet foglaltak el. Az írott adatok kétségtelenül arra mutatnak, hogy a románság megtelepedése Erdélyben csak a XIV. században, főleg a század második felében öltött nagyobb méreteket. A román beáramlás a román települési vidékek kialakulása után is tovább tartott, azonban a román jövevények ezután nem ujonnan alapítandó községekben helyezkedtek el, hanem már meglévőket duzzasztottak fel, vagy más eredetű pusztuló községekre telepedtek rá.

A középkori Magyarországon otthonra talált egyéb népelemek közül a besenyők, uzok és jászok a magyarokat is vezető nagy népvándorlás útján keletről érkeztek s népiségre is többé-kevésbé rokonok voltak a magyarsághoz. A besenyőknek, különösen pedig az uzoknak a száma csekély volt. A legnagyobb besenyő településcsoport a fejedelmi törzshöz tartozó Fejér megyében keletkezett, a többiek a határvidéken

elszórtan. A szorványos település miatt igen hamar felszívódtak a magyarságba. A középkor végén már a felszívódás állapotában volt a jászkunság is, mely számra ugyan már jelentősebb volt — számát gyakran indokolatlanul sokra is teszik — mégis hamar megindult a magyarosodás útján. A jászkunság települése ugyanis a nagy magyar települesterület kelles közepében nem összefüggő volt, hanem teljesen szaggatott, mivel csak a lakatlan birtokokon szállhattak meg, így azonban a körülvevő és duzzadó erejű középkorvégi magyarság asszimiláló hatásának nagy mértékben ki voltak téve. Kelet és részben talán dél felől érkeztek az országba az izmaeliták is, akiket szaracénoknak, szeresceneknek, bősörményeknek is neveztek. E nevek alatt a muzulmán hitű értették. A mieink nemzetiségükre nézve volgai bolgárok, kalizok és utóbb arabok voltak s mint első sorban kereskedő elem, többnyire városokba húzódtak s szintén már a középkorban eltűntek, magyarrá lettek vagy családjuk kihaltak.

A nyugati népek fiai közül a legtöbb telepes vendéget a középkori Magyarország a németégből nyerte, melynek települési területe az európai szárazföld közepén hamar lezáródott s így rajainak elköltözése más népek területére korán megindult. Már Szent István katonákat, a kialakuló városi élet pedig szorgalmas kereskedő-iparos elemet nyert a beköltöző németekben. Szorványaikra a középkorban 35 „Németi” nevű település is mutat. A maradandó német elemet a kiváltságos városok elzárkózó polgárai mellett a két százsz tömb képviselte. Ezek Erdélyben és a Szepességben a XII. században jelentek meg s utóbb érkezettekkel Erdélyben három települési vidéken, az u. n. Királyföldön, a Barcaságon és Beszterce vidékén kb. 200, a Szepességen 62—64 települést alakítottak ki, itt azonban utóbb még további 40—42 magyar vagy szláv eredetű helysége telepedtek rá. Nyugatmagyarországon a németiség a XI—XV. században nyomult elő a háborús pusztítások miatt sokat szenvedett vidéken. Nyugatról származó népelemet jelölnek forrásaink a „latinus”, magyarul az „olasz” névvel is, akik alatt azonban nemcsak olaszokat, hanem általában minden latin nyelvet beszélő nép fiait értették. A magyarországi latinusok elsősorban vallonok, továbbá rajnai franciák és pó-vidéki itáliaiak voltak. Telepeikre a középkorban 24 „Olasz” nevű helység s néhány város „Olasz utcá”-ja mutat. A németeken és latinusokon kívül itt-ott még csehek, horvátok, lengyelek, zsidók szorványos jelenlétét jelzik adataink, a XV. században pedig egyre nagyobb számban ijesznek az ország lakóivá rácok, vagyis szerbek, a dél felől közelgő török világhódítás baljós jeleként.

A középkorvégi Magyarország települési térképén összefüggő nagyobb településvidékeket, ruténeket, románokat, az ország különböző vidékein németeket, az Alföld egyes pontjain pedig szerbeket találunk. Az előző félezerd során megtelepült besenyő, az jászkun, izmaelita, latinus elem már a magyar etnikum részévé lett, egyes német, horvát, cseh, lengyel telepek lakóival együtt. E felszívódás a magyarságba nem jelentéktelen új vérséget vitt ugyan, mégsem lenne szabad olyan következtetésre jutni, mintha következményeként az eredeti magyar népesség elenyészett vagy akár döntő mértékben megváltozott volna. Magyarországon ugyanis a középkorban kb. 250.000 települést számolhatunk meg s ezek közül 18—20.000 a magyarság javára irandó. Viszont azoknak a településeknek a száma, amelyekben forrásaink utóbb felszívott más népelemeket említenek, alig rug 400—500-ra. Ha e szám többszörösére tesszük is a források által nem említett hasonló helységek számát, még mindig nem lehet szó messzemenő magyar asszimilációról.

Ha a középkorvégi Magyarország települési térképét magunk elé idézzük, azt is tekintetbe kell venni, hogy bár az ország határai között jelentékeny nemzetiségi települési vidékeket találunk, ezek a rutén és a román részen még gyéren lakottak voltak. Magyarországnak a középkor végén kb. 4.000.000 főnyi volt

a lakossága s ebből 3.000.000—3.200.000 magyar volt, vagyis a történelmi határok között a nemzetiségek együttvéve is alig tettek ki 800.000—1.000.000-t, az egész lakosság 20 %-át. A 80 % magyarság által benépesített terület jóformán egyetlen meg-törtetlen egész volt. A magyar települesterület vonalai ekkor terjeszkedtek ki történelmünk során a legmesszebb.

A dél felől már a középkor utolsó századaiban is közelgő török hódításnak a XVI. században Magyarország területére történt felhatolásával olyan fejlődési folyamat indult meg az ország történetében, amely a magyarságnak és az ország nem-magyar népelemeinek arányában mélyreható eltolódást idézett elő s végül az ország egész nemzetiségi képének átalakulásához vezetett. A szatmári békével lezáródó csaknem kétévszázad alatt a magyarság fokozatosan vértett és pusztult. A XVIII. század elején a mátyáskori hárommillió magyarországi körülbelül 1.200.000—1.250.000-re csökkent le, míg tehát más népek e korban viszontagságaik mellett is megsokasodtak, sőt megsokszorozódtak, a magyarság nemcsak a természetes gyarapodási többletet veszítette el, hanem már elért népi állagának 40—55 százalékát is.

A pusztulás azért volt súlyos, mert a magyarságnak nem csupán a katonai véráldozatot kellett vállalnia, hanem az állandó harcétér, a török harcmodor, a török katonai és társadalmi szervezet, nem kevésbé azonban a nyugati segítség csapásait is. A magyar települesterület jóformán egészében török uralom alá jutott vagy a végvidéki ádáz, kegyetlen küzdelem övezetébe esett. A török uralma alá esett területnek is végig kellett előbb szenvednie az ellenséges török szomszédság legsúlyosabb következményét, a rabszedést, majd pedig a török uralom alatt a gyakran, esetleg évente változó s éppen ezért jobbágyainak ki-méltetlen kihasználására törekvő török birtokosok önző, pusztító bánásmódját.

Ugyanakkor, mikor a sivataggá pusztított Alföldön és a szomszédos részekben a magyarság sorsa az állandó pusztulás volt, az ország más népei a védettebb s részben a török által egyáltalában nem is érintett hegyvidékeken két úton is többletet értek el a magyarsághoz képest: egyrészt a természetes szaporodás, másrészt új jövevények beköltözése révén. A középkorban kialakult nemzetiségi települések közül a XVI—XVII. században különösen a ruténség és románság keretei duzzadtak fel. Már akkor megindult e népelemek települési területének kiszélesítése is a pusztuló szomszédos magyar települesterület rovására. Geizkofler Zakariás német birodalmi főadószedő, aki Magyarországot mint a császári hadak főfizetőmestere keresztül-kasul bejárta s alaposan ismerte, már 1602-ben azt írta egyik jelentésében az udvari kamarának, hogy román falu „azelőtt kevés volt, de most a hegyekben nagy mértékben elszaporodtak, mivel a síkvidék pusztulásával szemben a hegyvidék nagyon megépült.” Hovatovább azonban nemcsak a hegyekben lett egyre több a román népség, hanem a hegyek alatt is s a XVII. században megindult a rutén vonal lassú előnyomulása is. A tót nép gyarapodása ebben a korban elsősorban még belső települesterületén maradt a Morvától az Ungig. Régi határai között maradt ekkor német nemzetiségünk is, tömegét az ország felszabadításáig újabb németiség jelentékeny mértékben még nem növelte.

A törökhódítás korában nagyobb tömegben új népelemként jelent meg az országban a szerbség, bár áramlásuk — mint említettük — már a XV. században megindult. A török seregek mögött szinte észrevétlenül húzódtak az Alföldnek török uralom alá került területére, az elpusztult magyar jobbágy földjére. Beköltöztek a romok közé vagy kezdetleges kunyhókat építettek, félnomád módon, mindig készen a továbbvándorlásra. A hadjáratok sokszor elseperték őket, de újak érkeztek a helyükre. Az alföldi, különösen a délvidéki nomádjellegű foglaláson kívül a török hadi útjául szolgáló Dunamentén kereskedő

elemként telepedtek fel egészen Győrig. A hadjáratok elkövetésével el-elűnt, de újból felgyarapodott szerb elem az Alföld török előtti népességéhez képest sem volt jelentéktelen, annál kevésbé az itt megrikkult ősi magyar lakosság mellett, településterületük azonban szilárd formát még sokáig nem öltött. Szintén a török küzdelem két századában költöztek az országba a horvátok. Míg a török hódítás elől a horvátok zöme a Kulpa mögé, az eredeti Szlavóniába húzódtott át — ezóta kezdték ezt a területet Horvátországnak nevezni, míg Szlavónia neve a drávaszavak közti régi magyar megyékre tolódott át — az 1520—30-as években nem jelentéktelen horvát népesség Zala, Vas, Sopron, Moson és Győr megyékben települt, ezekben az években itt 180—200 horvát község létesült. Kisebb horvát rajok az ország más vidékeire is szétszórtak. A török hódítás korának jövevényei voltak az országban a görögök is, akik kereskedőként telepedtek be az alföldi városokba. Bennük nem a szó etnikai értelmében vett görögöket kell tekintenünk, hanem valóban görögök mellett a Balkán különféle részeiből, főleg Macedóniából származó, görög ritust követő macedónokat, albánokat, örményeket, rácokat is. Az örmények zöme is ebben a korban, a török hatalom által felidézett népi romlások következményeként Moldván keresztül jelent meg Erdélyben. Elsősorban Ebesfalván, a későbbi Erzsébetvárosban és Szamosújváron telepedtek meg.

A török hódítás két évszázadának nagyhorderejű eseményei tulajdonképpen csak előkészítői voltak a későbbi nagy népi elmozdulásoknak. Magyarország új népi képe a XVIII. században született meg. Hatalmas népmozgalom színtere volt ekkor az ország. E mozgalomnak elsősorban tótok, rutének, románok, szerbek és németek voltak a részesei, de részese volt maga a magyarság is, melynek paraszttömegei a rendi állam és társadalom sok akadályán keresztül újból lehullámzott az Alföldre s így a magyarság számára biztosították azokat az előnyöket, amelyeket Európa e részében a nagy alföldi térség népi birtoka jelent. Az ország nem magyar népeit illetően ez elmozdulások elsősorban a korábbi nemzetiségi területek kiszélesedésében s a magyar településterületen nemzetiségi szörványok és szigetek kialakításában jelentkeztek.

A tótság népi vonala a XVIII. század végén a középkorvégihez képest általában 10—40 km. szélességben minden ponton előbbre nyomult dél felé. Különösen a nyitrai, sáros-abauji és a zemplén-ungi részeken temetett el egykori széles magyar településterületet. A Duna felett az u. n. surányi tót vidék, a nógrádi részen pedig a Balassagyarmaton keresztül Vác alá Aszódig lenyúló tót betűremelés hosszú és tagolt félszigetként nyomultak be a magyarság népterületébe. Emellett a magyarság belső településterületén is kisebb-nagyobb tót szigetek és szörványok jelentek meg. A Duna—Tiszaközön, Borsod—Abaúj—Zemplén megyék határán, valamint Esztergom megyében települtek meg nagyobb számban tótok. Ezen kívül a Dunántúlon és az Alföld számos más pontján is települtek meg. Komárom megye déli részében, Fejér megyében és Baranya megye déli felében 4—5 helységet is magukba foglaló tót foltok jelentek meg, kisebb szörványok pedig a század folyamán Somogy, Bácsbodrog, Torontál, Szabolcs, Bereg és Szilággy megyékbe jutottak el. Ugyanakkor a tót népterületen belül gyors ütemben haladt előre a magyar és német telepek, köztük a városok el-tótosodása is.

Az eredeti rutén településterület felgyarapodott népessége itt-ott már a XVII. században megindult a hegyekről az előtte fekvő síkföldi magyar falvakba, a XVIII. század második felében pedig Zempléntől Ugocsáig az egész vonalon előre hatolt a síkra. Zemplén megyében a rutén nyulvány elérte a Bodrogot, Ugocsa megyében pedig a megye nyugati határát is. Rutén-ségünk azonban kiszélesedett településterületén kívül a nagy

népmozdulások korában, a XVIII. században sem bocsátott ki számottevő rajokat. Rutén foltok a XVIII. század végén csupán Szabolcs, Szatmár, Bihar, legtöbbször pedig Bácsbodrog megyében keletkeztek, az anyatörzsről leszakadva eleve a népi fel-szívódásra ítéelve.

A Magyarországon a XVIII. században lejátszódott nagy népmozgalom egyik főtényezője a románság volt, mely nagy mértékben a XVII., majd éppen a XVIII. században növekedett meg újabb jövevényekkel Moldvából és a Havasalföldről. A két vajdaság élén ekkor a törökök által állított görög fanarióta vazallus fejedelmek uralkodtak, akiknek rabszolgauralma alól tömegesen hurcolkodott át hozzánk a románság. Gyarapodásával együtt emelkedett terjeszkedési feszültsége is. A terjeszkedés három irányban haladt: Erdély közepe, az Alföld tiszai mélye és az alig visszaszerzett Délvidék, a temesi terület felé. Erdélyre a román népi terjeszkedés több oldalról nehezedett, a hegyekből leereszkedő románság keresztül hullámzott rajta, mindenütt lerakva rajzásait, sőt itt-ott a Székelyföldre és — még inkább — a szász Királyföldre is behatolt. Előnyomulásukat gyakran segítette elő földesúri pártfogás, mivel az igénytelen és alkalmazkodó román jobbágyot szívesen fogadták parasztföldre, akár a régi magyar jobbágy elbocsátása árán is. A magyarországi oldalon a románság előnyomulása hasonló volt a rutén-ségéhez: a településterület határai előrevonultak a síkföldre s az áramlás előntötte a magyar völgyeket, távolba azonban számottevő rajzásokat nem bocsátott ki. Egyes részeken, így Szatmár megyében, Bihar megyének Nagyvárad alá eső részében és Arad megyében különösen messze előre ugrott a román településvonal. A Magyarországra özönlő románság igen nagy része telepedett meg végül az 1718. évi passzaróvi békeben visszanyert Duna—Tisza—Maros-közön is. Az itt felállított temesi hánság keleti felét a románság öntötte el annyira, hogy a hatóságok utóbb az özönlésnek a Béga-folyón és a csatornán túl való haladását rendeletileg tilalmazták.

Szerbek ugyan már a XV. század óta vándoroltak Magyarországra területére, településterületük mégis a XVIII. századi fejlődésben alakult ki, hatalmas új szerb tömegek beköltözése közben. Már Buda visszafoglalása évében közel ötezernyi szerb csapat kelt át Szerém megyébe s ebben az évben Szeged, Szabadka és Palánka vidékén is több ezer bunyevácnak nevezett katolikus délszláv telepedett meg, 1690-ben pedig Csernovics Artzén ipeki pátriárka vezetése alatt egyszerre költözött Magyarországra 30—40.000 szerb család Ószerbiából, mely ezidőtájt valóságos elnéptelenedett. Csernovics szerb népe a török bosszúja elől menekült, minthogy az előző évben a Balkánra benyomult császári hadsereg mellé álltak, viszont a hadsereg igen hamar kénytelen volt balkáni térryeréséről lemondani. Az ideglenes szállást kereső, de a balkáni események következtében végleges országlakóvá lett szerb népet előbb Szlavóniába és a Duna—Tiszaköz déli részére, majd északabbra és a Dunántúlra, ezután pedig a délen részükre szervezett tiszai és marosi katonai határőrvidékekre vezették. 1751-ben a két katonai határőrvidék megszüntetése után a szerbek egy része ismét délebbre húzódtott a Duna vonalán felállított határőrezredek területére és a temesi hánság torontáli részébe, sokan pedig Oroszországba vándoroltak ki s ott a Dnyeper és a Bug között Uj-Szerbiát alapították. Ilyen vándorlások után alakult ki a magyarországi szerbség településterülete a XVIII. században, elsősorban a Délvidéken. A dél felé tömörülő szerbség jó részben magához húzta a török uralom alatt az ország felsőbb részeibe települt szerbeket is, kisebb csoportok azonban számos helyen, gyakran városokban maradtak vissza. Az ország déli részében kialakult, meglehetősen összefüggő, bár magyarokkal és németekkel vegyesen lakott szerb településterület a baranyai szerb településekben hosszabbodott meg nyugati irányban. A XVIII. századi népmozgás elcsendesése

dése után a kisebb helyi szórványokon felül jelentékenyebb szerb szigetek Somogy megye északi felében, a Duna mentén Csepel szigeten, meg Szentendre vidékén voltak.

A szerbek letelepedésének útját elsősorban katonai szempontok jelölték ki, a magyarok, tótok, rutének és románok XVIII. századi vándorlása a természetes pályán halad ugyan, de gyakran összetalálkozott mesterséges telepítési mozgalmakkal is. A XVIII. századi hatalmas, az ország történetében páratlan arányú mesterséges telepítési mozgalom elsősorban mégsem országbeli, hanem külföldi telepésekben adott egy-egy vidéknek új népességet. Az előbbinek útjában állott a jobbágy szabad költözködésének tilalma; az idegen országból történő mesterséges telepítés felett meg a irányító eszméinek, a fogyasztást és a termelést, így a lakosságot mindenáron növelni törekvő merkantilizmusnak és a bécsi gazdaságpolitikusok kapcsolatos populációnisztika tanának is. Az ország külföldi telepesei a csekély spanyol, olasz és elzászi francia elem kivételével jóformán németek voltak. A bécsi udvar kifejezetten német és katolikus telepest kíván, akiben nemesak munkáltaó kezét óhajtott a pusztá földnek adni, hanem megbízható hű elemeket is nyerni a megbízhatatlannak tekintett magyarsággal szemben.

Sok telepes érkezett egyesével a kibocsátott felhívások alapján, elsősorban a városokba; a bányási telepések között voltak deportáltak, rokkant, kiszolgált katonák és zunduló parasztok is; az igazi nagy telepes tömegeket mégis a toborzók által végzetett szervezett telepítési akciók szolgáltatták, melyeknek egész rendszere fejlődött ki. Az akciókat a nagybirtokosok szervezték, élükön a legnagyobb birtokossal, a tartomány nagyságú földek felett rendelkező királyi kamarával és soraik között a Rákóczi-felkelést követő konfiskációkból részletelt idegen új földesurakkal. A nagy költséggel bőföldű telkekre ültetett, túlnyomórészt minden anyagi erő nélkül érkező új telepesek messze kiható gazdasági előnyökre tettek szert a súlyos terheket hordó, zselérség felé sodródó régi parasztsággal szemben.

Az 1790. években lezáródott nagy telepítési mozgalom megszüntekor az ország középkori eredetű német településeinek kivül új nagy német településfoltok tarkáltak az ország néprajzi térképén. Nagyobb német település csoportok alakultak ki a Bánságban és a Bácskában, továbbá Baranyában és Tolnában, melyet utóbb „Schwäbische Türkei”-nek kezdtek nevezni, az ország szívében, Buda és Pest körül, a Bakony és a Vértes vidékén, valamint Szatmár megyében, elszórt kisebb német telepek azonban még számos ponton jöttek létre a népeiben megfogyott magyar földön, Zalatól Máramarosig és az Aldunától Zemplénig.

A XVIII. századi nagy népmozgalomról nyújtott kép nem volna teljes, ha nem szólónánk a zsidóságról is, melynek száma eddig csekély volt az országban, a XVIII. században azonban rohamosan kezdett új bevándorlókkal növekedni, előbb nyugat, utóbb kelet felől. Ez a keleti zsidóbeáramlás igazi méreteiben csak a XIX. században bontakozott ki, azonban anélkül tarkítva az ország népi képét, hogy külön zsidó településterület alakult

volna ki, nemcsak a földrajzi tér és a tervszerű telepítés hiánya, hanem az elsősorban városokba, forgalmi góccokba igyekvő zsidóság gazdasági életformája miatt sem.

Igy alakult ki a XVIII. században Magyarország új települési képe, melyen lényeges vagy éppen alapvető változások azóta sem történtek napjainkig. Jóllehet a XIX. században különféle történeti tényezők, legkevésbé azonban az iskolapolitika eredményeként a magyarság javára számottevő asszimiláció ment végbe, ez legnagyobb részben a városok lakosságában s a kisebb népszigetekben és népszórványokban működött, az utóbbiakban a magyarság rovására is, a nemzetiségi településterületeket azonban nem bontotta meg, nem szorította összebb sem. Ezek alapján változatlan örökségként szálltak a következő nemzedékekre s szállnak a maira is, a magyarságnak és Európa e részének sorsára végzetesen nagyhorderejű következményeikkel együtt.

Befejezésül hangsúlyozni kívánom, hogy nemzetiségeink településtörténete csupán egyike ama kérdésesomóknak, amelyek nemzetiségeink múltjában tisztázást kívánnak. Nem kisebb súlyllyal lépnek fel ugyanis más kérdések is: milyen magatartást tanusított a magyar államhatalom a történelem folyamán az ország nem magyar népelemei irányában; milyen jelenségei voltak a magyarság és e népelemek együttélésének, az elzárkózásnak, a kölcsönös hatásoknak és a keveredésnek; milyen jelenségei voltak e népelemek belső életének, anyagi és szellemi fejlődésének; hogyan fejlődött ki és milyen ellenhatásokba ütközött e népelemek nacionalizmusa a XVIII. században tetet őlteni kezdő európai nacionalizmus sodrában. Jóllehet ilyen kérdésekre nézve még több a magyar történetkutatás tennivalója, mint a településtörténelem terén, megállapíthatjuk, hogy a mindenkor magyar államhatalom az ország nemzetiségei előtt, akik között egyformán voltak hívásra érkezők, bebocsátást kérők és minden politikai vagy közösségi forma nélkül egyesével beszivárgók, nem zárta el, sőt szívesen kinyitotta az ország kapuit; népiségük szabad fejlődését nem akadályozta, sőt társadalmi kiváltságokkal sok esetben elő is mozdította; megmagyarosításuknak a XVIII. század végéig gondolata sem merült fel, jóllehet a természetes asszimiláció sohasem szünetelt, nem szünetelt azonban a magyarság rovására sem; az asszimilációnak a XIX. századi magyar iskolapolitika sem adott döntő lökést, holott ugyanakkor más hatalmak tüzzel-vassal formálták az egyenlő államot; a nacionalista politikai igényekkel szemben pedig a magyar állam, ez igényeket nem ismerve el, az egyenlő jogot kínálta az országban mindenkinek. Mindenekfelett pedig azt a tanulságot nyújtja történelmünk, hogy egész folyama alatt — a történeti Magyarországának a magyarságot sujtó balsors következményeként fokozatos nemzetiségi állammá történt átalakulása után is — a Kárpátok medencéjében egyedül a magyarság volt a rendező tényező, s a magyarságnak ma sincs nagyobb feladata, mint a tények tiszta tudatában a magyarság és az ittélő más népelemek új megértésének lehetőségeit keresve, a rend és a béke művét munkálni.

DR. SZIKLAY LÁSZLÓ főiskolai tanár:

A magyarországi szlovákok

(Elhangzott 1942 augusztus 6-án)

Miért tekintti tájékozatlan nagyközönségünk igen nagy része a szlovák-kérdést — ú. n. „kényes kérdés”-nek? Mi az oka, hogy oly sokszor állunk teljesen értetlenül azokkal a jelenségekkel szemben, amelyek ma a szlovák—magyar viszonytal kapcsolatosak?

A mai magyar átlagközönségnek nagy általánosságban két szélsőség között ingadozik a maga szlovák-képe. Az egyik szélsőség: a romantikus kép, amely Jókai-, Mikszáth-alakokból táp-

lálkozik. Ez az elképzelés jóakarató, szelíd, öntudatlan hegyi népet lát maga előtt, a „drótostót” típusát, amely szülőföldjének áldatlan természeti viszonyai miatt sokat nyomorog, életének nagy részét küzdelmes vándorlásban tölti el, megnyugszik a változhatatlan rossz sorsban, nem lázad ellene és természeténél fogva jóindulatú, barátságos. — A másik elképzelés csak a napipolitika eseményeit látja maga előtt s a szlovákságban irántunk teljesen türelmetlen, bennünket egyáltalán meg nem értő,

velünk szemben teljesen idegen, ellenséges szemléletű népet lát.

Nyilvánvaló, hogy mind a két felvázolt kép — éppen azért, mert szélsőséges — egyoldalú és igazságtalan. Rosszakarat egyikben sincs a magyarság részéről, annál több a tájékozatlanság. Hiszen világos, hogy mind a kettő csak a felszín után íté: az egyik elődeinek olvasmányait s a magyar értelmiségiek ez olvasmányok alapján kialakult képét hordozza magában; a másik pedig — mint már mondtuk is — csak a napipolitika eseményeinek hatása alatt íté és mérlegel.

Nyilvánvaló az is, hogy a két kép között valahol a középúton van az igazság. Hogy megkaphassuk a szlovákságnak igazi, reális lelki-szellemi arcképét, végigfutunk a szlovák szellemi fejlődés történetén: mintegy a történelmi fejlődés ismertetésével állapítjuk meg a mai helyzet diagnózisát. Ez a diagnózis, mint minden tudományos ténymegállapítás, a tennivalók, a jövő felé is útjelzőként szolgálhat.

A mai szlovák államelmélet írója a szlovákság mai önállóságának, államának alapjául a régi Nagymorva Birodalmat, a kétségtelenül erősen vallásos színezetű, keresztény szlovák művelődés végső forrásául Constantinusnak és Methodiusnak, szláv nevükön Cyrillnek és Metódnak a VIII—IX. században a Duna-medencében kifejtett hittérítő munkásságát mutatja be. E szerint a felfogás szerint a mai szlovák állam a régi Nagymorva Birodalomnak, a mai szlovák kereszténység, keresztény kultúra a fent nevezett két szerzetes keresztény kultúrát terjesztő munkásságának egyes folytaása.

A tudomány megállapítása szerint a mai szlovákság ősnépe, magja valóban itt élt a mai szlovák nyelvterület nyugati részén s a Nagymorva Birodalom egyik részét alkotta. Kétségtelen az is, hogy Rastiszlav nagymorva fejedelem Bizáncból szlávul tudó s szláv nyelven működő hittérítő szerzeteseket kért. A görög császár hallgatott Rastiszlav kérésére s Constantinust és Methodiust, a két szaloniki születésű görög szerzetest küldte ki a szláv fejedelem népéhez. Cyrill és Metód küldetése céljának az ó-bolgár, ma ó-egyházi szlávoknak nevezett nyelvet használta fel, ezen a nyelven liturgikus műveket szerkesztett, a görög abc betűiből összeállított ú. n. glagolita helyesírással, amelyet a két hittérítő tanítványai kb. száz esztendő múlva az ún. n. cirillicával, cirill helyesírással váltottak fel. A két szerzetes szlovák írónak nem tekinthető, mint ahogyan Szent Gellértről sem állítja senki, hogy magyar író volt, — az azonban a középkorban nem ritkaság, hogy egy nép szellemi fejlődését idegen származású szerzetesek, hittérítők indítják el. Elvileg megvan tehát annak a lehetősége, hogy a szlovák szellem szerves s az európai kultúrközösségbe belekapcsolódó fejlődését a két bizánci szerzetes indította el s a mai szlovák szellemi világ méltán hivatkozhat rájuk, mint szellemi elődeire, szellemi alapjára.

Ez azonban, természetesen, attól is függ, hogy munkásságuknak a további szlovák szellemi kibontakozásban megmaradt-e nyoma, más szóval, hogy valóban ők indították-e el azt a fejlődést, amely a mai szlovákság szellemi arcképét alakította ki? Erre a kérdésre, ha csak a tényekre támaszkodunk és mentesülni próbálunk minden illúziótól, határozott *nemmel* kell felelnünk. Hogy igazolhassuk kijelentésünket, meg kell értenünk a középkori szláv államalakulat kényes politikai helyzetét. A szomszédos németek salzburgi püspökségén keresztül oly hatalmas nyomást gyakorolt Rastiszlav országára, hogy az védekezésre szánta el magát. Salzburg hittérítői helyébe bizánci hittérítőket kért, hogy a szomszéd hatalmát ezzel ellensúlyozza. A kor szemüvegén keresztül ez politikai lépés volt, mai szemmel azonban — méltán — úgy láthatjuk, hogy a két európai kultúrkörnek, nyugatnak és keletnek az összeütközése. Róma és Bizánc küzdelme indult el ebben az időben a Nagymorva Birodalom területén a lelkek birtoklásáért s mindaddig, amíg ez a szláv ország fennállott Keletközép-Európában, ez a küzdelem

végképen egyik fél javára sem dőlt el. A német papság feljelen-tette a két bizánci szerzetest Rómában sajátmaguk-alkotta liturgikus nyelvük miatt, el is kellett menniök a pápához, Cyrill ottmaradt egy kolostorban, Metód visszatért, a szláv liturgia nyelvét a pápa jóváhagyta, de a bizánci szerzetes működését már csak a német papság ellenőrzésével folytathatta. Mikor pedig a Nagymorva Birodalom meggyengült, majd fel is oszlott, mind Methodiusnak, mind pedig tanítványainak el kellett hagyniök a Kárpátok medencéjét, kiköltöztek a Balkánra.

Annyi bizonyos, hogy ha Metódnak és tanítványainak a működése annál a szláv népnél, amelyben a mai szlovákság magja is ott élt, maradandó, további fejlődést biztosító hatással lett volna, akkor a szlovákság ma az ú. n. keleteurópai kultúrkörhöz tartoznék. Más szóval ez azt jelentené, hogy nagy tömegében a görög szertartású katolikus, vagy éppen a görög-keleti vallást követné, a XVIII. század végéig irodalmi nyelve az óegyházi szláv nyelv lett volna, mai helyesírása cirill helyesírás lenne s mind szokásaiban, mind pedig erkölcsi világában a Balkánon élő, vagy pedig az oroszok hatósugarába eső szláv népekhez állana közel. A szlovákság mai lelki fejlődésében, de a pontos adatokkal nyomon követhető történelem folyamán is a keleteurópai kultúrkörhöz való tartozásnak nyoma sincs: — a szlovák irodalom története pedig minden kétséget kizáróan azt bizonyítja, hogy a szlovákság nyugati kultúrájú nép, amelynek Metód és tanítványai elköltözése után Bizánchoz semmi köze sincs.

Most már csak egy kérdés marad hátra: mikor csatlakozott a szlovákok ősnépe végképp a nyugati kultúrkörhöz? Más szóval, mikor végződött be ez a lassú, szellemi fegyverekkel vívott, de elkeseredett és szívós küzdelem Bizánc és Róma között — Róma javára. Erre akkor adhatjuk meg a pontos feleletet, ha meggondoljuk, hogy a Nagymorva Birodalom fennállása alatt egyik fél sem győzött véglegesen. Ha győzött volna, a 896-ban ide beköltözött magyarság minden bizonnyal olyan erős és nagy átütő erejű keresztény kultúrát talált volna a Duna medencéjében, hogy a keresztény hitet teljes mértékben attól vette volna át. Höman Bálint is, Melich János is bemutatták, hogy ebben az esetben a magyarságon a hittérítő munkát nem olasz, német, cseh, lengyel, stb. hittérítők végezték volna el.

Ha meggondoljuk, hogy Melich János alapos és döntő jellegű nyelvészeti bizonyítékai alapján a X. században már megvolt a magyar—szlovák együttélés s hogy mindkét nép nyelvének fejlődésében ez együttélés további nyomai is minden kétséget kizáróan megtalálhatók, akkor nyugodtan azt állíthatjuk, hogy a szlovákság mai, nyugati jellegű szellemi arca a magyarsággal való együttélés kezdetei óta kezdő végleges módon kialakítani. Szent István, a nagy magyar király tehát nemcsak a magyarságot kapcsolta véglegesen, elszakíthatatlanul a nyugati kultúrkörhöz, Róma büvkörébe, hanem a szlovákságot is, amelyet eladdig a két kultúrkör, illetőleg középkori szemmel nézve: a két szellemi-hatalmi érdek összeütközése tizedelt.

A további fejlődés is mindenképpen ezt bizonyítja. Egyrészt azért, mert a szlovák irodalom legrégibb emlékeitől kezdve mind a mai napig a nyugati kultúra bélyegét viseli magán, másrészt pedig azért, mert a szlovák irodalom már ma pontosan kimutatható megindulása pillanatában: a XVI—XVII. században is a magyar irodalommal halad párhuzamosan.

A XVI—XVII. században meginduló szlovák irodalom látszólag ellentmond előző állításunknak azzal, hogy cseh nyelven indul. Azok, akik az irodalomtörténet jelenségeinek felszínes, el nem mélyülő vizsgálataiból politikai tökéletet kovácsolnak, e jelenség alapján mondták ki a cseh-szlovák egység tételét. E vélemény szerint a cseh nyelven meginduló szlovák irodalom a cseh-szlovák nemzetegység fényes bizonyítéka.

Ha azonban részletesebben, elmélyültebben vizsgáljuk meg

a valóban cseh nyelven meginduló XVI–XVII. századbeli szlovák irodalmat, akkor érdekes és meglepő eredményre jutunk. Az elinduló szlovák irodalom első világi jellegű alkotásai szépirodalmi és történelmi énekek. Műfaji szempontból tehát teljes a közösség a magyar irodalommal. Éppúgy névtelen költők alkotásai, mint a mi török-világból, kuruc-labanc időkben fennmaradt ilyen irányú költeményeink, tehát éppen úgy az ebben az időben Európaszerte páratlan népies költészet termékei, amelyek nagyon jól kifejezik annak a népközösségnek a lelkületét, amelyben születtek. S a népközösség lelkülete ebben a korban ugyanazokat a tárgyköröket szövegeztette meg, mint a magyar: a XVI. században a török harcok szóvalnak meg lantján inkább epikus jellegű költeményekben, a XVII–XVIII. században dalokat teremt az ismeretlen szlovák költő, amelyek között nem egy épúgy az ország szabadságáért küzdő vitézek erejét, vidámságát, bánatát, haragját, szomorúságát örökíti meg, mint a mi kuruc költészetünk. A mohácsi vészről, Eger vár ostromáról, Báthory Erzsébetről, a Murányi várról, Zrinyi Miklósról, stb., stb. szóló költemények tehát azt bizonyítják, hogy a magyar és szlovák költészet között ebben a korban téma szempontjából is teljes a közösség, ami nemcsak a két költészetnek egymásra-hatását, hanem a két nép teljes lelki-szellemi közösségét bizonyítja. S ha mindenhez hozzátesszük, hogy az egyetlen szlovák szépirodalom, amely ebből a korból reánk maradt, Szilágyi és Hajmási, szövegeiben teljesen azonos a középkori olvasmányainkból oly jól ismert magyar szépirodalommal, akkor azt kell mondanunk, hogy a szlovákság akkor, amikor költőinek először szólal meg a lantja, lelkileg teljes mértékben összeforrott a magyarsággal, hozzátehetjük: — mert István király birodalmában a magyarság vezetésével s a magyarsággal együtt építette ki szellemi fejlődését.

Nyilvánvaló, hogy a cseh-szlovák egység elméletirőnek ez a tény nagymértékben ellentmond. De azért mégis hátramarad az a kérdés: — miért szól hát akkor ez az irodalom, amely igen mély rokonságban van az egykorú magyar irodalommal, — mégis csehül?

Ezt az irodalmiságot az a szellemi erjedés szülte, amelyet a reformáció okozott. A reformáció elveti a középkori latint, mint irodalmi nyelvet és mindenütt a nemzeti nyelvet hozza a latinság helyébe. Ott, ahol a nemzeti irodalmi nyelvnek már megvoltak a maga előzményei, ahol a nép nyelvét már pallórozták a kolostorok mélyén, — mint pl. nálunk, magyaroknál, — ott a reformáció termőtalajában megfogant irodalom az anyanyelv fellendülését, bő aratását hozta. A szlovákoknál azonban hiányoztak ezek az előzmények, a szlovák nép nyelve a reformáció idejében minden irodalmi hagyományt nélkülözött s ezért — átvette a husziták révén Felsőmagyarországon különben is szóhoz jutott cseh irodalmi nyelvet, bibliájánál használta csehországi Králice községben keletkezett s e községről elnevezett Králicei Bibliát. A kor protestáns vallásos költőinek lantján éppúgy a magyarsággal közös öröm, bánat, fájdalom szólt meg, mint a világi költőknél s éppen ezért a kor mecénásai, a nemesurak, éppúgy pártfogóják a szlovák vallásos költőt, mint a magyart; a szlovák Pribiš Dániel éppúgy Thököly Imre feleségének pártfogásával adja ki vallásos költeményeit, mint a mi Senczi-Molnár Albertünk.

A csehnyelvűség tehát nem bizonyítja a cseh-szlovák nemzetegységet, a kor protestáns irodalmának liturgikus nyelve, semmi egyéb. S éppen ezért: a szlovákoknál önálló, a csehtől független fejlődésnek is indul. A XVIII–XIX. század fordulóján, amikor a nyelvvelés eszméje a cseh nyelvújítást is létrehozta, a maga csehből kiinduló liturgikus nyelvet használó szlovák író nem csatlakozik a neki már idegen mozgalomhoz, mert semmi közösséget nem érez vele; ő a maga irodalmi nyelvét már tisztán szlovák jelenségnek érzi.

S ezért természetes, hogy amint az ellenreformáció a szlovákság katolikus ágát is irodalmi munkára serkenti, ez kezdetben — saját irodalmi hagyományok híján — erősen szlovákosítja, „tisztítja“ a meglévő irodalmi nyelvet, később pedig teljesen áttér a szlováknyelvűségre. Talán mondanunk sem kell, hogy ez egyrészt azért van, mert a katolikus szlovák író semmi közösséget nem érez a protestáns szlovákok csehnyelvűségével — másrészt pedig azért, mert az ország teljes lelki-szellemi közössége folytán a szlovák ellenreformáció elindítója is: — Pázmány Péter, Pázmány, aki pályáját vegyeslakosságú községekben, Vágsellyén és Radosnyán kezdte, tudatosan kapcsolja bele szellemi irányító munkájával a szlovákságot is az ellenreformáció mozgalmába s az ország lelki egysége szempontjából a nagyszombati egyetem éppen ezért nagyjelentőségű, mert a nagy magyar érsek alapítása évszázadokon keresztül iránytű és összekötő kapocs lesz nemcsak a szlovákok, hanem Magyarország valamennyi nemzetisége felé.

Mindaz, amit eddig elmondottunk, a napnál fényesebben igazolja nemcsak azt, hogy az ország szellemileg is teljesen egységes még a XVIII. század folyamán, hanem azt is, hogy a szlovákság fejlődése, maivá-érése a magyarral teljesen közös vágányon halad, legtöbbször magyar kezdeményezésre történik.

S így történhetett meg, hogy Béi Mátyás, a XVIII. század nagy tudósa szlovák születése ellenére is Hungaria írójának, hungarusnak vallotta magát. Valóban, e korszak szlovákjának szemlélete nem ösmert semmi különbséget magyar és szlovák között, magát az egységes hungarus-nemzet tagjának tekintti.

Ez volt a helyzet egészen a XVIII. század végeig. A nyugatról jövő, modern — franciás és németes — nemzeti eszme felbukkanása azonban nemcsak a magyarságot serkenti nemzeti egységének hatalmas kibontakozására, hanem — főleg a nagy német történelemfilozófusnak, Herdernek a hatására, — Magyarországot kis szláv népeit és így a szlovákokat is az önálló nemzeti lét megalkotására serkentette.

Kezdetben ez még nem jelentette a magyarságtól és a magyar államtól való elszakadás vágyát. Bernolák Antal, a nagy századforduló nyelvújítója* megalkotta az első szlovák irodalmi nyelvet. Nagyszombatnak Pázmánytól ihletett purista irányzata s a felvilágosodás nyelvvelés, nemzeti nyelvet sürgető irányzata szerencsésen találkozott Bernolák művében, aki írta „sátrakat“ is alapított több fejedéki városban az új szlovák irodalmi nyelv elterjesztésére. De ezzel még nem akart elszakadni a rokon szellemű magyarságtól, sőt, Magyarországhoz való odatartozását, hungarus-patriotizmusát tudatosan hangsúlyozza nagy szótára hatodik magyar–szlovák kötetében, amikor azt írja, hogy ezzel a kötettel célja: a két nemzeti irodalmi nyelv megértésének elősegítése.

Az a differenciálódási folyamat, amely a szlovákságot lassan és fokozatosan eltávolítja a magyarságtól, s így a közös patriotizmustól is, Herder hatására indul. Herder a preromantika szentimentális lelkesedésével fordul minden iránt, ami primitív, ami raffinalatlan, ami a maga egyszerűségében őrzi az ősi, kezdetleges formákat. A szlovákok, akik ebben az időben, az egy oroszok kivételével, nem éltek önálló életet, méltán kelthették Herderben az előbb bemutatott ideál illúzióját, akik még nagy jövőt hordoznak magukban s akiknek éppen ezért a hónak alá kell nyúlni, hogy nagyra legyenek képesek.

A romantika szlovák írója erős érzelmi fogékonyságával önmagára ismer a Herder által megrajzolt szláv képben, de mesztere művével már tovább is megy; programot ad. Kollár János, a pesti evangélikus pap, később a bécsi egyetemen a szláv régiség tanára, szláv kulturális közösségről, közös szláv nemzeti-

* A szlovák nyelvterület nagy általánosságban három nyelvjárássra tagozódik: a nyugatira, középsőre és keletre.

ségről álmodozik. Ez a nemzeti érzés éppen a Herdertől inspirált erős érzelmi fogantatásánál fogva eltávolodik a haza konkrét, kézzel fogható fogalmától, hazán, szülőföldön felül állónak „magasztosabb”-nak mondja s ezzel önkénytelenül is tömegeket taszít el önmagától. Az a nemesség, amely közé az évszázadok folyamán nagy számmal keveredett idegen, nem magyar fajiságú elem, s amely éppen a hungarus-patriotizmus nemesi-rendi jellegénél fogva teljes mértékben azonosult a XVIII. század vége előtt a magyar állam gondolatával, a XIX. század nemzeti felindulásában a konkrétabb, kézzelfoghatóbb, mert a hazát, szülőföldet nemzeti állammá kiépíteni akaró modern magyar nemzeti eszmét a rendi patriotizmus egyenes folytatásának tekintette s így származásra való tekintet nélkül csatlakozott hozzá. A magyarság és szlovákság között a XIX. század folyamán elindult és egyre erősödő ellentétnek itt a gyökere: a kétféle természetű nemzeti eszmében és annak következményében, a két nemzeti eszme között fennálló társadalmi különbségben. A szlovák nemzeti eszme harcossai kíméletlenül ostromozták az „elfajzott fiakat”, azt a nemességet, amely az előbb kifejtettek alapján egészen természetesen a magyar nemzeti eszméhez csatlakozott; — ennek következményeképpen a szlovák szellemi világ élgárdája már a kezdet legkezdetén ú. n. „első generáció”, papok, tanítók, falusi, vagy kisvárosi népi, kispolgári származású írók.

A XIX. század közepén Štúr Lajos, Kossuth nagy politikai ellenfele, társaival együtt a középszláv nyelvjárásból alkotja meg a szlovák irodalmi nyelvet. Ő is, társai is Kollár érzelmmel telített közösségességéből indulnak ki, de a kor divatjánál fogva követik a népiesség és romanticizmus múlt-kultuszának elvét; a népköltészet és a népmonda nagy alakjainak költői feldolgozásával pedig akaratuk ellenére is a magyarral közös kultúrkinccset állították a szlovák nemzeti önállóság szolgálatába s akkor, amikor költészetükben Rákóczi, Stibor vajda, Mátyás király, stb. játsszák a főszerepet, az egykorú magyar népies epika és líra hatása alá kerülnek. Sládkovič András, az iskola egyik legkiemelkedőbb alakja, legnagyobb költői alkotásában a Detvanban, Mátyás király mondai alakját teszi meg népe költői ideáljává. Národne školy (Nemzeti iskolánk) című tanulmányában pedig kijelenti: „Megsemmisíteni már nem engedjük magunkat, de kezdfogva még meghalni is szíves örömmel készek vagyunk a hazáért.”

A múlt századok közös patriotizmusának nyoma tehát még a XIX. század közepén sem veszték ki teljesen a szlovák életből. Az elmégesedést a politikai események, illetőleg külső erők bejáratása a magyarországi politikai eseményekbe, — okozza. A szabadságharc idején Bécs „divide et impera”-politikája jól kihasználja a magyar és szlovák nemzeti eszme között már ismertett nagy különbséget s a szlovákokat ellenünk fordította, de csak azért, hogy kétes értékű győzele után, a Bach-korszakban őket éppúgy elnyomja, mint a magyarságot.

A végső eltávolodást, elidegenedést a XIX. század utolsó három évtizede s a XX. század első éve hozták. Azt, ami a kis szláv népenek és így a szlovákoknál is eddig a kulturális törekvések célja volt: az országon felül álló, „ideális” szláv nemzeti kölesőnösséget, a mindinkább nagyhatalmi pozícióra törekvő szláv birodalom, az orosz most jól ki tudta használni s politikai tökélet kovácsolt belőle. A kis szláv népek pedig idealisztikus szinten, csak kétségtelenül nagyértékű szellemi produkciói alapján ismerik ebben az időben az oroszországot, politikai imperializmusáról fogalmuk sincs s minden kritika, minden fenntartás nélkül csatlakoznak hozzá. Ebből a szempontból a kornak szinte típusa

a szlovák író, Svetozár Hurbán Vajansky, aki szenvedélyes szeretettel csüng az oroszországon. Nagy írásművészettel megírt program-írássai, regényei, novellái az ekkor felnövő s kritikai látókörrel nem rendelkező szlovák intelligenciát teljesen ferde szemléletre nevelték; s nagy mértékben az ő kétségtelenül szuggesztív erejű írásainak köszönhető, hogy a szlovákság magyarszemlélete ferde vágányokra terelődött; annak a ma érthetetlen ellenszenvnek, amellyel a szlovákság egyes rétegét a magyarságot ma is kísérik, nagyrészt az ő munkásságában van meg a gyökere. Annál is inkább, mert a magyarságnak ebben az időben kellett a hirtelen konszolidáció beálltával a viharos századok késéseit behoznia; a nemzetiségi kérdéstől sok minden elterelte a figyelmét.

Az egymástól való eltávolodás e tragikus korszakában az igazi, ízig-veéig művész szlovák író, Hviezdoslav-Országh Pál mégis eszményi módon kapcsolódik költői felfogásával a magyar klasszicizmus eszményeihez: balladáiból ugyanaz az eszmevilág árad felénk, amelynek Arany János „Shakespeare”-ja volt; lírájában, epikájában is sok a rokonvonalas a nagy magyar klasszikusok irodalmi műveivel; magyarból való műfordításai értékének elismeréséül pedig a Kisfaludy Társaság tagjává is választották.

A másik külső erő, amelyik jól kihasználja ebben a korban a magyarság és szlovákság egymástól való eltávolodását: a cseh imperialista, Bécs-ellenes, monarchia-feszítő tevékenysége. Ebben az időben írja meg a cseh születésű Vlček Jaroslav irodalomtörténetét, a szlovák irodalom elindulásának e tanulmányunkban is részletesen ismertett felületes szemlélete nagyban hozzájárult, hogy a politikai célok elérésére kikiáltásák a cseh-szlovák egység gondolatát.

Igy érkezünk el az első világháborúhoz s szomorú következményéhez: Trianonhoz, 1918-ban a szlovákság állami szempontból is elszakadt a magyarságtól. A cseh-szlovák uralom alatt új hatások érték: eddig a kisvárosi meghitt, meleg, patriarkális levegőjéhez szokott szlovák szellem a nyugatias, tőle teljesen ideken, dekadens, kispolgári mentalitás hatása alá került. Hogy ez válságot idézett elő, természetes. Hogy még jobban összekuszálta a szlovákság további egészséges fejlődésének folyamatát, még természetesebb. De a közelmúlt eseményeit, — a kellő történelmi távlat híján, — nem akarjuk tárgyalni. Csak arra célunk, hogy mind e súlyos szellemi események ellenére is: — Ady Endrének, a XX. század nagy magyar költőjének hatása a modern szlovák költészet kibontakoztatására igen nagy volt s a ma szlovák írói is sokszor fordulnak érdeklődéssel a magyar irodalom felé.

Történelmi fejtegetésünk után kanyarodjunk vissza a bevezetésünkben feltett kérdésre. Milyennek ismertük meg a szlovák szellemet? — Nyilvánvaló, hogy a magyar közönségnek kezdő sorainkban ismertett szlovák-képe ferde és hamis. Öntudatos nemzettel van dolgunk. A közelmúlt sok sajnálatos és majdnem mindig külföldi imperializmusok által irányított eseménye eltávolította tőlünk. De az évszázados együttélésnek, a közösen kifejlesztett régi szlovák szellemi világnak a nyoma mára sem tűnt el.

Öntudatosan és kellő tapintattal azon kell lennünk, hogy tünjenek el az elmúlt nyolcvan esztendő felszínes inkább politikai, mint lelki-szellemi jellegű ellentétei, vissza kell állítanunk az elmúlt évszázadok közös patriotizmusát, mert egyrészt tartós, építő megoldás csak ez hozhat, másrészt meg ezt parancsolja az évszázadok tanúsága is.

ILKICZNY SÁNDOR apost. protonotárius, nagyprépost, kárpátaljai főtanácsadó, a felsőház örökös tagja:

A magyarországi rutének

(Elhangzott 1942 augusztus 10-én)

A húszéves csehszlovák megszállás folyamán s különösen annak második évtizedében, amikor legyőzve a kezdet nehézségeit, a jövővény csehek szinte egy évezredre próbáltak berendezkedni Kárpátalján, dilettáns cseh és rutén történetírók hazai és külföldi propaganda céljára kiadott cikkeikben és tanulmányaikban a mai kárpátaljai ruténség őstörténetét oda vezették vissza, hogy ez a nép az ezer évvel ezelőtti történet honfoglalás idején már a mai lakóhelyére volt települve és itt a kezdeti keresztény kultúra jelentős fokán élte csendes népi életét. Sőt, a csehszlovák történelemhamisítás e megrendelt „tanulmányai” szerint a magyar honfoglalás ténye egy időre „jelentékenyen visszavetette a kárpátaljai ruténeket kultúrájuk fejlődésében”, mert pogányságot hozott magával és Szent István király uralkodásának egy idejéig „az itt talált ruténséget is a pogányságba kényszerítette vissza...” Nyilvánvaló, hogy a mesterségesen duzzasztott szláv nacionalizmusnak akart a csehszlovák propaganda a ruténség körében ezzel a képtelen mesével hízlelni.

Az elfogulatlan történelemtudomány által megállapított valóság ezzel szemben az, hogy Kárpátalja és a rutén nép története különállóan tulajdonképpen csak huszonhárom évvel ezelőtti lépett a világ elé, mert addig e terület és nép történelme mindig egy volt az oszthatatlan magyar haza és nép történelmével. A kárpátaljai terület a magyar honfoglalás idején nagykitérjedésű lakatlan hegy- és erdőterület volt, ahol a verekei szoroson átvonult honfoglaló magyarok nem hagytak soraikból származó leteleplőket, mert részükre csak a Nagy Magyar Alföld és a vele összefüggő többi sík területek védelme szempontjából lehettek fontosak a kárpátaljai hegyek és őserdők. A mai kárpátaljai rutének ősei pedig ebben az időben még a Kárpátoktól északra, meg keletre éltek. Beszivárgásuk a mai kárpátaljai területre és ettől nyugatra, vagyis a Poprádtól a Tiszáig terjedő hegyvidéki sávra a XII. század végén kezdődött és a XVIII. századig tartott. Maga Benes, az egykori csehszlovák köztársaság elnöke is elismerte — természetesen nem magyar, hanem szláv kútfők nyomán — hogy: „a kárpáti orosz-szláv lakosság (ahogyan ő a ruténeket nevezi) békésen és fokozatosan szivárgott be a XII—XVIII. évszázadok között a mai kárpátaljai területre, mint pásztor- és földműves népség...” A rutének egyik, valószínűleg legnagyobb, ilyen beszivárgó raja Korjatovics Tódor podóliai herceg vezetésével Zsigmond király idejében, 1397-ben, jött be Kárpátalja területére, ahol a király Munkács várát adományozta neki, s ahol ő a történelmi hagyomány szerint a munkács-csernekhegyi kolostort, a kárpátaljai ruténség e később vallás-kulturális centrummá fejlődött intézményét alapította.

A munkács-csernekhegyi központ előbb görög keleti, vagyis másnéven pravoszláv-ortodox — püspököket adott a ruténeknek, mert bár a beszivárgottak ősei Szent Vladimir fejedelem és Olga fejedelemné idejében a Kárpátokon túli őshazájukban az egyetemes katolikus hitet vették fel, utódaik a nagy keleti egyházszakadás után „pravoszlávokká” lettek. Csak a XVII. században, az ungvári Drugeth-várban 1646-ban kötött „Unió” veti meg a rutén kereszténység a katolicizmusban, illetve Rómával való egyesülésben való fokozatos kiteljesedésének alapjait. Fokozatos e kiteljesedés, mert hiszen koronáját a munkács-i görög szertartású katolikus püspökségnek Mária Terézia királynő által történt alapításában és XIV. Kelemen pápa által történt kano-nizációjában csupán 1776-ban nyerte el. S innét kezdődik tulajdonképpen a ruténségnek a nyugati kultúra légkörébe és vonzási felületébe való bekapcsolódása, mert ismét Benesre hivatkozom, aki egyik ungvári beszédében annakidején megállapította, hogy: „a kárpátaljai ruténségre a XVII. század folyamán a latin kereszt-

ténységhez való csatlakozás áldást hozott, mert közelebb hozta hozzá az európai kultúra kincseit s a társadalmi civilizáció és konszolidáció előfeltételeit”. Ha pedig Benes is ilyen átfogó jelentőséget tulajdonít Kárpátalján a katolikus egyház, illetve a görög katolicizmus munkájának, akkor mi nyugodtan állapíthatjuk meg, hogy a munkács-i, székhelyét alapítása után valamivel később Ungvárra helyezett görög szertartású katolikus püspökség a belőle kisugárzó kultúrerőkkel, valamint az általa plántált hazafias nevelés révén a kárpátaljai ruténség reneszánszát, a magyar államegység megszentelt ideájába való szerves bekapcsolódását, a szentistváni gondolat rutén vonalon való realizálását, vagy — hogy a ma szokásos kifejezéssel éljek — a magyar-rutén testvériség megtestesítését jelenti.

A magyar szent korona kárpátaljai területén fokozatosan letelepült rutének és a közöttük az idők folyamán szórványosan elhelyezkedett magyarság közt az együttélés évszázadai során őszinte barátság és meghitt testvéri viszony fejlődött ki. A magyarság megértéssel és szeretettel fogadta a szentistváni korona területén boldogulást és kedvezőbb életlehetőségeket kereső ruténséget, a kormányzat pedig hűséges szolgálataikért és békés munkájukért számos esetben kiváltságokkal is ellátta őket, mindenben elősegíteni igyekezett nyugodt megélhetésüket. Sőt, azt sem akadályozta a magyarság, hogy a szaporaságáról ma is ismert ruténség feлдuzzadt hegyvidéki falvaiból rajokat bocsásson a déli magyar síkvidékekre, így Szatmár, Szabolcs, Hajdu, Zemplén, Ung, Ugocea és Borsod vármegyék egyes területeire, amelyekről történelmi önvédelmi harcai és különösen a török hódoltság során sajnálatosan kipusztult a vérző magyarság. A magyar síkvidéken letelepült e rajok aránylag rövid idő alatt, minden külső erőszak vagy nyomás nélkül teljesen asszimilálódtak a magyarságba s annak ma igen egészséges és értékes elemét képezik. Kétségkívül nagyban előmozdította ezt az asszimilációs folyamatot a magyar fajban és a magyar földben rejlő kiváló és hatalmas erő is, amely szinte csodákat művelt a magyarság előnyére és javára a nemzet legnagyobb és legveszedelmesebb élethálál harcai és válságai idején, hogy fenntartsa és az Isteni Gondviselés útjain vezesse azt az országot, azt a szentistváni hazát, amelynek ez a Gondviselés mélyszégyes és szent hitünk szerint a nemzetek és népek együttesében és harcában ezekben az években egy emberként teljesített áldozathozatalunk és erőfeszítésünk nyomán éppen most szabja ki legalább is egy újabb évezredre szóló elhívatását és rendeltetését. — Megengedtem magamnak e helyen ezt a kis kitérést azért, hogy itt is rámutassak, milyen hálátlan és elítélendő azoknak az eljárása, akik elvakultságukban minden megfontolás nélkül és hebehurgyán kockáztatnak meg a mai nehéz időkben olyan állítást, illetőleg inkább súlyosan sértő és mélyen ártó üres frázist, hogy: aki görögkatolikus, az nem lehet magyar... Tetemre hívja ezért a nemzetbontó misztifikációért a vétkeseket a negyedmilliónyi kipróbált lélekre támaszkodó s minden tekintetben hivatása magaslatán álló magyar görögkatolikus, elégtételt kérve magának, különösen azonban az erdélyi részek görögkatolikus magyarjainak a kormányzattól és valóban hazafias, józan magyar közvéleménytől. Erre a halaszthatatlan elégtételre pedig — szerény véleményem szerint — egyebekben kívül még azért is számítania kell, mert a maga Hajdudorogjával, Nyiregyházájával, valamint Marosvásárhelyével is hittestvéri vonalon hidat nyit a magyar és ruténség második évezredi egyetértésének és együttműködésének, hogy ne is említsem a csodatevő ősi máriapócsi Szentélyt, melyől a csehek annyira félték s ahová belépést a megszállás 20 éve alatt egyetlen rutén

hívó részére sem engedélyeztek, mert jól tudták, hogy Mária-pócs még a legszublimisabb és legbensőbb lelki téren is a magyar-rutén egymásrautaltság és összetartozandóság szentélye.

Es itt visszatérek most már eredeti tárgyamhoz, a kárpát-aljai ruténekhez. A Kárpátalja területére települt rutének néhány vezetőjükön kívül értelmiséget nem hoztak magukkal s ennek a kiválasztódása csak lassan és a települések után jóval későbbben indult meg. Az értelmiség, amely abban az időben a papságból és nemességből tevődött össze, magyarnak vallotta magát, mert a kezdetleges kultúráját élő és saját nyelvén beszélő rutén köznéppel együtt a politikai magyar test tagjának tudta magát és magyar szívvel érzett. Ennek következménye, hogy a rutének a történelem folyamán kezdettől fogva mostanáig Magyarországnak mindenkor a leghűségesebb és érzelmekben a magyarsághoz legközelebb álló nemzetisége voltak. A Thököly, Rákóczi és Kossuth nevéhez fűződő szabadságharcok alatt a magyar nemzeti ügy leghűségesebb katonái voltak s II. Rákóczi Ferenc fejedelem nyomán a magyarság nem ok nélkül nevezte el őket „gens fidelissima”-nak. De egészen természetes is, hogy a ruténség Kárpátaljára való befogadása és letelepülése után jóban és rosszban a magyarság oldalára állt, mert hiszen a földrajzi, gazdasági és közlekedési adottságok és az egymásrautaltság ereje a töredéknépet szinte kényszerítik a belátásra. Hiszen végeredményben mindenüket az államvezető magyarságnak köszönhetik a rutének s csak becsületességüket és tisztességüket bizonyították azzal, ha például az 1848. évi magyar szabadságharc idején nem kizadoztak, nem mozgolódtak és nem idegeskedtek, mint egyes más nemzetiségek, hanem „tömegeik nemzeti szeparatizmustól és a határokon túlrá tekintő vágyaktól szabadon megragadták a magyarság oldalán, melynek politikai aktivitása szerezte meg számukra, akár jobbágyok, akár városi polgárok voltak, a szabad állampolgári létet” (Hóman—Szekfü: Magyar Történet, V., 402.) Hetven évvel később, 1918 őszén e megszentelt tradíció jegyében vitélül átküzdött győzelmes harcok után egyszerre hullott ki a fegyver a magyar és rutén honvéd kezéből, amikor a Gondviselés úgy akarta, hogy a közösen elhullatott vérnek egyelőre ne jelentkeznek a jutalma, hanem az első világháború utáni tragikus összeomlás az elszakított sötét gyászával vonja be a magyar és rutén népet egyaránt... 1938 óta azonban Isten kegyelméből a magyar feltámadás hőskorszakát éljük és ebből folyóan a reá következő éven megérhettük a részleges rutén feltámadást is. Kétszáz ezernyi rutén ugyan még Szlovákiában maradt, azzal a reménnyel azonban, hogy a történelmi igazságszolgáltatás a szentistváni hazának előbb-utóbb őket is visszazárja. Azóta Kárpátalján azoknak a visszasságoknak és rombolásoknak az eltakarítása van folyamatban, amelyeket itt a húszéves csehszlovák és az öthónapos ukrán uralom okozott. Most le kell vonnunk az idegen uralom tanulságait éppen úgy, mint a világ 1918 óta lejátszódott fejlődésének következményeiből folyó adottságokat, hogy megtaláljuk a magyar-rutén testvéri együttműködés nélkülözhetetlen előfeltételeit.

A „magyarországi rutének”-ről beszélve, lehetetlen meg nem emlékezni a körülbelül 18.000 lelket számláló és a jugoszláv impérium alól Magyarországhoz 1941-ben visszakérült bácskai ruténségről, mint a délvidéki ruténség egy részéről. E ruténség ősei Ung, Zemplén és Sáros vármegyék egyes részeiről körülbelül 80–90 évvel ezelőtt vándoroltak le Délmagyarország és Horvátország területére. A római apostoli Szentzék ott részükre jóval a letelepülés után a körösi görög szertartású katolikus egyházmegyét alakította, amely Jugoszlávia összeomlásáig a bosznia-hercegovinai és tengeremelléki szórványokig kiterjedőleg 34–36 plébániából állott s amelynek utolsó püspöke az egykori Kárpát-Ukrajnában apostoli adminisztrátorként szerepelt Nyárádi Dénes volt. Ezek a rutének népi mivoltukat és nyelvüket aránylag csekély számuk (60–70.000 lélek) ellenére is

meg tudták tartani egész mostanáig. Nyelvük, az u. n. „szóták” nyelv, a keleti szlovák és rutén nyelv sajátos keveréke. A Magyarországhoz visszatartott bácskai rutének Bácskésztur, Kucora, Ó- és Ujverbász, Boldogasszonyfalva és Sajkásgyörgye-községekben, valamint Ujvidéken és környékén laknak és néhány községben többséget is alkottak. Jobb módúak kárpát-aljai testvéreiknél s azon papjaik, akik hittani tanulmányaikat az ungvári főiskolán végezték, a magyar nyelvet is tökéletesen birják. Saját kis intelligenciájuk is van, amelyből papjaik és tanfőik kikerülnek. A Magyarországhoz való visszacsatolás után kulturális elszigeteltségbe jutva, Kárpátaljával kerestek és találtak összeköttetést. Tanuló ifjúságuk most ungvári rutén internátusokban és középiskolákban helyezkedik el s a Kárpátaljai Tudományos Társaság révén ismét kapják naplóikat, hetilapokat, népies és tudományos kiadványok alakjában szellemi táplálékukat is. Egyházilag a csanádi püspökségtől kaptak apostoli adminisztrátort. Nemzetiség tekintetében, értesüléseim szerint, kifogástalanok.

A csehszlovák uralom az addig egységesen görög katolikus ruténséget az ugynevezett pravoszlávia javára vallásilag megosztotta. Míg ugyanis az 1910. évi magyar népszámlálás Kárpátalján mindössze 558 görögkeleti vallású egyént talált, addig az 1930. évi cseh-szlovák népszámlálás ezek számát ugyanazon a területen 110.000-ban állapította meg. Távol áll tőlem, hogy a „pravoszlávia” terjesztésének módjai és eszközei felett bírálatot mondjak, vagy bárki vallásos meggyőződését, vagy érületét sértsem, a tárgyilagosság kedvéért azonban a kárpátaljai „pravoszláviához” néhány megjegyzésem mégis van. Ezek a következők:

a) Kétségtelen tény, hogy a „pravoszláviát” cseh-szlovák és szerb támogatás mellett az ugynevezett nagy orosz (moszkofil) kultúrányozat külföldről emigrált ágensei terjesztették el Kárpátalján.

b) A cseh-szlovák politika keveselte azt a rutén nemzeti érzést, amelyet Kárpátalján a görögkatolikus egyház képviselt, mert ezt magyar szimpátiákon alapultnak látta. Kapóra jöttek neki a nagy orosz emigránsok, hogy általuk a kárpátaljai rutének hitégségét felborítsa s a „pravoszlávia” gyors elterjesztése által iskolát nyisson Kárpátalján a túlfűtött orosz nacionalizmusnak. Mert ebben a nacionalizmusban, ennek a rutén szívekbe ültetésében vélték a csehek azt a kínai falat felépíteni, mely Kárpátalján minden magyar rokonszenvenet elseper s a ruténséget a magyarságtól örökre elválasztja.

c) A „pravoszlávia” terjesztése során jelszóvá lett tehát Kárpátalján, hogy „igazi orosz csak pravoszláv lehet” s a gyanúsítás, lenézés és megalázás bélyegeként sütötték a görögkatolikusra a magyarofilizmus (magyarionizmus) vádját, hogy ezzel kompromittálják őket a kormányzat előtt.

d) A cseh-szlovák megszállás folyamán Kárpátaljára mesterségesen átplántált „pravoszlávia” a magyar gondolat, illetve a szentistváni magyar állameszme intranzigens tagadásán épült fel s ha most létjogosultságot keres itt magának, gyökeresen le kell számolnia a múlttal és szellemi szervezetét a mai helyzetnek megfelelő ideológiai alapra kell becsületesen és őszintén utfektetnie.

Akinek kétségei merülnének fel e megállapítások tárgyilagossága tekintetében, annak figyelmébe ajánlom az ismert mármarosszigeti schisma-pör húszéves fordulójára alkalmából kiadott kárpátaljai orosz irodalmat, különösen pedig a „Russkaja Zemlja” címmel Ungváron megjelent nagy orosz politikai hetilap vonatkozó cikkeit, vagy pedig a szlovákiai Vladimirovában annak idején kiadott „pravoszláv katekizmusok” tüzetes átnézését.

A magyar kormányzat általában nagy tapintattal és körültekintéssel kezeli ma a kárpátaljai vallási kérdést, hogy a magyar törvények szellemében minden esetleg még nyitva álló

probléma nyugvópontonra jusson s a rutén nép életérdekei vallás-kulturális tekintetben kárt ne szenvedjenek. A magyar társadalomnak, illetve a rutének között élő szörványainak nincs más teendője, mint hogy a kormány szándékait támogassa, s jó példával járjon elől az amúgy is mélyen vallásos ruténség között a vallásosságban, megértve és tiszteletben tartva ennek minden szertartását, vagy más vallásos megmozdulását, amely az övétől bizonyára sokban különbözik.

A csehszlovák politika a ruténséget nyelvileg és kulturálisan is megosztotta, amikor a nagyorosz mellett az ukrán emigrációt is nyakába zúdította. A nagyorosz Duchnovics és ukrán Proszvita közművelődési egyesületek politikai alapokra fektetése s egymással szembehelyezése áldatlan nyelvi és kulturárcsót eredményezett és háttérbeszorította azoknak a magyarbarát rutén köröknek a törekvését, amelyek kulturális és nyelvi tekintetben az összeomlás előtti magyar kultúrkormányzat által kijelölt hazai természetes irányt kívánták továbbra is követni és terjeszteni. Azért kell természetesen mondanom ezt az irányt, mert nyelvi orientációja a sajátlagos kárpátaljai helyi népies nyelv, illetve nyelvjárások alapjaira támaszkodik és így az idegenből importált nagyorosz irodalmi nyelvvel és ukrán fonetikával szemben magának az itteni rutén népnek anyanyelvét, vagyis a legnagyobb és legféltettebb kincsét védi.

Hogy a mesterségesen kitenyészett vallási és nyelvi harcok mily demoralizáló hatást váltottak ki a lakosság és különösen a tanulói közt, erről köteteket lehetne írni. Míg a nagyorosz nacionalizmus a vallást hívta segítségül céljai elérésére, addig az ukrán jó ideig csupán ravasz szamfogatásból élt és az ártatlant játszotta, míg egy napon hirtelen lendülettel átterve a fonetikára, a faji azonosság és együvértartozandóság, valamint „Nagy Ukrajna“ ábrándjának jelszavaival igyekezett féktelen ukrán nemzeti érzést csepegtetni követői szívébe. Viszszatekintve a cseh-szlovák uralom két évtizedére, azt mondhatjuk, hogy a nagyorosz propaganda virágkora az első évtized, az ukráné pedig a második volt. Mivel pedig az ukránok az agitálásban, furfangban, lelkesedésben, cselekvésben, kivitelben és szervezésben sokkal felkészültebbek és fűgőbbek voltak, mint ellenfeleik, a köztársaság végleges felbomlása előtt már politikailag is majorizálni tudták a minden tekintetben zavaros helyzetet s Bródy András autonóm földművespárti képviselőnek a csehszlovák kényszerhelyzetből kialakult rövid lélekzetű miniszterelnöksége, illetve a csehek által történt letartóztatása után Volosin Ágoston átvehette a kárpátaljai miniszterelnökséget s az első bécsi döntéshozatali ítélet folytán kialakult kárpátaljai területen, vagy ahogyan Volosinék akkor elkeresztelték: Kárpát-Ukrajnában, ötödfél hónapig uralmon maradhattak.

Volosin úgynevezett kárpát-ukrajnai miniszterelnöksége rövid ötödfél hónap alatt sokkal több rombolást okozott a rutén lelkekben, mint az egész csehszlovák húsz év minden fondorlatával és raffineriájával. Volosinnak a világ minden tájáról Kárpátaljára került csatlósai ugyanis „Nagy Ukrajna“ magvát látták a kárpátaljai területben, töméntelen rágalmat szórva és féktelen gyűlöletet szítva a magyarság és Magyarország ellen.

A hírhedt „szics-gárda“ és az egész „kárpátukrán“ apparátus erőszakra épített rendszere és terrorcselekményei nyomán inkább rémuralomnak, mint operetturalomnak nevezhetjük Volosin miniszterelnökségét. A monsignore rezsimje nem csupán az autonóm földművespárt magyarbarát híveit tette lakat alá, hanem börtönbe juttatott magyar, vagy magyar barát görögkatolikus papokat, sőt méltóságokat is. Mialthogy azonban ez a rendszer a csehek leépítésével megürült közigazgatási, bírósági, erdészeti, vasúti és egyéb állásokat tekintet nélkül a képesítésre a ruténség féltellegenciájából kikerülő egyénekkel töltötte be, reklámként az utolsó cseh-szlovák milliókból pedig sőt, fát és pénzt osztatott ki a lakosság között, káros utórezgéseit

Kárpátalján — sajnos — még most is érezzük, bár a kormányzat mindent elkövet, hogy a rutén nép egészséges talajába furakodott gyomot gyökerestől kitépje és e nép lelkét az ukrán ragállyal szemben immunissá tegye. Amint ugyanis ennek a népnek nem volt köze a múltban a ruszofilizmushoz, úgy nem vállalt soha közösséget az ukránofilizmussal sem. S ha az idegen megszállás fertőzést okozott akár egyik, akár másik tekintetben, akkor az infekciót okkal-móddal, ahol lehet megértéssel és türelemmel, ahol pedig erre van szükség, akár kérihetetlen szigorral sterilizálni kell.

A rutén nép tagadhatatlanul a kisorosz népcsalád területéről szakadozott le, de elszakadása óta attól földrajzilag, gazdaságilag, társadalmilag és a szellemi kultúra terén is elszigetelten, önálló népi fejlődés folyamatába került s bár ez a fejlődés lassú is volt, mégis egy önálló és minden zavaró idegen befolyástól független népi életet jelentett. Az évszázados magyar uralom alatt ez a nép, bár a magyarral keveredett, sőt, ahol a körülmények úgy hozták, asszimilálódott is, érintetlenül tartotta meg nyelvét és népi mivoltát, ami a rutén életvalóság mellett mindenestre a magyar megértést és türelmet is jelenti.

Azt a kulturális és nyelvi káoszt, melyet Kárpátalján az idegen kormányzat teremtett, a magyar kormány néhai vitéz Kozma Miklós kormányzói biztosnak minden oldalra kiterjedő gondos tanulmányok és megfontolásokból folyó előterjesztése alapján a visszacsatolás harmadik évének kezdetén a „Kárpátaljai Tudományos Társaság“ alapítása, megszervezése és munkába indítása útján kívánta leszerelni, illetőleg egyenesbe állítani. Nem politikai kísérletek tárgya tehát többé a rutén nyelv és kultúra, hanem szakértők és tudósok gondozásába adott drágaköve Kárpátalja népének, amelyet féltő kezekkel simítanak, csiszolnak és fokozatosan minden hozzá tapadt salaktól megtisztítani igyekeznek. Azok a körök, amelyek a rutén nyelv és kultúra ügyét továbbra is a politika vonalán szeretnék tartani — s ide tartozhatnak azok is, akiknél talán nagyobb a nagy szláv népcsaládhoz való tartozandóság, mint a szentistváni hazához való ragaszkodás érzése — természetesen nem a legjobban szemmel nézik a Kárpátaljai Tudományos Társaság nehéz és úttörő munkáját és szívesen vetnének gáncot eléje, a rutén intelligencia és nép túlnyomó többsége azonban hálás a kormányzatnak e régóta hiányzó intézmény létrehozásáért és örvendetes érdeklődéssel olvassa a társaság népies és tudományos kiadványait.

Nagyon kívánatos lenne, ha mindazok a magyar hivatalnokok vagy más állami alkalmazottak, úgyszintén a szabad pályán működő magyarok, akik Kárpátalján, vagy kivüle eső rutén többségű területeken teljesítenek szolgálatot, a magyar kormány intenciói szerint tökéletesen elsajátítanák a rutén nép nyelvét. Meg kell értenünk, hogy magyar érdek, ha tanulmányozzuk a nemzetiségek nyelvét s nyelvükön át közelítjük meg és öleljük keblünkre őket.

Boldogemlékű vitéz Kozma Miklós kormányzói biztos egyik beszédében a rutén népet jellemezve a következőket mondotta: „Rákóczi népe jó, istenfélő és emberszerető. Tud szeretni s megbecsülni azt, aki hozzá jó és igazságos. Ez a nép megérdemli a gondot és szeretetet és nem érdemli meg, hogy homályos célok és felelőtlen bujtogatások eszköze legyen.“

A homályos célok és felelőtlen bujtogatások gonosz szelleme elvéve még mindig megjelenik Kárpátalja felett s ha a ruténség az idézett szép szavak szerint valóban megérdemli a gondot és szeretetet, akkor minden eszközt meg kell ragadnunk, hogy közvetlen-közvetlő ismerjük meg a lelkét, gondolkodásmódját és egyéb életnyilvánulásait s értsük meg ezeket, mert másként ki-töltetlen úr marad magyar és rutén között, melyben a bizalom és barátság helyett a bizalmatlanság és idegenkedés úti fel-tá-nyáját.

Az ifjú, alkotó, nemzetépítő és nemzetfenntartó nacionalizmus korában számolnunk kell — szintén a kormány intenciói szerint — a rutén nép nemzeti érzésének helyes irányban történő megnyilatkozásaival is. Hogy a ruténség nemzeti érzése az elmúlt negyedszázad alatt meghatványozódott, erről olyan tényezők és körülmények gondoskodtak a megszünt kárpátaljai szláv uralom folyamán, amelyek a szentistváni állameszme tagadása mellett a pánorosz, vagy pánukrán elgondolásnak kívántak szolgálatot tenni. És így most az idősebb rutén nemzedék és az ezt megértően támogató magyar társadalom talán több lusztrumra is kiterjedhető türelmes nevelőmunkájára van szükség, hogy a fent említett helyes nemzeti megnyilvánulásokat biztosítani és az elnevelt ifjú ruténség előtt természetessé tenni tudjuk.

A cseh-ukrán rendszer által nevelt ifjabb rutén nemzedék nacionalizmusának nem ritkán jelentkező ferdeségein és túlhajtásain, ha sajnálkozunk is, de nem csodálkozunk azok, akik a nevelési rendszer lélekmérgező eszközeit, módjait és fondorlatait az idegen megszállás alatt közelről látták és ismerték. Ha valakit erőszakosan elszakítanak a magyar gondolatától és évtizedeken át a magyarság gyűlöletében és megvetésében nevelnek, attól nem lehet várni, hogy máról holnapra a szentistváni gondolat és államkonceptió rajongó hívévé váljék és átmenet nélkül élje bele magát abba a tradícióba, melyben a magyar világban már azelőtt is élt idősebb rutén nemzedék államhűsége, hazafisága és megingathatatlan magyarbarátsága alapszik. A szentistváni államgondolat egységes keretein túl nem kívánczó ifjú rutén nacionalizmus erényt is jelenthet, azoknál, akik a szintén új életre kelt őseire magyar nacionalizmussal párhuzamosan haladva, ezzel barátságot és zavartalan együttműködést akarnak és tudnak felmutatni. Remélni lehet, hogy a szóbanlevő ifjú rutén nacionalizmus belátható időn belül megérti ennek a múlhatatlan szükségességét és megtalálja azt az egyedül járható utat, amely részére az oszthatatlan magyar birodalomban adva van.

A visszacsatolás után Kárpátalján járt „trianoni“ magyarság számos tagja egészen csodálatosan azt a benyomást viszi magával erről a területről, hogy a rutén talán a legprimitívebb nép az egész világon. Fából épített házikói szinte sirnak a szegénységtől és tisztátalanságtól. Ruházata is elhanyagolt és tisztátalan. Munka nélkül hódol az alkoholnak és alszik az eresz alatt, míg gyermekei gondozás nélkül kóborolják át a határt, vagy a falut. A higiénia legelemibb követelményei iránt sincs érzéke. Nem szellőztet, nem mosakodik, asszonyai nem értenek a főzéshez, barmaival egy helyiségben lakik, túnya, analfabéta stb.

Ha netán látott is valaki a rutén Verchovina legterméketlenebb és legszegényebb vidékein elvéve ilyen elszomorító látványt, sohasem szabad szórványosan megfigyelt esetekből általánosítani, mert az ilyen, vagy ehhez hasonló általános jellemzés nem helytálló, sőt mélyen megalázó és sértő a ruténség összességére. Cseh szokás volt ilyen lesújtó kritikákkal illetni a ruténeket és szörnyen magas lóhátról beszélni velük. Nem is tudtak azonban — szláv nép létükre — sohasem hozzáférni a nép bizalmához és lelkéhez s a felszabadulásakor megkönnyebbülten vetett keresztet utánuk a ruténség.

Egy-egy rövid és szűk területre határolt látogatás itt-ott jelentkező kellemetlen benyomásaiból ne általánosítsunk tehát, hanem tekintsük meg például az alsóbb vidékek, vagy esetleg a Lonka és Körösmező között elterülő hucul vidék ruténjainak életmódját és szokásait is, hogy teljesen tiszta képet nyerjünk a testvérnépről s hibái mellett megtaláljuk erényeit és

jótulajdonságait is. Ahol pedig visszasságok, hibák és mulasztások tényleg jelentkeznek, ott se feledjük, hogy „paupertas — maxima meretrix...“ Mostoha körülmények és egy túl élelmes fajzat uzorázták ki ezt a szegény népet, amelyet most a kormány bölcs kultúrálisociális és földpolitikával kíván felemelni és lábra állítani.

Már az eddig előadottakból is világosan kitűnik, hogy a cseh-szlávok uralom politikailag is megosztotta a ruténséget, 16—18 párttal dolgozott Kárpátalján is a prágai centralizmus, de ezek között tőle független egyedül a magyarbarát Autonóm Földművelésügyi volt, amelynek vezetőségét és híveit állandóan üldözte a kormányzat. A sokpárt rendszeréből folyó politikai demoralizáció mérgezőleg hatott a kárpátaljai közéletre is és ezért megkönnyebbülten sóhajtott fel a rutén közvélemény, amikor a visszacsatolás pillanatában ennek az átoknak is vége szakadt. Legnagyobb bűne azonban Prágának politikai téren a ruténnel szemben az volt, hogy, miként otthon, úgy itt is türte, sőt gyámoltotta a hatalmassá fejlődött kommunista pártot, melynek világnézetétől még most is részeg nem egy szegény félrevezetett rutén. A visszacsatolás után csak kormánytámogató rutén tagjai vannak a magyar képviselőháznak és felsőháznak. Itt sem az erők megbontására, hanem azok egyesítésére törekszik a magyar kormány, valamint arra, hogy az aktív együttműködésre kész tényezőket, ha azok különböző árnyalatú komponensekből tevődnek is össze, az országvédelem és országepítés ma annyira szükséges munkájába állítsa.

Az utóbbi időben, — bizonyára valamelyes rutén divergens erők felbukkanása, leleplezése s ártalmatlanná tétele nyomán — magyar körökben, elvéve folyóiratokban is nem egyszer esik szó a ruténségnek Kárpátaljáról való kitelepítéséről. Természetesen Ukrajnát szánják a ruténeknak azok, akik hasznosnak és jónak látják ma ezt az elgondolást. A magam részéről igen ártalmasnak és károsnak tartom különösen most egy ilyen teljesen abszurd és elszigetelt kívánalomnak a magyar közvélemény elé vitelét. Amikor tárgyilagosan gondolkodó és minden tekintetben a haza javát szívükön viselő, jóakarátú magyar és rutén magas állami funkcionáriusok s a mostani helyzetet reálisan figyelő, de a jövőbe is tekintő közéleti és társadalmi tényezők minden lépésüknél és minden erejükkel a magyar rutén hagyományos testvéri egyetértés és összhang hiánytalan visszaállításán fáradoznak, akkor sem magyar, sem rutén részről nem szabad senkinek ennek a munkának a légkörébe, diszonanciára alkalmas hangot bedobnia. Menjenek Ukrajnába, menjenek és induljanak még ma azok az elemek, amelyek a magyar nemzethűség ellen vélettek, vagy ennek a vonalán divergenciára képesek, az államhű ruténségnek azonban történelmi joga van ahhoz a sovány röghöz, amelyen él.

Teljes felelősségem tudatában merem állítani, hogy a ruténség Szent István országának most is, a nagy próbatétel után is, leghűségesebb nemzetisége. Nem, nem üres frázis ez az állítás, hanem élő igazságként áll lelkiismeretem előtt, mert nyitott szemmel és füllel járom már harmadik éve a gyönyörű kárpátaljai vidékeket, hivatalban úgy, mint hivatalon kívül, minden alkalmat felhasználva arra, hogy a közvetlen érintkezés közöttünk soha meg ne szakadjon s feltétlen biztonsággal ismerjem annak a népnek a lelkét, amelynek soraiból magam is származom s amelynek érdekeit a kormányzói biztos és a m. kir. kormány előtt főtanácsadói minőségemben képviselem.

DR. BALLA PÁL miniszterelnökségi min. tanácsos:

A visszacsatolt Délvidék nemzetiségi viszonyai

(Elhangzott 1942 augusztus 11-én)

Még mindannyiunk élénk emlékezetében élnek a mult év nagyhetének izgalmas napjai és az az öröm, amely a magyarságot eltöltötte, amikor a nemzetközi események váratlan és drámai fejleményei során egyik leghőbb vágya: a Délvidék visszatérése, legalább nagyrésztben, beteljesedett. A tejjel-mézrel folyó Bácskának, a kies baranyai háromszögnek, a Vendvidéknek és a Muraköznek visszatérése feletti öröm annál is inkább általános volt, mert ez a terület az elszakítás után továbbra is úgy élt a magyar közvélemény nagy részének képzeletében, mint olyan vidék, ahol a magyarság mellett az állameszme iránt őszinte hűséggel viseltető, a magyarsággal a legnagyobb egyetértésben élő, sőt hozzá erősen és önkéntesen hasonló nemzetiségek élnek, oly nemzetiségek, amelyek a magyar állam egysége és biztonsága szempontjából tehertételt a multban nem jelentettek. A magyarságban csaknem változatlanul megmaradt a nemzetiségek hűségének és ragaszkodásának az emléke s szemében e terület harmonikus képét egyedül a szerbség jelenléte zavarta, annak a népek jelenléte, amely erős népi öntudatával, egyházi és nemzeti elzártkózságával, markáns faji tulajdonságaival, nagyszláv nosztalgiájával a magyarságra mindig talányszerűen hatott s amelynek belső életét, politikai törekvéseit, megmozdulásait a magyarság már a világháború előtt is nyugtalansággal és tartózkodással figyelte.

A magyarság túnyomó többsége így látja a Délvidéket és népeit a visszatérés időpontjában. Tisztában volt ugyan azzal, hogy e terület szerbségének nacionalizmusa a jugoszláv állam keretében a maximumig fokozódott, azonban nem számolt eléggé azokkal a lélektanij hatásokkal, amelyeket a hosszú jugoszláv uralom a Délvidék nem szerb nemzetiségeiben is kiváltott. Voltak ugyan értesülései arról, hogy a jugoszláv rendszer mindent elkövetett, hogy a Délvidék népeinek a magyarsággal és a magyar állameszmével való kapcsolatait meglazítsa, őket a magyarsággal szembeállítsa, azonban továbbra is abban a hitben ringatta magát, hogy sem Belgrád e politikája, sem egyéb külső behatások e népek hagyományos hűségében mélyreható változást előidéznél nem tudtak. Így azután érthető az a csalódás, amely a magyarságon úrrá lett, amikor a Délvidék visszatérése után oly értesüléseket kapott, hogy a Délvidék nemzetiségei már nem azok, akik voltak, hogy közülök egyik-másik csapatának bevonulásakor a magyarsággal többé-kevésbé idegenül állott szemben, jövő boldogulásának útját már nem a magyarsággal való szoros együttműködésben látta, hanem népi öntudatában megerősödve és a magyarságtól elkülönülve lelkesedés nélkül, sőt valljuk meg, helyenként bizonyos csalódottsággal fogadta a magyar impérium visszaállításának tényét.

Közvéleményünk ekkor a másik végletbe esett. A kedvezőtlen jelenségekből könnyen általános következtetéseket vont le s nem eléggé mérlegelte azt a tényt, hogy visszatért nemzetiségi honfitársaink között akadtak szép számban olyanok is, akiket az idegen uralom a magyarság iránti vonzódásában s a régi haza iránti hűségében megtántorított nem tudott. E fontos körülményt figyelmen kívül hagyva, sokan voltak, akik egyes nemzetiségek magatartásában a magyarsággal való történelmi sorsközösség elárulását látták és széles körökben az a benyomás kezdett kialakulni, hogy a Délvidék nemzetiségpolitikai szempontból az ország számára nagy tehertételt jelent és fog jelenteni a jövőben is. Ezzel a végletek között ingadozó, a helyzet nem ismeréséből fakadó hangulattal szemben le kell szögezni, hogy — amint azzal a magyar irányító tényezők számoltak is — az idegen uralom több mint 20 esztendeje

valóban káros nyomokat hagyott azokban a nemzetiségekben is, amelyek régebben teljesen s a maguk egészében loyálisnak számítottak. De ugyanakkor le kell szögezni azt is, hogy az idegen uralom által kiváltott hatásokat nem lehet s nem szabad befejezett tényeknek tekintenünk s következképpen tartózkodnunk kell attól, hogy az első napok benyomásának hatása alatt túlsötéten ítéljük meg a helyzetet. Politikai hiba lenne, ha azért, mert a magyarság részéről megnyilvánuló jóakarata és engedékenysége, — amely azonban nem tévesztendő össze a gyengességgel, — nem tudta azonnal eltüntetni az idegen uralom lelki nyomait, a kishitűség és a tehetetlenség érzése lenne úrrá rajtunk. Ellenkezképpen, magunkban és nemzetiségeink józanságában bizva, kártartóan és következképpen azon kell munkálkodnunk, hogy megértő nemzetiségi politikával, a gazdasági boldogulás lehetőségének biztosításával, jó közigazgatással, stb. nemzetiségeinket a magyarsághoz, a magyar állameszméhez ismét közelebb hozzuk, s meggyőzzük őket arról, hogy boldogulásukat a magyarsággal teljes egyetértésben, a magyar állam keretében kell keresniök.

Fentiek előrebocsátása után szabadjon most már e terület nemzetiségi megoszlására vonatkozó statisztikai adatokat ismertetnem.

Az 1910. évi magyar népszámlálás adatai szerint ezen a 11.475 km²-t kitevő területen összesen 942.868 lélek lakott. Ebből magyar volt 348.840 (37,0%), német 178.221 (18,9%), szerb 150.336 (15,9%), horvát 87.904 (9,3%), vend 67.119 (7,1%), bunyevác 48.810 (5,2%), szlovák 30.153 (3,2%), sokác 15.874 (1,7%), rutén 10.754 (1,2%). Ez a számarány természetesen erősen megváltozott a jugoszláv uralom alatt, amikor is a magyarság erőszakos kiűldözése folytán a magyarság száma az 1931. évi szerb statisztika szerint 291.217-re, azaz 28,4%-ra süllyedt le. Ezzel szemben a szerbek számát a nagyarányú szerb betelepítés jelentékenyen megnövelte. Hogy ez a növekedés pontosan milyen arányú volt, azt megállapítani nem lehet, mert a jugoszláv népszámlálások — érthető politikai tendenciából — az összes délszlávokat együti mutatták ki. A magyar impérium visszatérése óta azonban a régi arány csaknem teljesen helyreállott, s bár az 1941. évi statisztikai felvétel adatai még nem állnak rendelkezésünkre, bizonyos becslési eljárás alapján állíthatjuk, hogy a magyarság a kérdéses területen a 22 éves elszakítás dacára is csaknem teljesen megörizte a világháború előtti százalékos arányszámát s a többi nemzetiséggel szemben fennállott erős relatív többségét.

Mielött a most felsorolt nemzetiségek ismertetésére rátérnék, hangsúlyozni kívánom, hogy meglehetősen rövidre szabott előadásom keretében főleg azt kívánom vizsgálni, hogy nemzetiségeinknek háborúelőtti magatartásában a magyarsággal szemben mily változások állottak be, s mily változások várhatók etekintetben a jövőben. Teszem ezt egyrészt azért, mert e nemzetiségek életét és egyéb viszonyait nyári egyetemünk más előadói fogják behatóan ismertetni, de még inkább azért, mert megítélésem szerint ezen kérdés vizsgálata nemzetiségi politikánk szempontjából elsőrangú fontossággal bír.

Sorrendben a visszatért Délvidék leggazdagabb, legszervezettebb és számban is legjelentékenyebb nemzetiségével, a németekkel kezdem, akik főleg a XVIII. században a német-római birodalom legkülönbözöbbs részeitől költöztek a Délvidék dunamenti részeire. A mezőgazdasági és polgári kultúra magas fokára emelkedett délvidéki németiség a trianonelőtti Magyarország egyik legértékesebb, s a magyarsághoz legjobban hasonló nemzetisége volt, amely már a korábbi időkben is, de különösen

az 1848-as szabadságharc idején az őt is fenyegető szerb felkelés hatása alatt felismerte, hogy a Balkán északi peremén a magyarságot és németséget szoros sorsközösség kell, hogy egybefűzze. E sorsközösség tudata hatotta át délvidéki németjeinket az 1918-as összeomlásig s e tudat tette őket a magyar állam leghűségesebb polgáraivá.

A Délvidék elszakításával az ott élő németség helyzete és népi beállítottsága gyökeresen megváltozott. Belgrád két évtizeden keresztül mindent elkövetett, hogy megmérgezze a légkört a magyarság és a németség között. Emellett a jugoszláv kormányok jogfosztó intézkedései a németséget is önvédelmi harcra kényszerítették. Ebben az önvédelmi harcban épültek ki a délvidéki németség erős, hatalmas kulturális és gazdasági szervezetei s ezen önvédelmi harcban, továbbá az új utakat kereső Németbirodalomból átáramló eszmék hatása alatt alakult ki e németség erős faji öntudata. Erre a fejlődésre vezethető vissza, hogy amikor a Délvidék visszatért, az ottani németség, ha nem is a maga egészében, mindenesetre azonban jelentékeny hányadában, szinte idegen testként került vissza a magyar államhoz. A magyarságnak ezzel a fejlődéssel akarva-nemakarva számolnia kell. Meg kell értenie, hogy a délvidéki németség a jugoszláv uralom idején az államban csak ellenséget látott. Ezeken a mélyen gyökeret vert lélektani momentumokon csak az idő és minden szempontot mérlegelő, józan politika változtathat. A magyar kormányzat józanul, türelemmel mérlegelte a helyzetet, nem engedte magát a néha komolyabb jellegű tünetek által elragadtatni, hanem a kérdésbe belejátszó összes körülményeket mérlegelve, bölcs mérséklettel időt engedett arra, hogy németjeink az új viszonyokba ismét beleilleszkedhessenek. E politika máris meghozta gyümölcseit: a délvidéki németség körében egyre jobban terjed annak felismerése, hogy boldogulását ismét a magyarsággal való hagyományos kapcsolatai alapján kell keresnie, s hogy jogos népi törekvéseit a magyar állam iránti hűséggel összhangban is megvalósíthatja.

A bunyevácok 1686—1687-ben telepedtek le Bácskában, főleg Szabadka, Zombor és Baja városokba és e városok környékére. Mint vallásos, józan, szorgalmas földművelő nép, figyelmét elsősorban gazdasági jólétének emelésére fordította. Politikai túlzásokra soha hajlamos nem volt. A vallási különbség és kiegyensúlyozott vérmérséklete élesen elválasztotta őt a nyugtalan gör. kei. vallású szerbektől, akikkel a „délsláv testvériség” dacára az elszakadásig szorosabb politikai, de még társadalmi érintkezésbe sem került. Annál könnyebben találta meg a kapcsolatokat az azonos vallású és életfelfogású államalkotó magyarsággal, könnyen tanulta meg annak nyelvét s vette át annak szokásait. Az azonos életmód s a gyakori összeházasodás mind közelebb hozta a két népet egymáshoz s jórészt ennek tulajdonítható, hogy a világháború előtt a bunyevácok a délvidéki németséggel versenyeztek az államhűség és megbízhatóság tekintetében.

A magyarsághoz való viszonyában csak a jugoszláv uralom ideje alatt állott be in pejus változás. Belgrád természetesen mindent elkövetett, hogy „szláv testvérét” a magyarságtól elidegenítse s e törekvésében készséges segítőitársat kapott néhány nagyszláv álmokat kergető bunyevác papban, így különösen Budanovics Lajosban, a későbbi püspökben és Ráics Balázs szabadkai plébánosban. Belgrádnak és segítőitársainak sikerült is a bunyevácok egy részének hagyományos magyarbarátságát meggyengíteni s különösen a bunyevác fiatalok lelkébe a nagyszláv eszméket beplántálni. Ismerve azonban bunyevácaink komoly és józan gondolkodását, joggal remélhetjük, hogy ez a káros, idegen behatás nem lesz tartós s hogy e derék nép nagyobb zökkenők nélkül ismét meg fogja találni a magyarsághoz vezető utat.

A főleg állattenyésztéssel és halászáttal foglalkozó sokácok

mintegy 200 évvel ezelőtt vándoroltak be hazánkba, s nelyezkedtek el Bács-Bodrog és Baranya vármegyékben, a Duna árterületein. Több községben ma is házközösségben (zadruga) élnek és csak egymás között házasodnak. Gazdaságilag kevésbé jó viszonyok között élnek, mint a bunyevácok. Zárkózott életformáikra vezethető vissza, hogy más népekkel, még a velük csaknem egy nyelvet beszélő és szintén rk. vallású bunyevácokkal sem kerültek szorosabb érintkezésbe. Egyszerű, békés, konzervatív, politikailag meglehetősen szintelen és külső behatásokkal szemben érzéketlen nép, amelynek lelkületében az idegen megszállás mélyebb nyomokat nem hagyott és amely, ha talán közömbösen is, de ellenséges érzület nélkül vette tudomásul a múlt évben bekövetkezett változást.

A délvidéki szlovákság ősei a Felvidék különböző megyéiből Mária Terézia uralkodása alatt telepedtek le a Bácska délnyugati részében. A jómódú evangélikus vallású bácskai szlovákok már a világháború előtti időkben is erős nemzeti élelet éltek. Szoros kapcsolatot tartottak fenn a felvidéki szlovákok politikailag exponáltabb vezéréivel. E kapcsolatokra jellemző, hogy a túlnyomólag szlovákok lakta petrőci kerület 1905-ben hódzsa Milánt, a későbbi csehszlovák miniszterelnököt választotta meg képviselőnek.

A jugoszláv uralom alatt Belgrád és Prága hathatós erkölcsi és anyagi támogatásával Petrőc tekintélyes szlovák gazdasági és kulturális központtá épült ki, amely azonban intézményeiben épen mert a nagyszláv eszmék politikai hivatalául szolgált, erősen túlméretezett volt a tényleges szükségekkel szemben.

E túlméretezett birtokállományát félve, a bácskai szlovákság nagyrésze nem tartozott azok közé, akik az 1941-ben bekövetkezett fordulatot lelkesedéssel fogadták. Hisszük azonban, hogy a józanság felülkerekedik bennük és el fogja tüntetni a pánszláv ábrándképeket.

A Sáros és Zemplén megyék területéről a XVIII. század folyamán Délbácskába telepített s az áldott bácskai földön magasabb életszínvonalra emelkedett ruténeknek politikai jelentősége már csak kis számuk miatt sem volt.

Nyarády Dénes körösi görög katolikus püspök a szerb éra alatt ukrán eszméket igyekezett beléjük plántálni. E befolyás megszűnté s a kárpátaljai ruténnel szemben követett megértő politikánk belátható időn belül bizonyára el fogja tüntetni e békés természetű nép lelkéből az ukrán, valamint a nagyszláv irányzat minden nyomát.

A Vas és Zala megyék területéről elszakított, 946 km²-t kitevő Vendvidék már Szent István óta Magyarország integráns részét alkotta. A vendek, nem szláv, hanem amint azt Schachmantov ismert orosz nyelvész is megállapította, kelta eredetűek s csak a VII. és VIII. században szlávosodtak el. Nyelvük nem azonos sem a horvát, sem a szerb nyelvvel, hanem a szláv nyelvnek külön hajtása. A vendek már a korábbi évszázadokban is erősen keveredtek a magyarsággal. Könnyen és szívesen tanultak magyarul és miután a világháború előtt egyik fő-kenyérkeresetük Magyarországon való mezőgazdasági munkák elvállalása volt, ennek hasznát is vették. A vendek hűségére jellemző, hogy 1919. januárjában a megszálló szerb és horvát csapatokkal fegyveresen szembeszálltak, úgyhogy e terület végleges megszállására csak 1919. augusztusában került sor. Az idegen uralom alatt a vendek szlovén behatás alá kerültek, amely azonban inkább csak a fiatalok lelkében hagyott, reméljük, csak mulékony nyomokat.

A Muraköz lakói mindenkor hű fiai voltak a magyar hazának. Vallásos, becsületos és szorgalmas nép, amely hűségében az idegen uralom alatt sem tántorodott meg érezhetően. Nyelve rokon a horváttal, de nem ugyanaz; a horvátoktól

nyugodt vérmérséklete és reális életszemlélete is elválasztják. Az impériumváltozást megnyugvással fogadta, márcsak azért is, mert ezzel szoros és hasznos gazdasági kapcsolatai az anyaországgal ismét feléledtek. A magyar állameszme iránt halárhozott jóindulatot mutat s ezen az örvendős tényen a Zágrábról odaküldött papok túlzó sovinizmusa sem tudott s nem tudrontani.

Utóljára hagytam a felsorolásban hazai szerbjeinket. Tettem ezt azért, mert e kérdéssel behatóbban kívánok foglalkozni, különös figyelemmel arra, hogy a szerb probléma, nézetem szerint, a Délvidék legsúlyosabb s egész különleges nemzetiségi problémája, amelyet lényegében és összes kihatásaiban megismerni s megérteni csak akkor van módunkban, ha azt sajátos történelmi kifejlődésében nyomon követjük a szerb nép letelepedésének időpontjától kezdve napjainkig.

Bevezetőül le kell szegezmem azt a történelmi tény, hogy a szerbek nem tartoznak a Kárpátmedence őslakói közé. Melich János, a szlavisztika tudós professzora, a honfoglaláskori Magyarországról írt alapvető munkájában tudományos kutatásainak eredményét abban a megállapításban foglalja össze, hogy „a honfoglaláskori időkben a bizánci birodalom érdekltségének területén, tehát a Szerémségben, a Duna—Tisza közén, a Maros-közön és Tiszántúlon, továbbá Erdélyben bolgár-török és délszláv, de kifejezetten bolgár és nem szerb népek laktak”.

Az 1389. június 28-i rigómezei döntő csatavesztés, majd a szerb állam 1459-ben bekövetkezett teljes összeomlása után látnunk először szerb menekülteket magyar területen feltűnni, ahol új hazát találtak. Szerbeket telepített be Mátyás király, aki szívesen vette fel seregébe a kitudó szerb harcosokat.

A legnagyobb bevándorlás 1690-ben következett be, amikor is a törökök bosszúja elől Crnojevic III. Arzén ipeki patriarcha vezetése alatt, kb. 36—40.000 szerb család menekült át Magyarországra. Amint I. Lipótnak a patriarchához intézett pátense minden kétséget kizáróan bizonyítja, a szerbek, mint „exules” (menekültek) és „hospites” (vendégek) csupán ideiglenes menedéket kaptak hazánk földjén, s a részükre kilátásba helyezett hivátságok nem is Magyarország területére szóltak, hanem a menekültek hazai földjére, ahová a viszonyok kedvező alakulása esetén vissza akarták őket telepíteni.

I. Lipót kiváltságleveleit azonban a szerbek következetesen és céltatosan félremagyarázták s azokra hivatkozva a többi közt azt a rendkívül súlyos politikai követelést támasztották, hogy az általuk lakott területekből a „caput nationis” címmel felruházott patriarchának egyházi és világi joghatósága alatt külön közigazgatási egységet alakítsanak. Ezt a szertelen követelést azonban még a bécsi illetékes körök is sokallották és azt 1694-ben, amikor I. Lipót a délmagyarországi szerbeket közvetlenül a bécsi kormány alá helyezte, visszautasították, a szerb vajda közjogi állását pedig megszüntették.

A szerb menekülteknek ez a szélsőséges állásfoglalása új helyzetet teremtett Magyarországon belső politikájában. Ez volt ugyanis az első eset, hogy egy aránylag jelentékeny nemzetiség oly követelésekkel lépett fel, melyek céltudatos támadást jelentettek a magyar állam területi épsége ellen.

Hogy milyen tervszerű és következetes volt a „külön területekre” irányuló szerb követelés, azt megmutatták a későbbi fejlemények.

A Bécs szolgálatában álló magyar kancellária hozzájárult ugyan I. Lipót 1690. augusztus 21-i és 1691. augusztus 20-i kiváltságleveléhez, sőt mindkettőt ki is hirdette, de ennek aikoimány- és közjogilag nem volt különösebb jelentősége, mivel a magyar országgyűlés ezeket az egyoldalú uralkodói rendeikéseket soha törvénybe nem iktatta. Ez a körülmény azonban nem feszélyezte a szerbséget abban, hogy I. Lipót halála után I. Józseftől kiváltságainak megerősítését kérje s hogy két évvel

később, 1708-ban a „szerb nemzet” részére megint külön területet igényeljen azzal, hogy összes jogait és területi követeléseit a magyar országgyűlés is ismerje el. Mivel pedig az uralkodóháznak a magyarság fékentartásához szüksége volt az e célra felkínálkozó szerbségre, I. József és III. Károly elismerték a szerb nemzetiség kiváltságait, de már csak azzal a megszorítással, hogy azok nem ellenkezhetnek az uralkodónak járó szolgálattal és az ország törvényeivel. Ugyanezt tette Mária Terézia is, aki az 1771. és 1777. évi „Regulamentum Illyricae Nationis”, valamint az 1779. évi „Declaratio Regulamenti Illyrici” c. szabályrendeletekkel rendezte a hazai szerbség iskolai, valamint egyházi és világi ügyeit, utóbbiakat akként, hogy a határorvidéki szerbek továbbra is a bécsi haditanács alá tartozzanak, a többiek pedig a vármegyei és városi hatóságoktól és a földesuraktól függenek. Egyben megtiltotta, hogy a hazai szerbség érsek-meropolitája továbbra is a „caput nationis” címet viselhesse.

A szerbek azonban ebbe az újabb szabályozásba nem nyugodtak bele s helyzetük végleges rendezése és biztosítása céljából szerb „nemzetgyűlés” összehívását kérték. Ez a „nemzetgyűlés” II. Lipót engedélye alapján 1790. augusztus havában Temesvárott össze is ült. A nemzetgyűlés nagy szótöbbséggel hozott határozatában a szerblakta területeknek a magyar államtöbbségtől való káhasztását és azokból Habsburg-jogar alatt egy külön szerb vajdaság alakítását, ezenkívül pedig a szerb ügyek intézésére Bécsben egy központi szerv felállítását követelte. Ez a Bécs kezdeményezésére megrendezett akció az udvar elgondolása szerint voltaképpen a magyar rendek megpuhítását célozta, melyek az alkotmány védelmében egy új hitlevél kibocsátását szorgalmazták. Miután azonban az országgyűlés ezt a követelést a szerbek elszakadási határozatának hatása alatt elejtette, II. Lipót a temesvári kongresszusnak egy külön szerb tartomány felállítására vonatkozó kérelmét azzal utasította el, hogy a temesi bánságot, melyből a szerb vajdaságot kellett volna megalakítani, Mária Terézia már visszacsatolta Magyarországhoz. A kancellária is csak rövid ideig működhetett, mert azt Ferenc király már uralkodása elején megszüntette.

Meg kell itt említenem, hogy a temesvári kongresszus határozatának a szerbek között is voltak meggyőződéses ellenzői, akik a magyarsággal való szoros együttműködés mellett törtek lándzsát. A magyarbarát szerb csoportnak vezére Tökölyi Szabás a kongresszus egyik ülésén kijelentette, hogy „a szerbek csakis a törvényes fórumoktól, a magyar rendek gyűlésétől és a magyar királytól várhatják kérelmeik teljesítését; rút hálátlanság lenne, ha a magyar nemzet ellen fordulnának, mely őseiket hazájuk elvesztése után vendégként befogadta. Lehetetlenek tartotta külön terület kiszakítását Magyarországból és a Bánságból egy szerb vajdaság felállítását, mert mint mondja, a szerbek a Bánság lakóinak csak egy harmadát teszik, s mert ennek a tervnek megvalósítása a magyar király esküjével is ellenkeznek.”

A hazai szerbség vezetői között akadtak mások is, akik a magyar-szerb őszinte barátságna és szorosabb együttműködésnek szószólói voltak. Ilyenek voltak Vukovich Sebő, aki 1819. április 14-én a magyar kormány igazságügyminisztere lett; Damjanovich János az aradi vértanú, Zakó István, a forradalmár Stratimirovics György sógora, aki a braunyszkói csatában, mint honvédőrnagy rendkívüli vitézségével tűnt ki; Blagojevich Imre tábormok, aki 1848-ban pétervárad, később pedig budai várparancsnok volt, s aki a hozzáfördülő szerbeknek kijelentette, hogy Magyarországon nem ismer el szerb tartományt; Csernovics Péter temesi főispán és királyi biztos, aki a szerbek közt Bécs ellen agitált és még sokan mások.

E tisztánlátó férfiak azonban a szerbség zömét nem tud-

ták meggyőzni és az általuk képviselt józan politika támogatására megnyerni.

Ami a temesvári szerb kongresszusig a hazai szerbség helyzetének rendezése terén történt, az lényegileg az uralkodó és a bécsi katonai és polgári kormányzati tényezők műve volt. Ők létesítették és tartották fenn, több mint egy évszázadon át a „rebellis” magyarok megfélemezésére rendelt katonai határvidéket is.

Ilyen körülmények között a magyar országgyűlés csak a déli katonai határvidék javarészeinek a XVIII század vége felé bekövetkezett felosztása és a magyar állami és megyei közigazgatás alá helyezése után foglalkozhatott érdemlegesen a szerb nemzetiségi kérdéssel. Ez először az 1790—91. évi országgyűlésen a XXVII. és az 1792. évi országgyűlésen a X. tc. megalkotásával történt meg, mely törvények megadták a magyar területekre beköltözött szerbeknek a magyar állampolgárságot és biztosították nekik a földtulajdonhoz való jogot. A szerb egyházi és iskolai ügyek, valamint a különböző szerb kiváltságok szabályozásának a jogát viszont a király tartotta fenn magának, azzal, hogy „ezek a kiváltságok nem ellenkezhetnek a magyar királyság alkotmányának az alapelveivel”. Ezeknek a királyi jogoknak a gyakorlását az uralkodó az 1791. márciusában felállított illyr udvari kancelláriára bízta, de ennek a hatáskörét már 1793-ban a királyi magyar udvari kancelláriára ruházta át.

A szerbek e szabályozásban kiváltságaiknak megsemmisülését látták. Nem érték be azzal, hogy Délmagyarország legtermékenyebb területeit kapták, az sem elégítette ki őket, hogy vallásukat az 1790. évi XXVII. tc. a bevett felekezetek közé iktatta s egyszersmind rendkívül széleskörű egyházi önkormányzatot is biztosított nekik. Ők többet akartak, olyan közjogi és területi különállást, amely a magyar államhatároltól való úgyszólván teljes függetlenítéssel lett volna egyértelmű.

Az 1848. május 13-án Karlócán összeült „szerb nemzetgyűlés” Rajičić József érseket patriarchává, Suplikac Stevan cs. k. ezredest vajdává választotta és minden megyezés előfeltételül 10 pontban foglalta össze a „szerb nemzet követeléseit”. A 2. pont értelmében a magyarországi „szerb nemzet” a Habsburg dinasztia alatt a Magyar Szent Korona kötelékében politikailag szabad és független nemzet. A 3. pont a Szerémséget a határvidékekkel, Baranyát, Bácskát a tiszai koronaterülettel és a csajkás-zászlóaljjal, a Bánátot a határvidékekkel és a kikindai kerülettel szerb vajdasággá nyilvánította; a 4. pont pedig a szerb vajdaságnak a horvát-szlavón és dalmát három megye királysággal való politikai szövetségét mondta ki, melynek éle nyilvánvalóan Magyarország ellen irányult.

Ez a meg nem alkuvó szélsőséges magatartás, melyet a XIX. század elejétől már nem csupán a bécsi udvar biztatása, hanem az orosz befolyás is fűtött, hiúsította meg aztán a magyar kormányzat egyezkedési tárgyalásait és megbékítési kísérleteit. E magatartással szemben hiábavalónak bizonyult az 1848. tavaszán hozott XX. tc., amely „a görög nem egyesülteknek vallásbeli és iskolai ügyeik iránti intézkedési jogát”, így tehát a görögkeleti vallású szerbeket is állam felügyelete alatt biztosította, hiábavalónak bizonyult Kossuthnak 1849. májusában a lázadó szerbség leszerelésére tett békejavaslata és a magyar kormánynak 1849. július havában kidolgozott s a szegedi országgyűlés által elfogadott nemzetiségi törvényjavaslata.

A karlócai határozatokkal a szerbek — amint azt Hadžić János a „nemzetgyűlésen” kisebbségben maradt békepárt vezére is megállapította — a forradalom terére léptek és a dinasztia védőszárnya alatt, mint ennek szövetségesei, most már fegyveresen törték a vendéglátó magyar hazára.

A dicsőséges magyar szabadságharc leverése után a szerb nemzetiség áldozatos szolgálatai jutalmául a remélt konc: az autonóm koronataromány helyett csak Bécsből német nyelven

adminisztrált területet kapott s azt is a határvidék nélkül. Azonban ez a Vojvodina névvel felékesített közigazgatási egység is csak rövidéletű volt, mert már 1861-ben ismét visszaesetolták Magyarországhoz.

Bécs ezen hálátlansága feletti kiábrándulásnak adott kifejezést Branovački Stevan újvidéki szerb képviselő, aki az 1861. évi országgyűlés június 10-i ülésén a többi közt ezeket mondta: „A hazai szerbség nemzetisége védelmében fogott fegyvert 1848-ban, de tizenkétévi csalódás után Szent István koronája alatt akar tovább fejlődni.” Sőt, maga Stratimirović, a felkelő szerb seregek egyik vezére is mea culpázott, amikor Kossuthhoz Torinóba intézett levelében bevallotta, hogy „a mi harcunk a magyarokkal egy rettenetes politikai baklövés volt, mert a mi általános nemzeti fejlődésünknek egyedül Ausztria az akadály”.

E töredelmes vallomások ellenére a szerb képviselők többsége úgy az 1861-i, mint az 1865—8-i országgyűlésen továbbra is saját igazgatásuk alatt álló külön területet és a nemzetiségeknek, mint „politikai nemzeteknek” a magyar nemzettel való teljes egyenjogúságot követeltek. Mivel pedig a magyar kormány ezt az állami és nemzeti egységet veszélyeztető követelést nem teljesíthette, a szerb képviselők a nemzetiségi törvényjavaslat részletes tárgyalásán nem vettek részt és passzívításba vonultak. A magyar országgyűlés tehát az ő közreműködésük nélkül alkotta meg 1868. december elején azt a XLIV. nemzetiségi törvénycíkket, mely a nemzetiségi jogok úgyszólván teljességét biztosította a hazai nemzetiségeknek és ebben a tekintetben felülmúlja a csaknem valamennyi korábbi hasonló tárgyú külföldi törvényalkotást.

Ugyanabban az esztendőben a magyar törvényhozás az 1868. évi IX. törvénycíkkkel a hazai szerbségnek egészen kivételes egyházi és iskolaügyi önkormányzatot adott, mely kihatásaiban a szerbség magyarányú kulturális és társadalmi fejlődését eredményezte, sőt, közvetve igen nagy mértékben termékenyítőleg hatott politikai életére is.

Részben talán a magyar törvényhozás által biztosított e jogok és előnyök eredményezték azt, hogy a szerbség a múlt század két utolsó évtizedében már szelidebb hírokat kezdett pengetni s lassan a fennálló rendhez és tényleges helyzethez igyekezett alkalmazkodni. Ezt a fordulatot azonban bizonyára az akkori erőviszonyoknak helyes felismerése és józan megítélése is nagyban elősegítette, valamint az a körülmény, hogy Obrenović Milán és Sándor uralkodása alatt Szerbia külpolitikája nem Oroszországra, hanem az Osztrák-Magyar Monarchiára támaszkodott, mely mint a Németbirodalom és Olaszország szövetségese akkoriban a Balkán kis államaira igen nagy hatást gyakorolt.

Mikor azonban az 1903. június 11-i királygyilkosság után az oroszbarát Karagyorgyevič Péter került a trónra és a „Fekete kéz” néven ismert hírhedt szervezet agitációját kiterjesztette a kettős monarchia szerb lakta területeire is, a szerb nemzetiség magatartásában megint a szélsőséges irányzat kerekedett felül. Ezt a változást egyéb ható tényezők mellett az európai erőviszonyokban 1907-ben bekövetkezett eltolódás, a Bosznia és Hercegovina annexiója nyomán támadt általános szerb felháborodás, a két balkáni háborúból győztesen kikerült Szerbia tekintélyének és vonzóerejének a hazai szerbségre, de különösen a szerb értelemiség egy részére gyakorolt hatása idézték elő. És ennek a hatásnak a következménye volt aztán az 1918 november 25-i újvidéki, ú. n. nagy nemzetgyűlésnek az elszakadást kimondó határozata is, melynek azonban letörölhetetlen szépséghibája, hogy azon csupán önkényesen kiválasztott szláv kiküldöttek voltak jelen a lakosság erős abszolút többségét kitevő magyarság és németiség teljes kirekesztésével.

Most pedig, ilyen előzmények után, amikor a délvidéki szerbség jelentékeny része 22 1/2 év után ismét visszatért az anya-

országához, felmerül a kérdés, hogy miképpen fog ez a nemzeti érzésében és népi öntudatában a jugoszláv uralom alatt még jobban megerősödött szerb nemzetiség az új helyzetbe beilleszkedni, hogy van-e mód és lehetőség arra, hogy ez mennél kevesebb súrlódással és zökkenővel megtörténjék.

A magyar kormányzat ezt a kényes és nehéz kérdést sine ira et studio, a megértés, a türelmesség és a jogtisztesség szellemében vizsgálja és így is akarja azt a gyakorlatban kezelni. Hogy ez valóban így van, erről a legilletékesebb kormányfőúrnak már a visszacsatolás után tett alábbi nyilatkozatai tanúskodnak.

Bárdossy László v. kormányelnök a képviselőház 1941. április hó 24-én tartott ülésén miniszterelnöki bemutatkozó beszédében a kormány nemzetiségi politikájáról ezeket mondta: „A nálunk élő nemzetiségek tekintetében az az álláspontunk, hogy a nemzetiségek tagjait a teljes jogi és tényleges egyenlőség alapján megilleti mindaz, ami népi jellegű, nyelvük és sajátosságaik, továbbá kulturális és gazdasági erejük megtartását és akadálytalan továbbfejlesztését biztosítja... Ezzel a legnemesebb tradíciókat követő magyar politikával szemben azonban kérelhetetlenül megkívánjuk nemcsak az abszolút lojalitást a magyar állammal és hatóságaival szemben, hanem éppenúgy a szolidáris együttműködést és megbecsülést az államfenntartó magyarsággal szemben is. A nemzetiségek meg lehetnek győződve, hogy a magyarság ezt a kölcsönösség alapján ugyanilyen megbecsüléssel és együttműködéssel fogja viszonzni.”

Kállay Miklós miniszterelnök pedig a képviselőház július 15-i ülésén Popovič L. Milán szerb képviselő napirend előtti felszólalására válaszolva, a hazai szerbség címére és megnyugtatóására a következőket mondta: „A mi szerbségünk legyen nyugodt, hogy itt van és itt lesz mindig az ő legigazibb, békés, emberi és népi jogait biztosító hazája. Ezen mi sem változtathat, de a magyarországi szerbség magatartása neki és nekünk is megkönyvíthati a feladat végrehajtását.”

De audiat et altera pars! A kérdésnek a másik része ugyanis az, hogy miképpen vélekednek és reagálnak maguk az érdekeltebb nemzetiségek a hivatalos kijelentésekre. A szerb nemzetiség felfogásáról, állásfoglalásáról Popovič L. Milán képviselő

viselő július 15-i ülésén a többi közt következőket mondta: „Mi szerbek itt vagyunk és itt akarunk maradni teljes egészünkben, összes népi sajátosságainkkal. Tudatában vagyunk helyzetünknek és ezért mennél gyorsabban akarunk bekapcsolódni az új magyar államéletbe és alkalmazkodni az új európai rendhez. Ez természetes fejlődési folyamat, mert sorsunkkal a magyar nemzet sorsához vagyunk kapcsolódva... Az állami tényezők meg fogják győződni, hogy a magyarországi szerbek tudják kötelességüket a magyar állammal szemben és ezeket az állampolgári kötelességeket minden téren és minden körülmények között mindjobban fogják teljesíteni.”

Ha Popovič képviselő nemcsak a saját nézetét, hanem egyúttal a bácskai szerbségnek az érzelmeit, felfogását is tolmácsolta, akkor a magyarság és a hazai szerbség összefogásának, békés együttműködésének nem lesz akadálya, ami végeredményben mindkettőnek, de egyben a közös magyar hazának is javára fog szolgálni.

Nem a magyarságon s nem a magyar kormányzat nemzetiségi politikáján fog múlni, hogy ez a békés együttélés mielőbb valósággá váljék.

Amint azt Pataky Tibor államtitkár megnyitó előadásában is kifejtette, a magyar kormány szilárd elhatározása, hogy az ország területén élő nemzetiségeknek, tehát a szerbeknek is, az állampolgári jogok egyenlő és teljes élvezete kapcsán megadja a lehetőséget arra, hogy népiségüket úgy kulturális, mint gazdasági téren szabadon kifejhessék. Azonban, hogy ez a messze jövőbe tekintő, megértő politika termékenyen és akadálytalanul érvényesülhessen hazánk minden nemzetiségével szemben, ahhoz feltétlenül szükséges, hogy a politika alkalmazásánál a magyar kormányzat ne találkozzék oly hátsó gondolatokkal, amelyek a magyar állam egységének és biztonságának minden egyéb szempont elé helyezendő postulatumával ellentétben vannak.

Reméljük és kívánjuk, hogy ily zavaros jelenségekre nem fog sor kerülni. Ez annál is inkább szolgálná a békés együttéléshez fűződő közös érdekeket, mert mindenkinek meg kell értenie, hogy a magyar államvezetést — mihelyt az ország érdekeit veszélyeztetve látja — elhatározásaiban és cselekvéseiben csak egy szempont vezetheti s ez a szempont: az állam egysége és biztonsága mindenekelőtt.

DR. DEÁK LEÓ Bács-Bodrog-vármegye főispánja:

A magyarországi szerbek

(Elhangzott 1942. augusztus 11-én)

Az istenáldotta Bácskának köztudatunkban nincs különös, színes történelme, legalább olyan formában, amint a Felvidék és Erdély a Rákócziakon, Bethleneken, Apaffiakon keresztül rányomták bélyegüket az általános magyar történelemre. Pedig a török pusztításai előtt nem volt oly elhagyott, elvadult és pusztá ez a vidék, mint a török uralom megszűnésekor, hiszen még Mátyás idejében a szinmagyar és virágzó falvak adták meg ennek a bőségesen termő gazdag tájnak a jellegét. Régi magyar települések, amelyek keletkezése a honfoglalás koráig vezethető vissza.

Történelmi tényként kell megállapítani, hogy őseink ugyanabban az időben, amikor keletről a Kárpátok gerincét átlépték, megjelentek a mai Duna-Tisza-közén is. Általában a keleti népeknek nyugati irányban özőnlései valahogy tervszerűen mindig a Bácskán keresztül is történtek, ezt a vidéket ellátási területnek szánva tömegeik részére. Arról pedig, milyenek voltak a honfoglalás idejében ennek a területnek gazdasági lehetőségei, hol voltak a primitív gazdálkodási rendszer mellett annyira fontos legelők, halászati és vadászati lehetőségek, még az utolsó 50 év

fejlődése is tanubizonyossággal szolgálhat, amikor is épen a Dél-bácskának több százezer holdját hódítottuk el a szabad természettől a tervszerű gazdálkodás részére. Ilyen módon juttatva nemzetiségeinknek a legkiválóbb földeket. Ha azonban már a honfoglalást említettük, szóljunk arról is, hogy Bácska első magyar lakói Botond és Kölpény nemzetségéből kerültek ki. A tatárdulás idejében a megye lakossága szintiszta magyar volt. A tatárok az Árpád-házi uralkodók jól kiépített várendszerét földulták, de IV. Béla a tatárok kivonulása után ezt a vidéket újabb 26 földvárral erősítette meg. A szerbekkel csak a törökökkel kapcsolatban találkozunk. Az igaz, hogy a szerbek szerint, akik ebből a tényből jogokat és elismerést igényelnek, Mátyás király fekete hadseregében jelentős számmal szerepeltek szerb önkéntesek, azonban ez az állítás még egyáltalán nem enged — épen mert zsoldos hadseregről van szó — a szerbek akkori magyarországi letelepedésére következtetni. Első csoportjuk elenyésző csekély számban a törökök elől menekülve került az ország területére a XVI. század elején. A mohácsi vész után és a győzelmes török seregek nyomában már jelentősebb számban tűn-

tek fel a Délvidékem, kérelem és engedély nélkül birtokba véve a török által elpusztított területeket. Csak a hirhedt Crni Jovanra és bandáira kell emlékeztetnem. A törökök ellen küzdő Ferdinánd seregeiben ott találjuk már a szerb önkénteseket, akik harci tényeik ellenszolgáltatásaként maguknak letelepedési jogokat és pátenseket biztosítottak a Balkánra. A tulajdonképeni tervszerű és nem tűrt, hanem elismert szerb telepítés Magyarországon I. Lipót alatt 1691-ben következett be. A visszazorított török hadak, amikor a Balkánon újra erőre kaptak s az osztrák hadsereg kénytelen volt a Duna északi partjára menekülni, a török nyomás elől, az osztrákokat támogató szerbek saját hazájuk jórésztét kiürítve, a törökök bosszújától tartva, ugyancsak Magyarország területére menekültek. Ezeknek a menekülteknek a száma mintegy 80.000-re volt tehető. Ez az a Crnojević Arzén pátriárka-féle település, amelyre szerbjeink még ma is hivatkoznak s amely a Duna-Tisza-öze és a Bánság szerbjeinek oroszánrésztét szolgáltatta. Szerbjeink ebből a településből származtatják jogaikat és mindjárt azt is meg kell állapítanunk, hogy a szerb nemzetiségi kérdésben az ellentét is már innen származik, akár a szerb—magyar, akár a magyar—osztrák viszonylatban tekintjük is a kérdést.

Jellemző tünet az erős szerb nemzeti érzésre és öntudatra, hogy a XVII. század utolsó évtizedeiben, amikor még Európa országainak határait a nyers erők szabta meg és a cuius regio eius religio, vagy ha úgy tetszik: eius natio elvének magukat jelentős kultúrértéket reprezentáló népcsoportok is önként alávetették, a menekülésben lévő, hontalan szerbség első gondolata nemzeti, egyházi autonómiájának kiépítése és biztosítása volt. Hogy területi autonómiát nem kaptak és bár igényeltek, annak oka talán inkább abban rejlik, hogy élt bennük a visszatérés vágya és reménye elhagyott hazájukba. Hiába kínált nekik a török *salvus conductus* visszatérésük esetére, a félelem nagyobb volt a hazaszeretetnél, de visszatérésükhöz a jogot mégis biztosították. Hogy az abban az időben szokatlan autonómiát a maguk részére császári pátensben biztosították, abban nagy szerepet játszott I. Lipót kedvezőtlen hadihelyzete, s a remény, hogy a törökök elleni küzdelemben a császár az elégedett szerbségre bizton számíthat. Nem esekély politikai érzékről tettek a szerbek tanubizonyoságot, amikor I. Lipót szorult helyzetét kihasználva, tőle a letelepedési jogon felül önálló nemzeti, vallási, társadalmi és közigazgatási életük garanciáját jóelőre biztosították. A császár kapott katonákat, akiket a halál mentén telepített le.

Már itt kezdődött az a politika, amely a nemzetiségeknek közvetlen útát és összeköttetést biztosított a császárvárossal s amely a nemzetiségi jogokat a magyar állami szuverénitással kárára kanyarította ki. A császár 1690 augusztus 21-éről keltezett levelével a görög keleti vallás szabad gyakorlásával, pátriárkájának szabad megválasztásával, a pápi bírások bevezetésével, hazájukból magukkal hozott szokásaiknak, nyelvhasználatuknak meghagyásával biztosította részükre mindazokat a jogokat, amelyek a nemzeti, egyházi autonómiának még ma is ismert és hangoztatott előfeltételeit képezik, amelyek azonban tényleg a Balkánra szölközött visszatelepedésük esetére. Amikor azután a császár a szerbek kedvéért megingatta ősrégi alkotmányunknak pilléreit, a magyar igazgatás hatáskörét is megszorította olyanformán, hogy a menekülteket kivonta a magyar igazgatás joghatálya alól — mint vendég-népet — s a civil közigazgatás helyébe a vajdaság intézményét iktatta, szabad kezet adott nekik, szabadabb életet, mint a török hatalom alatt sányló elhagyott hazájuknak. A szerbek azonban nem azzal a szándékkal menekültek Magyarországra, hogy itt is maradjanak. Az előbb említett kiváltságlevél maguknak a szerbeknek a kívánságára egy külön jogot és kötelezettséget is stipulál. Eszerint a szerbségnek egyrészt joga bármikor az or-

szágot elhagyni és elhagyott hazájába visszatelepedni. A királynak viszont kötelessége: „a rác népet előbb birtokolt lakhelyeikbe visszatelepíteni.“ Az a mozgalom, amely a délszlávoknak olyan egyesülését tűzte ki céljául, amely még az ú. n. Vajdaságban élő szerbeknek felszabadítását és Szerbiához csatolását — lásd Jugoszlávia — jelentette, csak újabb keletű. Fejzzük azonban be a szerbek betelepülésének rövid vázlatban adott történetét és még csak azt szögezzük le, hogy az úgy nevezett jogszerű Crnojević-féle tömeges letelepedés a Bánska déli részére és a Bánságra (Bánát) korlátozódott és ezeken az elhagyott területeken határvédelmi szolgálatok érdekébe is állították. A szentendrei Szabovlevics-féle település ennek a vajdasági letelepülésnek csak legújabbkori kiszivárgása.

Ne kérdezzük most az okát annak: évszázadokon keresztül mi állította szembe a szerbet a magyarral, a gyűlölet magvát milyen ok hintette a lelkekbe, mi vezette a szerbeket Rákóczi szabadságharcával ellenes táborba, csak állapítsuk meg ismét, hogy I. Lipót kiváltságlevelével a szerbjeink látszólagos elégedettsége mögött olthatatlan erős nemzeti érzés és az öshazával minden áron egyesülés vágya lappang, amely nincs tekintettel halálra, visszatelepítési jogra és a szentistváni határok örökérvényére. Ez a nemzeti öntudat jóval megelőzte a francia forradalom vezető eszméit, ezekből később legfeljebb táplálkozott, rájuk joggal hivatkozott. Virulenciája mindig olyankor mutatkozott meg, amikor a vendéglátó magyarság saját életbevágó ügyeivel volt elfoglalva. Törvényszerű következettséggel jött hát a szerbek felkelése, amely az 1849. évi fegyverletétel után Magyarország területén a szerb vajdaságot és temesi bányságot eredményezte. Előbbi a Duna-Tisza-öze és a Bánskából és a Duna alatti Szerémségből, utóbbi Torontál, Temes és Krassószörényvármegyékből állott. Ezzel a most már közigazgatási területileg fejlődött autonómiával a szerbek még mindig nem voltak megelégedve, mert akkoriban megszületett a jugoszláv idea: az összes délszlávok egyesítésének gondolata. Horvát részről Gaj Lajos, szerb részről Garasanin mozgalma nem kímélte a monarchiát, ennek testéről Horvátországot épügy, mint a Bánságot és Vajdaságot leszakítani óhajtott. Talán ez volt az egyetlen eset a monarchia történetében, amikor a nemzetiségi kérdésben Magyarország érdeke azonos volt a monarchia érdekével. Maga Ferenc József is ellene volt ugyanis a Magyarország terhére megvalósítandó Jugoszláviának, mert ez az öszsmonarchia kárára jelentős áldozatokat követelt. Hiszen tulajdonképen a Szerbia és a Monarchia között fennálló ellentét a pánszlávizmus és különösen a délszláv egyesülés szándékának terhére irandók. Ferenc József a most említett területi autonómiát 1869 december 27-én megszüntette s a Délvidéket Magyarország újból szerves részévé tette, kényszerű körülmények között. A szerbek jórésze ugyanis a központi hatalom gyengülését termékeny talajnak találta elszakadási törekvései megvalósítására. Felvetődött hát a gondolat, hogy Délmagyarország a délszlávok egyesítésének esetére Szerbiához csatoltassék. Egyszóval azok, akik vendégjogot élveztek nálunk olyanformán, hogy ezt a vendégjogot bármikor felmondhattuk, olyan módon óhajtottak visszatelepedni, hogy a területeket is magukkal viszik.

Mi, akik a Bánszában nőttünk fel és gyermekkörünkben testvért láttunk szerb testvéreinkben, már akkoriban szomorúan tapasztaltuk szerb társadalmunk jórészenek különállását a közélet minden vonatkozásában. Ez a megállapításunk nem érintette a területeinken élő egyéb és egyben gyengébb szláv csoportokat, amelyek a szerbségnek ezt a különállását nem támogatták. Figyeltük a szerbek összejövetelét, amelyek látszólag ritkák és csendesek voltak. Előttünk érthetetlen szövegű mélabús dalaikat könnyes szemekkel, büszke öntudattal énekeltek. Csikorgó fogakkal hajtották meg fejüket a hatósági intézkedés előtt papi társadalmukat, nemzeti életük reprezentánsát

becézték, bár sohasem voltak vallásosak. Fanatikusan bíztak a jövőben nemzeti álmaik megvalósulásában s ezt gyakran kifejezésre is juttatták. Tudták, hogy Belgrád mögött Moszkva, mögöttük Belgrád. Nem lepett meg hát bennünket a hír az első világháború kitörésekor, hogy a magyarországi szerb intelligenciának, különösen a szerb tanítósnak jórésze tagja a belgrádi irredenta pánszláv központi szervezetnek: a Narodna Odbrana-nak. Nem lepett meg az sem, hogy Oroszországban a szerb foglyok tömegesen léptek be a központi hatalmak elleni szláv légiókba, mert — amint később megállapítást nyert — két vasat melegítettek a tűzben: ha mi nyerjük meg a háborút, marad minden a régi, s a légionisták vagy nem jönnek haza, vagy közkegyelmet kapnak. Ha elbukunk, a szláv légio szolgálatai lesznek az indokok, amelyek a nagy Szerbia (Jugoszlávia) megalkotását alátámasztják. Hogy milyen precizitással készültek elő az 1918-as összeomlásra, azt a bekövetkezett események filmszerű lefolyása igazolta. Ahogy csapataink a Vajdaság területét elhagyták, mindenki a helyén volt. Egyik napról a másikra kormánya volt a megszállt — vagy ahogy ők mondták felszabadított területeknek — sőt közigazgatás, ha kellett, ingyenes munkaerővel a tegnap lojalis szerbjeiből. Egy-kettőre összehívták Ujvidékre nemzetgyűlésüket, amelyen már a különböző szláv csoportok képviselői is megjelentek és idejében küldték Párizsba a békekonferenciának a határozatot, hogy a Bánság és Vajdaság Jugoszláviához, akkor még S. H. S. államhoz akar csatlakozni, elhallgatva bölcse, hogy a határozathozatalban az érdekelték kétharmad része: a magyarok és németek nem vettek részt.

Sokat beszélgettünk mi magyarok a megszállás 23 éve alatt arról: a nemzetiségekkel való bánásmód terén a szentistváni államvezetésben megnyilvánuló liberálisizmusa a helyes, avagy a szerb erőszakos rendezés, amelynek eredményeképpen a Vajdaság nemzetiségei rövid, alig negyedszázados rettentő elnyomás után sajátosságaiknak nem egy kritériumáról könnyen megfelleltek. És én már akkor felvettem a gondolatot: ebben a szentistváni liberálisizmusban keresendő-e az oka a nemzetiségek esorbíttatlan birtokállományának, avagy a Ballplatz magyarellenes politikája akadályozta-e meg nemzetiségeink olyan megelégedettségét, mint amelyet az 1868. évi nemzetiségi törvény intézkedései nyomán bátran elvárhattunk volna. Mert ne felejtjük el, hogy Bécs talán épen a moszkvai befolyás paralizálása miatt többször kereste Belgrád kegyeit, mint fitogtatta kemény ökleit. Belgrád jóindulatát viszont csak a magyarországi szerbek részére eszközölt engedmények ellenében tudta biztosítani.

A szerb nép közéleti felfogása általában nem homogén. A politikai felfogás és meggyőződés apáról fiúra öröklődik. Különállásuk még a dinasztiák: az Obrenovicsok és Karagyorgyevicsok versengésének idejéből származik. Megvolt ez a különállás már a háború előtti időkben a magyarországi szerbség körében is, de csak intern ügyekben. Kifelé: a kormányzat felé, amikor nemzeti érdekről volt szó, azonnal egységesen léptek fel. A megszállás éveiben folytatódott ez a különállás a demokrata és radikális pártcsoportokban. Előbbiek az Obrenovicsok, utóbbiak a Karagyorgyevics dinasztia hívei. Anakronizmusnak minősíthető ez a szétválasztódás, hiszen az Obrenovicsok trónpretendenst nem tudtak állítani. A demokraták felfogása megmarad nyugatibbnak, türelmesebbnek, haladóbbnak, ami még — Pribicevics hírhedt iskolarendeléstől eltekintve — a kisebbségekkel való bánásmód terén is megnyilatkozott. Nem is kell mondanom, hogy a megszállás éve alatt nagyon csekély időtől eltekintve a radikálisok voltak uralkon. Ők csinálták a diktatúrát, a különböző kormánypuccsokat, majd az úgynevezett nemzeti egyesülés korszakát.

A teljesség okából meg kell említenem, hogy a visszatért

A. M. N. MUZEUM
BÉCS

Bécska és Baranya területén másfajta szlávok is laknak jelentékeny számarányban. Ezeknek azonban a telepítés módja, vagy ideje, eselleg közjogi jellege tekintetében a szerbekhez semmi közük. Ilyenek a sokácok. A szlovákok és ruszinok Észak-magyarországról kerültek hozzánk. Vallásuk római, illetve görög katolikus. Itt vannak végül a mintegy 80.000—90.000 lelket számláló bunyevácok, akik származásukat Dalmáciába teszik. Érdekes megemlíteni, hogy ezeknek a nemzetiségeknek nemzeti jogait csak nemzetiségi törvényünk biztosította, nemzeti különállóságukat mégis mind a mai napig megőrizték. Királyi kiváltságokat nem élveztek a szerbekhez hasonlóan, visszatelepítésről, anyaországgal egyesülésről soha nem is álmodoztak. Meg is maradtak a trianoni szerződésig hazánk lojalis állampolgárainak. Annál nagyobb változáson estek át a Vajdaság 23 éves megszállásának ideje alatt. A szerb impérium ugyanis nemcsak túrta, de elősegítette a magyar állameszmétől elidegenítésüket s mert végeredményben Belgrád magát mindig a moszkovita hatalom déli exponensének, az összes szlávok egyesülése, tehát a pánszlávizmus déli folytatójának tekintette, az ellen se állított akadályt, hogy az egyes ittlakó szláv népcsoportok más államokban lakó fajtestvéreikkel a legszorosabb összeköttetést létesítsék. Így találtak Bécsnek a szlovákokra, akiknek a szerbek a kimentente vezető külügyminisztere kedvéért nyolcosztályos gimnáziumot létesítettek. Az ukránok, vagy ha úgy tetszik: a sziesgárdisták felvették az összeköttetést a ruszinokkal anélkül, hogy ebben akármelyik belgrádi kormány irredentát látott volna. És végül egymásra találtak a horvátok és a magyar állameszméhez mindig leghívebb, a bácskai szlávok között a szerbek után legjelentősebb számarányt képviselő bunyevácok. A bunyevácok elhódítása tőlünk a legnehezebb volt. Vallásos, jómódú, szorgalmas, erkölcsös nép, amely a megszállás után nem akart közösséget vállalni a görög keleti balkáni mentalitással. A magyar impérium idejében sorsával minden tekintetben meg volt elégedve s az önkéntes elmagyarosodás útján haladt. Az első években csendes apáthiával túrta Belgrád szlávostlását. Nem volt híve a pánszláv eszmének, azt el sem ismerte. Nemzeti öntudatát Radics horvát vezér keltette fel, majd mind jobban és jobban Zágráb befolyása alá került. A megszállás utolsó éveiben a belgrádi politika iránti közömböségét erős szláv nemzeti érzés és az öntudatos horvát igények váltották fel. Végül is a Magyarországhoz anyira hű és lojalis bunyevácoknak jórésze meggyőződéses horvátként került vissza az anyaországhoz.

Mi a mai helyzet? A visszatért területen lakó szlávok öntudata erősebb, mint valaha. A megszállás éve alatt ügyesen alkalmazott iskolapolitika, a nyelv rokonsága, az együvértartozás érzetének kifejlesztése, az olcsón szerzett és fenékig kiélvezett hatalom elvesztése felett érzett fájdalom, a boldog múlt utáni vágyakozás a közelmúlt ellenfeleit összekovácsolta, egy talán még sohasem ismert szláv közösségben egyesítette. Vannak ennek külső ismérvei? Igen! Egyelőre a kábulat, amely leolvasható az arcokról. Még csak természetellenesnek sem lehet mondani ezt az állapotot, hiszen — mondhatnánk — huszonnégy óra alatt szörnyű valóságra ébredt a sors különös kegyét élvező Jugoszlávia népe. Ma testvér nem tud a testvéréről, új határok keletkeztek anya és fia között. A nép még nem eszkomptálta az eseményeket, csodára vár. Nem kell ebből a megérde-melt sorscsapásszülte egy akorból mindjárt forradalmi előkészületekre gondolni. Ilyen ismérvei még nincsenek az egymásra-találásnak. Csendes szemlélői a lázas építés munkájának, de semmi esetre sem résztvevői. A munkával mindig együttjáró önkénytelen vagy szándékos kisiklásokat megmosolyogják s a mosoly mögött engedik sejtetni a gondolatot: lám, ti se tudjátok jobban. Vagy a szemekből kiolvasható a jól sikerült eredmény lát-

tán: nekünk csináltatok. A hatóságoknak engedelmeskednek, lojalitásuknak itt-ott kifejezést adnak opportunitásból, de nem meggyőződésből. Különösen a szerbek, akik a sok-sok évszázados török rabságnak még mindig viselik a látható lelki jeleit. Amint azt egy ízben előttem Cvetkovics rendőrkapitány a következő szavakkal hozta néhány évvel ezelőtti kifejezésre: „Maguknak, magyaroknak tőlünk szerbektől kell tanulniok s úgy viselkedniök, mint mi tettük a törökök alatt: ha a török a küsujjunkt kérte, az egész karunkat odaadtuk.“ Szomszédságunkban a Dunától délre testvérek egymást gyilkolják, virágzó falvak, városok semmisülnek meg. Összehasonlításba hozhatnám az ottani állapotokat a mi abszolút rendes, békés viszonyainkkal. A konvenciók elismeréséig a válasz minden meggyőződés nélkül. A munkát azért felvették. Rendesen végzik, sőt itt-ott, amikor távolmaradásukat szabotázsnak lehetne minősíteni, társadalmi, sőt hazafias megmozdulásokból is kivesszik részüket. Közkeletességüknek példásan tesznek eleget. Karitatív célokra is áldoznak. Bár kétségtelen, hogy vannak köztük sokan, akik az önálló állami élet és hatalom izére emlékeztető reményeket táplálnak a jövőt illetően.

Említettem már, hogy az a mélyreható ellentét, amely a közelmúltban a szerbeket a horvátoktól elválasztotta, nálunk Bácskában a bunyevácok és szerbek között szélhúzást okozott. Ma már nem egészen ez a helyzet és ellenkező jeleket is tapasztalhatunk. Általában, ha a szláv nemzetiségek tekintetében mai állapotunkat a jövőre vonatkozó intézkedéseinkkel összehangba óhajtjuk hozni, nem szabad az egyes csoportok történelmi aspirációit és egymásközötti összeköttetéseit, pszichológiáját szem elől téveszteni.

A tényekkel számolnunk kell, amikor a jövőre nemzetiségi politikánkat fel akarjuk fektetni. Fel kell ismernünk a délszláv népek fejlődését irányító dinamikus erőket, amelyek a területünkön lakó délszláv néposzlopok nemzeti életét is befolyásolják. Ezek az erők centrifugális és centripetális irányban hatolnak.

Mi volna a megoldása a nemzetiségi kérdésnek és annak keretén belül a szerb kérdésnek?

Tagadhatatlan, hogy van nemzetiségi kérdésünk, tagadhatatlan, hogy az megoldásra vár. Ezt igazolja az az érdeklődés,

amellyel hivatottak, hivatlanok ezzel a kérdéssel napjainkban foglalkoznak. Nézetem szerint a nemzetiségi kérdés megoldásánál nekünk magyaroknak két szempontot kell szem előtt tartanunk: a politikai és gazdasági szempontot. Mindjárt hozzáadom, hogy a primér szerepet a gazdasági szempont játssza s a politikainak a szekundér szereppel kell megelégednie.

Egyesek a radikális megoldást ajánlják: nemzetiségeink ki-telepítését, mint generális eszközt a nemzetiségi kérdés megoldásának. Teszik ezt anélkül, hogy alaposan megvizsgálják ennek a rendkívül bonyolult és sokféle ágazó kérdésnek a részleteit, bel- és külpolitikai, gazdasági és egyéb vonatkozásait.

Nyilvánvaló tehát, hogy a generális megoldás helyett a speciális megoldást kell keresnünk. A megoldás gyakorlati lehetőségéről, módjairól és időpontjáról most még korai lenne beszélni.

A múlt világháború, bármennyire is szerencsétlenül végződött részünkre, egy hasznunk mégis volt és ez az állami függetlenség visszaszerzése. Amíg Bécsről függő viszonyban voltunk, nemzetiségeink irredentájukhoz még Bécs támogatását is élvezték, két oldalról kellett védekeznünk. Ma jobb helyzetben vagyunk e téren. Nemzetiségi kérdéseinket magunk legjobb helyzetünk szerint intézhetjük, Bécs nem támogatja irredentájukat. Mi viszont nyújthatunk nekik magas kulturát, gazdasági jólétet, egyenjogúságot, az érvényesülési lehetőségnek azt a fokát, amely a háború előtti időkben szerbjeinket a legelőkelőbb társadalmi és közéleti pozíciókba juttatta. Mert ha igaz is az, hogy az 1918-as katalizma nemzetiségi téren szomorú tapasztalatokkal gazdagított, egyben az is tény, hogy a szentistváni vonalvezetésnek is megvannak az előnyei. Volt gens fidelissimánk, nemzetiségeink sorából magyar nemzeti értékek születtek, egész csoportok váltak nemzetünk elválaszthatatlan alkotó részeivé. Ebben a folyamatban megcsontságot 23 esztendője csak megszakítás, de nem megállás volt. Az új ezer év küszöbén visszatekintve tapasztalataink gazdag tárházára, nincs okunk nemzetiségi politikánk terén sokat változtatni, mert hogy itt élünk Európa közepén önálló formációban, azt jórésben annak az Isten áldotta tulajdonságunknak köszönhetjük, hogy nemzetiségeink legnagyobb részét a magyar állameszméhez vonzottuk, őket minden erőszak alkalmazása nélkül érzésben magyarrá jó hazafiakká, meggyőződéses állampolgárokká tettük.

DR. PUKÁNSZKY BÉLA egyetemi ny. r. tanár:

Németek és magyarok egy hazában

(Elhangzott 1942 augusztus 11-én)

A magyarsággal egy hazában élő németek közösségtudatának vizsgálata nem könnyű feladat. A nehézség mindenekelőtt a tárgyban rejlik: a tudattartalom nehezen rögzíthető és kifejezési lehetőségei szinte kimeríthetetlenek. Az egy hazában együtt élő magyarság és németek viszonya nemcsak politikai deklarációkban, vezércikkekben, szépirodalmi alkotásokban vagy gazdasági intézkedésekben jut kifejezésre, hanem gyakran jelentéktelenné látszó apróságokban, falusi házak festésében, népszokásokban és a mindennapi élet ezer meg ezer jelenségében. Feladatunk másik nehézsége abból adódik, hogy a magyarországi németek semmiképpen nem egységes, hanem komplex, egymástól igen eltérő elemekből összetevődő fogalom. Tudjuk, hogy a magyarországi németek két nagy telepítési hullám keretében talált otthont hazánkban: az Árpádkorban és a török háborúk után. Természetes, hogy az Árpádkorban megtelepedett németek a magyar-német együttélés szempontjából is más elbírálás alá esik, mint a későbbi, Habsburg-kori németek. De az egykorban letelepedett németek között is lényeges különbség mu-

tatkozik éppen a közösségtudat szempontjából: gondoljunk csupán a szepesi németekre s az erdélyi szászokra. A szepesi németek a magyar-német együttélés folyamán talán legközelebb került a magyarsághoz, az erdélyi szászok legerősebben elkülönült tőle. Igaz, hogy az erdélyi szászok útját privilégialis helyzetük, Erdély sajátos politikai viszonyai és az ezek nyomán kialakult történelmi tudat szabta meg s ezért őket ki kell rekeszteni szemléletünkől. Nehézség mutatkozik végül a közösségtudat vizsgálatánál azért is, mert megnyilvánulása társadalmi rétegek szerint is igen eltérő. Legkönnyebben és legtöbb változatban a művelt polgári értelmiségnél ismerhetjük meg, míg a falusi lakosságnál a közösségtudat hullámzásaiban csupán a vezetőréteg magatartásának tükrözését szemlélhetjük. Vizsgálódásainkban tehát elsősorban a polgári értelmiség közösségtudatát vesszük szemügyre.

Ennek a rétegnek a közösségtudata a 18. század közepéig alig mutat lényegesebb változást. Igaz, hogy már a középkor végén találkozunk németiségünkkel a népi öptudat némi nyo-

maival: a szepesszombati krónika szerzője büszkén hangsúlyozza, hogy az ország első urai és legtekintélyesebb vezetői többnyire német származásúak, a németiség privilégialis helyzetéből és a magyarság fokozatos térfoglalásából adódó összekötések folyamán is ismételtelen kifejezésre jut bizonyos népi öntudat, de ezek csupán elszigetelt jelenségek, előzmények és következmények nélkül. A 16. és 17. század folyamán németiségünk közösségérzését általában naiv „hungarizmus” jellemzi: magyarnak, „hungarus”-nak vallja magát, mert hiszen szűkebb hazája, rendesen agyonmagasztalt szülőföldje Magyarországon van. Tágabb hazájának az államot tekintti, az államgondolat Istentől rendelt megtestesítője pedig az uralkodó. A jó patrióta nem más e felfogás szerint, mint a hűséges, loyális alattvaló. Ezt a gyermekien megnyugtató állampatriotizmust egyformán megtaláljuk a külföldön járt német protestáns tanulók búcsúzó és beköszöntő ódáiban, a prédikátorok egyházi szónoklataiban és a katolikus dinasztikus költészetben. A felvilágosodás állampolitikai gondolatai a patriotizmusnak ezt a formáját elmélyítették ugyan, de lényegében nem módosították. A haza fogalma továbbra is összeforr az állam fogalmával, az állam pedig a felvilágosodásért lelkesülő emberek hitében valami óriási jöjötti intézmény: célja az, hogy az emberek biztonságát, kényelmét és jólétét megszerezze és megtartsa. Dolgozzunk tehát az állam jó léteért, gazdagságáért — tanítják a felvilágosodás államfilozófusai. Nem elég a törvénytisztelő, az igazi patrióta minden erejével dolgozzék a felvilágosodás terjesztésén! Haladó szellemű protestáns német értelmiségünk a 18. század második felében ennek az állampatriotizmusnak az ígézetében áll. Az irodalom útján a közösségtudatnak ezt a formáját maga a bécsi kormány terjesztette leghatékonyabban. *Sonnenfels* József, az osztrák felvilágosodás fúvósvezetője 1771-ben a hazaszeretetről („Über die des Vaterlandes”) írt rövid tanulmányában mindazt, amit előtte angol, francia és német racionalista bölcselek a hazaszeretet kérdéséről írtak, ügyesen kiaknáta és alig észrevehető irányzatossággal az osztrák birodalom sajátos viszonyaira alkalmazta. *Sonnenfels* gondolatai elsősorban a sajtó útján formálódtak tovább polgárságunk közvéleményét. A század utolsó negyedében a folyóiratok és hírlapok az állampatrióta-nevelést tartják egyik fontos feladatuknak. De az osztrák felvilágosodás állambölcseletének a publicisztikai népszerűsítőkön kívül a szepességi *Genersich* János személyében nemsokára komolyabb követője is akadt: 1793-ban névtelenül kiadott „Von der Liebe des Vaterlandes” c. könyvében alapos tudással és szinte megvesztegető érveléssel vonultatta fel az állampatriotizmus szellemi fegyvertárát. Fáradozását a magyar—német együttélés szempontjából mégis meddőnek kell mondanunk. Német polgárságunk az állampatriotizmus mellett nem eszmélhetett rá saját németiségére, s így nem jutott el addig sem, hogy a magyar—német életközösség járható útjairól gondolkodjék. Pedig az élet valósága erre kényszerítette. Polgárságunk a városokban együtt élt a magyar nemességgel: a hétköznapnak szinte minden lépése ennek a nemességnek gondolkodását, egész életstílusát tárta elébe. A társadalmi felemelkedés vágya ezt az életstílust áhítattal bámult mintaképpé emelte, a mintakép követése pedig a polgárság számára szükségképpen a magyarság javára bontotta meg az állampatriotizmusban egyesített népek rangegyenlőségét. Igaz, hogy a nemesi példa utánzása egyelőre csak külsőségekre terjedt; túlzásnak kell tekintenünk, ha a kilencvenes évek írói a polgárság „magyaros gondolkodásá”-ról írnak. Ez a „magyaros gondolkodás” ekkor még csak utánzás, nemesi mód, mely persze nem tűnt le egyhamar. Német íróink azonban lassanként mégis magyaros gondolkodású mélyítették ezt a nemesi módot: a dinasztikus állampatriotizmust a polgárság társadalmi becsületének megfelelően magyarították és kész volt az új közösségérzés, melyet a korabeli „nagyosztrák” gondolkodású írók

nem minden támadó él nélkül „partiális patriotizmusnak” neveztek el. Tartalma lényegében az, hogy németiségünk nem az egész állam, hanem elsősorban a magyar haza polgárának érzi magát és kötelességeit a közösséggel szemben is a magyar haza és az országalapító magyarság élelfeleltelével szabják meg. Az igazi patrióta most már nem a felvilágosodott polgár, hanem a felvilágosodott magyar („der aufgeklärte Ungar”), mert németiségünk maga is „Ungar”-nak, azaz a magyar haza tagjának tekinti magát. Természetes, hogy a partiális patriotizmus hirdetőinek előbb-utóbb rá kellett mutatni azokra a következményekre is, melyek a közösségtudat új tartalmából polgárságunk németiségére nézve adódtak. Mikor német polgárságunkat a magyar haza szolgálatába akarták állítani, mindig számolniok kellett nemesnek a magyarság életszükségeivel, hanem ennek a polgárságnak nyelvvel és sajátos műveltségével is: hogyan használhat ez a nyelvben és műveltségében német polgárság legjobban a magyar haza és az országalapító magyarság ügyének? — ez volt a kérdés. A kérdést sok írónk felveti és a felvilágosodás irodalomteremtő akaratának megfelelően csaknem mindegyik a szellemi élet szempontjából próbál rá megfelelni. A feleletek hosszú sorából a magyar német együttélésnek az irodalom síkján két járható útja tárul elénk: a német értelmiség vagy sajátítsa el tökéletesen a magyar nyelvet, legyen a magyar irodalom munkássávé és ilyen módon közvetítse a magyarságnak a német művelődés kincseit. Erre az útra legvilágosabban *Asbóth* János késmárki tanár mutatott rá tanítványához, a Debrecenben magyarul tanuló *Rumy* Károly Györgyhez írt leveleiben; a másik felfogás képviselői viszont azt hangsúlyozzák, hogy a németiség őrizze meg nyelvének és műveltségének egyenrangúságát a magyar mellett, és így építsen hidat Magyarország és a külföld között. Ezt az álláspontot *Glatz* Jakab, az ugyancsak szepességi származású német író képviseli leghatékonyabban, aki a magyar—német polgárság népi öntudatra hajló részének ad szellemi fegyvert. *Asbóth* és *Glatz* lényegében a magyar—német életközösség kétélű ágazó útját tárják elénk: az egyik a polgárság beolvadása, a másik népi öntudatra ébredése felé vezetett. A két út között középen haladt a polgárság széles rétege, a hagyományörző, óvatos, kompromisszumra hajló réteg, mely külsőleg ugyan könnyen és gyorsan hasonul a beolvadásra kész polgársághoz, de hétköznapjaiban tovább ápolta német családi kapcsolatait, szokásait és műveltségének német gyökereit. A közösséget alakító erők dinamikája úgy hozta magával, hogy a magyar—német közösségtudat formái közül legelőször és leggazdagabban a beolvadó típus bontakozik ki; ez a típus az egymást követő három nemzedékben más-más változatban lép elénk, aszerint amint a magyar nacionalizmus elsőbbsége, a magyar politikai szabadságmozgalom, vagy a társadalmi felemelkedés lehetősége ad döntő indítékot a beolvadás folyamatának. A hagyományörző típus mindig az asszimilált típus-változatok velejárójaként jelenik meg, míg a német népi öntudat képviselője csak akkor lép cselekvően elénk, mikor a beolvadás folyamata másfél nemzedékre nézve szinte már befejeződött.

1. A beolvadó német polgárság első nemzedéke, a magyar nacionalizmus elsőbbségének felismeréséből közeledik a magyarsághoz. A dunai monarchia területén is egyre erősebben terjedő nacionalista eszméket a bécsi kormány igyekezett lényegükben elhomályosítani, illetve egy korszerűbb állampatriotizmus szellemében átfogalmazni. A magyar—német polgári értelmiséget azonban ez a bécsi „patriotanacionalizmus” nem tudta meghódítani. Közvetlenül érezve a magyar nemzeti mozgalom sodrát, természetesen a nacionalizmushoz kellett csatlakoznia, ha csak nem akart egy időszereitlen közösségi tudat terméketlen őrzője maradni. Igaz, hogy nyitva állott polgárságunk számára a német nacionalizmushoz vezető út is, de ebben az irányban

német részről hiányzott a példaadó ösztönzés. A német nacionalizmus ekkor még vagy elméleti tanításokban, vagy partikuláris mozgalmakban merült ki; semmiesetre sem volt meg az a magával ragadó ereje, amely a Habsburg-monarchia nem német népeinek, főképp a polgárságunkhoz legközelebb álló magyarságnak nacionalizmusában megnyilatkozott. Az osztrák frók pedig, akik szintén a német nacionalizmus szellemi élesztői és táplálói lehettek volna, vagy élesen szembefordultak a német „katedra-nacionalizmussal”, vagy pedig a monarchia nem német népeinek nemzeti hagyományait tarták fel abban a naiv hitben, hogy ezzel erősítik és biztosítják államhűségüket. A németiség államhűsége egy pillanatra sem volt kétséges, nem volt tehát szükség arra sem, hogy történelmi tudatát nemzeti önméltósággal élesztve, benne az államhoz való tartozás érzését erősítsék. Polgári értelmiségünk ilyenmódon az osztrák tudomány és publicisztika ösztönzéseit követve valóban buzgalommal merült el a nemzeti hagyománykincs tanulmányozásában, de szemléletének középpontjába a magyarság szellemi birtokállományát állította. Továbbhaladt a felvilágosodás hatása alatt megkezdett úton és ezzel önmagát ismét erősebben összeforrasztotta a magyarsággal. A nemzeti gondolat magasabbrendűségének felismerése, a magyar nemzeti mozgalom elsőbbsége és lendülete, közös történelmi tudat — ezek voltak a szellemi élet síkján azok az erők, melyek a magyarsághoz közeledett művelt polgári réteg beolvadási folyamatát döntő módon irányították. Ebben a folyamatban lett a „felvilágosodott polgár”-ból és a „felvilágosodott magyar”- (Ungar-)ból a magyar nemzetiség buzgó híve, a jó patriótából lelkes hazafi. A beolvadásnak ilyen erőkből kiépülő útját szemléltetően tárja elénk a magyar-német polgári értelmiség jellegzetes képviselőinek — *Schedius* Lajosnak, *Melzer* Jakabnak, *Fessler* Ignác Aurélnak, *Toldi* Ferencnek és másoknak — pályája. S az irodalmilag élesztett beolvadási folyamatot a mindennapi élet ezer meg ezer láthatatlan szálból szövődő óriási idomító hálózata siettetette és végezte be. A társadalmi felemelkedés vágya, a magyar zene és tánc, színház és sajtó egyre erősebben éreztetik beolvadástól való hatását. A beolvadó polgár fokozott éberséggel őrzi szerzett magyarságát; rendkívül érzékeny minden valódi, vagy vélt veszéllyel szemben, mely szerinte a magyarságot fenyegeti. Valami rejtett ösztön él benne, hogy a magyarság szolgálatában pótolja mindazt, amit beolvadása előtt elmulasztott és ezzel feledtesse múltját. Ezt a múltat dialektikai úton is eltolja magától: a németiség, a német szellem, mindaz, amit a németiség alkotott, számára kritikai vizsgálat anyaga, s a kritika éppen nem mindig elfogulatlan. A beolvadó polgár tele van kötelességérzettel, hogy terjessze, védje a magasabbrendűnek felismert magyar nemzetiséget; a nemzetiségterjesztő buzgalomnak sehohsem találjuk olyan kedves és naiv megnyilatkozásait, mint a német polgári réteg leveleiben és családi feljegyzéseiben. A nemzetiség magasabbrendű, bűvös erő, a magyarság pedig elsőnek bontotta ki hazánk földjén a nemzetiség zászlaját. Ez a hit él a reformkor beolvadó német polgárságának lelke mélyén, ez a hit irányítja a magyarsághoz vezető útját. Beolvadási folyamatában különféle erők működnek, de ezeket a magyar nemzetiség erejébe vetett hit tartja össze.

2. A magyarságba olvadó német polgárság a haladást, előbbrejutást választotta a régihez való ragaszkodás helyett, mikor a magyar nemzeti mozgalom eszményeit magáévá tette. Magyarságélménye erősen irodalmi ízű. Amint azonban a reformmozgalmon elhatalmasodik a politika, a polgárság is elsősorban politikai állásfoglalásnak látja magyarosodását. A magyar reformpolitika a haladás politikája; mennél erősebb nyomás érvényesül ellene, haladó irányzata annál szélesebb rétegek számára lesz nyilvánvalóvá. A haladásért mindig lelkesülő művelt magyar-német polgárság most még annak sem érezte szük-

ségét, hogy a maga szempontjából közelebről megvizsgálja a magyar politika tartalmát. Elég volt meggyőződnie arról, hogy a szembenálló erők nem a haladást szolgálgják. Minthogy pedig a magyar haladó politika legfőbb kerékkötője a bécsi kormány volt, nem kellett sok okoskodás ahhoz, hogy a haladás-maradíság ellentéte a magyarság-németség ellentétévé szélesedjék. A haladás, szabadság tehát egyúttal magyarságot jelentett, míg a maradíság és gáncsvetés jegyei az osztrák reakció, a németiség fogalmához tapadtak. A szabadság és magyarság egy-eszménye a negyvenes években sokak útját egyengeti a magyarsághoz. A szabadságélmény igézetében beolvadt német polgár nem elégszik meg a nemzetiségvédő szerepével, hanem támadóbb és türelmetlenebb, hajlamos arra, hogy valóságos hajtóvadászatot rendezzen támadó szándékú „német kísérletek”-re. Nem véletlenség, hogy a polgári közvéleményt ebbe az irányba leghatékonyabban épen a nyugatmagyarországi német származású *Frankenburg* Adólf tereli. Mennél jobban közeledünk 48-hoz, annál gyakoribbak a polgárság sorából feltörő németgyűlölő, a németseget megtagadó hangok. Az érzelmi beolvadás folyamata először 1848-49-ben feszíti szét a polgári kereteket és terjed át a falusi földművelő és iparos lakosság számottevő tömegeire. Tudjuk, hogy *Damjanich* katonái büszkén vallják magukat „magyar sváboknak”, tudjuk, hogy *Kossuth* évtizedek múlva is meleg elismeréssel emlékszik meg a „svábok” vitézségéről és áldozatkészségéről. *Szemeré* Bertalan, az 1849-i nemzetiségi törvény alkotója is kétségkívül a németseggel a magyarság mellett küzdő tömegeire gondol, mikor rendkívül kedvezően jellemzi a „német elemet”. És más irányban is megindul az érzelmi beolvadás: a magyar ügyet szolgáló német tiszték egy része számára a szabadságharc több egyszerű katonai vállalkozásnál és kalandnál: náluk is megtaláljuk az érzelmi beolvadás jeleit, társadalmi megnyilvánulásait és ezek a harc után sem tűnnek el nyomtalanul. Az abszolutizmus idegen légkörében a szabadságrajongás jegyében megindult beolvadási folyamat megakad, a nyelvi beolvadás meglassul, de a magyarsággal való egység érzése tudatosodik és elmélyül.

3. A hatvanhét után nemzeti életünk ütemébe beilleszkedő asszimilált polgárságról nem könnyű általános érvényű ítéletet mondanunk, mert ez a polgárság jóval bonolyultabb összetételű, mint a megelőző két nemzedéké. Eredetét és hagyományait tekintve háromféle elemből áll: törzsét most is a hazai németiség történelmi rétege alkotja, de mellette szerepet kérnek az Ankerschmidt-típusok, az abszolutizmus idején bevándorolt katonatisztek, tisztviselők és birtokosok, akik a magyar viszonyokhoz alkalmazkodva legkönnyebben a városi polgársággal olvadnak össze; és megjelennek a dunántúli meg délvidéki falvak és kisvárosok németiségének fiai, a „svábok”, akik friss, kihasználatlan erejükkel gyorsabban és jobban helyezkednek el a magyar középosztályban, mint az évszázados magyar-német együttélésre visszatekintő városi polgárság. A magyar liberális nemzetállam polgárságának beolvadási készségét csaknem egyedül a társadalmi emelkedés vágya táplálja és hajtja. Ez a vágy mindig élt a polgárságban, a kiegyezés után azonban a társadalmi emelkedés a lázasan berendezkedő állam konjunkturalis lehetőségei folytán különös értéket és realitást kap. Az *úr-magyar* ugyanolyan elválaszthatatlanul összetett fogalommal lesz, mint a negyvenes években a szabadság-magyarság, s ez a fogalomösszetétel szükségszerű következetességgel állítja egymás mellé a polgárság gondolkodásában a *nem úr-német* fogalmakat is. A társadalmi emelkedés jegyében beolvadó polgárság a magyarság lényegét a nyelvben, legfőbb kötelességét a nyelvterjesztésben és a „német veszedelem” elhárításában látta. Ebből a szempontból különösen hitelt érdemlő forrásunk a szintén német származású *Rákosi* Jenő, aki évtizedeken keresztül a be-

olvad polgárság fáradhatatlan seregyűjtője, páratlan hatású irányítója volt és aki mint közíró, megvezető érveléssel hirdette a magyarságot kívülről és belülről fenyegető „német veszedelem” súlyosságát. A „Schulverein” akciója a hetvenes és nyolcvanas években, az a körülbelül másfél évtizedes sajtóhadjárat, melyet német és osztrák körök indítottak a magyarság ellen a magyarországi németiség vélt sérelmeinek orvoslására, legaalbb átmenetileg fényesen igazolja Rákosi szemléletét: a beolvadt polgárság a sajtó útján állandó bizalmatlanságra nevelődik a németiség iránt, s könnyen hajlik arra, hogy lenézze a német kulturát, gazdasági erőt és katonai hatalmat. A németiség iránt táplált ellenszenvé még inkább szerves része lett magyarságának, mint addig volt. Másfelől a beolvadt polgárság a nagynémet sajtóvita alatt ismételtén szólaltatta meg magyar hazafiságát; saját belátása, de a magyar közvélemény szava is arra a meggyőződésre juttatta, hogy nemzetét elsősorban magyarságának nyílt, demonstratív megvallásával igazolja a nagynémet vádakkal szemben. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a polgárság hazafisága a sajtóvita hullámainak elültével is ünnepi szövegekben kívánczolt a nyilvánosság elé; ezt sohase feledjük el, mikor ma könnyen mondunk kemény bírálatot a kiegyezés utáni kor beolvadt polgárságának külsőleges és feszélyes magyarságáról. Az igazi lelki és szellemi összeforrás nehezen jön létre, nemzedékek átalakulására van szükség, míg a német polgár a magyarság mélyébe tud hatolni. De a beolvadt polgárság eddigi útján is hatalmas munkát végzett: segítette felépíteni tudományunk és magas műveltségünk épületét, derekasan kivette részét az államszervezésben, az ország gazdasági, technikai fejlesztésében.

4. Német polgárságunk egyik széles rétege már 1820–30 között féltékeny tartózkodással fogadja a magyar nemzeti reformmozgalom fényes eredményeit. Ez a hagyományörző réteg képviseli a német népi öntudat legelmosódottabb, jellegzetesen hazai formáját; lényegében nem is öntudat él benne, hanem lappangó erők, melyek ennek az öntudatnak csiráit egyre halványuló emlékként viszik át nemzedékről-nemzedékre. A réteg jellemző típusa a biedermeier embere: egyrészt abban az értelemben, hogy a nyilvánosságtól távol, szűk körben, szerényebb mértékben ápolja tovább régi eszményeit s igyekszik őket az államhatalom céljaival összhangba hozni, másrészt azért is, mert szellemi fényforrása Bécs, s egész magatartásában a bécsi polgárság életérzését tekintti követendő példának. A biedermeier életérzésű hazai német polgár öntudatlanul valami meghatározatlan feszültséget érez népi művelődési eszményei és a magyar nemzeti reformmozgalom eredményei között. Ezt a feszültséget meg akarja szüntetni és örökölt ősi szellemi hagyománykincsét valamilyen formában a változott viszonyok között is meg akarja őrizni. A népi hagyománymentés ösztöne teremt meg különösen a régi Pest-Budán a „téli koszorúcskákát” és a zártkörű társas élet egyéb formáit. Ezek a zártkörű társaságok a terjedő és erősödő nemzeti reformmozgalom éveiben a német polgári szellem igazi otthonai; igaz, hogy levendulaillattal telített légkörükben a németiséghez való tartozás egyre inkább pusztán családi ügyé válik, melyet a nagy világ előtt gondosan el kell rejteni. A hazai német származású könyvkiadók és könyvkereskedők foglalkozásuknál fogva mintegy természetes vezetői ennek a társaséletnek: a Trattnerék, Wigandok, Heckenastok, Landererek, Emichek Hartlebenek és Geibekek különös belső kételkedését csak a népi hagyományörzés biedermeier-formáján keresztül értjük meg igazán. Különösen Heckenast Gusztáv írott emlékekben is szokatlanul gazdag társas élete ad tanulságos képet azokról az erőkről, melyek német származású könyvkiadóink gondolkodását és érzésvilágát meghatározták. A kiegyezés után a hagyományörző réteg is beolvad lassanként a ma-

gyarságba. Ez a beolvadás önkéntes és minden kényszer nélkül való, de nincsen meg benne a lelki készségnek az a lendülete, melyet az igazi asszimiláltaknál találunk. A biedermeier embere, amellet, hogy a legjobb állampolgár, tartózkodik a közszerepléstől. A nyilvánosság előtt mintha mindig fátyol borítaná igazi énjét és boldog, mikor ezt a fátylat csöndes visszavonultságában emlékei szemléletébe vagy rendezésébe merülve meglebentheti. Szeretettel ápolja családi szellemi örökségét, fokozott fogékonysággal figyeli fel a magyarság és németiség politikai és szellemi érintkezésének minden mozzanatára, de úgy érzi, hogy ezzel megtette kötelességét népi hagyományaival szemben, amint megteszi kötelességét a magyar hazával szemben is, anélkül, hogy államhűségét és becsületes ragaszkodását a magyarsághoz ünnepélyes nyilatkozatokban nyilvánosság elé vinné. A hagyományörző típus lényeges vonásait német származású értelmiségünk egy részében ma is megtaláljuk, s közösségelményében ma is új meg új feszültségek lehetőségét hordja magában.

5. A magyar–német együttélés útján legkésőbb a német népi öntudat harcos képviselőjével találkozunk. Ennek jellegzetes hazai vonásait vizsgálva mindenekelőtt feltűnik, hogy minden disszimilációs törekvések mellett mindig van benne asszimilációra való hajlam is. A német népi öntudat hazai képviselője nemcsak a lojalitás, a ragaszkodásnak vagy inkább az adott viszonyokban való megnyugvásnak kötelező érzése fűzi az államhoz, mint a mai Európa némely kisebbségét. A kötelező lojalitáson jóval túlmenően a magyar államhoz tartozónak érzi magát, mint ennek szerves része és mélyen átértett sorsközösségben összeforr vele. A német népi öntudat hazánkban, különösen kialakulása idején, a 19. század harmincas éveiben, kétségkívül erős ösztönzéseket kapott a koráértelt és mohó szláv nacionalizmustól. Egy tekintetben azonban — forrásaink tanúsága szerint — eddig sohasem került hatása alá: a német származású magyar állampolgár — bármilyen erős népi öntudat hevíti is — lényegének alapvonásában élesen különbözik a szláv és román nemzetiségi vezérek politikai gondolkodásától és távoli áll ezeknek államellenes szándékaitól. Ha tette tesz népisége mellett, rendszeren a szeretet és ragaszkodás hangján emlékezik meg a magyar államról és a magyarságról is. Nemcsak azért küzd a német nyelv érvényesülésének korlátozása ellen, mert szereti népi műveltségét, hanem azért is, mert féltve őrzi a testvéri jóviszonyt saját népe és az államalapító magyarság között. A hazai németiség aktív népi öntudatú típusa — legalább eddigi kutatásaink szerint — csaknem kivétel nélkül evangélikus vallású; erőteljes protestantizmusa egyrészt arra indítja, hogy népi öntudatának tápláló erőit ne Bécsben és Ausztriában, hanem a német birodalomban keresse, másrészt élénk fogékonyságot kelt benne a magyar liberalizmus törekvései és a bécsi „reakciós” kormányrendszerrel szemben vívott küzdelmei iránt. Jellegzetesen egyoldalú szemlélete van a magyar történelemről, mely mintegy támpontul és szabályozó elvül szolgál a magyar államhoz és a magyarsághoz való viszonyának megállapításában. Ennek a történet szemléletnek két vezető gondolata van: ez egyik az, hogy a magyarság és németiség sorsa elválaszthatatlan egymástól, a másik, hogy a magyar művelődés csaknem kizárólag német hatás alatt fejlődött. Ez a sajátosan torz történet szemlélet szolgál útjelzőül az aktív német öntudat hazai képviselőjének akkor, mikor népisége fennmaradásáért küzd. A küzdelemnek sokféle változata van, de célja egyformán és kizárólag a német nyelv és kulturális jogainak biztosítása. A kiegyezés után a német népi öntudat aktív harcosa egyre inkább elszigetelődik. Hívó szavának a polgári rétegben nem marad már visszhangja; az öntudatát veszített polgárságtól lassanként a paraszti réteg és az ebből kiemelkedő új értelmiség veszi át a német népiség ügyét. Ezt látjuk akkor is, mikor a

világháború megrázó élménye nálunk is — mint egész Európában — új irányba tereli a német népi öntudat fejlődését.

A magyar—német együttélés útjának a múltban és a jelenben az élet természete szerint szerint örvendetes meg kevésbbé örvendetes szakaszai vannak. De hármint vélekedünk róluk, fel kell ismernünk a hazai németiség egyedülvalóságát, fejlődésének a magyarság és németiség sajátos viszonyaiból adódó menetét. Vizsgálódásunk azt mutatja, hogy németiségünknek még népi öntudatú része is közelebb áll a magyarsághoz, mint más orszá-

gok német polgárai az uralkodó államnéphez. Nem joggal tulajdoníthatjuk-e ezt a magyar—német életközösség hatásának? A magyar—német együttélés útja is azt a sokat hangoztatott tételt bizonyítja, hogy a magyarországi németiség semmiképpen sem olvasztható be egyszerűen a „külföldi németiség“ sokrétű egységébe, ha nem akarjuk, hogy épen leglényegesebb vonásai el-sikkadjanak. Az igazságot kereső tudomány és a nemzetek között igazi megértést teremtő gyakorlati munka egyformán csak akkor jár helyes úton, ha a magyar—német együttélés megítélésében a magyar viszonyokból indul ki és állandóan szemmel tartja a magyar föld-nyújtotta fejlődési lehetőségeket.

DR. BIRKÁS GÉZA miniszteri s. titkár:

A hazai németiség helyzete

(Elhangzott: 1942 augusztus 12-én)

Az utóbbi években a magyar közvélemény egyre nagyobb érdeklődéssel figyeli a hazai németiség helyzetét és fejlődését. A hazai németiség jelentékeny száma, aránylag magas kulturális színvonala a magyar múlthoz fűződő mély kapcsolatai és a hazai németiség helyzetéből adódó külpolitikai vonatkozások a magyarországi német kérdést a legbonyolultabb és legsúlyosabb nemzetiségi kérdések egyikévé teszik.

Ma, amikor ennek az előadássorozatnak a tanúsága szerint is a nemzetiségi problémák *jelentősége és időszerűsége* egyre nő, a sok időszerű kérdés között talán legidőszerűbbnek a német kérdés nevezhető, mert vele kapcsolatban egészen új *problémák* merülnek fel, amelyek hatóságainkra a kényes feladatok sorát róják és próbára teszik a magyarság politikai érzékét is. Éppen e kérdés kényes és időszerű volta miatt súlyos hiba lenne, ha a magyarság a hazai német kérdés szemléletében és megítélésében *túlságosan a szubjektív szempontok és pillanatnyi benyomások* hatása alá kerülne. Itt is csak úgy lehetséges olyan közfelfogás kialakítása, amelyre időtálló, intézményes megoldásokat lehet alapozni, ha a kérdést a múlt kusza szálaiból kiemelkedő, nagy objektív tények tükrében és tágas perspektívákból nézzük.

Mindenekelőtt ismernünk kell a hazai németiség *betelepülésének körülményeit és azt a fejlődést*, amelyen hazánk területén a németiség *különböző csoportjai átmentek*. A honfoglaló magyarság a történelmi Magyarország területén *csak elenyésző német szórványokat* találhatott, a magyar államalapítás óta azonban *újabb és újabb rajokban* érkeztek német telepesek hazánk területére. *Különböző* korokban a nagy, német népi terület *legkülönbözőbb* vidékeiről, hazánk egymástól *távolsó* tájaira költöztek be polgárok és földművelő telepesek, magukkal hozva *származásuk helyének és betelepülésük korának jellemző* lelki és szellemi vonásait, amelyek hosszú időn át népi, közösségi hagyományként szálltak nemzedékről nemzedékre. Az erdélyi szászság belső alkata ma is magán viseli betelepülési ideje, a *középkor zárt* társadalmi formáinak a nyomát, a bánáti németiség ma is őrzi sok tekintetben a késő barokk korszak szellemi hagyatékát.

A hazai németiség tehát *tájak és bizonyos mértékben települési viszonyai* szerint is *több területre* tagozódik, amelyek között a legutóbbi időkig meglehetősen gyér társadalmi és gazdasági kapcsolatok állottak fenn. Ezek a területek nyugat-keleti irányban haladva, földrajzi elhelyezkedésük szerint: a mosoni és sopronvidéki németiség, a bakonyi és a Duna jobb oldalán végig húzódó német telepek, a bácskai és a bánáti németiség, a szatmári németiség és a kárpátaljai német szórványtelepülések, a szeptesi szászság és végül az erdélyi szászságok.

A nyugatmagyarországi, sopronvidéki és mosoni németiség

tekinthető a *tegrégibb* magyarországi német településnek. Egyes helyekről kimutatható, hogy már a honfoglalás előtt németek, valószínűleg az avarok letörése után ide betelepített *frankok* lakták. Az is kétségtelen azonban, hogy az Árpádok alatt a nyugati határon a magyarság települési határa általában a mai néprajzi határnál jóval nyugatabbra húzódott. Az ittlakó németiség zöme is tehát a török idő alatt és után költözik be a mai területére.

Az erdélyi részekbe *II. Géza* telepíti a szászságokat, akik az 1224-ben kiadott „Diploma Andreanum“ kiváltságaiban éltek az úgynevezett Királyföldön megőrizve szinte érintetlenül népi sajátosságait, gyarapítván egyéni és közösségi vagyonukat és kiépítvén a német polgári kultúra egyik messzi végvárát. A XVIII. század derekán az Erdély és Magyarország minél mélyebb *elválasztására* törekvő bécsi politika újabb telepésekkel erősíti az erdélyi németiséget a múlt században pedig Stefan Ludvig Roth mozgalmá igyekszik ismét németeket telepíteni Erdélybe.

Ugyancsak korai Árpádházi királyaink alatt települnek le a *szeptesi szászságok*, akik városaik magas színvonalú polgári kultúrájával a középkor óta jelentékeny szerepet visznek a Dunavölgye gazdasági és szellemi életében. A szeptesi bányavárosok a középkori magyar királyi udvarral szoros kapcsolatban voltak, és a vezető polgári családok és a magyar nemesség közt gyakori volt az összeházasodás. A Felvidék református magyarsága és az evangélikus szeptesi szászság közös ellenállása a Bécsből irányított ellenreformációjával szemben ugyancsak lényegesen hozzájárult a két nép közötti *sorsközösség* tudatának kialakulásához, úgyhogy a legutóbbi időkig a hazai németiség különböző csoportjai közül a szeptesiek állottak legközelebb a magyarsághoz.

A török kiűzése után a *gazdasági* lehetőségek, a nagykiterjedésű királyi és hercegi birtokok igazgatói, aulikus főuraink és a protestáns magyarságot letörni igyekvő főpapok igen sok német telepest hoznak elsősorban a Dunántúlra, különösen közvetlenül a Duna jobbpartján fekvő megyékbe, amelyek lakossága az előző századokban valóban megritkulhatott, mert a török egyik fő felvonulási útja a Duna mellett húzódott. Figyelemre méltó azonban, hogy a török másik, ugyancsak sok hadjáratról látogatott útja a Szigetvár—Kanizsa—Vasvári út vidéke, ma aránylag igen *sűrűn* lakott és jóformán *tiszta magyar* terület. A török időkben és a felszabadító háborúkat a *dunántúli városok* is alaposan megsínylették és az újraépülő városokba sok német polgár költözik be. De sem a vidéki, sem a városi német település körül a Dunántúlon nem tapasztalható sok rendszeresség és tervszerűség, aminek következtében a dunántúli németiség *társadalmi* alkotában mindig *széteső, tehát a magyarosodásra is hajlamosabb volt*, mint általában az ország más vidékeinek németisége. A telepesek a Birodalom *legkülönbözőbb* tájairól verőd-

tek össze, sok volt közöttük a szegény, eddig is hányódó elem és így ezek a fajlag kevert, a polgárosodás különböző fokán álló különböző tájszólásokat beszélő és különböző tájak népszokásai. ban élő egyénekből összetevődött települések legtöbbször csak a hazai földön forrottak össze falusi közösségekké. Ilyen körülmények között természetesen a néphagyomány átütő ereje is gyengébb volt közöttük, mint az ország más vidékeinek németisége körében tapasztalható. E települések belső alkatán, települési és életformáim már kezdetben is nyomot hagytak az új környezet.

A dunántúli németiséghez hasonló körülmények között telepedtek le a *szatmári és kárpátaljai* németek. E telepítéseknel is jelentékeny szerepe volt a német telepesek *igénytelenségének*, aminek következtében a német sokszor értékesebb jobbágy volt, mint a régi, nemesi jogaiért perlekedő, a jobbágyorsba nehezen beletörődő magyar és a román vagy rutén jobbágyokkal szemben szorgalmuk miatt részesítették előnyben a betelepítők a németeket.

Ugyancsak a törökdúlta területekre települnek le a *bácskai és bánáti* németek, akiknek bevándorlása egészen a múlt század elejéig tart. A telepesek között sok *spanyol, olasz, francia és vallon* is akad, akik azonban azóta a németiségben teljesen felolvadtak. A bánáti határvidék megszervezése idején e földön mindenkinek jutott hely, csupán a magyarságot nézték ferde szemmel a telepítők, úgyhogy a Bánáthól nagyrészt még az a magyarság is kénytelen volt *elköltözni*, aki a törökdúlás után megmaradt az ősi földön. Ezen a területen a telepes községek gyorsan a *polgárosodás* meglehetősen magas fokára emelkedtek és az ú. n. szász vidékek után ez a terület a hazai németiség legpolgárosultabb része.

Nem célnak most a németiség betelepítésének körülményeibe mélyebben behatolni, de a *magyarság és a németiség viszonyának* helyes megítélése érdekében rá kell mutatnunk néhány momentumra.

A török időkől a XVIII. század végéig a magyarság *élet-halál harcot vívott a pusztá lért* és államiségának a rendi jogokba burkolt maradvékaiért. A *dinasztia* a birodalmi egység gondolatától vezetve, mindent elkövetett, hogy az önálló magyar állameszmével összenőtt magyarságot háttérbe szorítsa és egyéb eszközök között *telepítések* útján is csökkentse a *magyarságnak* az ország más népeleivel szembeni *arányosságát*. A magyarság *egy része* elvérzett a kétszázéves török háborúban, hiszen tudjuk pl., hogy volt esztendő, amikor az északi hídon százezer elhajtolt rabszolga után fizettek vámot. És amikor a török kiűzése után lehetőség nyílt volna arra, hogy a magyarság lassan pótolja az elmúlt századok szörnyű veresességét, a birodalmi egység érdekében és a magyar közjogi önállóság eszméjének szerencsétlen összeütközése következtében ismét hamarosan a magyarság tízezei válnak földönfutókká, mert jut ugyan föld szláv-nak, román-nak, német-nak, a maradék magyarság azonban *karddal és pereken* kénytelen tovább vinni reménytelenség látszó hosszú harcát olyan jogokért is, amelyeket az idegenből jött telepesek *ajándékba* kaptak. A magyarság körében *tragikus kivándorlási hullám* indul meg, amely sűrű rajokat vet ki Erdélyből Bukovinába, Moldvába, sőt távolabbi keleti részekre is, a Felvidékről a lengyel tartományokba és a külföldi uralkodók egymásután állítják fel a földönfutó magyarokból verbuvált huszárezredeket. A *commissio neoquistica* rafinált praktikákkal és panamákkal a magyar birtokosok *tömegeit* forgatta ki földjéből, a törökdúlódó eszásári hadak tisztjei kétségbeesetten jelentették Bécsnek, hogy katonáik martalócként öldöszik a megmaradt magyarságot, és a mindezek ellenhatásaként fellángolt kuruc háborúban ismét a magyarság pusztul, a magyar városok égnék és végül a felkelések kudarcá után magyarok bujdosnak idegenbe. Ugyanez pedig az idegen elemek száma az országban megtöbbszöröződik.

A magyarságnak tehát *lett volna oka* arra, hogy ellenszenvvel fogadja és kísérje az idekerült telepeseket, de mégis a kezdeti nehézségek elmúltával a legtöbb vidéken, különösen Dunán, túlon *bensőséges* viszony alakult ki a magyarság és a németiség között. A magyarság józanul felismerte, hogy ha a németiség betelepítése következtében itt-ott megrövidült is, a telepesek csak eszközök voltak Bécs kezében és nem tehettek a szerepéről, amelyet vállaltak. A német telepesek pedig alkalmazkodtak az új környezethez, a magyarság életét nem zavarták, a magyarság *önvédelmi* küzdelmében pedig mindjobban felismerték *saját érdekeik védelmét* is.

A német telepítés *kulturális* jelentőségéről és a telepesek *anyagi* helyzetéről mind magyar, mind német oldalon gyakran találkozunk téves és túlzó állításokkal. Le kell szögeznünk, hogy amennyire nem igaz az, hogy a török után a kultúrát Magyarországon a betelepült német polgárságnak köszönhetjük, ugyanígy nem igaz az sem, hogy a hazánkba beköltözött németek mind földönfutó nincstelenek lettek volna. Kétségtelen, hogy a bevándorlók túlnyomó része szegény volt, akiket a *harmincéves háborúban* és a későbbi *francia hadjáratokban* sokat szenvedett német tartományokban uralkodó *ínség, vallási üldözések* és egyes fejedelmek embertelen kormányzása készítettek a kivándorlásra. Tudjuk pl., hogy Hessenből azért vándoroltak ki sokan, mert a fejedelmi udvarban divatosá lett falkavadászok évről-évre tönkretették a termést. Tudjuk azt is, hogy Württembergben a harmincéves háború szörnyű dúlásai következtében a lakosság 450.000 főről kb. 50.000 főre apadt. E telepesek általában *jobb gazdák* sem voltak, mint a török után megmaradt magyar falvak lakói, mert a fennmaradt dézsmakönyvekből megállapítható, hogy a német kézre került föld sem hozott többet, mint a magyarok által művelt területek. Nem igaz tehát az, hogy a beköltözött német telepesek átlaga és a magyarság átlaga között kulturális szempontból figyelemreméltó különbség lehetett volna. Ezzel szemben azonban kétségtelen az, hogy a telepesek egy része a *betelepítők részéről olyan támogatásban* és a Délvidéken olyan gazdasági *irányításban* is részesült, amelynek következtében a német falvak gazdasági és kulturális színvonala számos esetben az elhanyagolt magyar falvak fölé emelkedett. Kétségtelen az is, hogy a hazai németiség általában a polgárosodásra nagyobb hajlandóságot mutatott, mint a magyarság. Ennek az okaival most nincs időnk foglalkozni, de azt meg kell állapítani, hogy ez a körülmény sok városunk képén nyomot hagyott. És kétségtelen végül az is, hogyha aránylag kis számban is, de számos olyan *német polgári család* is költözött be hazánkba, amely vagyona és műveltsége folytán méltán helyezkedett el városaink vezetőrétegében. Botor önesalás lenne tagadnunk, hogy ezek a német családok a maradék magyar polgársággal karöltve örök érdemeiket szereztek sok városunknak a törökdúlások utáni újjászervezés körül, a sok tekintetben elvadult és meggyöngyült erkölcsű országban a nyugati *polgári kultúra eszményeit és erényeit* hordozó egyéniségük széleskörben jótékonyan hatott, és végül meg kell állapítanunk azt is, hogy igen sokan e családok közül a magyar állameszmének is hűséges és hátor hordozói lettek, még akkor is, ha a családi körben még ma is előbb tanulnak meg gyermekeik németül, mint magyarul.

Tévesnek kell neveznünk a magyarság körében sokat hallott másik állítást is, amely szerint Magyarországon a németek kaptak volna a *legjobb* földet. Aki ismeri a bakonyi, a tolnai, vagy a felsőbaranyai németiség *küzdelmes életét*, a vízmosásos, sovány földeken, az előtt nem kell bizonyítani a fenti állításnak a felületes voltát. Ugyanígy az sem igaz, hogy a telepesekről általában és mindig messzemenő gondoskodás történt és azok így mindenütt a magyarsággal szemben kedvezőbb helyzetbe kerültek volna. *Egyes* vidékeken, így különösen a *déli* határvidéken a telepesekről valóban mintaszerűen, messzemenően gondoskodtak. Azonban sok más telepítéssel kapcsolatban a bécsi kormány-

szervek tevékenységében a telepésekről való gondoskodás tekintetében nem sok rendszert és következetességet lehet felfedezni. Sőt, voltak telepek, amelyeket annyira magukra hagytak és elhanyagoltak, hogy az első telepes nemzedéket többször megtizedelte a nyomor, az éhség és a morbus hungaricus. És végül pedig a tárgyilagosság kedvéért meg kell jegyeznünk azt is, hogy a német telepítésekkel kapcsolatban a magyarság szempontjából *szerecsés körülménynek* kell tekintenünk azt, hogy számos helyen a németek olyan vidéken telepedtek le, amelyek a *szlávok általi benépesedés* lehetőségének voltak kitéve.

A vázolt történelmi fejlődés vezetett oda, hogy hazánk területén 1910-ben mintegy 1,900.000, az ország mai területén pedig kb. 755.000 német anyanyelvű lakik. A németiség így egyike az ország legjelentősebb nemzetiségeinek. Ha a németiséget az ország *más kisebbségeivel* hasonlítjuk össze, a németiség és ezek között figyelemreméltó különbség mutatkozik. Először rá kell mutatnunk arra, hogy kisebbségeink közül a németiség áll a *legközelebb* a magyarsághoz, mert *kultúrájának* jellege és *társadalmi* alkata szinte azonos a magyarságéval, és államhűségben is kiállotta a történelmi próbákat. A másik körülmény, amelyre rá kell mutatnunk, az, hogy míg más kisebbségeink általában egy *összefüggő* területen élnek és nem tagozódnak területileg és egyéb szempontból különböző csoportokra, addig a hazai németiség egyes települései között sajátságos *különbségek* vannak. E különbségeket általában az *előbb vázolt történelmi fejlődés* magyarázza meg és ez indokolja azt is, hogy az ország németisége egyes csoportjainak *különböző helyzetéről beszélhetünk*. Az *erdélyi szárszág helyzetét* a román nép népszaporaságában rejlő veszély jellemzi. A szárszág a multban kb. 70 falut veszített el a románággal szemben, míg az elmagyarosodott vagy kihalt és magyarok által benépesedett szárszág települések száma 7-8-ra tehető. A *szepeesi szárszág*, amely a Felvidék népességének csak 3-4%-át teszi ki, szintén a biológiai gyöngöseség bizonyos jeleit mutatja, a szláv terjeszkedés következtében több ősrégi városában kisebbséggé lett és túlfinomult, polgári kultúrájában, sajnos, dekadens tünetek is vannak. A *Bácska és a Bánát* németisége gazdag, polgárisodó nép, a talán túl nagy jólét minden áldásával és átkával. Szellemi alkotán inkább a modern civilizáció jeleit látjuk, mint egy mélyebb kultúra megnyilvánulásait. A *dunántúli* németiség mutatja a leghonyolultabb képet. Körében nagyszámban találunk gazdag parasztot és szegény törpebirtokost, városi polgárt, városszéli proletárt és nagyobb birtokost, valamint nagyiparost. Így a németiség a Dunántúlon minden társadalmi rétegnek bizonyos hányadát alkotja és még a dunántúli nagybirtokosság körében is vannak, akik közjogi méltóságuknál fogva magyarok, de tradícióik és műveltségük ezer szállal Bécshez köti őket. Igaz, ez a Bécs már nincs többé. Viszont a magyarosodás az egész országban a dunántúli városi polgárság körében volt a legerősebb. Ez a körülmény súlyos csapás volt a dunántúli németiség társadalmi szerkezetére, mert a nép sok helyen városi vezetőréteg nélkül maradt.

Természetes, hogy ily sokféle társadalmi állapotban és külső helyzetben levő népek, mint a hazai németiségnek a magyarsággal szembeni viszonya sem alakulhatott egységesen és a magyarság sem szerezhette a németiséggel kapcsolatban mindenütt azonos tapasztalatokat. S ebben keresendő a magyarázata túlnyomórészt annak a nyugtalanságnak és ferdességnek, amely magyar részről tapasztalható, de ebben keresendő a válasz azokra a vádakra is, amelyeket német részről különösen a magyarosodással kapcsolatban a magyar politikával szemben emelni szoktak.

Ezek után ismertetnem kell a hazai németiség számszerű megoszlására vonatkozó adatokat. A rendelkezésünkre álló, részben magyar, részben pedig legutóbb még az utódállamok által végrehajtott népszámlálások adatai szerint a magyarországi németiség száma 755.000 fő. Ez a szám a mai Magyarország terü-

letén a következőképpen oszlik meg: Dunántúlon 293.000, az Alföldön a Bácskával együtt 376.000, a trianoni ország északi területén 6800, az első bécsi döntés után Csehszlovákiából visszatért területen 10.000, a második bécsi döntés után visszatért részeken 60.000 és Kárpátalján 9300 német él.

Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország területén 1,900.000 német él, amely az összlakosság 10,4%-át tette ki. Ha a tömeges magyarosításról terjesztett hiedelmek megfelelnek a valóságnak, akkor az 1910. évi népszámlálás adataival szemben az előző népszámlálásoknak aránylag sokkal több németet kellene kimutatni Magyarországon területén. Hogy véleményünk alkothassunk tehát a németek elmagyarosodásának kérdéséről, át kell tekintenünk a hazai németiség számának és arányszámának alakulását a Horvátország és a németek által vett Nagymagyarország történelmi területén. A rendelkezésre álló adatok részben népszámlálások eredményei, részben pedig megbízható becslések olyan időkben, amelyekből népszámlálási adat nem áll a rendelkezésünkre. 1720-ban Magyarországon 340.000 német él, az össznépesség 13%-a, 1787-ben 1,200.000 főnyi német, az össznépesség 15%-a, 1840-ben 1,400.000 német, az össznépesség 12,5%-a, 1850-ben 1,477.000 német, az össznépesség 12,8%-a, 1869-ben 1,860.000 német, az össznépesség 13,7%-a, 1880-ban 1,870.000 német, az össznépesség 13,6%-a és 1910-ben 1,900.000 német, az össznépesség 10,4%-a. E táblázat szerint a németiség arányszámának 1720 és 1787 közötti közel egymillióföldi szaporodása a telepítések eredményét mutatja feltűnően. A nagy telepítési korszak végén a németiség országos arányszáma 15%-ra emelkedik, amely arányszám azután fokozatosan csökken. I. József uralkodásától 1840-ig a németiség arányszáma visszaesik, ami részben magyarosodással, részben pedig a németiségnek az ország más népeivel szemben kisebb születésarányával magyarázható. A szabadságharc leverését követő időkben németek és német zsarongt beszélő, galíciai zsidó bevándorlása következtében, továbbá a magyarság vérvesztése és emigrációja eredményeképpen a német nyelvűek száma ismét nő, majd a kiegyezés után ismét csökkenő irányt mutat. A németiség arányszámának csökkenésénél fontos körülmény, hogy a németiség számában az előbb németül beszélő, de később gyorsan magyarosodó zsidóság is szerepel, továbbá, hogy 1880. óta pontos adatokkal kimutathatóan a németiség magyarosodása sokkal nagyobb mértékű a városokban, különösen Budapesten, mint vidéken és végül, hogy a németiség születési arányszáma az országos átlagon alul volt. Már e körülmények is arra mutatnak, hogy a németiség arányszámának csökkenését nem lehet kizárólag a magyar kisebbségi politika rovására írni. Hogy mennyire nem lehetett a kisebbségpolitikai eszközöknek döntő súlya a németiség magyarosodásában, ezt már az a tény is világosan bizonyítja, hogy a németiség arányszáma 1878. és 1840. között ugyanolyan mértékben csökkent, mint 1880. és 1910. között, holott az előző korszakban a magyarságnak, nemhogy nem állottak mai értelemben vett kisebbségpolitikai eszközök a rendelkezésére, de maga is csak hosszas küzdelem árán, a korszak végén tudott valamennyire kibontakozni a németesítő törekvések szorításából.

A magyarosodás kérdése német vonatkozásban a magyar nemzetiségpolitika Achilles-sarkának látszik. A kérdést német részről állandóan napirenden tartják és a magyarsággal szembeni bizalmatlanságot építő külföldi politikai irányok érvei között is gyakran szerepel. Néhány kiragadott számadat és néhány elhibázottnak beállított kormányrendelet hánytorgatásán kívül azonban alig találkoznak olyan szándékkal, amely a kérdést történelmi távlataiban és szociológiai vonatkozásaiban vizsgálja. Egy nép életét pedig nem lehet egy elvont számhasárból megérteni. A számok csak tüneteket jeleznek, mögöttük bonyolult folyamatok lappanganak, s a számoknak csak úgy van értelmük, ha behelyezzük őket a korba és a szociológiai

törvények világába. Meg kell jegyeznünk ezzel kapcsolatban azt, hogy a hazai németiség tudományos sajtójában is számos olyan tárgyilagos és komoly közlemény jelent meg, amely elősegíti a kérdés körül folyó zavaros vita tisztulását.

A magyarosodás kérdését vizsgálván, mindenekelőtt rá kell mutatnunk arra, hogy az erdélyi és szepességi németiség belső alkata, a dunántúli és általában a török idők utáni német településektől jellegzetesen eltér. Ezekkel a különbségekkel már előbb is foglalkoztunk. Az utóbbi települések németisége nem alkotott szervesen felépült társadalmi és népi egységet, és az idekerült polgári és földművelő elemek csak a földön olvadtak össze társadalmi közösségekké. A helyzet a déli katonai határvidéken természetesen a németek szempontjából sokkal kedvezőbb volt. Az aránylag kisszámú evangélikus németiség körében a felekezeti különállás megvetette a kisebbségi öntudat alapját és a népiség megőrzése szempontjából konzerválólag hatott.

Az új helyzetben éberen tájékozódó németiség, különösen a városi polgárok természetesen érzékenyen reagáltak az országon áthullámzó szellemi és politikai irányokra, amelyek — még a jellegzetesen német irányok is, — hazánkban élve, új színt kaptak és a németiség nagyrésztében is magyar közvetítés útján jutottak. Ennek iskolapéldája lehetne a német romantika hatása a magyarországi németiségre. Egy ilyen szellemi értelemben vett közeledés, sőt magyarosodás tehát már akkor kezdetét veszi, amikor még a magyarság maga is a különböző németesítő, központosító törekvésekkel küzd. Teljes félreismerése tehát a fejlődésnek az a beállítás, amely a hazai németiség magyarosodását a kiegyezés után önállósult magyarság erőszakos kisebbségpolitikája eredményeként szeretné feltüntetni, mert a magyarosodás már az u. n. asszimiláció koránál sokkal előbb megkezdődött és különösen a városi polgárság körében sok esetben már be is fejeződött. A magyarosodás szempontjából rendkívüli jelentősége van a magyarság és Bécs politikai ellentétének és a gazdasági körülményeknek is.

A magyarság és Bécs ellentéte mind gazdasági, mind ideológiai vonatkozásokon keresztül előmozdította, hogy különösen a németiség jobbmódú és értelmiségi rétege megoldja német népi kötelekeit és bekapcsolódjék a magyarságba. A magyarság gazdasági függetlenségre való törekvése érdekein át fogta meg a német polgárt, ideológiai és politikai törekvéseink pedig korszerűségükkel és lendületükkel hatottak az idegen származású egyénekre.

Azok a sokat vitatott gazdaságpolitikai törekvések, amelyek Mária Terézia korától kezdve hosszú időn át jellemzik Magyarországot és az osztrák koronatarományok viszonyát, érzékenyen érintik az ország gazdasági életében jelentékeny szerepet vivő német városi polgárságot is. Bécsnek az a törekvése, hogy a magyar gazdasági életet az osztrák koronatarományok ipari érdekeitől való minél szorosabb függésbe hozza és a nemesség adómentességével szemben a kincstárnak egyéb utakon biztosítson a magyar gazdasági életet terhelő jövedelmeket, a gazdasági élet számos ágában bénítólag hatott. Ezek a gazdasági törekvések országszerre nagy ellenszenvet váltottak ki, mind azokért a válságokért, amelyeket általános európai események, vagy a birodalom költséges háborúi váltottak ki, a közvélemény a bécsi gazdasági irányítást tette felelőssé és később, amikor a rendszeresen a belső korrupció jelenségei is elhatalmasodtak, mindenki esküdt arra, hogy az országnak a gazdasági önállósulásban kell keresnie a boldogulást.

E jelenségek különösen erősen éreztették hatásukat a Dunántúli és a Felvidék iparúzó német lakosságának körében, amelynek számára a magyar vámvédelem a közelségben levő osztrák és cseh iparral szemben nagy gazdasági előnyöket biztosított volna. Nem meglepő tehát, hogy a függetlenség eszméinek szellemi úttörői, a magyar irodalmi körök alapítói, a ma-

gyar folyóiratok mecénásai, iskoláink támogatói közt és a politikai megmozdulásokban egyaránt ott találjuk a német képképfestőket, takácsokat és a többi vásáros iparost.

A gazdasági szempontok mellett az eszméknek, az ideológiai irányoknak is figyelemreméltó szerepük volt a magyarosodásban. A Mária Terézia korától kezdve egyre lendületesebben kifejlődő magyar nacionalizmus korszerűbb és emberileg igazoltabb volt a kor embere előtt, mint Bécs ernenyedi, korrupt, merev és reakciós politikája. Amikor a magyar ellenállás kezdett kibontakozni a nemesi gravaminális politika primitív kereteiből és átvette a kor irányelveit, a német városi polgár és a magyar nemes között meginogtak a privilegialis és társadalmi válaszfalak. A polgár érzi, hogy a magyar törekvések rajta is emelni akarnak, az eszméi az ő eszméi is és a költőink hozzá is szólnak.

A német polgár, amikor magyar polgárrá lett, nem váltott népi öntudatot, hanem a társadalmi fejlődés egyik korából egy másik korba lépett át, egy feudális, dinasztikus rendszer polgárából a magyar nemzet tagjává lett és a birodalom eszközéből nemzeti hivatást vállaló, öntudatos egyén. Nem német-voltát tagadta meg, hanem azzal a visszamaradt világgal szegült szembe, amely a birodalmat elsősorban alkotó német népet is öntudatlan szolgává tette a maga hazájában. A 48-as bécsi forradalom kitörésekor a bécsi nép a Rákóczi-induló hangjai mellett vonult végig az utcákon, a poroszországi nagynémet körök nagy várakozással nézték a magyarság küzdelmét. Honnan kapott volna e korban a magyarországi német ösztönzést arra, hogy népiségét óvja a magyarság szellemétől?

A bánáti és bácskai németiség pedig, amelyet a Bécs által felzigatolt szerbek a magyarsággal együtt gyilkoltak, természetesen felszabadítókat látott a pirossapkás honvédekben. A közös szenvedések emléke öntudatukban a magyarsággal való mély szolidaritás érzését alakította ki és némely bánáti választókerület hosszú évtizedeken át a 48-as függetlenségi párt fellegvára volt.

Világost sokezer német család is gyászolta és vajmi kevés népi közösséget érzett az országot előzőnlő osztrák beamtersereggel, amely hazánkat gyarmatnak és minden polgárát gyanakvással nézte. A rendszer az iskolát, a színházat és ahol van pap, aki kötélnek áll, a németesítés szolgálatába állítja. A nép válasza, hogy sok az üres színház, iskola és templom. A Dunántúli egyes városainak német polgársága javarészt éppen az elnyomás évtizedeiben magyarosodik végleg el.

A kiegyezés utáni, liberális kor európaszerre mindenütt elszíntelenítette a népi öntudatot és Európa minden államában széles körben ható asszimilációs hullámok indulnak meg az államalkotó népek javára.

Különösen a magyarsággal vegyes falvakban élő németiség népi öntudata a 70-es, 80-as években színtelenedni kezdett és a német nyelvet egyre jobban csak a család belső életében használják. Nehéz feladat lenne megállapítani, hogy ebben a folyamatban érvényesültek-e és milyen mértékben erőszakosnak nevezhető tényezők. Tény azonban az, hogy a korszellem európaszerre sorvasztólag hatott a népi hagyományra és az öröklött közösségi formákban a bomlás tünetei mutatkoztak. A legellenállóképesebbeknek a népi alapon szervezett egyházak voltak, ilyennek tekinthető egyházi szervezete azonban hazánkban csak az evangélikus németiség egyrészének volt. A kor hatása természetesen a hazai németiség iskolaügyén is meglátszik. A magyar nyelv, miután a magyarság iskoláiban visszaszorította a iatint és a németet, most már a német községekben is kezd előbb a német mellett, majd a német nyelv rovására tért nyerni. A német szülők részéről egyre sürűbben nyilvánult meg az a kívánság, hogy gyermekük az iskolában tanuljon meg németül írni, olvasni, számolni; anyanyelvén beszélni otthon úgyis megtanul, egyébként a magyar nyelv megtanulására helyezték a súlyt. Így

a németiség egyes vidékein bizonyos sajátságos kétnyelvűség kezdett kialakulni. Ez a folyamat azonban csak aránylag ritka esetben vezetett megmagyarosodáshoz, mert amíg valaki anyanyelvétől el nem szakadt, addig anyanyelvéhez ragaszkodott és a németiség számára csak akkor veszik el, ha végleg magyar körzések szenvedések emléke öntudatukban a magyarsággal való mély nyezetbe kerül. Jellemző erre, hogy olyan községekben is, ahol az elemi iskolában évtizedek óta csak német írást—olvasást—számolást tanítottak, a tanítás nyelve különben magyar volt, a németiség száma, illetve arányszáma a községben évtizedek óta alig mutat változást.

Törvényeink a hazai németiség számára, Európaszerte pártját ritkító, meszemenő jogokat biztosítottak. Ahol a nemzetiség a magyar állammal szemben igényt emelt a törvényadta jogra, ott meg is kapta jogait, mint az erdélyi szászok közismert példája mutatja. Alig tétélezhető fel, hogy amikor Bécs olyan készséggel adott súlyt a maga részéről a szerbek, vagy a románok oldaláról felmerült kívánságoknak, a magyarságnak módjában lett volna kitérni a németiség részéről felmerült igények elől. Ezzel szemben természetes az is, hogy nincs olyan állam és államnép, amely a nemzetiségre rákényszerítene a nemzetiségi jogot. Lehet, hogy a nép akaratának szabad megnyilvánulását egyes helyeken a helyi tényezők bizonyos mértékben befolyásolták, de egy majdnem 2.000.000-t kitevő nép benső, öntudati és akaratú életét nem dönthették el.

Az erdélyi szászok jogaival élni akart és ebben senki sem akadályozta. A hazai németiség részének intézményei mintaszerű kisebbségvédelmi szervezetek voltak és serkentőleg hathattak volna a németiség többi csoportjaira is. A magyarosodási folyamat önkéntes voltát mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy azt általában többé-kevésbé természetesen tartották és így megakadályozására nem is folyamodtak a törvényadta lehetőségekhez. Viszont ugyanekkor le kell szögeznünk azt a különös tény is, hogy a németiség számának csökkenése nem volt szorosabb összefüggésben a kifejezetten német intézmények csekély számával, mert ha összehasonlítjuk az önálló német intézményekkel bőven rendelkező erdélyi szászok számának alakulását és az ország egyéb részein lakó, német intézményekkel kevésbé rendelkező németiség számának fejlődését, a németiség két csoportja számának alakulása között alig állapíthatunk meg különbséget. Ez ismét azt látszik igazolni, hogy a németiség számának csökkenését nem a kisebbségvédelmi intézményeink tökéletlenségében vagy az u. n. kisebbségpolitikai eszközökben, hanem a korszakban és egyéb általános jellegű körülményekben kell keresnünk.

Trianon után a hazai németiség életében ismét új fejezet következett. Sokakra hatással volt a világháború különböző frontjain a birodalmi német és osztrák katonákkal való érintkezés. A versaillesi békekben megalázott birodalmi németiség egyre jobban érzi, hogy súlyos helyzetéből csak úgy szabadulhat, ha visszatér azokhoz a mély népi erőforrásokhoz, amelyekből egyedül meríthetett hitet és áldozatkészséget az előtte álló küzdelemhez. Az irányzat lényegéből törvényszerűen folyik, hogy a külföldön élő németiségre is ráterelődött a figyelem. Erre az érdeklődésre a legteljesebben Magyarország elszakított területeinek németisége reagált, amelyet az új határok súlyos válságba sodortak és az utódállamok kormányrendeleteinek hatása alatt épügszenvedtek, mint a magyarság, anélkül, hogy a magyarságtól — legalábbis egyelőre — segítséget remélhettek volna. Az utód-

államok mindent elkövettek, hogy a magyarság és a németiség között megmérgezzék a légkört és az iskolák igyekeztek a német gyermekekbe is beleoltani a magyarsággal szembeni ellenszenvet. A német birodalom súlyának növekedésével a német kisebbségek helyzete is javult, a magyarsággal közös érdekeik tudata homályosodni kezdett és így aztán amikor az elszakított területek egyrésztének visszatérésével jelentékeny számú németiség is visszatért a magyar állam kebelébe, a hosszú önvédelmi harcban megkeményedve, szinte idegen testként fogadták a magyar impérium helyreállítását.

Le kell szögeznünk azt, hogy ha volt is fájdalmas élményekben részünk, súlyos tévedés lenne pillanatnyi benyomások alapján ítélni a helyzetről, a németiségről és magyarsággal való viszonya kialakításának lehetőségeiről. Itt csak az idő segíthet és az idővel élni tudó, lélektani momentumokkal számoló, bölcs politika. Ebben annál is inkább bízunk kell, mert a visszatért területek németiségének körében egyre szélesebb körben tapasztalható az őszinte megértésnek és annak a törekvésnek a jelei, hogy céljaikat a németiség és magyarság hagyományos kapcsolatainak szellemében szolgálják.

A csonkaország németisége körében végbement fejlődést mindnyájan ismerjük. A magyarosodási folyamat megszakadt, a nép ismét széles körben kíván élni a magyar jogszabályok által a nemzetiségek számára biztosított lehetőségekkel, a népi kultusz elmosódott hagyományokat támaszt fel és a németiség hazai vezetői a korszakban és a Német Birodalomban történt események szuggeszciója alatt hatalmas népi organizáció kiépítésére törekednek, amelyben feloldódnának a különböző vidékek és társadalmi osztályok közötti különbségek.

A fejlődésnek egyik sokat emlegetett stációja a bécsi magyar—német kisebbségi megállapodás. Ennek jelentősége nem annyira az, mintha új jogokat teremtené a hazai németiség számára, mint inkább az, hogy a kérdésnek bizonyos külpolitikai hangsúlyt ad. Ennek a körülménynek természetesen mély hatása van a hazai németiség öntudatának fejlődése szempontjából, amely fejlődésre már előbb a Harmadik Birodalomban végbement nagy szellemi és lelki átalakulás is figyelemreméltó hatással volt.

A hazai németiség státusa egyre jobban fejlődik. Ismét mintegy 520 elemi népiskolában érvényesül a német nyelv, számos közép- és polgári iskolájuk van, vannak saját szociális és gazdasági intézményeik, sajtójuk, és szövetségük, a Magyarországi Németek Szövetsége (Volksbund) több százezer tagot számlál. De meg kell állapítanunk azt is, hogy a fejlődés a magyar jogrend keretében, a magyar és német állam közötti egyetértés alapján, az állambűség követelményeinek messzemenő szem előtt tartásával történik és kell, hogy történjen.

Ezt a gyors fejlődést természetesen fonák és a magyarságban megütközést keltő szórványos jelenségek is kísérik, amelyek alapján azonban épp oly téves lenne a hazai németiség egészéről ítéletet alkotni, mint ahogy német részről hiba lenne egy kifogásolható hatósági intézkedés miatt egész nemzetiségi politikánkat kárthatatni. És ne feledjük el azt sem, hogy egy évtizeddel ezelőtt egyes magyar körök részéről milyen ingerült hangon reagáltak Bleyer Jakab kívánságaira, pedig ma már tisztán áll előttünk, hogy a hazai németiség akkori vezetője a magyarság iránti szeretetében és a haza iránti hűségében soha meg nem inogva, milyen nagy szolgálatokat tett az országnak és a csehek méltán nevezték őt a magyar irredenta sváb agitátorának.

DR. THIM JÓZSEF történetirő:

A magyarországi vendekről, horvátokról, bunyevácokról és sokacokról

(Elhangzott 1942 augusztus 12-én)

Feladatomban körbe tartozik déli szláv nemzetiségeink múltjának ismertetése, a szerb-kérdést kivéve, melyet Balla Pál miniszterelnökségi miniszteri tanácsos és Deák Leó, Bács-Bodrog vármegye főispánja már szakavatottan ismertettek.

I. A vendekről

Ez a kisszámú nép talán már a magyarok honfoglalása előtt telepedett le Muraköz északnyugati részében. Nevük és nyelvük alapján elszlávosodott keltáknak tartjuk őket. Vend volt ugyanis a kelták egyik hajdani törzsének a neve. A vendek nyelve egészen különálló, elütő a szlovénétől is, noha legközelebb áll hozzájuk. A vendek nyelvében ugyanis előfordul az ő és ű őnhangzó, oly sajátosság, mely semmiféle szláv nyelvben nem található.

A vendek szláv, avar és frank uralom után a honfoglaló magyarság fenhatósága alá kerültek.

Vendjeink zöme a Muraköz északnyugati részében telepedett le, de szórva laknak Vas- és Zala-megyében is, aztán Szent-Gothárdon, Kőrmenden, Szombathelyen, az Őrségen és Amerikában is. A magyarok, szlovének és horvátok közé vannak beékelve.

Az 1910. évi népszámláláskor létszámuk mintegy 70.000-re rugott. Vallásfelekezeti szerint kétharmaduk római katolikus, egyharmaduk evangélikus. Utóbbiakat I. Zrínyi Miklós térítette az evangélikus hitre, akinek I. Ferdinánd király adományozta a Muraközt. A katolikusok a zágrábi egyházmegyéhez tartoznak. Politikailag hol Horvátországhoz, illetve Varasd-megyéhez, hol Magyarországhoz tartoztak, míg végre 1720-ban végleg hazánkhoz csatoltattak.

Az 1848-49. évi függetlenségi harcban a magyarság ügye mellé állottak s ennek bukása után, az abszolút uralkodó Ferenc József őket a Muraközzel együtt 1849 december 19-én Horvátországhoz csatolta, de azután 1861-ben ismét Magyarországhoz visszakapcsolta.

A vendek legnagyobb része tud magyarul, de csak csekély része magyarosodott el. A világháborúig szoros szimbiózisban éltek a magyarsággal úgy politikailag, mint gazdaságilag. Önálló irodalmuk jelentéktelen s az többnyire egyházi és iskolai jellegű.

A világháború összeomlása után a szerbek 1918 december havában a Muraközt el akarták foglalni, de a vendek 1919 január 2-án visszaverték őket. A győzelmes entente-hatalmak a népszavazás mellőzésével és tiltakozásuk ellenére a szlovén királysághoz csatolták és most Jugoszlávia összeomlásakor ismét visszakérültek régi magyar hazájukba.

II. A magyarországi horvátokról

A magyarországi horvátok annak a horvát törzsnek ivadékaik, mely a Kárpátoktól északra terjedő őshazából a VI. században telepedett le az avarok vezérlete alatt a Dráva és Száva-köz nyugati részében és a Balkán észak-nyugati hajlatában. A horvátok a XI. században, Szent László magyar király korában Magyarországgal államközösségbe jutottak, aki 1091-ben Zágrábban püspökséget alapított, melyet a kalocsai érsekség alá helyezett.

A törökök megjelenésekor következett be a nagy etnikai el-

tolódás. A horvátok egyrésze a Dunántúlra menekült és mintegy 180 faluban telepedett le. Talán lehetnek vagy százazren.

A XVI. században több iramban vándoroltak be. Egyik csoportjuk a tenger mellékről Sopron környékén telepedett le, egy másik Nyugatmagyarországon az ide menekült horvát főurak birtokain, egy harmadik az Unna és Kulpaközről Zrínyi Miklós birtokain. A nyugatmagyarországi horvátok nagy része a csakavstina nyelvjárást beszéli, mely a Tenger-melléken terjedt el, míg a muraközi horvátok, melyek ennek délnyugati részén telepedtek, a horvát kajkavstina dialektust használják, tehát egészen elütők a szerbektől, akik a sto-dialektust beszélik. Hogy a muraközi horvátok mikor vándoroltak be, biztosan meg nem állapítható.

Az 1910. évi népszámlálás szerint számuk mintegy 194.000 főre rugott. Ebből Nyugatmagyarországon 57.000, Muraközben 83.000, Zala-, Somogy-, Baranya-megyében 29.000, Bács- és Torontál-megyében 5500 és elszórtan mintegy 7500 lélek található Sopron-, Moson-megyékben.

Résztvettek 1848-49-ben a magyar függetlenségi harcban és nem csatlakoztak a horvátok fölkeléséhez, valamint távol állottak a délszláv illir-mozgalomtól is.

III. A sokacokról

Magyarország egyik kisebbik, de néprajzilag igen érdekes nemzetisége. Nevük eredetét sem tudjuk biztosan, talán a Balkán Sok nevű hegysége körül lakhattak és erről nevezték magukat sokacoknak.

Anthropológiai tekintetben és néprajzi szokásaik szerint is teljesen elütők a horvátoktól és szerbektől. Alighanem valamely balkáni néptörzs elszlávosodott utódai. Ők magukat „sokacok”-nak nevezik és nem „sokácok”-nak.

A XV. és XVI. században vándoroltak be. Szlavóniában Djakovo és Vinkovce körül telepedtek le a boszniai Ferenc-rendiek vezetése alatt s aztán Baranyában és Bácskában a Duna mindkét partján, de akadnak sokacok a Bánságban is. Főleg halászzattal, földműveléssel foglalkoznak.

Baranyában a következő községekben laknak: Mohács, Dályok, Izsép, Hercegarok, Darázs, Bodola, Baranyavár. Bácskában: Szántó, Bóreg, Monostorszeg, Szond, Vajszka, Bogván, Bács, Plavna, Bácsujfalu, Bukinban is voltak, de ezek elnémetesedtek, Ujvidéken halászzattal foglalkoznak.

A sokacok a sto-nyelvjárás i-változatát beszélik, azaz ikavácok. Valamennyien buzgó római katolikusok. E helyt megemlítendő a szántói eset. Szántó községben a sokacok összeveszttek papjukkal s mintegy fele áttért a görögkeleti szerb nemzeti hitvallásra szerb támogatás mellett. A karlócai szerb patriárka erre templomot épített nekik és szerb lelkészt küldött részükre. Később azonban egy részük ismét visszatért a katolikus hitvallásra.

Konzervatív nép. Megőrizte régi népszokásait, de a multra nem igen emlékeznek. Sokac irodalmuk és nemzeti kulturájuk nem fejlődött ki, főleg magyar és bunyevác hatás alatt állottak és csak a világháború összeomlása után jutottak Jugoszláviában horvát befolyás alá.

IV. A bunyevácokról

A bunyevácok eredete is homályos. Nevüket alighanem egy balkáni Buna nevű helységtől, mely Blagajnak régi neve volt,

vagy egy Bun nevű törzsfőnöktől kaphatták. A Buna folyótól, mint azt sokan hiszik, semmiesetre sem, mert az — evac suffixum — nem kapcsolható össze folyó nevével.

Nyelvük szintén a sto-nyelvjárás i-változata; de az e-változat is előfordul náluk. Anthropológiai tekintetben elűtők a szerbek-től, noha népszokásaik erősen hasonlítanak a szerbekéhez. Talán ők is egy elszlávosodott balkáni néptörzs maradványai. Vannak frók, akik azt hiszik, hogy elszlávosodott oláhok, mert nyelvükben oláh szavak is előfordulnak. Ez inkább arra mutat, hogy az oláhokkal régente szomszédok voltak.

A néphagyomány szerint Boszniából és Dalmáciából vándoroltak be Bácskába és ez megfelel a történelmi megállapítás-nak: Boszniából, illetve Hercegovinából származnak. Több raj-ban hagyták el lakóhelyeiket. Egy csoport Rámából indult Dal-máciába, Sinj és Spalató vidékére bizonyos Matits István és har-minc ferencrendi barát vezetésével; egy másik Morovics vidékéről Djakovo környékére, egy harmadik Szrebernica vidékéről Mohácsra, egy negyedik a gradovrhi zárda környékéről, Tuzla mellett, Bácskába. Annyi bizonyos, hogy sokacok is voltak kö-zük. — A hagyomány szerint mikor a törökök 1463-ban Bosz-niát elfoglalták és Hercegovinában a Buna folyó mellett 200 főurat kivégeztek, a katolikus bunyevácok Nevesinje, Blagaj, Stolac és Pocsitelj vidékéről elmenekültek a Velebit hegység felé Matkovics és Gabelán át Knin-ig a Kerka felső völgyébe. Itt kétfelé oszlottak, egy részük a Zermanja vize mentén a Vele-bit hegység innenső oldalára vonult és a tengerpartiaktól elvált. Midőn 1686—89-ben a törökök Likából és Kravából elűzték, ide vonultak és ezek a mai napig is bunyevácoknak nevezik magukat. Ezek a bunyevácok két ízben is, 1710-ben és 1746-ban az osztrák uralom ellen fellázadtak és parancsnokaikat meg-ölték. A tengerpartiak pedig Bácskába vándoroltak, s ezek ma-gukat „dalmaták“-nak is nevezik.

Midőn a törökök megkezdték Magyarországot elfoglalását, a magyarságot szerb martalóc zsoldosaikkal irtották, úgyhogy az lakatlanná vált. A törökök jóvédelmeik gyarapítása miatt he-lyökre szerbeket, bunyevácokat és sokacokat telepítettek. 1622-ben Matkovits Simon János világi pap, bosnyák misszionárius engedélyt kért a kalocsai egyházmegyétől, hogy a bunyevácok, illetve katolikus bosnyákok közt plébánosi teendőket végezhes-sen. 1649-ben Imbrisovics Marin, belgrádi püspök meglátogatta Gyöngyöst, illetve az itteni ferencrendi barátokat, Jászberényt, Kecskemétet, Szegedet, Martonost, Bajmokat, Jankovácot, Mély-kutot, Szántót, Zombort, Bácsot, Szondot és Bukint, ahol a bér-málási szentséget osztogatta bunyevác és sokac híveinek. 1653-ban is bevándoroltak kisebb csoportok. 1686 június havában írja Radnich Mihály tartományi főnök, hogy a törökök üldözik a katolikus lakosságot és a ferencrendi barátokat.

Buda elfoglalása után (1686) 5000 fegyveres bunyevác Miksa bajor választófejedelemet arra kérte, hogy családjáikkal Szabad-kán, Baján és Szegeden letelepedhessenek és helyőrségi szol-gálatot teljesíthessenek. Le is telepedtek 1687-ben, egy részük Bácsban Vidákovits György kapitány alatt, mások Zomborban Markovits Damján kapitány alatt és Szabadkán Szucsits kapi-tány alatt. Tizennyolc ferencrendi barát vezette őket ide, talán a boszniai zicsári táborból. A ferencrendi barátok Szabadkán 1687-től, Baján 1717-től és Bácsban 1713-tól fogva vezettek rendes anyakönyveket.

A következő helyeken telepedtek le a bunyevácok: Bácsbod-rog-megyében: Szabadka, Zombor, Baja, Nemesmillits, Bajmok, Csantavér, Felsőszentiván, Csávoly, Bácsalmás, Bikity, Sándor, Conoplya, Vaskut, Gara, Mátételke, Katymár, Regőce, Bajsa, Pestmegyében: Érd, Perkáta, Bálint, Csepel, Tököl, sőt Csongrád és Torontálmegyében is.

Jelenlegi számuk mintegy 65.000-re tehető, a sokacokkal

együtt talán 80.000-re. A népszámláláskor ugyanis nem mutatták ki őket külön. Valamennyien katolikusok.

A Rákóczi-főkeléskor az osztrák császár szolgálatában állot-tak és a törökök ellen harcoltak (1737—39), — de 1848—49-ben a magyar szabadságharcban lelkesen vettek részt, valamint az 1860-as évek hazafias mozgalmában és azóta intelligenciájuk — különösen a nemesség — beolvadt a magyarságba. „A helyett — írja egy szerb író 1927-ben, — hogy mint jugoszlávok 1848—49-ben a horvátokhoz és szerbekhez csatlakoztak volna, — a szerb vajdaság és a jugoszláv eszme ellen küzdöttek.“ 1839-ben Szabadkán már magyar volt hivatalos nyelv.

Mindazonáltal akadtak, akik a bunyevácokban a nemzeti ön-tudatot igyekeztek fölébreszteni, főleg papok, tanítók és mások politikai érdekből, — sőt a szerbek is.

A nemzeti bunyevác-mozgalom megalapítója tulajdonképen Antunovich Iván bácsalmási plébános volt, a későbbi kanonok és címzetes boszniai püspök. 1869-ben bocsátott ki egy fölhívást egy bunyevác és sokac hírlap és irodalmi hetilap kiadása érde-kében. A legelső irodalmi bunyevác termék azonban 1790-ben jelent meg, Pestalich Gergely költeménye, melyben Szent István koronájának Bécsből Budára való vitelét éneklé meg. 1808-ban a zombori ifjú Ambrozovich Iván jószág egy szerb elbeszélést fordított le bunyevác nyelvre.

Antunovich lapja 1870 március 17-én indult meg „Bunje-vačke i Šokačke Novine“ címen heti irodalmi melléklettel, melyet később pánszláv irányban Modrovics Balás plébános szer-kesztett, a nagy szláv birodalmat hirdetve, mely Epirustól a Kárpátokig és Adriától a Eketete-tengerig terjedne.

Antunovich 1875-ben megírta a bunyevácok néprajzát, aztán 1882-ben a bunyevácok és sokacok történetét, kevés kritikával. Antunovich magyar is akart lenni, jó bunyevácoknak maradni, de szlávnak is. A magyar szent Korona védelme alatt óhajtott dol-gozni, mely alatt legbiztosabbnak tartotta a bunyevác vallást és nemzetiséget s mely megvédi őket a német germanizációtól és a görögkeleti oroszától. Egy másik bunyevác vezető férfiú meg írja (1875): magyarok maradunk, életünk végéig hívek a ma-gyar szent Koronához és államhoz, de otthonunkban bunyevác-
cok.

1865-ben Sarcevits Ambrus Szabadkán tűnt fel bunyevác nemzeti törekvéseivel. Ő már 1853-ban találkozott Garasanin Ilyés szerb miniszterrel, akitől, mint írja, sok tekintetben kapott útbaigazítást s ezért emléktét áldotta. De elismerte a magyar államot.

A szerbek 1858-ban kapcsolódtak be a bunyevác-mozgalom-ba. Egy szabadkai törvényszéki elnök, született szerb, felhívta az újvidéki szerbeket, hogy állják útját a bunyevácok és soka-cok magyar barátságának. 1867-ben egy szerb szellemű bunyevác kalendáriumot adtak ki, melynek költségeihez Mihály fejedelem 20 arannyal járult. A szerbek azonkívül a „Seljak“ c. lapot is kiadták a bunyevácok részére. 1865-ben Sarcevits Ambrus a belgrádi szerb hírlap, a „Vidovdán“ szerkesztőjének, a nemzeti-ségi kérdéssről szóló művét fordította magyarra. 1869-ben üd-vözölte a Kikindán egybegyűlt szerb omladina gyűlést. A szerb omladinisták célja már ekkor is — Törökország és a Habsburg monarchia megdöntése volt. Antunovich, úgy látszik, erről nem tudott, mikor elfogadta a szerbek támogatását. Strossmajer horvát püspök híve volt, aki egyesíteni akarta a szerbeket és horvátokat az egyházi unió útján, persze minden eredmény nélkül.

A bunyevácok nemzeti mozgalmának következménye volt, hogy 1878-ban kiváltak a szabadkai magyar kaszinóból és külön egy-letet alapítottak. Két évre rá Miletits Szvetozár, a magyarországi szerbek vezére üdvözölte őket, ami a sokacoknál ellenmondást vál-tott ki. Ez időben kapcsolódtak be a mozgalomba a Mamuzsich testvérek, inkább politikai, mint nemzeti okokból, és szerepel-

tek a bunyevác Népkörben, a bunyevác nyelven való népoktatást követelvé. Mamuzsits Lázárt választották meg 1881-ben polgármesternek és 1884-ben országgyűlési képviselőnek. A „Neven“ bunyevác lapot és a „Danica“ naptárt adták ki, mely körül csoportosultak a a bunyevác nemzeti írók. 1891-ben már azt írják a Neven-ben, hogy a magyarosodásnak beharangoztak.

A szerbek most ismét bekapcsolódtak a bunyevác nemzeti kérdésbe. A szerb dr. Petrovičs Dusán és Karanovič Mladen 1893-ban megalapították a Subotičke Novine-t (Szabadkai Ujság), 1896-ban a bunyevác nemzeti ifjúság, a szerb ifjúsággal szövetkezve közös szerb—bunyevác ünnepélyt rendezett. A bunyevác ifjúsági kört is megalakították. 1892-ben a szerbek és bunyevácok felállították Szabadkán a Gazdasági Bankot, később a Földmívelők Takarékpénztárát.

A szerbek 1911-ben már annyira előrehaladtak törekvéseikkel, hogy a szabadkai „Pest Szálló“-ban megtartották a szerb és horvát ifjúság közös estélyét és 1911 november havában Ujvidéken a szociáldemokrata szerb és bunyevác kongresszust.

Azonban a szerb—bunyevác egyesülés mégis meghiúsult. A bunyevácok zöme nem vallotta magát katolikus szerbnek, hanem a szerb uralom alatt Zágráb felé orientálódott, hol ifjait nevelkedtek, horvát papjaik és tanítóik vezetése alatt.

A régi magyar bunyevác hazafiság ezóta nagy csorbát szenvedett és képviselői jelenleg kisebbségbe jutottak.

*

Az előadottak után két példával óhajtom igazolni, hogy mennyire szükséges nemzetiségi kérdéseink tüzetes ismerete. — Első példa:

A kiegyezés után a magyar törvényhozás rendezte a magyarországi görögkeleti egyház kérdését. A szerbek és rumének (oláhok) külön-külön önálló, nemzeti egyházat kaptak, melybe belekényszerítették a mintegy 50—80.000 görögkeleti magyart, a görögöket, cincárokat, makedonokat, noha utóbbiak tiltakoztak az ellen, hogy őket oláh és szerb nemzeti egyházba sorolják és a levantei görögkeleti egyházhoz óhajtottak csatlakozni. Az akkori magyar kormányférfiak tudomást sem vettek arról, hogy vannak görögkeleti magyarok is s így ezeket kiszolgáltatták az eloláhosító és szerbesítő törekvéseknek; így például 108 görögkeleti magyar egyházközségben 1891-ben teljesen kiszorult a magyar nyelv, nem is szólva a nagyobb számú görögkatolikus magyarokról, akiknek jelentékeny része a területiális egyházi felosztás folytán ma is oláh egyházi fenhatóság alatt él. Pedig 1868-ban a fentemlített egyházi törvények alkotásakor, legalább a magyar plébániák felállítását biztosíthatták volna, az exclusiv nemzeti egyházakban.

A görögök, cincár-makedonok elszorbesedtek és eloláhosodtak és legkiválóbb nemzeti harcosai lettek a szerb és oláh nemzetnek. Látjuk tehát, hogy a nemzetiségi kérdés dilettans, ahhoz nem értő magyar államférfiak mulasztották el a görögkeleti és görögkatolikus az egész ország területére szóló magyar püspökségek felállítását és belekényszerítették a görögkeleti magyarságot az idegen szerb és oláh egyházakba.

Második példa: A világháború megjósálása nemzetiségi alapon. — Midőn 1886-ban a bolgár-kérdés és a francia—német ellentét miatt a világháború veszélye fennforgott, megállapítottam, hogy a jövőben Oroszország és Franciaország, valamint Németország és a Habsburg-monarchia közt ki fog törni a háború. Szövetségeink az olaszok, a rumének (oláhok), valamint az angolok, a szerbek, horvátok ellenünk fordulnak majd és a háború elvesztése után a monarchiát fel fogják nemzetiségi alapon darabolni és a világháborúban Németország és a Habsburg-birodalom magára marad. S végül, hogy a világháborút Karagyorgyevitsék fogják kirombantani.

Merész volt akkoriban a jóslat, mert két év előtt az orosz, német és Habsburg-uralkodók a béke fenntartása érdekében találkoztak, Anglia és Oroszország közt Keletázsia miatt feszült volt a viszony, Olaszország a mi hármasszövetségünk tagja volt, Románia és Szerbia fejedelmei barátságos viszonyban állottak velünk.

Mindazonáltal a nemzetiségi kérdésben láttam a monarchia veszélyét. Az oláhok Erdélyre aspiráltak, a szerbek Délmagyarországra, a olaszok a monarchia déli olasz nemzetiségű részeire, a horvátok önállóságra törekedtek és Oroszország a Nagyszerb-birodalom mozgalomra támaszkodott, melynek célja volt a Habsburg-monarchia, illetve Magyarország megdöntése. Ismerve azt, hogy ezen mozgalom élén a trónkövetelő Karagyorgyevits áll, — megjósoltam azt is, hogy ő fogja a világháborút kirombantani.

Egy másik cikkben óhajtottam előrelátásomat megokolni és az oláh, tót, rutén, horvát kérdésre részletesen kiterjeszteni, — de a cikk közlését felsőbb helyen megtiltották.

Mennyire! nem ismerték nemzetiségünk föltétlen bontó hatását, — mutatja Tisza István gróf magatartása, mikor Jancsó Benedek, az oláh kérdés alapos ismerője, jelentette neki a világháború végén, hogy a monarchia feldarabolása befejezett tény, ő — ezt lehetetlennek mondotta. A magyarországi szerbek államhűségében sem kételkedett.

Cikkemet megjelenésekor figyelembe sem vették és csak 1926-, illetve 1928-ban foglalkozott vele a sajtó. Egy napilap ezt írta: Roppant érdekes, hogy a kis vidéki orvos negyven évvel ezelőtt előre látta az európai kontinens politikai viszonyainak kialakulását. — Pedig ennek a nyitja igen egyszerű: természetes adottság és a nemzetiségi kérdés alapos ismerete.

Mindebből láthatjuk, hogy nemzetiségünk milyen sorsdöntő a magyar nemzet életében s végleges megoldásától függ jövőnk.

Délszláv nemzetiségi kérdésünk megoldásáról

Kállay Miklós miniszterelnökünk kijelentette, hogy a nemzetiségi kérdés Magyarország egyik legnagyobb problémája — Hozzáfűzhetjük még azt, hogy a világháború utáni összeomlásokkor sírásója is volt hazánk integritásának. A magyar kormány folytatni óhajlja elődeink nemzetiségi politikáját a mai korhoz és adottsághoz viszonyítva. Pataky Tibor államtitkár szorosabban körvonalazta ezt; szerinte a magyar állam szilárdságának megóvása mellett nemzetiségeinknek a népi érvényesülést meg kell engedni és meg kell találni a magyarság és a vele együtt élő népek közti szintézist.

Balla Pál miniszteri tanácsos pedig felolvasásában kijelentette, hogy a magyar kormány hajlandó megteremteni nemzetiségeinkkel a békés együttélés föltételeit, de mindenekelőtt szemeltartva hazánk állami egységét és biztonságát, melyet veszélyeztetni nemzetiségeinknek nem szabad.

Eszertint tehát a magyar kormány a béke olajágát nyújtja nemzetiségeinknek és most már csak tőlük függ, hogy népiségüket úgy kulturális, mint gazdasági téren szabadon gyakorolhassák.

Kormányunk nemzetiségi programja kétségen kívül nemes és helyes, viszont a nemzetiségek kötelezettsége fenntartás nélkül Szent István birodalmába behelyezkedni, a magyar állam eszmét elismerni s a velejáró magyar szupremációt, melyre a magyarság a honfoglalás óta jogot formál. Semmiképen sem érinthetik a nemzetiségek igényei Magyarország integritását és ha az adott helyzetbe lojálisan beleilleknek, akkor nemcsak a magyar hazára, hanem rájuk is egy jobb és szebb élet virrad.

DR. PFEIFFER MIKLÓS kassai székesegyházi kanonok:

A katolikus egyház és a hazai nemzetiségek

(Elhangzott 1942 augusztus 12-én)

Húszesztendős csehszlovákiai magyar kisebbségi életem egyik legbecesebb tapasztalata és élménye az, hogy a saját katolikus hitemhez és egyházamhoz való törhetetlen hűséget és szeretetet mindig sikerült egybekapcsolni a legőszintébb testvéri szeretettel, együttérzéssel és együttműködéssel református és evangélikus magyar testvéreimmel. Mint volt csehszlovákiai magyar egyetemi lelkipásztor például sohasem felejttem el azon rendszeres és termékeny diákigazgatói megbeszéléseket, amelyeket református és evangélikus lelkésztársaimmal folytathattam. Sohasem felejttem el, hogy amikor egyszer a pozsonyi katolikus egyetemisták Prohászka-körét erős támadás érte, a pozsonyi magyar evangélikus hittanhallgatók mily bátran keltek védelmére és mint törekedtünk mi is mindig nekik testvéri szeretetet és barátságot nyújtani. Sohasem felejttem el, a Szlovákiai Magyar Kultur Együletben (rövidítve SZMKE; ma Széchenyi Magyar Kultur Egyület) református és evangélikus lelkészekkel végzett közös magyar népművelési munkát.

Ezért, mikor a felvidéki résszel Kassa magyar hazánkhoz visszakerült, első utaim egyike tudatosan Debrecen volt. Itt, Debrecenben hallottam Makkai Sándortól, hogy a román uralom alatt Erdély különféle hitvallású magyarjai testvéri magyar összetartása Erdély történelmének legszebb lapjaihoz tartozik.

Ilyen lapokhoz szerény erőmhöz képest néhány betűt szintén hozzáírni: magyar katolikus papi életem legszebb feladatai közé számítottam.

Ezért különös öröm és megtiszteltetés számomra, hogy meghívót kaptam a debreceni nyári egyetemen előadni. Előadásomat így lelkülettel készítettem. Ilyenben adom elő.

I.

Alapvetés

Ezen előadás tárgya: „A katolikus Egyház és a hazai nemzetiségek.”

Mint a hit- és erkölestudományok művelője, világos, hogy elsősorban ezen tudományágak szemszögéből nézve mutatom be előadandó tárgyamat.

Mielőtt tárgyamról, magyar vonatkozásban beszélhetnék, mint keretet, alapot és előzményt röviden ismertetnem kell:

1. A katolikus Egyház tanítását nyelvi és nemzetiségi tekintetben. Ez az *elvi* megalapozás.

2. Utána röptében bemutatom, hogy ezen elvek a katolikus Egyház multjában a századok folyamán hogyan érvényesültek.

3. Majd rátérek arra, hogy ezen elvek hogyan törekedtek érvényesülni az első világháború és a páriszkörnyéki békeszerződések nyomán; különösen a római Szentszék és egyes államok között kötött konkordátumokban és egyéb szerződésekben.

1. Ami a *katolikus Egyház tanítását nemzeti és nyelvi téren* illeti, annak alapját a Szentírásban, főként az újszövetségi Szentírásban találom meg. Ezt aztán egyházi írók, a hit- és erkölestan művelői idővel, a változó és fejlődő korok szükségleteihez képest kifejtették.

Előadásom keretét meghaladná a katolikus hittudások ebbeli tanainak összehasonlítása református, evangélikus, vagy más, a reformáció eszmeköréhez tartozó, vagy pedig a Rómával nem egyesült keleti keresztény egyházi írók tanaival.

Azonban az a véleményem, hogy kevés kérdésben olyan megegyező a különféle krisztushívő hitvallások álláspontja, mint épen a nemzeti és nyelvi kérdésekben. Ezért szerény véleményem szerint ép a nemzeti és nyelvi kérdés egyike azoknak,

amelyeknél a testvéri együttműködés nagyon is közelfekvő.

A *szóhasználat* tisztázására megjegyzem, hogy a „keresztény”, vagy „kereszténység” szót általában gyűjtőfogalom gyanánt használom, ahová minden krisztushívőt odaszámítok, akár katolikus, akár protestáns (reformációs), akár önálló keleti keresztény hitvalláshoz és egyházi kerethez tartozik.

A krisztusi tannak egyik legnagyobb vívmánya az *emberi testvériség* gondolata. Ez testvéri szeretettel, megbecsüléssel és jogtisztelettel viseltetik minden ember iránt: tekintet nélkül annak életkorára és nemére, akár gyermek, akár felnőtt, akár férfi, akár nő; tekintet nélkül annak társadalomgazdasági helyzetére: akár szegény, akár gazdag, akár szerény állású, akár előkelő; tekintet nélkül annak nemzeti, nyelvi, faji hovatartozására, vagy más megkülönböztető ismervére.

Ennek köszönhető a gyermek, a nő és a kisember megbecsülése mint társadalmi újítás és vívmány a pogánysággal szemben. Ennek a nemzetek közötti megbecsülés, jogrend és együttműködés elve.

Mélyebb hittani gyökere ezen emberi testvériség gondolatának az a tan, hogy minden ember Isten teremtménye, hogy minden ember Isten képére és hasonlatosságára van alkotva, hogy minden emberért folyt Krisztus vére, hogy Krisztusban mindnyájan testvérek vagyunk és hogy minden ember hivatott a krisztusi evangélium befogadása által Isten gyermekévé lenni és a földön is ehhez méltóan élni.¹ Ennek kísérője a földi élet helyes elrendezése és az ebből fakadó földi jólét is.²

Van a katolikus hittudományok egy tantétele, amely így hangzik: „*Gratia non destruit naturam, sed supponit et perficit.*” Magyarul: az isteni segítség (kegyelem) az emberi természetet nem semmisíti meg, hanem mikor az emberi lelket vezet, az embernek minden egyéni és csoportbeli természetes adottságával szeretetteljesen számol.

Ezeket az adottságokat, amelyek végeredményben a teremtő Isten adományai, feltételezi, azokba mintegy belekapcsolódik, azokat a bűn-okozta fogyatkozásoktól megtisztítja, megújítja, azokat az emberi lélek csodálatos vezetésében felhasználja, tökéletesíti és felmagasztalja.

Áll ez a *nemzeti, nyelvi, faji adottságokra* is. Ezeknek az isteni látószögből nézve az a rendeltetésük, hogy egyoldalúságaiktól, fogyatkozásaiktól megtisztítva kellően gondozva és fejlesztve az egyetemes emberiség virágoskertjében egy-egy külön, sajátlagos illatú és színű virágként ékeskedjenek. A magyar tüzes, hősies lendületnek, a német szívósságnak, a latin fajok világosan meglátó képességének, a szláv lélek érzelmi gazdagságának, stb., stb., — ha hiszünk Isten tervszerűségében és gondviselésében, minden bizonnyal sajátlagos feladata van Istennek az emberiségre vonatkozó terveiben.

A mai kor *faji és faj-életlani* kutatásai ennek megvilágításához sokban gazdagítólag hozzájárulhatnak. Elismerjük azt is, hogy, hasonlóképp, mint vannak értékesebb és kevésbé értékes egyének, úgy lehetnek értékesebb és kevésbé értékes fajok és nemzetek is. Eszerint súlyuk és szerepük sem lesz egyforma az emberiség egészében. Azonban valljuk a fejlődésképességet a nemzetekre: minden nemzetre nézve is és ahogyan elutasítjuk a különben szellemóriás Aristoteles azon téves tételét, hogy van-

¹ „Mindazoknak pedig, kik befogadják, hatalmat ada, hogy Isten gyermekeivé legyenek, azoknak, kik hisznek az ő nevében.” (János 1:12.)

² „Keressétek azért először az Isten országát és az ő igazságát és ezek mind hozzáadottnak nektek.” (Máté 6:33.)

nak született rabszolgák, úgy tagadjuk azt is, hogy vannak népek, amelyek arra rendelvél, hogy más népek szolgálai legyenek. Az emberi természet alapjogait minden ember, minden nemzet számára valljuk.

Amit az embernek a Teremtő Isten adott, ami az emberben — akár egyénről, akár emberi csoportról, közösségről van szó — kifejlődött, azzal az embernek mint adottsággal számolnia kell; azzal az embernek joga és kötelessége is számolni. Mert hiszen ezen adottságokkal, ezen adottságok felhasználásával hivatott az ember az isteni Gondviseléstől vezetett életét leélni, munkáját végezni. Ha tehát nemzeti értékeit feladja, az Istentől redibízt értékeket, talentumokat hanyagolja el, mellőzi.

Ahogy az embernek joga van táplálkozásra, ruhára, hajlékra, ahogy az embernek joga van teste-lelke kellő kifejlesztésére, ahogy joga van családi életre, ahogy az embernek joga van emberhez méltó anyagi és szellemi jóléthez: hasonlóképpen van joga az embernek anyanyelve használatához, nemzeti hagyományaihoz, sajátlagos nemzeti értékeihez és nemzettestvéreivel, más szóval a vele egy nemzetbeliekkel való bizonyos életkapcsolathoz.

Klasszikus világossággal fejti ki dr. Serédi Jusztinián bíboros, Magyarország hercegprímása az emberek és nemzetek méltóság és alapérték szerinti egyformaságát és ugyanakkor elismer bizonyos értékkülönbségeket is ember és ember, nemzet és nemzet között 1942. március 12-én, a Szent István Társulat 87. közgyűlésén mondott beszédében.

Nyelvi-nemzeti tekintetben az egyházi élet elvi és történelmi oldalának kiváló ismerője, *Gretrup* Tivadar, akire még ráférünk, három pontot állapít meg: A) a katolikus Egyház szemében minden nemzet egyenjogú; B) az egyházi életben tiszteltetben kell tartani minden nemzetben azt, ami nincs ellentétben a hittel és keresztény erkölccsel; C) egyházi szempontból az elnemzetlenség nem jogosult.⁴

Ennek részleteit, módzatait tételes állami intézkedések vagy esetleg nemzetközi megállapodások hivatottak kifejteni és megállapítani: korok és körülmények szerint változatos módon. Azonban ennek alapelvei elvitázhatatlan jogai az embernek. Ha az állami rendelkezések, vagy azok végrehajtása ellenkezik a krisztusi alaptannal, az minden esetleges látszatsiker után megbosszulja magát. Kárára lesz végeredményben az illető nemzetnek is, amely a krisztusi tanról e tekintetben megfeledezett.

Ít jegyzem meg azt is, hogy, ha valljuk a szellem és a lélek irányító szerepét, akkor egészen világos előttünk, hogy a nemzeti hovatartozásnak a faji leszármazás, bár fontos, azonban mégsem egyedüli tényezője és ismertetője. Nagy, sőt döntő szerepe lehet itt az egyén lelkiségének, lelkületének, szíve-lelke szándékának is.

A krisztusi hit- és erkölestannak, ahogy én azt látom, egy nagyon fontos kelléke az *erkölcsi nagyvonalúság és összefoglaló erő*, más szóval különféle értékeknek egymással első pillantásra sokszor nehezen összeegyeztethető értékeknek is, egybekapcsolása, egy magasabb egységbe való foglalása. Ahogy a keresztény jellemképzésben például megfontoltságot és gyors tettekkészséget, erélyt és gyengédséget, komolyságot és derűséget, önérzetet és alázatosságot, stb., stb. magasabb egységbe kell foglalni és okos változatosságban kitermelni és érvényesíteni: úgy egyrészt az általános emberszeretetet és általános emberi megbecsülést és jogtiszteletet, másrészt más nemzetek és más nemzetbeliek iránti szeretetet, megbecsülést és jogtiszteletet is magasabb egységbe kell foglalni a saját fajtám, a saját nemzetem törhetetlen, hűséges és áldozatkész szeretetével.

Aquinói Szent Tamás tanítása szerint az igazságosság éré-

⁴ (*Gretrup* „Religion und Muttersprache“, Münster i. 1/2., Aschendorff, 1932. 283—5. 11.)

nyének, amely a mások iránti kötelességeinket mutatja be, van egy sajátos része, a „*pietas*“⁵ erénye. Ez a saját családtagjaink és a saját nemzetbelieink, honfitársaink iránti különleges kötelességteljesítésben áll. Koronája pedig az igazságosság erényének földi vonatkozásban az aquinói Mester szerint az úgynevezett „*Justitia legalis*“⁶, azaz az a lelki beállítottság, amely minden gondolatban, szóban és cselekedetben a közjót, a közösségnek a javát tartja szem előtt. (Világos, hogy a hívő ebben is Isten Lelkének munkáját látja.) Ez a közösség pedig rendszerint nem egyéb, mint a saját nemzetem, saját hazám.

A keresztény eszmétől idegen, több-kevesebb joggal pogánynak mondott felfogás az önzés gondolata: akár egyéni, akár csoportönzés alakjában. Ez nem más, mint az én (egyéni, vagy csoport-én) érdekeinek kíméletlen érvényesülése és mások jogának tudatos, tervszerű mellőzése, lábbaltiprása.

Ez a felfogás átmenetileg — hangsúlyozom, hogy csakis átmenetileg — földi előnyökhöz vezethet ugyan. Végeredményben azonban mindenkinek mindenki elleni harcához és ezzel mindenkinek végelgyengüléséhez, végpusztulásához vezet.

Az emberi egyoldalúság és fogyatékoság következtében a krisztusi gondolat elfogadása mellett is lehet ember és ember, emberi közösség és emberi közösség közt ellentét és harc. Amíg azonban a kölcsönös szeretetet és jogtiszteletet legalábbis elvben valljuk: van módja idővel a kölcsönös megértésnek és kibékülésnek. Ha azonban a krisztusi kölcsönös szeretetet és jogtiszteletet elvben is megtagadjuk: csak a végpusztulás fog véget vetni a mindenki harcának mindenki ellen.

Ha két mondatban akarom lefektetni a kereszténység tanítását nemzeti és nyelvi tekintetben, azt a következő szentírási mondatokkal teszem: „*amit nem akarsz, hogy más neked cselekedjék, vigyázz, hogy azt másnak soha ne cselekedjed*“⁷, és „*amiket akartok, hogy cselekedjenek nektek az emberek, ti is cselekedjétek nekik*“⁸.

Külön is hangsúlyozni kívánom itt, hogy a katolikus erkölestannak, de véleményem szerint mindennemű keresztény erkölestannak egyik sarkalatos tétele, hogy a *krisztusi élet törvényei* hasonlóképpen ahogy kötelezők magánemberek magánéletében és másokkal való magánérintkezésben: úgy kötelezők a közéletben, nemzetek és népcsoportok egymáshoz való viszonyában is.

Félreértés elkerülésére még egyszer külön is nyomatékkal leszögezem, hogy a krisztusi tan főparancsa ugyan a szeretet. Ez azonban *korántsem jelent gyengeséget*, lelki puhaságot vagy puhányságot. Korántsem jelent gyenge engedékenységet ott, ahol erélyes önvédelemről, főleg nemzetem életjogainak erőteljes védelméről van szó. Ilyenkor az erő, a bátorság és kellő harciaság erénye az, amit a helyesen felfogott krisztusi tan megkövetel.⁹

2. Ezen talán kissé hosszúra nyult, de eszmebeli alapvetés szempontjából nélkülözhetetlen elvi megállapítások után vessünk rövid pillantást arra, hogyan iparkodott a katolikus gondolat, a Katolikus Egyház ezen elvek megvalósítására a múltban.

A Katolikus Egyház hatását a társadalmi és nemzeti életre főként a középkorban figyelhetjük meg.

A keresztény ókor végén európai vonatkozásban a hanyatló Római Birodalom viszonylagos egységét a *népáందorlási* őserős barbár népek sokfélesége váltotta fel. A Rómából küldött hitterítők a régi római művelődés maradványaival felszerelve indultak el és a legkülönfélébb nyelvű, nemzetiségű, erkölcsű és

⁵ „*Summa Theologica*“ II, II, Qu. 101.

⁶ „*Summa Theologica*“ II, II, Qu. 58. Art. 5, 6, stb.

⁷ (Tóbiás 4, 16.)

⁸ (Máté 7, 12., v. 5.: Lukács 6, 31.)

⁹ (Lásd például aquinói Szent Tamás tanítását a bátorság („*Summa Theol.*“ II, II, Qu. 123. s. köv.) és a helyes megtorlás (u. o. Qu. 108.) erényéről.)

szokású népekhez jutottak. Hittudományi és tudományos nyelv gyanánt általában megtartották a *latint*. Ez ma, a nemzeti öncélúság, nemzeti művelődés, nemzeti nyelv korszakában első pillantásra csodálkozást válthat ki. Alaposabban szemlélve azonban szükségszerű és gondviselészerű volt! Enélkül a sokféle barbár népből más-más kezdetleges nyelvvel sohasem lett volna világegyetemet vezető európai művelődési közösség.

Azonban a római-latin szellemi egység minden jelentősége mellett a krisztusi tan terjedésében és terjesztésében nagy a szerepe az anyanyelvnek, a nemzeti hovátartozás ezen fontos tényezőjének.

Ezért olvassuk már az „Apostolok Cselekedetei” című újszövetségi könyv 2. fejezetében (1. s. köv.), hogy, midőn első pünkösd ünnepén a Szentlélek alá szállt az apostolokra, ezek a legkülönfélébb, akkor Jeruzsálemben összesereglett népek más-más nyelvén beszéltek.

Világos, hogy a kereszténység terjesztésében Rómának az illető népek nyelvébe kellett bekapcsolódnia.

Erre nézve Grentrup: „Religion und Muttersprache” c. már idézett kitűnő munkájában számos adatot hoz fel.

Midőn I. Nagy Szent Gergely pápa 596-ban Ágoston szerzetest 39 társával Angliába küldte, meghagyta nekik, hogy az angolszászok szokásaira megértő szeretettel legyenek tekintettel. Minthogy pedig az ottani nyelvet nem ismerték, tolmácsokat vittek magukkal, hogy megértessék magukat.⁹

Az fr-skót származású bencésrendi Szent Gallus hírhirdető († 625, vagy 645), a később róla elnevezett svájci sanktgalleni híres apátság alapítója, kitűnően megtanulta az alemann nyelvet (a mai „scwyzer-dütsch” nyelvjárás őst), hogy azon táj népével magát jól megértthesse.¹⁰

Szent Tiszteletreméltó Béda bencés szerzetes († 735) angliai egyháztörténetében azt írja, hogy Britanniában a keresztény igazság hirdetésére és megvallására öt nyelv szolgál: az angolszászok, britek, skótok, piktek és latinok nyelve.¹¹

Alkuin bencés szerzetes 793-ban angolszász hazája egy bencés kolostorának írt levelében kéri, hogy Szent Benedek szakályzatát gyakran magyarázzák meg a szerzeteseknek anyanyelven.¹²

A IV. egyetemes lateráni zsinat 1215-ben 9. határozatában előírja, hogy oly helyeken, ahol egy hitvallású, de különféle nyelvű és szertartású hívők élnek, olyan lelkészeket alkalmazzanak, akik az istentiszteletet az illető szertartáson tudják végezni és az illető nyelveken képesek lelkipásztori működést kifejteni.¹³

A kúnok megtérítésére és a megtért kúnok vallási gondozására a pápa 1227-ben, vagy 1228-ban külön püspökséget alapított és azt a magyar domokosrendiek vezetésére bízta. Ez a mai modvai jászvásári (jassyi) püspökség elődje. Magyar szerzetesek vezetése alatt állott a XVI. század általános, országos kolostorpusztulásáig. Ott elég nagy számban éltek görög szertartású, Rómától egyháziilag különvált „valachok” is. Hogy ezek Rómának könnyebben megnyerhetők legyenek és ne szoruljanak Rómától különvált püspökeikre, a pápa 1234-ben elrendeli, hogy egy nekik megfelelő katolikus segédpüspököt kapjanak, aki a magyar domokosrendi kún püspöknek mint helynök alá legyen rendelve.¹⁴

Modenai Vilmos püspök, aki mint pápai követ 1224-ben és 1243-ban járt Poroszországban, e célból külön megtanulta a porosz nyelvet.¹⁵

⁹ Grentrup: i. m. 179—180. ll.

¹⁰ Grentrup: i. m. 186. l.

¹¹ Grentrup: i. m. 181. l.

¹² Grentrup: i. m. 183. l.

¹³ Grentrup: i. m. 301. l.

¹⁴ Lásd: „Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241—1242” c. Zürichben, 1913-ban megjelent munkámat, 79-84. és 188-189. ll.

¹⁵ Grentrup: i. m. 231. l.

A domokosrendnek, amely az akkori egész keresztény világban, de már Ázsia egyes vidékein is birt zárdákkal, 1254-ben Budán tartott nagykaptalanja (egyetemes gyűlése) egyetemesen, az egész akkori világban létező kolostorai számára többek közt elrendeli, hogy a szerzetes testvérek, azon napokon, amikor a szentföldözashoz járulnak, a nép nyelvén nyerjenek vallásos oktatást.¹⁶

Bautzenből 1293-ból tudunk egy megállapodásról, amely szerint a Mária-plébániatemplom plébánosának kell birnia német és vend-szláv nyelvet; ha utóbbit nem birná, vend segédlelkész adandó melléje. Hasonlóértelmű határozatot hoz 1504-ben a meissenzi zsinat.¹⁷

Az ermlandi káptalan által 1355-ben megválasztott Stryprok János püspökről szóló, igaz, száz évvel később írásbafoglalt történet, leír egy párbeszédet, amelyben a pápa kifogásolja, ha a néphez a hírhirdetők csak tolmács útján tudnak szólni. Ezért megkívánja, hogy legyenek papok az illető népből.¹⁸

Adott esetből kifolyóan V. Márton pápa 1426-ban „Regimini universitatis” kezdetű az ermlandi egyházmegyére vonatkozó bullájában kijelentette, hogy érvénytelen és semmis lelkészi állások adományozása olyan papoknak, akik az illető nyelveket nem ismerik.¹⁹ Ugyanez van egyébként lefektetve a pápai iroda szabályzatai 20. pontjában XXII. János pápa (1316—34).²⁰

Nem találunk európai nyelvet, amelynek első, középkori nyelvelméke ne népi hitoktató, vagy hitbuzgalmi célt szolgált volna. Minden népnél, ahová Róma papjai eljutottak, annak nyelvi-nemzeti művelődésének is hatalmas, legtöbbször kezdeményező segítséget nyújtottak.

A nemzeti jogok tudományos vizsgálatára és gyakorlati megvalósítására hő alkalmat adott és hatalmas távlatot nyitott Amerika felfedezése. Amit például a domokosrendi Victoria Ferenc a XVI. században az őslakóknak, bennszülötteknek jogairól, a szülők jogairól gyermekeik nevelésére, stb. írt, az úttörő e tekintetben.²¹ Amit rendtársai, főleg Las Casas, továbbá a jezsuiták tettek gyakorlatban Dél- és Közép-Amerika őslakói érdekében, főleg ennek köszönhető e népek fennmaradása és a keresztény művelődési körbe való fokozatos bevonása lelkiismeretlen kalandor gyarmatosítók súlyos visszaélései ellenére is.

Midőn ezt megállapítom, készsággel elismerem azt is, hogy a reformáció vezetői és előharcosai, akiknek fellépése ép a könyvnyomtatás kezdő fejlődése idejére esik, az addiginál nagyobbértékű szentírásfordításokkal és hitvitázó irataikkal (melyeket persze rövidesen katolikus íratok is szép számban követtek népi nyelven): a nemzeti nyelv fejlesztésének nagy szolgálatot tettek.

Világos, hogy a katolikus egyháznak a reformáció óta is számos rendelkezését ismerjük, amelyek a nép nyelvének a lelkipásztori működésben való használatát előírják és nyelvi és nemzeti jogokat védelmükbe vesznek. Így a trienti zsinat előírja, hogy a püspökök és papok a hit tanításait és szertartásait a népnek, annak nyelvén rendszeresen elmagyarázzák és a lelkészek vasár- és ünnepnapokon az evangéliumot a nép nyelvén hirdes-

¹⁶ „Acta Capitulum Generalium Ordinis Praedicatorum.” Vol. I. („Monumenta Ord. Fratr. Praedicatorum Historica.” Tom. III.), Romae-Stuttgartiae, 1898. 70. l.

¹⁷ Grentrup: i. m. 216. l.

¹⁸ Grentrup: i. m. 235—237. ll.

¹⁹ Grentrup: i. m. 286. l.

²⁰ Grentrup: i. m. 286—287. l.

²¹ Lásd „Doctrina Juris Internationalis iuxta Franciscum de Victoria. Ord. Praed.” c. Rómában 1925-ben a „Xenia Thomistica” c. gyűjteményes mű III. kötetében és különnyomatban is megjelent latinnyelvű dolgozatomat és annak „The Doctrine of International Law According to Francis de Victoria, O. P.” című, a washingtoni „The Catholic Historical Review” 1926. évi júliusi számában megjelent angol fordítását.

sék. (Sessio XXII. cap. 8. és Sessio XXIV. de ref. cap. 7.)²²
VIII. Orbán pápa 1628-ban a gnezeni érseket nyomatékkal felhívja a katolikus ukránoknak mások túlkapásai ellen való hatóságos megvédésére. Hasonlóan járt el XIV. Benedek pápa. (1740—58.)²³

3. Ezek után a multról térjünk át a jelenre.

Az egyházi rendelkezések anyaga itt oly bőséges, hogy szinte zavarba hoz, mit is válasszunk ki és mutassunk be.

Főleg az első világháború óta a pápáknak különös gondja, hogy a tengerentúli, hírhirdetős országban is bennszülött papság és bennszülött püspökök legyenek.

Azonban korántsem csak a tengerentúltra, hanem minden népre és nemzetre vonatkozik XV. Benedek pápának 1921. okt. 15-én Keletindia pápai kiküldöttjéhez intézett levele, amelyben ezeket írja: „Valóban mindnyájan azt kívánják, hogy *vallási ügyekben is azok vezessék őket, akik ugyanahhoz a nemzethez tartoznak*... Ezen kívánság előtt az Egyház sohasem zárkózott el.”²⁴

A legérdekesebb talán az, hogy mennyiben sikerült a katolikus egyháznak a nyelvi nemzeti és részben nemzetiségi, azaz kisebbségi jogokat az első világháború után különféle államokkal kötött *konkordátumokban* és egyéb megegyezésekben biztosítani.

Igy az 1927-ben Litvániával kötött konkordátum 21. cikkelye ezeket mondja: „Az ordináriusok (püspökök) gondoskodjanak arról, hogy az összes hívők saját anyanyelvükön részesüljenek lelkigondozásban, az Egyház szabályai szerint.”²⁵

Az 1927-ben kötött és 1929-ben elfogadott a római Szent-szék és Románia közötti egyezmény 2. cikkelye Nagybánya székhellyel a máramarosi részek számára új görög-katolikus román püspökséget létesít; ennek egyházkormányzata alá rendeli az ottlakó görög-katolikus ruszinokat is, azonban azzal a kikötéssel, hogy ezeknek külön egyházi vezetőségük legyen, még pedig külön görög-katolikus ruszin püspöki helytartó, amint azt az 1930. június 5-én kelt „Sollemini Conventione” kezdetű pápai rendelkezés megállapítja. Ugyane cikkely és rendelkezés az akkori Románia területén élő örmény szertartású katolikusoknak külön egyházfőt rendel Szamosujvár székhellyel. 20. cikkelyének 1. §-a kimondja, hogy a katolikus tanulók hitoktatása minden iskolában az illető tanulók anyanyelvén történik.

Az 1929-ben Olaszországgal kötött konkordátum 2. cikkelye kimondja, hogy a püspöki körlevelek nyelve a latin, vagy az olasz; azonban az egyházi hatóság ehhez csatolhatja annak szövegét másnyelvű fordításban is.

A portugál államfő még a nagy indiai gyarmatosítás idejéből bizonyos főkegyúri jogokat gyakorolt olyan területek katolikus egyháza felett, melyek azóta angol uralom alá kerültek. Ebből sok nehézség származott. A római Szent-szék egyrészt méltányolni óhajtott Portugália történeti érdemeit és addigi jogait, másrészt számolni kívánt a tényleges állampolitikai helyzet következményeivel. Ezért a Vatikán — miután erre nézve az Indiában a felségjogokat gyakorló angol kormánnyal is megegyezett — a Portugáliával 1928-ban kötött egyezmény 3. cikkelyében kimondja, hogy a bombayi érseknek felváltva angol és portugál állampolgárnak kell lennie. Ezen intézkedést az 1940-ben kötött portugál konkordátum is fenntartja.²⁶

²² Grentup i. m. 304. l.

²³ Grentup i. m. 285—286. ll.

²⁴ Grentup i. m. 294. l.

²⁵ Ezt és a következő, pápai egyezményekre, konkordátumokra vonatkozó idézeteket, vagy hivatkozásokat, ha más forrást nem jelölök meg, a következő gyűjteményes munkából vettem: Restrepo Restrepo S. J.: „Concordats conclus durant le pontificat de Sa Sainteté le Pape Pie XI.” Roma, Pontificia Università Gregoriana, 1934.

²⁶ Lásd: „L'Osservatore Romano” 1940. jún. 3—4. számát.

Legérdekesebb kisebbségvédelmi tekintetben a Római Szent-széknek a Német Birodalommal 1933-ban kötött konkordátumának 29. szakasza. Ez kimondja a *nemzeti kisebbséghez tartozó katolikusok nyelvi jogainak kölcsönösségét*. A Német Birodalom a maga részéről biztosítja a területén lakó, nemzeti kisebbségekhez tartozó katolikusok nyelvi jogait a templomban, hitoktatásban és a katolikus egyesületi életben. A Szent-szék ennek fejében ígéri, hogy ugyanezt törekszik kieszközölni más államok keretében élő német kisebbségek részére. Egyben elvben is leszögezi a kisebbségek jogát anyanyelvük használatához a lelki-gondozásban, hitoktatásban és katolikus egyesületi életben.

Álljon itt végül az, amit XII. Pius pápa 1941. karácsonyán a kis nemzetekről és nemzeti kisebbségekről mond: „Az erkölcsi elvekre épített új rendben nincs helye a szabadság, vagy más nemzetek nemzeti integritása és biztonsága megsértésének, bármekkora legyen is a területi kiterjedésük vagy a védelmi képességük. Ha kikerülhetetlen, hogy a nagy államok nagyobb lehetőségeik és nagyobb hatalmuk alapján állapítsák meg az újat a gazdasági csoportok felállítására maguk között s a kisebb és gyengébb nemzetek között — nem kevésbé elvitathatatlan ezeknek a kisebb népeknek joga politikai szabadságukhoz, semlegeségük sértetlen fenntartásához az államok közötti konfliktusokban, a természetjog és a nemzetközi jog szerint, mert csak ilyen módon érhetik el a közjót és saját népük anyagi és lelki jólétét.” „Az erkölcsi elvekre épített új rendben nincs helye a nemzeti kisebbségek elnyomásának; sem kulturális és nyelvi sajátosságaik nyílt, vagy csalárd elnyomásának, sem gazdasági tehetségük megakadályozásának és megszorításának, sem pedig természetes szaporodásuk korlátozásának vagy megszüntetésének. Minél következetesebben tiszteli egy állam megfelelő szerve a kisebbségek jogait, annál biztosabban és hatásosabban megkövetelheti annak tagjaitól a többi polgárokéval közös polgári köteleességek teljesítését.”²⁷

Hogy az emberi szűkkeblűség, korlátoltság, elfogultság és rosszindulat következtében még olyanoknál is, akik ezeket az elveket elméletben elfogadják, mennyire mögötte maradhat, sőt vele szembehelyezkedhetik a gyakorlat: ez minden igaz és szép eszme sorsa az emberi gyarlóságok közepette.

II. Hazai vonatkozások.

Az eddig kifejtettek az a közel kettőezeréves elméleti és gyakorlati, tapasztalati keret, amelyben a Katolikus Egyház és a hazai nemzetiségek viszonya vizsgálható; természetesen a sajátlagos magyarországi adottságokat és nézőpontokat is kellően szem előtt tartva.

A „Katolikus Egyház és a hazai nemzetiségek” c. tárgykört a közelmúltban és jelenben négy időszakra oszthatjuk:

1. a Trianon előtti Nagy-Magyarországot és ennek nemzeti-ségeit, azaz nem-magyar nemzetiségű kisebbségeit;
2. jelentheti továbbá a Trianon utáni kis Magyarországot és annak csekélyszámú nemzetiségét;
3. jelentheti a Trianonnal a Magyar Állam testéről lecsatolt, kisebbségi helyzetbe került magyarokat;
4. jelentheti végül a mai megnagyobbodott Magyarországot és annak mai nemzetiségeit, azaz nem-magyarajkú kisebbségeit.

Mindegyik esetben az adottságok, a felvetődő kérdések és feladatok érdekelnek. Azokra óhajtok rámutatni.

Még előrebocsátom azt is, hogy a római katolikus egyháznak Magyarországon a múltban is, a jelenben is háromféle szer-tartása van:

²⁷ Lásd „XII. Pius pápa a kis nemzetekről és nemzeti kisebbségekről” c. a „Láthatár” 1942. évi februári számában megjelent cikkemet.

A) a latin szertartás, amelyet sokszor egyszerűen római katolikusnak szokás mondani. Ez a katolikus egyháznak magyarországi és világvonatközásban egyaránt túlnyomó része. 1910-ben Magyarországnak Horvát-Szlavonországgal együtt összes lakossága kerek 20.000.000. Ebből róm. kat. 10.850.000, tehát 52.1%.

B) a görög, vagy bizánci szertartású katolikusok, rövidebben görög-katolikusok, vagy görög egyesültek: 1910-ben 2.025.508; azaz 9.7%.

Ezeknek Magyarország területén hivatalos szertartási nyelvek:

a) az ószláv a kárpátaljai ruszinoknál és a néhány bácskai horvát-szerb egyházközségekben körülbelül 470.000 lélek;

b) román a románajkúknál 1.300.000;

c) végül a magyar nemzetiségű görögkatolikusoknál körülbelül 180.000—200.000 lélek, a szertartás magyar nyelven folyik.

C) Harmadik szertartási ága a katolikusoknak hazánkban az örmény. Ez utóbbi nagyon csekély számú egyházközséggel és hívővel rendelkezik. Hívői úgyszólván teljes számban beolvadtak már nemzetiségileg a magyarságba.

1. A Trianon előtti Nagy-Magyarország nemzetiségi helyzete inkább csak visszatekintő, előzményt, fejlődést kutató szempontból érdekel ezen előadásunkban.

A) A latin szertartású katolikusokhoz a Trianon előtti Magyarországon nemzetiségiek közül nagyobb számban tartoztak: szlovákok. Az 1910. évi statisztika szerint: 1.967.000 lélek; közel háromnegyedrészüik katolikus. A régi Magyarország északnyugati és északi részén és kisebb szigeteken az ország más részében.

A Trianon előtti utolsó években iskoláik úgyszólván kivétel nélkül már magyar tannyelvűek voltak. A templomban és részben a hitoktatásban használták a szlovák nyelvet. Papságuk és iskolázottabb tömegekben határozott magyarosodó folyamat volt észlelhető. Kimondott szlovák nemzeti öntudattal értelmiségűeknek csak aránylag csekély hányada birt.

A vendékre és horvátokra a Dunántúl délnyugati és nyugati peremén és a bunyevácokra a Bácskában a Trianon előtti korokban nagyjában ugyanaz áll, mint a szlovákokra.

Mindenütt egyrészt erős magyarosodó folyamat és a külön nemzeti öntudat háttérbe szorulása; másrészt kisszámú részükre erős nemzetesítő, nemzetöntudatosító, sőt részben elszakadni akaró hatás külföldről, azonos, vagy rokon szomszéd népek részéről, vagy amerikai véreiktől, akik ott, távol idegenben, a magyar állam keretein kívül, ha még meg nem magyarosodtak, vagy már el nem angolosodtak, természetes, hogy saját, külön nyelvük és nemzetiségük alapján szervezkedtek egyházi, iskolai, egyesületi, társadalmi és sokszor gazdasági téren is.

Csendes, békés, a német hagyományokat és nyelvet emellett megbecsülő a magyarságba való beolvadási folyamat volt általában a háború előtti hazai, 1910-ben kerek 2.000.000-nyi német-ségnél tapasztalható akár dunántúli vagy délvidéki, vagy más részeken lakókról volt szó. Kivételet tulajdonképp csak az erdélyi németiség képezett erősen kiépített iskolarendszerével, gazdasági és társadalmi külön-szervezettségével. Ez azonban kevés kivétellel evangélikus vallású volt. Tehát katolikus vonatkozásban nem tartozik tárgyalásunk keretébe.

Ami a Trianon előtti Magyarország katolikusainak görög szertartású részét illeti,

A) többszázéves tömegben élt Kárpátalján Rákóczi korából „gens fidelissima Ruthenorum”-nak nevezett ruszin, néha kárpát-orosznak, ruténnek, illetőleg ukránnak nevezett nép. 1910: 472.000. Ez teljességében görög szertartású katolikus volt. Nős és családos papsága úgyszólván kivétel nélkül a magyar művelődés szellemében nevelkedett és élt. Maga az egyszerű, szegényes hegylakó nép távol állott minden nemzetpolitikai agitációtól. Még a világháború előtt voltak kísérletek a Rómától való

elszakításukra. E mögött bizonyára oroszországi politikai törekvések rejlettek. Akkor aig volt hatásuk.

B) Öntudatos nemzeti életet élt egyházi, iskolai, közművelődési és gazdasági téren az Erdélyben és általában hazánk keletén és délkeletén élő románság (1910-ben: 2.919.000 lélek) akár Rómával egyesült, görögkatolikus, akár Rómától különvált, görög-keleti egyházi keretben élt; azonban némi különbséggel, amennyiben a görög-katolikus román papságnak mégis több kapcsolata volt a latin-nyugati magyar szellemiséggel. Azonban a magyarországi románság nem elégedett meg azon művelődési és gazdasági lehetőségekkel, amelyeket a magyar állam keretében megszerezhetett. Állampolitikailag is túl nézett a batáron Bukarest felé és eszménye Romania Mare, Nagy-Románia volt. Érett gyümölcse lett ebből a világháború befejeztével. Ha a magyarság, mondjuk a 70-es, 80-as évektől kezdve, ugyanazt a tervszerű gazdasági és népi erősítő politikát folytatta volna, mint a románság, oly aránytalanság népi megerősödési tekintetében hazánk keleti részén nem fejlődhetett volna ki.

C) Nagyon is elhanyagolt érték volt a múltban, sőt talán még ma is az: a görög-katolikus magyarság. 1920: közel 160.000 lélek. Ennek okos, tervszerű, nagyvonalú istápolása a magyarságnak nagy erősítését jelentette volna a múltban, jelentené ma is. Ehelyett még a magyarok között is akad, aki hitelt adott azon irányzatok tévtannak, hogy aki görög-katolikus, az származására nézve nem is lehet magyar; holott a történelemből mindinkább az látszik kiviláglani, hogy a magyar kereszténység kezdetén korábban voltak görög, mint latin szertartású keresztény magyarok.²⁸

Hogy úgy mondjam, versenyfutás fejlődött a megmagyarosodó és a magyar állam testéből kikivánckozó irány között. A versenyfutás Trianonnál és Trianonnal Nagy-Magyarország felदारabolásával végződött.

Trianon okait kutatni messze túlmege ezen előadás keretén. A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban azonban némileg mégis csak kell oknyomozást végeznünk.

Nem kutatom, vajjon a magyar állam testéről lekapcsolt nem-magyarajkú tömegek mekkora hányada távozott lakóterületével együtt valódi készséggel Szent István birodalmából. Nem kutatom azt sem, ezek közül utólag hányan és mily okok és körülmények közt kívánczoltak vissza Magyarországhoz.

Azonban, úgy vélem, megállapítható, hogy a nem-magyarajkú tömegek egy része a világháború végén lelkesedéssel csatlakozott az azonos, vagy rokon nemzetiségű újonnan keletkezett, vagy kibővült államalakulatokhoz.

Hogy mindebben az elvesztett világháború és annak sokféle, nem utoljára gazdasági következménye, a magyarországi szovjeturalom, külföldi nyomás, évtizedek óta folytatott kül- és belföldi agitáció, egyesek egyéni törekvései és becsvágya, stb., stb., mennyiben szerepelt mint ok: megint túllépné vizsgálódásunk keretét. Ugyszintén annak a vizsgálata is túllépné értekezésünk keretét, vajjon mit és mennyit lehet ilyen szembefordulási és elszakadó anagatartásnak Magyarország és a magyar nemzet iránti hálálanság rovására írni, főként olyan népcsoporthoz tartozóknál, akiknek őseit más népek üldözése elől fogadott be vendégszeretden Magyarország, vagy akiknek ősei nincstelen szegénységben jöttek a hazába és itt zsíros, gazdagon termő földhöz és jóléthez jutottak.

Azonban saját kisebbségi életünkben van kétirányú nagyon megzavartató tapasztalatunk nekünk, csehszlovák uralom alatt kisebbségi sorsban élt magyaroknak és bizonyára hasonlóképp a román, vagy jugoszláv uralom alatt élt magyaroknak is.

²⁸ Figyelemreméltó e tekintetben egy „Görög-szertartású Magyarság” c. 1942-ben Kolozsváron (a Minerva nyomdában) megjelent füzet, amelyet dr. Papp György, dr. Gerencsér István és dr. Ivánka Ernő írtak.

A) Tudjuk először is mi volt az, ami nekünk magyaroknak fájt az idegen uralom alatt.

Az ezeréves haza testéről való leszakítottág fájdalma minden öntudatos magyarnál mindenesetre a legnagyobb fájdalom volt. Ez volt a nagy fájdalom. Ezen azonban rögtön változtatni messze túlment nemcsak az egyes kisebbségi magyarnak és az egész kisebbségi magyar népesopornak, hanem az egész magyarságnak és a magyar államnak a képességén és lehetőségein is.

E nagy fájdalom állandó tompa nyomása mellett azonban voltak apró, éles, tűszúrászerű fájdalmak. Ezeket a konkrét adott esetben tapasztalt irántunk való rosszindulat váította ki. A magyar természetes életjogainak megnyirbálása, gazdasági és egyéb megnyomortítása, rosszindulatú bürokrácia, a magyar ember, a magyarság, a magyar múlt lekicsinylése, becsmérlése, a magyar művelődés és iskoláztatás megakasztása, a nyelvi kényszer, stb., stb.: ezek voltak azok a gyakori tűszúrások, amelyek a kisebbségi magyart nap-nap után elkeserítették.

Másrészt fordítva: egy-egy elvértve kapott jó szó, becsületes gesztus, a megbecsülés bizonyos jele, az idegen uralom képviselője részéről: — gyógyító olajcsöppként hatottak a kisebbségi magyar sebére.

Ez kisebbségi tapasztalatunk egyik része.

B) Másik része pedig az, amit a másnemzetbeli, főlének kerültek magatartásából szűrhattunk le:

Barátságatlanul, vagy barátságosan, jól, vagy rosszul bántak-e velünk a mi kisebbségi helyzetünkben és mindezt milyen fokban: ez nemcsak az akkor uralmon levők közvetlen érteimi és erkölcsi színvonalától függött. Volt ennek a magatartásnak lélektani, egyéni múltbeli tapasztalati háttere és oka is.

Kik voltak velünk, kisebbségi magyarokkal szemben a leginkább rosszindulatúak? A választ húszesztendő tapasztalatom után nyugodtan megmondhatom: azok, akiket a régi magyar uralom idején annak valamely tényezője részéről méltánytalanság, bántódás, bármilyen apró tűszúrás ért.

Elismerem, lehetett e téren túlrézkénység, lehetett túlzás, szándékos elferdítés és valótlanosság is.

Ez azonban egy többségi nemzet fiait sem menti fel azon kötelesség alól, hogy belássák, hogy a legrosszabb nemzetiségi politika az apró tűszúrások politikája. Tehát nemzeti vonatkozásban ezt kell legnagyobb gonddal kerülni.

Ugyanakkor — magától értetődik — átlamiságunk ellen-ségeivel szemben hazánkat erélyel kell megvédenünk.

Mindez áll egyházi vonatkozásban is: a nyelvi jogok tiszteletben tartása templomi, egyházi vonatkozásban is, ami a kereszténység szelleméből egyébként is következik a nemzetiségek a többségi államban való megbékkelésének is fontos tényezője.

Ha a katolikus egyház képviselői, vezetői a Trianon előtti időben megértők voltak a nemzetiségek nyelvi szükségletei, népi sajtóságai iránt: ezzel építő, összetartó munkát végeztek a szent-istváni birodalom érdekében is és annak széthullását nehezítették.

Amely nemzetiségi papot egyházi előjárói részéről nemzetiségi hovátartozása önértetes megvallása miatt pedig bizonyos méltánytalanság ért, az azt, Trianon után, többségi helyzetbe kerülve, nem egyszer ugyanúgy érezette hátrányosan, kedvezőtlenül a magyarokkal szemben; és fordítva, aki nemzetiségi létére a magyar egyházi hatóság részéről méltányos bánásmódot, jó-nkaratot tapasztalt, ritka kivétellel ezt utólag kedvezően érezte a kisebbségi magyarokkal szemben is.

Ez a múlt nagy tanulsága. Számomra számtalan konkrét tapasztalat szülte élményszerű tanulság.

2. *Trianonnal* Magyarország területének 71.5%-a, lakosságának 63.6%-a kapcsolódott le az ezeréves magyar állam testéről. A trianoni részben megmaradt, 1920-ban közel 8 milliónyi lakosságából magyar 7,147,053, (89.6%), német 551,211 (6.9%),

szlovák 141,882 (1.8%), horvát 36,858 (0.5%), román 23,760 (0.3%), szerb 17,131 (0.2%), egyéb 62,248 (0.7%); katolikus 5,271,976 (az összlakosság 66.1%), ebből 176,247 (az összlakosság 2.2%-a) görög szertartású. A latin szert. katolikusokból magyar 88.3%, a görög szertartásúból 93.05%. Református 1,670,144 (az összlakosság 21%-a; ebből magyar 99.5%); evangélikus 497,012 (az összlakosság 6.2%-a, ebből magyar 68.9%); görög-keleti 50,990 (az összlakosság 0.6%-a, ebből magyar 26.08%); unitárius 6224 (az összlakosság 0.1%-a, ebből magyar 99.8%); zsidó 473,310 (az összlakosság 5.9%-a, ebből magyar nyelvű 95.2%); egyéb vallású 10,487 (az összlakosság 0.1%-a).

Latin szertartású katolikus püspöki székhelyből *Csehszlovákiához* került összes plébániájával:²⁹ *Nyitra* (148 plébánia, ebből 6 tiszta magyar, körülbelül 9 magyarral kevert, a többi egy-két helyen német kisebbséggel, szlovák), *Besztercebánya* (113 pléb. Ebből kb. 20 német, a többi szlovák, kb. 2 plébánián számottevő magyar kisebbség), *Szepeshely* (184 plébánia. Ebből kb. 20 német-szlovák, vagy szlovák, kb. háromban számottevő magyar kisebbség, néhány lengyel-gorál, a többi szlovák). Csehszlovákiához került továbbá: *Kassa* 156 plébániával (ebből 15 tiszta magyar, kb. 35 magyarral kevert, egy túlnyomóan németajkú, a többi szlovák); kb. 50 plébánia a trianoni Magyarországon maradt; *Rozsnyó* 82 plébániája (ebből 34 tisztán magyar, kb. 10 magyarral kevert, kb. 6 német, kb. 32 szlovák); 20 plébániája trianoni magyar területen maradt. Görög szertartású püspökségek székhelyéből Csehszlovákiához került *Eperjes* 160 plébániája, amelyekből kb. 5 magyarral kevert, a többi túlnyomóan ruszin, kisebb számban szlovák, a tátravidéki községe pedig — ezt érdekesség kedvéért jelzem — görög szertartású német nemzeti-ségi község. Az eperjesi görög szertart. egyházmegyének 25 plébániája trianoni magyar területen maradt. Ugyancsak Csehszlovákiához került az *Ungváron székelő munkácsi görög szertartású katolikus püspökség* 300 plébániája (ebből kb. 22 magyar, néhány románajkú, a többi ruszin).

Csehszlovákiához került az *esztergomi érsekségből* közel 400 plébánia (ebből kb. 126 tiszta magyar és 36 magyarral kevert, a többi szlovák és néhány németajkú); a trianoni részen maradt 103 plébániája.

Csehszlovákiához került továbbá a *szatmári egyházmegye* 45 plébániája (ebből 23 tiszta magyar, 15 magyarral kevert, a többi szlovák, vagy német). A szatmári egyházmegye 16 plébániája trianoni magyar területen maradt; körülbelül 35 plébánia (közülük néhány német és egy-két szlovák) pedig Szatmár püspöki székvárossal együtt Romániához került.

Végül Csehszlovákiához került a pannonhalmi főpáti egyhásterület 2 plébániája, és a hajdudorogi és a szamosújvári görög szertartású püspökség 4—4 plébániája.

Romániához került a már jelzett *Szatmár püspöki székvárossal* kívül *Nagyvárad* kb. 50 plébániával (míg a trianoni ország-részben 32 maradt); az erdélyi püspökség *Gyulafehérvár* székhellyel és kb. 220 plébániával (magyon kevés németajkún kívül tiszta magyar); továbbá *Temesvár*, a csanádi püspökség székhelye. Maga a csanádi püspökség 3 részre tagozódott: kerek 250 plébániájából 40 a trianoni Magyarországra esik, a többi Romániához, illetőleg Jugoszláviához került német- és magyarajkú lívökkel. Azóta a csanádi püspökség Szeged székhellyel a trianoni Magyarországra szorítkozik. Temesvár a román uralom alatti résszel külön püspökséggé lett. A Jugoszláviához került részt pedig a nagybecskereki apostoli kormányzó vezeti.

²⁹ A csehszlovákiai egyházi adatokat az 1928-ban Prágában megjelent országos egyházi névtárból („Adresár Cirkve Katolícké v Republice Československé”) vettem, a trianoni Magyarország egyházi adatait az Orsz. Kat. Szövetség által kiadott „Magyar Katolikus Almanach“ I., 1927. évi kötetéből. A többi adatot különböző évekből ép rendelkezéseimre álló egyházmegyei névtárakból.

A görög szertartású románnyelvű katolikus egyházmegyék közül Romániához került a *fogarasi-barátságfalvi* érsekség, a román konkordátum által Kolozsvárra helyezett *szamosújvári* püspökség a *lugosi és nagyvárad*i püspökség; továbbá a hajdudorogi magyar gör. kat. püspökség 72 plébániája. Ennek püspöki székvárosa, Nyíregyháza, 78 plébániájával a trianoni ország-részben maradt.

Jugoszláviához került a *kalocsa-bácsi* érsekség kerek 100 plébániájából 37 (nagy részben bunyevácok, kisebb részben németek és magyarok). 63 pedig trianoni Magyarországon maradt. A *pécsi* egyházmegye kerek 180 plébániájából kb. 26 került Jugoszláviához. Közülük ósrégi drávántúli magyar telepek. A *szombat-helyi* püspökség 194 plébániájából 19 leginkább vend lakosságú plébániája Jugoszláviához, 57 nagyrészt németajkú plébánia pedig Német-Ausztriához került.

A *győri* püspökségből 143 plébánia maradt a trianoni területen belül, 99 pedig, túlnyomóan németajkú hívekkel Német-Ausztriához került.

Katolikus egyházkormányzati szempontból nincs semmiféle elvi akadály annak, hogy egy érsek, vagy püspök olyan egyházterület felett is gyakoroljon rendes egyházi joghatóságot, amely terület államkormányzatiilag más államhoz tartozik, mint amelyben az illető érsek vagy püspök székel. A multban erre számos példa volt. Mostanában is van rá eset.

Tehát egyházi szempontból semmi akadály sem volt annak, hogy a katolikus egyházfők Trianon után is kormányozzák Trianon előtti egyházterületüket.

Kezdetben Trianon után ez így is történt: az illető állam területén megbízott érseki, illetőleg püspöki helytartó (más szóval: helynök, vicarius generalis) útján.

Igy helynöke volt az esztergomi érseknek Szlovákiához került egyházterülete számára Nagyszombatban, a kalocsai érseknek a Trianon által lecsatolt egyházterülete számára Jugoszláviában, stb.; másrészt a rozsnói, kassai, eperjesi, szatmári, nagyvárad, csanád-temesvári püspökségeknek a trianoni egyházmegyerészük számára trianoni Magyarországon.

Azonban az egyházkormányzati érintkezés az államhatáron túli egyházterülettel mind nehezebb lett. Az állami tényezők pedig mind kevesebb rokonszenvvel nézték, hogy egy más állam területén élő egyházfő birjon egyházkormányzati joghatósággal számára idegen állam területén. Így a római Szentszék az állami tényezőkkel való viszály elkerülésére és az egyházkormányzat zavartalan folytatása szempontjából idővel szükségét látta annak, hogy az illető érseki, vagy püspöki székhelytől állampolitikailag lecsatolt egyházi területet *kivegye az eddigi érsek vagy püspök* (bár csak helynöke által gyakorolt) *joghatósága alól* és olyan egyházkormányzói tényezőre bízta, aki teljesen függetlenül az illető egyházterület más államban székelő érsektől, vagy püspöktől: közvetlenül a római Szentszék megbízásából végzi az egyházi kormányzatot úgynevezett *apostoli kormányzói (administrator apostolicus) minőségben*. Így került az eddigi érseki vagy püspöki helynök helyébe apostoli kormányzó a Szlovákiához csatolt esztergomi érsekségi terület élére Nagyszombatra és hasonlóképp a kassai, rozsnói, eperjesi, szatmári, nagyvárad püspökségek trianoni magyarországi területére, stb.

Megjegyzendő azonban, hogy egy egyházterületnek apostoli kormányzó által történő kormányzása csupán *ideiglenes, átmeneti* jellegű. Tehát nem jelenti az illető egyházmegyék végleges kettéosztását.

3. A Trianon után megmaradt magyarországi területen nem-magyar nemzetiségűek már csak kevesen voltak. Így a nemzeti-ségi kérdés és annak egyházi vonatkozásai is trianoni Magyarországon nagyon lecsökkentek. Ezen az sem sokat változtatott, hogy az illető nemzetiségieknek az utódállamokhoz került része önálló nemzeti és állami életet kezdett. Rendkívül érdekes a

magyar katolikuság helyzete az első világháború után alakult utódállamokban, ahová a magyarság mint nemzeti kisebbség került.

Az előadandókat iparkodom tárgyilagos leírás alakjában nyújtani. Magamnak közvetlen, átélt tapasztalatom elsősorban a csehszlovákiai viszonylatban vannak.

A csehszlovák köztársaság lakóinak száma az 1921. évi hivatalos csehszlovák népszámlálás szerint 13,612,424; ebből 745,431 magyar.³⁰

Az összlakosság száma az 1920. évi népszámlálásnál — 14,726,158-ra emelkedett, a magyarság száma pedig a Csehszlovákiához tartozó Szlovákiában és Kárpátalján ezen szám adatok szerint 708,145-re csökkent. Vallásilag az 1930. évi népszámlálás 10,833,423 római és 585,406 görögkatolikusot tüntet fel. A magyarság *vallási megoszlása* (külön számítva a római és görög-katolikusokat) az 1930. évi népszámlálás szerint a következő: róm. kat.: 448,019; gör. kat.: 26,707; ref.: 195,352; ev.: 20,607; zsidó: 15,598; egyéb (felekezetenélküli, stb.): 1857.

A csehszlovákiai magyar katolikuság helyzetének megértéséhez nélkülözhetetlen a csehszlovákiai általános vallási és egyházpolitikai helyzetet szem előtt tartani. Magában Csehországban Husz János óta bizonyos feszült érzés nyomai találhatók Rómával szemben. Majd később, Bécsnek és a katolicizmusnak szoros kapcsolata idején, a Béccsel szemben mind több önállóságot kívánó cseh nemzeti törekvés a bécsi színezetű katolicizmust is bizalmatlanul nézte. A századvégi cseh vezető szellemekre, élükön Masaryk Tamással, a nyugateurópai egyházellenes ú. n. szabadgondolkodó irány is nagy hatással volt. Így a Csehszlovák Köztársaság megalakulásánál Masaryk kiadta a jelszót: *ítélkeztünk Bécs felett; itélkeztünk Róma felett is*. Ennek eredményeképp a Csehszlovák Köztársaság első idejében kerek 1 millió cseh hivatalosan kilépett a katolikus egyházból. Ezeknek körülbelül fele egyszerűen felekezetenélkülivé lett. Másik fele különféle huszita felekezethez, vagy a Rómától különvált ú. n. csehszlovák egyházhoz csatlakozott. Hasonló mozgalom indult cseh és orosz befolyással Kárpátalján is. Ott kerek 100,000 görög katolikus szakadt el Rómától; elidegenítve körülbelül 45 görög-katolikus templomot is, amelyet aztán, békésebb időkben, egyenként kellett visszaperelni a görög-katolikus egyházi hatóságoknak. A közhangulat olyan volt, hogy nyílt egyházüldözést lehetett várni. Ilyen jelleggel bírt Szlovákiában többek közt az is, hogy 19 gimnáziumot és 4 tanfőképzőt rendeleti úton fosztottak meg katolikus jellegüktől. Számos vallásos szobor ledöntése, vagy megsemmisítése is előfordult, stb.

Ebben a korszakban a magyar katolikusok helyzete nehéz volt; azonban egyúttal egyszerű és világos: ugyancsak a csehszlovák tényezők támadták a magyar katolikusok nemzeti és vallási mivoltát és értékeit. Tehát a csehszlovákiai magyar katolikusok számára közös volt a nemzeti és a vallási védelmi vonal: vallását védve egyúttal nemzetét is védte; nemzetét védve, egyúttal vallását védte.

Később a helyzet változott. Prága a nyílt egyházüldözés útjáról mindinkább visszavonult. Békésebb, sőt idővel bizonyos vonatkozásban szinte barátságos egyházpolitikai ösvényre lépett.

Ennek több oka volt. Egyrészt Csehszlovákia népképviseleti rendszerében a vallásukhoz ragaszkodó szlovák és morva falusi tömegekkel a prágai kormánynak mindinkább számolnia kellett. Másrészt az első világháború után a Vatikán súlya és tekintélye nemzetközi vonatkozásban nagyon megnövekedett; nem utolsósorban Csehszlovákia nagy nyugati szövetségeseinél. Prága mindinkább látta, hogy elhibázott politika Rómával harcba keveredni.

³⁰ A magyarok száma mindenesetre nagyon le van faragva egyrészt magánál a népszámlálásnál divott gyakorlat által, másrészt azért, hogy mint külön rovat szerepel a 238.803 „külföldi”. Alkalmassint ezek között lappang a csehszlovák állampolgárságot nélkülöző kb. 100.000 magyar is.

Végül a cseh szellemi vezető rétegben akadtak, akikre főleg a francia katolikus újraéledés nagy hatással volt.³¹ Ezek azt is látták és hirdették, hogy a katolicizmust teljesen külön lehet választani a cseh nemzeti öntudat előtt nem rokonszenves bécsi, vagy feudál-konzervatív, stb. szellemiségtől és törekvéstől.

E fejlődésnek, változásnak legjellegzetesebb bizonyítéka és megnyilvánulása Prágának a Vatikánnal 1927 végén kötött ú. n. „Modus Vivendi”-egyezménye volt.³² Ez az egyezmény kimondja, hogy a Csehszlovák Köztársaság semmiféle területén külföldi püspök, vagy szerzetesi rend tartományi főnök egyházi joghatóságot nem gyakorolhat. Szabályozza a püspöki kinevezések módját és az egyházi vagyon kezelését. Általában a Prágát és Rómát érdeklő egyházi vonatkozású kérdések megoldásánál a kölcsönös megegyezés alapjára helyezkedik.

Ezen egyházpolitikai békés légkör a vallásvédelmi harc vonal súlyát csökkentette. Azonban a csehszlovákiai magyar katolikusokat új és sokszor kényes és bonyolult feladatok elé állította. Leépült ugyanis az egyházúldözés, sőt a csehszlovák állam az egyháznak bizonyos kedvezményeket nyújtott (engedmények, sőt kedvezmények katolikus iskolái és egyesületi téren, egyházi vagyonnak zár alól való legalább részleges feloldása, a felkészülő papság nem kedvezőtlen állami fizetési kiegészítése és betegségi- és nyugdíjbiztosítása, kedvező hittanári állásrendezés és fizetés, hivatalos egyházi iratok postai díjmentessége, stb., stb.) Ennek fejében azonban Prága a katolikus egyházi életet is a nemzeti kisebbségek visszaszorításának szolgálatába óhajította állítani. Ez magyar vonatkozásban a magyar nyelvnek katolikus istentiszteleti, iskolai és egyesületi életben való fokozatos visszaszorításának törekvését jelentette. Az a veszély kísértett, hogy vallási, egyházi törekvések palástja alatt a magyarság visszaszorítására töreksszenek. Ugyanez a törekvés kísérelgetett magyar protestáns vonalon is. Ennek ismertetése azonban túl megy fejtegetésem keretén.

Ez a helyzet a vallásos magyar lelket, a mi esetünkben a katolikus magyar lelket Csehszlovákiában nehéz lélektani meghasonlás veszélyének tette ki. Kitétte annak, hogy benne a vallási és a nemzeti érzés egymással szembe kerül. Például előfordult, hogy katolikus szülők gyermekeiket azzal akarták a magyar tannyelvű iskolából a szlovák tannyelvűbe áttérteni, hogy az illető szlovák tannyelvű iskola katolikus jellegű, tehát a gyermek katolikus szellemű nevelését jobban biztosította.

Ily esetben kétféle helytelen és egy helyes álláspont volt lehetséges a vallásos és egyházi magyar számára.

Az egyik helytelen álláspont a vallásos nézőpont elhanyagolása a nemzeti nézőpont kedvére. Ez azért helytelen, mert a nemzeti érzést megfosztja a vallásosság és egyháziasság mérhetetlenül nagy egyéni és közösségi értékeitől, amelyek a nemzet iránti szeretetnek és áldozatkészségnek is legmélyebb gyökerei, legbiztosabb alapjai.

A másik helytelen álláspont vallásos jelszavak kedvéért a nemzeti törekvéseket elhanyagolni. Ez hittani, vallásos szempontból is helytelen, tarthatatlan, elítélendő álláspont. Ugyanis a nemzethűség, a saját nemzethez, annak nyelvéhez, művelődéséhez, felvirágoztatásához való hűség és szolgálatos ragaszkodás lényeges, fel nem adható része a vallás-erkölcsi életnek. Hasonlóképp, mint például a szülők iránti tisztelet, a gyermek iránti szülői kötelesség, vagy más kötelező erkölcsi törvény. Ahogyan például nem lehet valóban és következetesen vallásosnak mondani az olyan egyént, aki rossz szülő, vagy rossz gyer-

³¹ Erről még a csehszlovák időben Spectator néven „A mai cseh katolikus renaissance” címen a „Pannonhalmi Szemle”-ben írtam cikket.

³² Ennek magyar fordítását és ismertetését a Komáromban 1936-ban megjelent „Kincses Könyv” 16–21. lapján hoztam.

mek, úgy azt sem, aki nemzeti kötelességeit hanyagolja, adja fel, tagadja meg.

Az egyedül helyes álláspont a vallásos és nemzeti öntudat és kötelesség egységbe foglalása.

Ez annyit jelent, hogy teljes ügybizgósággal kell résztvenni a vallásos és a nemzeti munkában. E kettőt mint egymás kiegészítését kell tekinteni.

A nemzetkisebbségi helyzetbe került magyar katolikusoknak állandóan és tervszerűen részt kellett venni a vallásos és egyházi életben, minél inkább vissza akarták őket szorítani: annál inkább és annál szívósabban. Újból és újból hangoztatniok kellett a nyelvi jogokat az egyházi élet keretében, ahogy azt előadásunk első részében láttuk és hivatkozni kellett a múltban és jelenben fellelhető irányítási gyakorlatra.

Ebben a Csehszlovákiában a szudétánémet katolikusok kivívott jogai példaként lebeghettek a magyar katolikusok előtt. Például a prágai egyetemen külön cseh és külön német hittudományi kar volt, hogy intézményesen biztosítva legyen a német papi utánpótlás az elnemzetietlenedés veszélye nélkül. A prágai, olmützi és cseh- és morvaországi vegyesnyelvű papnevelő intézetek előjáról között bizonyos számarányban voltak németek. Intézményes gondoskodás történt a német papi utánpótlásra már a gimnáziumokban is.

Magyar vonatkozásban a pozsonyi egyetem hittudományi karán, noha magának a nagyszombati apostoli kormányzóságnak 397 plébániája közül kb. 126 tiszta magyar, 36 magyarral kevert volt; magyar hittanhalgatók elég szép számmal voltak. Volt ezeknek külön magyar egyházirodalmi iskolájuk (hittudományi önképzőkörük) a pozsonyi és a nagyszombati papnevelő intézetekben. Gimnáziumi vonalon magyar utánpótlást nyújtott a komáromi kisebb papnevelő intézet. Azonban sem a pozsonyi egyetem hittudományi karának tanárai, sem az oltani papnevelő intézet előjáról között egy magyar sem volt.

A cseh-morva vegyesnyelvű egyházmezejében a nemzeti számarány nagyjórészt az egyházkormányzatban is érvényesült.

Igy a prágai érsek oldalán 2 cseh segédpüspök mellett egy német segédpüspök is volt. A prágai főszékesegyházi káptalan kb. kétharmada cseh egyházmegye német volt. Olmützben is volt német segédpüspök. A túlnyomórészt német leltimerítési egyházmegye német püspöke mellett volt cseh segédpüspök. A katolikus egyesületi téren a németeknek az egész vonalon megvoltak a megyéspüspököknek alárendelt, de a hasonló cseh katolikus egyesületektől teljesen független német szervezetek. Megbecsülhetetlen értéket és segítséget jelentett a nyelvi kisebbségvédelem egyházi vonatkozásaiban Róma, amely nemzetfeletti atyai magaslatról nézte a kérdéseket és a kisebbségek jogait is a lehetőség szerint hathatósan védte.

A pápa prágai követe (nunciusa) egy alkalommal hangsúlyozta is, hogy azért, hogy szatmári egyházmegyéből Csehszlovákiába került kb. 45 római katolikus plébánia Ungváron székelő apostoli kormányzója magyar ember: a csehszlovákiai püspöki tanácskozáson magyar főpap is résztvesz; tehát ott a magyarság is képviselve van.

A csehszlovákiai magyar katolikusoknak egyházi téren 1935 elején a komáromi esperesi kerület kezdeményezéséből a következők voltak főbb óhajaik:

- Olyan katolikus akció (szervezkedés) a magyarok számára, amely független hasonló másnemzetbeli szervezetektől. (Ezt a csehszlovák püspöki kar 1935 őszén magáévá is tette.)
- Magyar helyekre ne csak magyarul tudó, hanem kimondottan magyar nemzetiségű lelkészeket.
- A katolikus magyarságnak a katolikus gyűjtésekből (például sajtógyűjtésből) való arányos részesedése.

d) Ha nagyszámú szlovák közalkalmazottak, vagy telepesek miatt valahol szükségessé válik a szlováknyelvű istentisztelet behozatala: ez ne ott meglévő magyar nyelvű istentisztelet rovására történjék.

e) Csehszlovák nemzetpolitikai intézmények és szervezetek (például a „Slovenská Liga” nevű szlovákító közművelődési egyesület ne avatkozzék illetéktelenül az istentiszteletek nyelvbe és rendjébe.

f) Az egyházi életben a kisebbségi nyelvhasználat ne legyen az állami közigazgatáshoz hasonlóan a legalább 20%-nyi arányszámhoz kötve, hanem ennél alacsonyabb százaléknál is érvényesülhessen.

g) Intézményes gondoskodás a magyar papi utánpótlásról; főleg a komáromi kis-seminárium kellő kiépítésével.

h) Magyar katolikus férfitanítóképző felállítás. (A reformátusok nem sokkal a Csehszlovák Köztársaság feloszlása előtt kaptak ilyent Komáromban. A katolikusoknak csupán női képzőjük volt a pozsonyi orsolyarendiekénél.)

i) A magyarság számarányának tekintetbevétele egyházi állások és hivatalok betöltésénél.

j) A Szlovákiának főleg nyugati részén (Csallóköz, Mátyusföld, palócság) egy tömegben élő magyar katolikuság egyházkormányzatilag ne legyen különválasztva (ahogyan azt bizonyos csehszlovák tényezők akarták volna), hanem maradjon egyben, sőt számára önálló egyházkormányzat biztosíttassék (esetleg püspökség Komáromban).

Ezek voltak a csehszlovákiai magyar katolikuság főbb kívánásai. Nagyrészt olyan dolgok, amelyek a csehországi német katolikusoknál már régen megvalósultak. Ezek elérésére való tervszerű, szívós törekvés volt a csehszlovákiai magyar katolikusoknak a feladata. Azért ismertem meg ily részletesen, mert véleményem és tapasztalatom szerint magában foglalja a nemzeti kisebbségvédelemnek egyházi téren legfontosabb pontjait.

Nem közvetlenül, hanem csupán távolról volt módom szemlélni a Romániához és Jugoszláviához csatolt magyarság, nevezetesen az ottani magyar katolikusok helyzetét.

A következőkben csupán legfontosabb egyházi kérdéseiket iparkodom ismertetni.

A rendelkezésekre álló számadatok szerint Romániának a harmincas években kerek 18,300.000 lakosából közel 2 millió magyar: kb. 40%-a római katolikus, 45%-a református. A többi unitárius, görögkatolikus, evangélikus, stb.

Érdekes és fontos körülmény Nagy-Romániában az, hogy ott (elrománosodott moldvai csángó-magyarokon kívül) román nemzetiségű latin szertartású — egy-két kivételtől eltekintve — nincsen. Az ottani római katolikuság összefüggő magyar (egyes tájakon német) tömeg, amelynél a nemzeti és vallási hovatartozás egybeesik. Ennyiben a Romániához csatolt Erdélyben a vallási alapon történő elnemzetietlenítés nehezebb volt, mint Csehszlovákiában. A papság is egységesen magyar volt; általában egységesen magyar volt a magyar család is.

A római katolikus magyarságnak főbb kérdéseit a Trianon utáni Nagy-Romániában a következőkben látom: hitvallásos iskolák megvédése. Ez egyébként ugyanolyan fontos ügye az ottani magyar protestánsoknak is. Iskolavédelmi szempontból is nagyon szép együttműködés fejlődött ki Erdélyben a különféle hitvallású magyarok között: anélkül, hogy ezáltal a hitvallásukhoz és egyházi életükhöz való ragaszkodásuk és hűségük a legcsekélyebbet is szenvedett volna. Ez követendő példa másutt is. A sokszor fizetés nélkül tengődő magyar hitvallásos iskolák tanítóinak működése hősköltevénybe való. E hitvallásos iskolák egy része Északkelet felé visszatért a magyar hazához. Annak minden pártolását megérdemli. Katolikus szempontból kü-

lönösen figyelemreméltó, hogy Románia 1925. évi 37. törvény-cikke kimondja, hogy szerzetesi iskolák csakis román tan-nyelvűek lehetnek. Ez az ottani katolikus magyarokat nagyon súlyosan érintette. Az 1927. évi konkordátum 19. cikkelye e rendelkezést a nemzeti kisebbségek (magyarok) javára lényegesen módosítja. A magyar nemzetiségű egyetemi hallgatókat Kolozsvárott a Báthory—Apor kollégium fogadta be. Volt nekik külön magyar lelképásztoruk nem csupán Kolozsváron, hanem Bukarestben is. A romániai konkordátum 20. cikkelyéről, amely a hitoktatásnál az anyanyelv használatát írja elő, már előbb volt szó.

A legújabb évtizedek pápáinak egyik legfontosabb kezdeményezése az első évszázadok őskeresztény mintájára visszanyulva, a világi hívők fokozottabb és intézményes bekapcsolása a vallásos eszmetérjesztésbe és egyházi szervezkedésbe. Ez az úgynevezett katolikus akció. Sok tekintetben erre emlékeztem és így a katolikus akciónak mintegy úttörője és példaképe évszázadok óta az erdélyi Katolikus Státus: az egyházi és világi katolikusoknak egy nagyon érdekes szervezete katolikus iskolák és más katolikus intézmények fenntartására és irányítására. Ez Erdélyben, ahol aránylag csekély számú német katolikusok éltek, a római katolikusok zöme magyar, ép ezért tényleg a magyar katolikuságnak, a katolikus magyarságnak fontos intézménye. Ennek további létét lényegében a római Szentzséák és Románia között 1932-ben kötött egyezményben sikerült biztosítani.

Súlyos és megoldatlan romániai magyar katolikus kérdés a középkori kun-magyar dominikánus-püspökség utóda, a moldvai jászvásári (jassy) római katolikus püspökség kerek száz-ezernyi csángó-magyar katolikusának anyanyelvi lelki gondozása: magyar katolikus lelképásztoroknak és magyar nyelvű lelképásztori lehetőségnek úgyszólván teljes hiányában. (Hogy mennyire hiányzik hazai körökben e kérdés iránt az érdeklődés és megértés, arra jellemző, hogy legtöbben, akik előtt tthon ezt szóvá tettem, egyszerűen azt válaszolták, hogy hiszen a csángókat körülbelül egy éve már visszatelepítették a vissza-került Délvidékre. Más szóval összetévesztették a kb. 15.000 visszatért bukovinai székelyt és a kb. 100.000 Moldvában maradt ú. n. csángó-magyart.) A moldvai csángó-magyarok anyanyelvi katolikus lelki gondozásához hasonló feladat a bukaresti és egyéb oromániai, tán szintén kerek 100.000-es magyarság katolikusainak anyanyelvi lelki gondozása.

Azon történelmi és néprajzi tévtanról, hogy „aki görög szertartású, az nem lehet fajmagyar”, már előbb szóltunk. Hogy ennek a magyarságra mekkora kára volt Erdélyben és annak szomszéd részein: erről csak kevésbé alkotunk magunknak képet.

Midőn a vallási és egyházi téren mutatkozó elnemzetietlenítő törekvésekre rámutatok, leszögezem, hogy ez nem csupán nemzeti, hanem vallási sérelem is. Ugyanis egyrészt ellenkezik a fejtegetésem első részében kifejtett elvitathatatlan keresztény erkölcsi joggal a nyelvhasználatra. Másrészt ellentétet fakaszt a nemzeti és vallásos érzés között.

Az 1931-ben közel 14 millió lakóval bírt Jugoszláviához több százezer magyart csatoltak. Tekintélyes részük római katolikus. Jugoszlávia lakói közül 46.4% görög keleti („pravoszláv”), Romával nem egyesült keresztény; 39.4% katolikus, 11% mohamedán. Három fő-nemzete szerint a szerbek, horvátok és szlovének királysága. A szerbek görög keletiek, a horvátok és szlovének római katolikusok. Egyházi téren a magyar katolikusok kérdései és nehézségei sokban hasonlóak voltak, mint Csehszlovákiában.

Jugoszláviának a római Szentzsékkal tervbe vett egyez-

ménye, konkordátuma, amely egyébként sohasem lépett életbe, főleg két olyan cikkelyt tartalmazott, amely alkalmasnak látszott arra, hogy kisebbségi, nevezetesen magyar szempontból komoly nehézségeket okozzon. Az egyik az 1925. évi 73. román törvénycikkhez (amely később nagy enyhítést nyert) hasonlóan kiköti, hogy *szertartások, vagy apácák vezetése alatt álló iskolákban* a tanítási nyelvnek az államnyelvnek (szerbnek, horvátnak, vagy szlovénnek kell lennie; tehát, más szóval, magyar vidéken a szerzetesi iskolát a magyarság elnemzetietlenítésének szolgálatába akarja állítani.

A másik nehézség az úgynevezett glagolit szertartási nyelvvel kapcsolatban fenyegetett.

Tudvalevően a latin szertartású római katolikus Egyházban a szertartások nyelve az egész világon a latin. A nép nyelve csupán mint kiegészítő tényező jön tekintetbe. Csupán a *keleti* (nem latin) szertartású katolikusoknál szerepel a szorosan vett szertartásban más nyelv, mint a latin (görög, ó-szláv, stb.) Ez alól csupán egy kivétel van a föld kerekességén: a horvát-dalmát tengerpart néhány községében évszázadok óta a latin szertartású római katolikus templomi szertartásoknál nem a latin, hanem az ó-szláv (*glagolit*) nyelvet használják.²³ Ez annyit jelent, hogy ott nem csupán a templomi hitközönség és népének folyik szláv nyelven, hanem a katolikusok legszentebb vallási cselekménye, maga a mise is. Már most a tervezett jugoszláv konkordátum a latin helyett a glagolit (ó-szláv) szertartási nyelv lehetőségét, amely addig csak az adriai partok néhány községében volt megengedve, a Jugoszláv Királyság többi területére kiterjeszti. A szláv ajkú híveknek ez nagy vallási élmény lehet. A nem-szláv, például a magyar hívőt azonban a katolikus Egyház legszentebb szertartási ténykedésétől, a misétől is elidegeníti.

Az Ausztriához, utóbb a Német Birodalomhoz került *nyugatmagyarországi* részeken csak a Vas-megyéhez tartozott Felsőőrön van nagyobb magyar katolikus nyelvterület.

Az 1938 végén megindult területi *viszacsatolási* folyamat után Szlovákiában, Romániában, Horvátországban és Szerbiában még megmaradt magyarság kérdését katolikus egyházi vonatkozásban körülbelül ugyanazok, amelyeket fentebb kifejtettem.

4. Elérkeztünk előadásunk utolsó, befejező részéhez. Amit eddig előadtunk, az tulajdonképpen mind nem egyéb, mint előkészítés, bevezetés, alapvetés ahhoz, amit a következőkben röviden összefoglalunk: a Trianon után területben és nem magyar ajkú nemzetiségek, nemzeti kisebbségek tekintetében újból megnövekedett Magyarország feladatait nemzetiségi terén: a katolikus erkölcsölcelet világánál és katolikus egyházi vonatkozásban.

A nem-magyar nemzetiségűek százaléka a megnagyobbodás folytán Trianon óta Magyarországon kerek 15 százalékkal növekedett. Ez aránylag nem is valami nagy nemzetiségi eltolódást jelent. Azonban jól kell megjegyeznünk, hogy itt *nem a százalékban, nem is a számban való eltolódás a legfontosabb, hanem a visszakerült nem-magyar nemzetiségűek lelki megváltozása, lélektani eltolódása.* A történelmi Magyarország széttagolása előtt, Trianont megelőzően, nem-magyar nemzetiségű lakóinak széles tömegében a valódi, teljesen kiépített nemzeti öntudat hiányzott. Ez akkor legfeljebb a nemzetiségek nem nagy számú értelmiségi rétege egy részénél volt meg. A nemzetiségek széles népi rétegeiben kivételektől eltekintve legfeljebb a nyelvéhez, vagy tájszólásához való, megszokottságból eredő ragaszkodás volt Trianonnal az utódállamokhoz való

²³ A teljesség kedvéért megjegyzem, hogy ugyanezt a kiváltságot megkapta Szent Metod sírjának helye, a morva Veléhrád, továbbá Nyitra bizonyos ritka ünnepein.

csatlakozásukkal ebben fordulópontra állott be. Az azóta eltelt két évtized alatt a volt magyarországi nemzetiségek lényegében önálló állami életet éltek és így teljes nemzeti öntudatra tettek szert; olyan erős és minden tekintetben kiépült nemzeti öntudatra, amilyen, természetesen, egy nemzetileg jól nevelt magyarnak a XIX. század folyamán volt és természetesen azóta is megvan. *1938 ősze óta nem egyszerűen csak más nyelven beszélő népcsoportokat kaptunk vissza, hanem teljes nemzeti, tehát saját állami öntudattal bíró nemzeteknek Magyarországhoz való visszacsatolás által nemzetkisebbségi helyzetbe került részét.* Ezt a lélektani tényét és változást nem látni: struccpolitika lenne; tehát aquinói Szent Tamás szerint a „*peccatum stultitiae*”-nek, magyarul az ostobaság bűnének egy neme. Itt nem arról van szó, hogy nemzetiségeink ezen erős öntudatosodása, lélektani tömegváltozása nekünk tetszik-e, vagy nem, kellemes-e nekünk, vagy nem, akarnánk-e ezen változtatni, vagy nem. Itt van. Tény. Mint adottsággal ma számolnunk kell vele. Ha ezt nem tesszük, leléptünk a valóság szilárd talajáról. Vélünk ott elkezdenni, ahol 1914-ben, vagy 1918-ban abbahagyták: ma nem lehet; ahogy nem lehet egy felnőtt ifjút pólyába takarni, gyermekkosziban tolni, felemelni és tetszésünk szerint ide, vagy oda tenni. Ennek a belátása és a gyakorlatban való szem előtti tartása helyes nemzetiségi politikánknak első előfeltétele.

Magától értetődik, hogy *ez vonatkozik a vallási és egyházi életre is.*

A második előfeltétele a nemzetiségek iránt való helyes magatartásnak a Trianon után nagyraemelt és megfigyelésem szerint most is évről-évre fokozódó úgynevezett „*neo-barokk*” társadalomszemlélet felszámolása.²⁴

Ez ugyanis a „*tekintélytartás*” örve alatt telve van olyan kasztszellemmel, lefelé megnyilvánuló egyéni, vagy társadalmi göggel, lenézéssel, lekicsinnyeléssel és az emberi önértéket sértő bánásmóddal, amely a kisemberben az elnyomottság és elkieseredés érzetét, ha pedig más nemzetiségű, a nemzeti elnyomottság érzését kelti. Márpedig *a nemzetiségi kérdés 80%-a a kisemberrel való helyes, vagy helytelen bánásmódnak a kérdése.* Utóbbi pedig végelemzésben ítélőképesség és tapintat kérdése. Egyébként a neo-barokk kitermelte társadalmi gög és lenézés az erkölcsstanban elsősorban a kevélység bűnéhez, másodsorban a szociális beállítottság (v. ö. *justitia legalis*) hiányának bűnéhez sorolandó és sokszor ezenfelül a „*stultitia*” (önhibából eredő ostobaság, korlátolttság)²⁵ bűnéhez is.

A hit- és erkölcsstudomány és az egyházjog magyar művelőire nemzetiségi téren is nagy feladatok várnak. Az ő feladatuk azon elveknek a kifejtése, folytonos hirdetése és gyakorlati alkalmazásának szorgalmazása, amely elvek a kereszténység tanítása szerint nemzetek közötti viszonyra, a saját nemzet szolgálatára, más nemzetbeliek megbecsülésére stb. vonatkoznak.

Feladatuk a hazánkban élő nemzetiségek multját, művelődését, szellemiségét, lelkületét megismerni és — kiváltképp, ha lelkipásztorok — azok nyelvét megtanulni. (Ha a nemzetiségi az egyházi életben nyelve visszaszorítását, vagy szándékos elhanyagolását látja lelkipásztor részéről, hogyan legyen akkor iránta bizalma. Ahogyan a polgári életben is: hogyan várható azok részéről bizalom és meglegedettség, akik tudják, vagy érzik, hogy nyelvüket vissza akarják szorítani?)

Feladatuk továbbá a határokon túl élő magyarok helyzetét, főleg vallási és egyházi helyzetét részletesen figyelni és arra azon tényezők figyelmét is felhívni, akiknek közvetve, vagy köz-

²⁴ Lásd „A Trianon okozta szellemiség felszámolása” c. az „Erdélyi Tudósító” 1942. évi szeptemberi számában megjelent cikkemet.

²⁵ Mikor t. i. valaki tudna gondolkodni, de nem akar, mert ahhoz kényelmes, lusta, vagy önhitt.

vetlenül módjukban áll e terén hathatósan eljárni. Itt esetleg tekintetbe vehető a kölcsönösség elve is, amelyet például a németbirodalmi konkordátum 29. cikkelyénél láttunk.

Egyébként befejezésül a helyes nemzetiségi, kisebbségi magatartást a következőkben foglalnám össze.³⁰

I. Államiságunkat és nemzetünket minden akár nyílt, akár burkolt támadás ellen erőteljesen meg kell védeni. Ennek legbiztosabb előfeltétele, alapja és eszköze: gazdasági és szellemi téren egyaránt virágzó nagyszámú és évről-évre növekvő szé-

³⁰ A helyes nemzeti és nemzetiségi szellemiség szempontjából nagyon tanulságos gróf Teleki Pál: „Magyar Nemzetiségi Politika” c. Budapest, 1940-ben, gróf Esterházy János: „A kisebbségi élet hatása Magyarországra” c. Debrecenben, 1941-ben és dr. Sziklay László: „Közvéleményünk és a nemzetiségi kérdés” c. a „Láthatár” 1942. évfolyama 1. számában és különnyomtatásban is megjelent értekezése; továbbá magyar-szlovák vonatkozásban: dr. Borsody István: „A magyar-szlovák kérdés alapvonalai”, Budapest, 1939, Madách-nyomda. les, magyar népi réteg. Ennek híján egyébként a legbőleesebb elgondolásokkal és intézkedésekkel sem erősíthető meg a magyar nemzet és magyar államiság.

II. Minél inkább sikerül egy államnak messzemenő szociális és egyéb berendezéssel és — hangsúlyozom — szociális szel-

lemű bánásmóddal — a közjót, a legszélesebb rétegek anyagi és szellemi javát és emberséges megbecsülését biztosítani, annál jobban fogják az illető államot a más nemzetbeliek határon innen és határon túl megbecsülni, — annál kevesebb okot, vagy ürügyet találnak annak támadására, vagy elégedetlenségre.

III. A tiszurások politikája nemzetiségi tekintetben is a legrosszabb politika.³⁷

IV. Egy kanál mézzel több legyet lehet fogni, mint egy hordó ecettel. (Itt különben nem emberek légszerű „fogás”-áról van szó, hanem lelki megnyerésükről.)

V. A rövidlátás, a más lelkébe való belenemgondolás, a nagyvonalúságnak és előrelátásnak hiánya nemzetiségi téren sokszor többet árt, mint akár a kötelességmulasztó hanyagság, akár a tudatos rosszakarát is. Korlátoltsággal, szűkkebltiséggel, nemzeti türelmetlenséggel Szent István országát felépíteni nem lehet.

VI. Fenti 5 pont nem egymástól szétválasztva, külön-külön, hanem nagyvonalúan egymásbafüzve, egybekapcsolva érvényesítenendő.

³⁷ Lásd „Sebeket nem szabad felszakítani” c. a „Láthatár” 1942. évi júniusi számában megjelent cikkemet.

DR. NAGY GÉZA ref. teológiai tanár:

A református egyház és a nemzetiségek

(Elhangzott 1942 augusztus 13-án)

Az egyház viszonya a reábizott nemzetiségekhez állandóbb jellegű, mint az államé, melynek magatartását a korszellem és a kisebbségek viselkedése mindegyre módosítja. Ez a tény az egyház lényegében leli magyarázatát. A református hitvallás szerint az egyház a híveknek a világból elhívott és egybegyűjtött gyülekezete, vagyis minden szentek egysége, ahol az Ige igazán és tisztán hirdetik, a szakramentumok a Krisztus parancsai szerint osztatnak ki, E láthatatlan közösség látható alakban mint küzdő (vitézkedő) egyház jelenik meg. De mindkét formájában egyetemes vagy legalább egységre törekvő. Vallja Pál apostollal, hogy tagjai közt nincs zsidó, sem görög, hanem mindnyájan egyek vagyunk a Krisztusban. (Gal. 3, 28.) Ertér azonban a világi, egyetemes közösségtől abban, hogy nem internacionális, hanem *supranacionális jellegű, azaz a nemzeti egyházak szervezen felépített világközössége*. Kálvin szerint Isten ígéretei ma az egész föld kerekéségén hirdettetnek. Cranma érseknek 1552-ben írt levelében pedig fájdalommal állapítja meg Krisztus testének szétépett voltát s kijelenti: „Ami engem illet, szívesen áteveznék tíz tengeren, csakhogy minden jó és tanult lélek egyesülne érlemben.”¹ A református egyház ma világegyház. Az egyes nemzeti államokban élő tagjait 140 millióra, az ú. n. Presbyteri Világszövetségben tömörült egyházak lélekszámát közel 60 millióra becsüli a statisztika.

Előzetesen még meg kell állapítanunk a *nemzetiség* fogalmát. Ez — amint egy műtéli tanulmányomban leszögeztem² — azokat az állampolgárokat jelenti, akik a többséget alkotó állampolgároktól vagy államnéptől faji és nyelvi tekintetben különböznek s tudatosan más nép- és kultúrközösséghez tartozóknak vallják magukat. Az a tény, hogy ezek az egyes keresztyén jellegű államokban mind a mai napig fennmaradtak már világos jele annak, hogy a legnagyobb társadalomformáló hatalom, a keresztyén egyház nem megsemmisülésüket, hanem épp mint a

¹ Horváth Jenő: A külmiszió lényege. Theol. Szemle, 1936. 212.

² Balogh Ferenc: Egyházi tanulmányút Franciaországban. Prot. Szemle, 1891., 55.

többségi nemzetnél, Krisztus általi *megváltásukat*, a fegyelmezés által való *megszenteltetésüket* tekinteli feladatának.

Ebből a célból most már természetesen következik a református egyház hármasság magatartása a nemzetiségekkel szemben: 1. Igyekszik megtartani velük a lélek egységét; 2. felkarolja és fejleszti az építés valláspedagógiai érdekében nemzeti kultúrájukat; 3. védelmezi őket az elnyomás ellen, a többségi híveket pedig velük szemben az elkallódás, beolvasztás veszedelme ellen.

Nézzük rendre ezt a három tevékenységet.

1. *A lélek egységének megtartása* a magyar református egyházban nem nehéz feladat. Hiszen hívei 98%-a ma is a fajmagyar-sághoz tartozik, tehát az ország egyes felekezetei közül a legmagyarabb egyház. Mégis keletkezésekor és idők folyamán sodródtak bele különböző nemzetiségi csoportok.³ Szárjai Mihály és munkatársai a reformációt a zágrábi püspökség területén egész a Száváig terjesztik s ezen a területen egész a XVIII. századig fenntartják magukat a *horvát protestánsok*. A kevésszámú horvát reformátusok ekkor a Dunántúli Egyházkerülethez tartozó Zalai (Muraközi) Egyházmegyében és a Baranyai Kerület Pozsegai Egyházmegyéjében élnek. Ma már csak egyetlen anya-egyház van meg ezekből, a Szerémszégi Tordinci, a többi szét-szórtnan él. Felső-Magyarországon ugyanekkor, a XVI. század második felében, kb. földesúri nyomás hatása alatt az Ung és Zemplén megyében lakó *tótok* egy töredéke szintén református lesz. Az 1780-as években készült összeírás 8 gyülekezetünkei (ecclesia Slavonica) említi, Péter Mihály gálszécsi lelkész 1913-ban 12 anya- és 6 leányegyházukat sorolja fel,⁴ amelyekből 1913-ban csak 5 gyülekezet tért vissza, a többi 13 Szlovákiában maradt. A *német* protestánsok természetesen majdnem kizárólag a lutheránizmushoz csatlakoznak. De azért egyes töredékek, mint pl. Erdélyben a Nagyszói Káptalan 9 és a Tekei Káptalan 6 száz evangélikus egyháza egész 1862-ig az ottani református gyülekeze-

³ A kisebbségi kérdés református szempontból. U. o. 1941., 466.

tekel közös esperességben, a református püspök fennhatósága alatt élnek. Viszont ezalatt négy, délerdélyi református gyülekezetet a szász püspök igazgat. Hasonló közös szervezet áll fenn a zempléni és ungi tót lutheránusok és a reformátusok közt kb. 1670-ig. Kolozsvár szász lakossága 1628—1743-ig az itteni református egyházhoz csatlakozik, de a század második felében már ismét külön evangélikus gyülekezetet alkot. A mai német református egyházközösségek (25) kizárólag a telepítés és bevándorlás eredményei. Ugyancsak így állanak elő a *ceh gyülekezetek*. Ezek a fehérhegyi csata után Észak-Magyarországra menekülnek és ott a felsődunamelléki református kerület 1647-ben magába foglalja őket. Megmaradt töredékeik a türelmi rendelet után szülőföldjükhöz hazáig a régi hazába. Az újabb gyülekezetek, kettő a Délvidéken, kettő pedig a még románok alatti Bánságban újabb telepek.

Egészen sajátos teljesítménye a magyar református egyháznak az a két *missziói egyház*, amiket az erdélyi románok közt a XVI. és XVII. században, majd a cseh-morvaországi protestánsok közt a XVIII. század végén létesítenek. A *románok* jórészt világi főurak, ismeretlen misszionáriusok, buzgó román egyházi vezetők és nem utolsósorban az erdélyi fejedelmek, református lelkészek nyerték meg a reformáció számára, úgyhogy a XVI. században teljesen önálló, a XVII. században pedig a magyar református egyházzal szervezeti unióban élő püspökségei alakulnak. 1698-ban azonban a Habsburg-uralom a róm. kat. egyházzal egyesíti őket. A *ceh-morva* misszió 1782-ben a Tiszáninneni Egyházkerület kezdeményezésére, de az egész magyar reformátusság támogatásával, indul meg az ottani lelkipásztornélküli, öntudatlan nyájak összegyűjtésére. A Sárospatakról és Debrecenből kihozsátott 80 lelkész, kik közül csak 5 volt cseh származású, kb. egy félszázadon keresztül, híhetetlen politikai és egyházi nehézségek legyőzése után átszervezték ezt az újraeredő protestantizmust a szervezkedés és első építés nehézségein. Négy magyar szuperintendenst és néhány, még ma is virágzó cseh református papi dinasztia (Molnár, Nagy, Kovács, Tardi) ad a magyar egyház szenvedő testvéreinek.

Ha már most szemlét tartunk a ma fennálló nemzetiségi gyülekezetek fölött, a következő helyzetképet kapjuk:
Német református gyülekezet van

a Délvidéken 13	14.930 lélek (1917)
a Dunamelléki Kerületben 8 ..	6.717 „ (1914)
a Bánságban 3	758 „ (1940)
Összesen 24 gyülekezet	22.405 lélek

Szlovák református gyülekezet van

a Tiszáninneni Kerületben 5 ..	2.188 lélek (1941)
Szlovákiában 13	3.560 „ (1913)
Összesen 18 gyülekezet	5.748 lélek ⁶

⁶ *Irodalom.* Összefoglaló művek megfelelő bibliográfiával: *Zoványi Jenő:* A reformáció Magyarországon 1565-ig. Budapest, 1922. *U. a.* Cikkei a Theológiai Lexikon részére. Budapest, 1940. *Pokoly József:* Az erdélyi református egyház története I—V. Budapest, 1940. *Révész Imre:* Magyar református egyháztörténet. I. Debrecen, 1938. — Újabb ismertetések: *Csomár Zoltán:* A cseh-szlovák államkeretbe kényszerített magyar ref. ker. egyház húsz éves története. Ungvár, 1940. *Nagy Géza:* Délvidék református egyháza. Kiáltó szó. 1941. *Juhász István:* A reformáció az erdélyi románok között. Kolozsvár, 1940. *U. a.* A magyar protestantizmus és a csehek Ref. Szemle, 1941. — Püspöki jelentések, nap-tárak az egyes területekről. — A Magyarországi Ref. Egyház Egyetemes Névtára, 1913—15. és 1941.

⁷ A kassai ref tótok vallásos könyvei. Prot. Szemle 1913. 186. l.

⁸ A túlzó szlovák statisztika 26 gyülekezete és 9000 lélekszám helyett az 1913. évi adatokat közli. Enyedi püspök értesítése szerint a 25 anyagyül. közül 13 magyar, 4 vegyes és 8 tót nyelvű.

Cseh református gyülekezet van

a Délvidéken 2	365 lélek (1937)
	(1941)
a Bánságban 2	620 „ (1940)
Összesen 4 gyülekezet	1.120 lélek

Horvát református gyülekezet

a Délvidéken 1	461 lélek (1941)
----------------------	------------------

Igy a magyar református egyház nemzetiségei 47 gyülekezetben 29.334, kerek számban, a szórványban élőkkel együtt 33.000 lelket tesznek ki, ami az itthon vagy szomszédosságokban élő híveknek alig 1¼%-a.⁷

*Ezeknek a nemzeti létét a reformáció nem bántja. Sőt — amint említettem — a lélek egységének megtartásán a nyelvi különállás biztosításával munkálkodik. Ugy tagolja bele a híveket az egyetemes egyházba, hogy a közös szervezet áldásal a lélekszám arányában megalkotott külön testületekben érvényesüljenek. Ahol a nemzetiségi hívek kevesebben vannak, ott — ha csak annyira életképesek — külön gyülekezetet alkothatnak. Ezek egy és ugyanazon polgári község területén (Budapest, Gyöngyös, Bácsfeketehegy) magyar testvéreikkel békében, szeretetben élnek. Ha pedig magukban, de kevesen vannak, természetesen csatlakoznak a körülöttük szervezett egyházmegyékhez, ahol anyanyelvén folytatható gyülekezeti adminisztrációt kapnak. Ez az eset állott fenn a bácskai német és felvidéki szlovák gyülekezeteknél, amelyek 1918-ig az Alsóbaranyai, illetve a Felsőzempléni és Ungi Esperességek fennhatósága alatt éltek. Az új impérium és a nemzetiségi tudat erősödése azonban *külön egyházmegyék* szervezésére ösztönzi őket. A délvidéki egyházak az 1931-i új egyházalkotmány értelmében külön esperességet állítanak fel, az ú. n. Déli Egyházmegyét, a tótokat pedig maga a kormány szakítja el az 1918. évi 11. sz. államtörvény alapján és tömöríti külön szlovák esperességbe. Persze azért a kerületi kapcsolat továbbra is fennáll. A bácskai németek teljes elkülönülése 1940. év elején már folyamatban volt, de az új országkikerekítés következtében lekerült a napirendről. A szlovákiai tót reformátusok egyes vezetői 1939-ben majorizálni akarták a kormány segítségével a magyarokat, de ők Böszörményi Sándor homonnai, majd Szabó Béla pozsonyi lelkész esperesük és Mertens Alfréd főgondnokuk vezetése alatt ez ellen önzórtesen tiltakoztak s a vezetőségben egyenlő arányú képviselést követelnek maguknak.*

A legmagasabb szervezeti önállóságot a magyar református egyházon belül az erdélyi románok érték el, akiknek a XVII. században Gyulafehérváron, Biharban és Máramarosban külön püspökeik voltak, de ezek természetesen az erdélyi, illetve Biharban a tisztántúli magyar püspökök felügyelete, vallási ellenőrzése s a magyar kerületek zsinatainak irányítása mellett kormányozták szuperintendenciájukat.

A törvényhozási és közigazgatási egység mellett a *templomok és iskolák közös használata* is a lélek egységének megtartására szolgál. A templomok közös igénybevételére ott kerül sor, ahol a gyülekezet kétnyelvű, de egyik fél sem olyan erős, hogy külön szent hajlékot építhessen magának, tehát felváltva, magyarul és németül, vagy magyarul és szlovákul tartják bennük az istentiszteletet. A gyülekezet összetétele, nemzetiségi eltolódása szabja meg azután, hogy melyik nyelvű istentisztelet gyakoribb.

Mai napság is vannak ezeken az elszakított részekben vegyes- és szlovák egyházközösségek. De a nyelv és eltérő kultúra sohasem akadályozza a békés, testvéri együttélésnek. Hiszen Erdélyben pl. egyes városi gyülekezetekben (Nagyenyed, Brassó, Szászváros) évszázadokon át közös templomot használtak a magyar reformátusok és szász lutheránusok. Ma már ez az állapot csak

⁷ Az Amerikában és más távoli országokban élő kb. 210.000 lélekről természetesen nem szólhatunk. A 2%-hoz hiányzó ¾% innen és az itthon más nyelven beszélőkből teik ki.

a nagyküllömegei Bükösön áll fenn (1642 óta). Román és magyar reformátusoknak közös templomuk lehetett Lugoson, Hátszegen s Hunyad megye egyes falvaiban. Ez utóbbiban csak 1759-ben bontja meg a békés együttét Áron Péter g. kath. püspök erőszakos vizitációja.⁹ Hogy mennyire felül tud emelkedni egy református gyülekezet a nyelvi ellentétén, mutatja a Belgrádtól nem messze fekvő Becsmen példája, melynek német hívei Ágoston püspöktől Debrecenben végzett papot kértek. „Ha nem tud németül, majd megtanul nálunk.” — jelentették ki az aggodalmaskodó püspököknek — „A református vallásra meg őtanít meg minket.”¹⁰ Magyar lelkészek különben ma is vannak német és szlovák gyülekezetekben.

Egészen sajátos az a misszió, amit az egyházi összetartás, sőt ezenfelül a politikai nemzet egységének megőrzése terén a református iskolák teljesítenek. *Elemi fokon* a teljes elkülönülés a gyakoribb eset, különösen a németeknél és cseheknel. A középiskolák azonban magyar nyelvűek. Ezek közül azonban a gyöngyi és halasi gimnáziumokat a németek, a sárospataki a szlovákok, az erdélyiek, különösen a szászvárosi, a románok keresték fel igen nagyszámban. Halason pl. már 1760 óta találunk német „cserediákokat”, akiknek helyébe a kún gyerekek a Bácskába mennek német szóra. 1820 óta pedig már a szerbek is megjelennek a nagy alföldi városban. A magyar református középiskolák volt nemzetiségi növendékei később a hála és elismerés meghatározásával emlékeznek meg az ott nyert lelki áldásról.

A református *főiskolákon* természetesen magyarul tanulnak a leendő nemzetiségi református papok. És mégis alig akad közülök válságos időkben áruló! Ellenben Ujvidék magyar lelkésze Köleséri Fodor István 1860 áprilisában kihirdeti a Thun-féle egyházalkotmányellenes császári rendeletet, mert a német egyházakból alakítandó új szuperintendencia püspöke akar lenni.¹¹ A szlovák egyházak elszakításának és a magyar egyházak teljes elnyomásának mozgalmát Balázs János volt sárospataki diáknak, lasztonéri lelkész irányítja egész haláláig Stunda István min. főtanácsossal együtt.¹² A bácskai német gyülekezetek elkülönülési mozgalmát pár évvel ezelőtt főként magyar kiképzésben nem részesült és magyarul alig tudó, ifjú papok indítják meg, de mint láttuk — lekerült a napirendről.

2. A református egyház a nemzetiségektől *sajátos kultúrájuk felkarolásával, fejlesztésével* is igyekszik megnyerni az általa hirdetett evangélium számára. E téren Kálvin örökbecsű szavait tartja szem előtt. A nép által használt és az egész gyülekezet által érthető nyelven kell Istent dicsőíteni, mert csak ez szolgál az egész egyház építésére. „A meg nem értett beszédből éppen semmi haszon sem származik.” A reformátusok bibliai érvét, az I. Kor. 14, 16—19. verseit a magyar és nemzetiségi reformátusok mindegyre emlegetik.

Egy államalkotó nemzet irodalmának megtanulása, fejlesztése egész természetes módon megy végbe, hiszen neki rendelkezésre állnak az ehhez szükséges kulturális, gazdasági és politikai eszközök. De egy kisebbség, különösen ha elhagyatott, kevésszámú vagy fejletlen népesoport tagja, mindig reá van utalva a többségi nép támogatására. Ezért a magyar reformáció története tele van az ilyenszerű kezdeményezésekkel, krisztusi szeretettel áthatott, irodalmi vállalkozásokkal. A Bibliát pl. horvát nyelven Ungnád János stájer kapitány és horvát generális for-

ditja le és adja ki saját költségén a XVI. század közepén. Legújabbban a Heidelbergi Kátét fordítja le számukra Keck Zsigmond cservenkai és Shieb János tordinci lelkész. A *románok* számára egészen új, a szláv egyházi nyelvtől magát függetleníti és a népnyelvben gyökerező egyházi irodalmat ajándékozik a magyar protestantizmus. János Zsigmond erdélyi fejedelem 1567 okt. 2-án egyenesen kötelezi papjaikat arra, hogy az Isten ígését tisztán és igazán, tulajdon oláh nyelven hirdessék az községnek épülésére”. S ugyanaz a feltétele — az iskolák és nyomda felállításával együtt — a XVII. századbeli román prot. püspökök megerősítésének. Azt a gazdag egyházi irodalmat, ami ez alapon másfél évszázad alatt náluk kifejlődik s amelyből egy teljes prédikációgyűjtemény (1564.), énekeskönyv (1573.), ótestamentumi részletek (1582.), kálvinista káték (1640—56.), Ujtestamentum (1648.) és számos istentiszteleti építő könyv jelent meg, újkori tudósai, különösen Baritiu és Lupas a legnagyobb dicsőréttel említik. A patronusok, mecénások erdélyi református főurak, mint Forró Miklós tanácsúr, Geszthi Ferenc dévai kapitány vagy éppen megint a fejedelmek. A fordítók, írók közt találunk román püspököket (György, Tordai Mihály), espereseket és egyszerű papokat vagy szerzeteseket. Sőt magyar urak és református papok is buzgólkodnak a prédikációk és énekek lefordításában, összegyűjtésében (Forró M., Agyagfalvi Sándor Gergely, Fogarasi István, Viski János). Természetesen ez az irodalom tele van hungarizmusokkal, de ez nem a magyar szellem erőszakoskodása, hanem természetes segítségével egy olyan nyelv számára, amely még nem tudta kitermelni magából a keresztyén hit és erkölcsi élet finomabb árnyalati kifejezéseit.¹³

Hasonló irodalmi tevékenységre találunk a *tótok és csehek* közt munkálkodó magyar és szlovák ref. lelképásztornál. A tót ref. énekeskönyvet, ami jórészt a magyarnak fordítása, először 1752-ben Debrecen város költségén, Margitai János adja ki. Egy magyar (Apácay) és egy tót lelkész (Jeremiás) műve. A multszázadbeli két kiadás (Lisztay Sándor 1824 és Császár Pál 1804) már Sárospatakon jelenik meg. Imádságos könyvek szintén a XVIII. sz. közepe óta vannak. Agendájukat Koványi György püspöktől egy ismeretlen szlovák pap, kátéjukat Superville Dániel rotterdami lelkésztől fordítja Sebők József böcsi lelképásztor. Még 1902-ben is fordít számukra imákat Szakál István lucskai pap. Sajnos, a könyvek könyve, a Biblia csak a mult század 60-as éveiben jutott el a Brit és Külföldi Biblia Társulat jóvoltából a tótok kezébe, de ez is a kevésbé érthető cseh nyelven van írva, tót nyelvű bibliarészek csak a legújabb időkben kerülnek forgalomba. A mult század utolsó évtizedeiben a magyarosítás jelszavának hatása alatt ezek az építő könyvek elfognak és nem igen adják ki újból azokat. Ez a helyzet persze szlovák hatás alatt és keretek között megváltozik s ma már ismét nemcsak az ígértetés, hanem a vallásoktatás, ének és adminisztráció is szlovákuul folyik.

Egész hőskötemény számba megy az a sok hihetetlen fáradozás, amit a *cseh—morva hittestvérek* közé kiment magyar lelképásztorok folytatnak az ottani egyházi irodalom megeremtéséért. Agendákat, imakönyveket, kátékat, énekeket írnak a nem rég elsajátított cseh nyelven s azokat cseh diákok segítségével kijavíttatják, kinyomtatják. Közülök különösen kimagasló Vég János, a lysai lelkész és esperes (1754—1830), akinek *Keresztyén imái* 1927-ig 13 kiadásban jelentek meg. Blasek Mihály nusz-

⁹ Péter M. i. d. 186. és A hazai tót ref. énekeskönyv története. U. o. 125.

¹⁰ Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története. Budapest, 1896. I. 716. l.

¹¹ Református Világszemle, 1933., 71.

¹² Baksa Árpád: Az Ujvidéki Ref. Egyház története, 1935. (Kézirat.)

¹³ Egy. Névtár, 1941., 303. Enyedi küspök közlése. Ma Tamasulya János Amerikából hazakerült tót lelkész a vezetőjük, 1934-ben még 192 gyülekezetbe akarták a tót nyelvet bevezetni.

¹⁴ Justitucio, III. 20, 33.

¹⁵ Zsilinszky Mihály: A magyarorhin prot. egyház története. Budapest, 1907., 66. Ref. Árvh. Naptár, 1936., 37.

¹⁶ Gergely Ferenc: Az 1569-i első román ref. zsinat és előzményei. Erd. Múz. 1937., 124. Veress Endre: Erdély régi oláh könyvek U. o. 1910., 142—176. Bitay Árpád: Az erdélyi románok a prot. fejedelmek alatt. Az erd. katolicizmus Dstzmárton. 1925., 83. Lupas J.: Az erdélyi g. kel. egyház és a vallási unió. Budapest, 1904., 17. és Juhász i. m.

A. M. N. MUZEUM
NYILVÁSTARTÁS

lani pap pedig Székely György *Keresztény tanítások és imádságok* c. rendkívül elterjedt magyar építő könyvét fordítja le cseh nyelvre, ami máig négy kiadást ért. Munkásságukat a magyarországi nemesség és egyházkerületek is buzgón támogatják. De rendszeresen csak saját pénzüikkel vágnak neki vállalkozásainak. A türelmi rendelet 150 éves évfordulóján ezért a cseh protestánsok a prágai ünnepségén megjelent Antal Géza pápai püspöknek, az Egyetemes Konvent képviselőjének hálás szívvel mondanak köszönetet.²⁰

Elmondhatjuk, hogy amíg a magyar reformátusok szívükön hordozták nemzetiségi hittestvéreik kulturájának, lelki építésének ügyét, sokkal meghittebb volt a viszony közöttük, mint ma, amikor a hatalmi politika éket ver közöttük és elidegentti egymástól őket.

3. A magyar református egyház végül védelmébe veszi nemzetiségeit az elnyomás ellen. Viszont saját maganyelvű híveit is védi a nemzetiségek közti elkallódás veszedelmével szemben.

Országunkat és ennek nemzetiségeit — mint tudjuk — évszázadokon át a *Habsburg-elnyomás* fenyegette. A szlávizmussal szemben csak kulturális veszedelemről lehet szó. Komoly elnyomást a Habsburgok germánizáló kormányzata jelentett, úgy nekik, mint a mi számunkra. Ezért ez ellen a nemzetiségek Bocskaitól II. Rákóczi Ferencig szabadsághősökkel együtt fogtak fegyvert s az általuk kivívott vallási béke áldásaiban ők is részesülnek. Az egyház védelme alatt pedig nemzeti kulturájukat tovább ápolhatják. A református egyház tehát, ép mint maga a magyar nemzet, a kis nemzetek védelmezője, gyámoltója, nevelője évszázadokon át.

De emellett gondosan vigyáz az elszegényedett, szétszórtságban élő magyar hívekre is.

Szétszórta, kallódó magyar családok mindig voltak és mindig lesznek. Különösen a letűnt, háborús évszázadok gyéritik meg falvaink lakosságát s adnak alkalmat a nemzetiségek terjeszkedésére. A református egyház, ép mint a nemzet, sokszor megdöbbenve veszi tudomásul, hogy egyes gyülekezetek létszáma külső, erőszakos behatások folytán megkevesbedik, az anyaegyházból filia lesz, majd szórvánnyá süllyed. Ismétlem: a döntő tényezők itt a politikai, háborús események és nem a nép öntudatlansága. Van ugyan eset arra is az erdélyi Mezőségben, Kolozs és Hunyad megyékben, hogy a nép elfelejti nyelvét s hű-

len lesz magyar egyházához, de ez távolról sem okoz olyan nagy pusztítást sorainkban, mint a magyarság rendszeres kiirtása, a Básta-korszak, meg a török-tatárdúlás (1658—62). Az ilyen hatalmas arányú lélekszám visszaeséssel szemben jámbor missziók lelki eszközeivel alig lehet védekezni. *Ide intézményes mentő munka* kell, amit az egyház és társadalom együttesen végez.

Ilyen elsősorban a *telepítés*. Mint tudjuk, először a református fejedelmek lelkében fogant meg ez az eszme. Bocskay és utódai a hajdúk ezreit telepítik le az Alföld északkeleti részeire, amely részeknek ősi magyar lakossága évszázados harcok martaléka lett, s így biztosítják a magyarság helytállását ősrégi magyar települési helyén az Erdélyből előrenyomuló románákkal szemben. Bethlen a szörnyen kipusztult Dést és Tordát népesíti be újból református magyarokkal és megmenti e két várost egyháza és nemzete számára. Buzgó főrangúak, mint pld. Bethlen János Nagyteremiben, Budai Péter Alsórákoson, Bánffy Dénesné Válaszúton, Árva Bethlen Kata Olthévizen, Szapon magyar jobbágyaikkal frissítik fel az ott meggyérült unitárius lakosságot s virágzó református gyülekezetek szervezői lesznek.

A másik mentő munka a *szórványmisszió*. Ezt sem most kellett kitalálni a református egyház számára! Végzi, folytatja évszázadok óta. A XVII. század nagy erdélyi püspökei közül Geleji Katona Istvánnak kiváló gondja van a reformátusokra, lelkigondozásukat állandóan szemelött tartva, felsegítésükre egész életén át gyűjti a pénzt. Tófens Mihály ezek számára perli vissza fejedelmi urától az ú. n. Ghillányi-féle hagyományt s utódjai ebből támogatják az infans vagy csecsemő eklézsiákat. Az esperesek gondosan lajstromozzák protocollumaikban a legkisebb, alig pár lelket számláló filiák, szórványok anyagi javait, klenódiáit s *évenkénti vizsgálatukkal*, amiket vagy az anyaegyházban vagy a helyszínén végeznek, igyekeznek felszínre tartani a hívekben a hit- és nemzethűséget. A XVIII. században a Főkonzisztórium Közadakozás Kasszája (1731), a XIX. században a Garasos Pénztára (1834), majd 1881. óta az Egyetemes Egyház Országos Közalapja siet a kis gyülekezetek anyagi felsegítésére. Hatalmas munkát végeztek e téren: Szász Domokos és Kenessey Béla püspökök.

Ha valamikor, akkor ma igazán szükséges az állam és a református egyház szoros együttműködése a nemzetiségi kérdés vonatkozásában is. A református egyház — mint a fentiekből kitűnik — hű munkatársa az államnak a Bethlen Gábor által már egyszer megvalósított szentistváni gondolat szellemében a nemzetiségek *testvérként* való megnyerése által. Ezt a munkáját minden felelős kormányzati tényezőnek el kell ismernie és méltányolnia.

²⁰ L. Péter Mihály id. és Enyedi p. értesítése.

²⁰ L. a. 4. alatti irodalmat. Továbbá: *Hrejsa Ferdinand*: Jan. Végh. Ref. Egyház és Iskola. 1931., 5. sz. *Ričan R.—Horváth Jenő*: Magyar ref. lelképásztorok munkája a csehek közt 150 évvel ezelőtt. Az Ut, 1932., 5—7., 8—9. sz. Blasek levelét Domokos Lajos debreceni főbíróhoz közölte Egyháztörténeti Adattárban, Kolozsvár, 1933., 134—36.

MAKKAI LÁSZLÓ DR.: „A MAGYARORSZÁGI ROMÁNOK” c. előadásának kézírata különszámunk lapzárta után érkezett és így csak novemberi számunkban közölhetjük.

A debreceni Nyári Egyetem nemzetiségi előadássorozatának teljes anyaga — PATAKY TIBOR dr. miniszterelnökségi államtitkár bevezetőjével és FLACHBARTH ERNŐ dr. egyetemi ny. r. tanár, az előadássorozat vezetőjének zárószavával a Debrecen Egyetemi Kisebbségjogi Intézet kiadványainak sorozatában hamarosan külön kötetben is megjelenik. Előjegyzéseket elfogad a LÁTHATÁR kiadóhivatala, Budapest, VII, Baross tér 15. (Telefon; 426—921)

DR. MORAVEK ENDRE miniszteri oszt. tanácsos:

A nemzetiségi kérdés és a magyar társadalom

(Elhangzott: 1942 augusztus 14-én)

A mai Magyarországnak — mint a régi történelmi Magyarország is — egyik létfonosságú problémája a nemzetiségi kérdés. Ezzel a kérdéssel szemben általánosságban a vérmérsékletük szerint szoktak az emberek állást foglalni; a kérdés megoldására is szeretnek egy-egy rövid, többnyire egyszavas elintéztést találni. Pedig a dolog nem ilyen egyszerű, hiszen a Kárpátmedence nemzetiségi kérdése alaposabban megcélva tulajdonképp az egész magyar történelem központi problémája: a dunamedencei külső és belső egyensúly biztosítása az itt élő különböző népek között. Az tehát, aki a nemzetiségi kérdéshez nyúl, tulajdonképp a magyar történelem értékét és értelmét keresi; ha ez örök problémánk jelen aspektusát és jövő megoldását vizsgálja, tulajdonképp a magyar jövőnkénti alakítására keres választ. Sokkal súlyosabb kérdés ez, semhogy pillanatnyi felbuzdulással, egy-két rokonszenves jelszóval elintézhetnénk; komolyan, lelkiismeretesen kell vele foglalkoznunk, mert mikénti megoldásával áll vagy bukik a magyarságnak eddig megőrzött vezető szerepe.

Mert abban mi magyarok és hitem szerint nemzetiségeink is mindnyájan egyet értünk, hogy a Kárpátmedencében ezer esztendőn — és milyen súlyos ezer esztendőn — keresztül játszott domináló szerepünk, kiegyensúlyozó és védő hivatásunknak Le-csületes és emberi méltósággal teljes betöltése és minden összeomlásból újra talpraemelkedő, ismét és ismét megbizonyosodó államalkotó képességünk alapján hivatottak vagyunk arra, hogy itt a primus inter pares, a legidősebb testvér szerepét követeljük meg, hogy megalkuvás nélkül ragaszkodjunk a magyar birodalmi gondolatához, hogy a csupán csak a fajmagyarságra korlátozódó szűk kis népi Magyarország gondolatát sohasem tudjuk elfogadni a magyar vérről megszentelt szentistváni birodalom ideáljai helyett.

E kérdésben egy olyan egészséges, öntudatos, határozott közvéleménynek kell kialakulnia, amely a kérdés súlyához méltóan komoly, mentes minden felületes frázis-hangoztatástól, de ugyanakkor mentes minden hisztérikus túlzástól és indokolatlan fejvesztettségétől is.

Mert sem az egyikre, sem a másikra nincs semmi szükség. Ezt az állítást bizonyára szívesek lesznek elfogadni, ha a kérdés történelmi fejlődésén velem röviden átfutnak. Akkor első-sorban a következőt fogják velem együtt megállapítani: Magyarországon nemzetiségi kérdés oly értelemben, hogy: *különböző népek együttélése a magyar állam keretében*, már az Árpádok korától kezdve meglévő és évszázadokon keresztül sikerrel megoldott probléma.

Mint tudjuk, már a honfoglaló magyarok is ittélő különböző legyőzött néptörzsekre telepedtek és hazánkba az egész középkoron keresztül jöttek egyenként és tömeges betelepítéssel különböző népelemek, amelyek évtizedes és évszázados természetes folyamatban, a mindennapi élet beolvastó hatása alatt a magyarságba többnyire felszívódtak. A magyarság számbeli és politikai vezető szerepe átmeneti katasztrófák ellenére is mindig újra érvényesül egész történelmünk folyamán és az ország magyar jellege kezdettől fogva kétségtelen. Ily értelemben Magyarország nemzeti állam már az Árpádoktól kezdve, mert már az 3 korokban sűrűn találkozunk olyan törvényekkel, királyi rendelkezésekkel, melyek a „magyar nemzet”-ről és annak hivatásáról beszélnek.

De a ma világszerte „nacionalizmus” néven ismert eszme akkoriban még úgy nálunk, mint egész Európában ismeretlen dolog. Az a felfogás, mely a nemzethez való tartozás egyedüli

ismertető jelét, alapját az azonos anyanyelvben látja és amely saját nemzetiségét, nyelvét erőszakos asszimiláció útján akarja másokra rákényszeríteni, amelynek államideálja az egynyelvű állam s amely másnyelvű polgártársaival szemben türelmetlen, csak a XVIII—XIX. század terméke. Ennek a felfogásnak előbb nálunk — mint Európa többi részeiben sem — semmi nyomát nem találjuk. A középkorban a nyelvnek nem volt ily döntő jelentősége és a „nemzetiség” fogalmából hiányzott a terjeszkedni vágyás. Ha két nemzetiség érezte egymás lényegkülönbségét, gyűlölködve vagy idegenül, vagy elzárkózva, de egymás birtokállományának tiszteletbentartásával élt, kereskedett, művelte a földet vagy a bányát egymás mellett; ha pedig összeházasodás, vérkeveredés, kényszerű egybetelepülés, sorscsapások, közös vallás, vagy egyéb összehozó tényezők hatása alatt életközösségük annyira összeforrott, hogy külön egyediségüket már nem érezték, akkor jóformán senki sem vette észre, hogy itt úgynevezett asszimilációs folyamat zajlott le: az egyik nép a másikba magától értetődő természetességgel beleolvadt. Ahogyan tehát középkori nemzetiségeink részéről nem merült fel a magyarság ellen az a vád, hogy erőszakkal asszimilál, úgy a magyarság is természetesen vette, hogy árpádházi királyaink pl. a betelepülő zipsereknek vagy szászoknak és a városi polgárságnak messze-menő kiváltságokat adtak, bírói vagy egyházi önkormányzatot, nekik nagykiterjedésű ingatlanokat adományoztak, vagy a német városokba megtiltották más nemzetiségűeknek, magyaroknak, oláhoknak beköltözését. A nyelvnek, amely ma oly nagy szerepet játszik, jelentősége kezdettől fogva kisebb volt mint ma és az érintkezés gyakorlati eszközeinek tekintették. A magyar nemzet pedig nem a magyarul beszélők összességét, hanem a magyar nemesség tagjait volt szokás érteni, akik közé bármily anyanyelvű egyesek felemelkedhettek a koronának tett szolgálataik alapján, ha a nemesség nagy többsége minden időben kétségtelen magyar anyanyelvű volt is. Hogy a nyelvnek az akkori fogalmak szerint nem volt nemzetiségi mellékíze, hanem a magyar nemesség tagjait volt szokás érteni, akik közé bármily anyanyelvű egyesek felemelkedhettek a koronának tett szolgálataik alapján, ha a nemesség nagy többsége minden időben kétségtelen magyar anyanyelvű volt is. Hogy a nyelvnek az akkori fogalmak szerint nem volt nemzetiségi mellékíze, arra mutat az a tény is, hogy hazai nemzetiségeink kultúrájában megindító sok esetben magyar főurak és köznemesség voltak. A „nemzetiség” fogalma e korban ismeretlen: ez időben a domináló gondolat és érzelem a „patriotizmus”: az egy hazához, Hungáriához való tartozás átérzése, annak a sorsközösségnek tudata, amely egységbe fűzte az ittélő különböző népeket, a közös haza oltalmában, közös munkában, közös boldogulásban. Ezek közül a népek közül súlyban — mint már említettük — vitán felül a magyarság vezetett, de számban is tekintélyes fölényben volt. Mátyás alatt kb. 80%-os volt a magyarság aránya; ez az arány később a török pusztítások és az ezzel kapcsolatos tömegbemenekülések következtében egyre jobban romlott, de felborulással nem fenyegetett.

Gyökeres változást hozott azonban ezzel szemben a tizen-nyolcadik század. A százados török hódoltság alatt a déli és részben a keleti vidékek magyar lakossága csaknem teljesen kipusztult; helyüket Erdélyben az ijesztő mértékben bevándorló oláhok, délen a szerbég foglalta el. A Bánság és a Bácska a Habsburg uralkodók kezében a XVIII. században magyarellenessé vált, amerikai arányú telepítési akciók színhelyévé vált, de nagyszámú német telepes helyezkedett el Szatmárban és az ország egyéb részeiben is. Tót tömegvándorlás indult meg az Alföld vidékére is, Békés megye környékére, de egyes rajai Erdélybe és a Délvidékre is eljutottak. A hatalmas bevándorlások és telepítések következtében az 1700—1800 körüli időkben a magyarság arányszáma a 40% köré súlygyes az e kortól bevándorolt,

asszimilációs hatásnak aránylag rövid ideig kitett idegen tömegek megemésztetlenül, a magyarsággal szemben közönyösen, vagy ellenségesen lepték el az eddig néprajzilag ugyan tarka, érdekes, de azonos egységes országot, engedelmes eszközül a bécsi kormányköröknek, amelyek az örök rebellis magyar nemesség ellen a nemzetiségekben szövetségeseket láttak és azokat összbürokráciái politikájuk érdekében a magyarság ellen időnkint fel is vonultatták.

A magyarság súlyosodó helyzetét csak még nehezebbé tette és az ország sorsára döntő kihatással volt az a tény, hogy az etnográfiai erőviszonyoknak a magyarság hátrányára való eltolódásával egyidejűleg egy nagyfontosságú szellemi áramlat is eljutott hazánkba, amely további bomlasztási lehetőségeket rejtett magában: — az úgynevezett nacionalizmus eszméiről, mely a XIX. századnak Európáig terjedő gondolatává vált.

Ennek az ideológiának gyökerei — mint Ottlik László írja egy kitűnő munkájában — még a felvilágosodás és a reformáció korára nyúlnak vissza. Ennek szükségletei hozták előtérbe a népi nyelvet, amelyből a használat folytán csakhamar irodalmi nyelv lett. Ez viszont egy művelt középosztályt hozott létre, amelynek figyelme az eddig elnyomott, jogi corporatióba nem foglalt alsó néposztályok felé fordult s azoknak igyekezett eszmei egységet adni a régi világrend megintatására. A francia forradalom ezt a célt meg is valósította: a közjogi nemzet fogalmát szétlőri s helyébe az államhatalom birtokába jutott népet helyezi; a nemzet ezentúl egyet jelent a demokratikusan megszervezett állampolgárok összességével. A népet az intelligens középosztály vezeti, amely az ehhez szükséges műveltséget a népi nyelv segítségével szerzi meg; valamely nemzethez való tartozás legfontosabb jege, elsődendő ismertető jele így lesz az anyanyelv. A nacionalizmus szerint a nemzetek összetartó, meghatározó eleme többé már nem a haza, hanem a nemzetiség, amely leginkább a nemzeti irodalomban jut kifejezésre. Az új nemzet addig terjedhet, amíg nyelve hódítani képes, természetszerű határokat tehát nem ismer. Az említett szerző szerint a nacionalizmus azt hirdeti, hogy:

„Azok, akik egy kultúrának hivatott hordozói, tartoznak a kultúra felvirágoztatásának, fenntartásának és terjesztésének érdekében minden felmerülő akadályt minden rendelkezésre álló eszközzel leküzdni”, amiből kettő következik: „az egyik az, hogy a régi nemzetek mindinkább nemzetiségekké alakulnak át, területi, statikus, defenzív egységekből eszmei, dinamikus, agresszív egységekké; a másik, hogy az újonnan keletkezett nemzetiségek nemzetekké iparkodnak kifejlődni: eszmei alapon, mint egy semmiből keletkezett, hontalan kulturális alakulatokból szilárd területi bázissal, hirodalommal rendelkező politikai... tényezőkké”.

Mi lett most már Magyarországon a nacionalizmus fellépésének hatása? — Kétségtelen, hogy az új világnézet jelentkezése idején az ország összes nemzetiségei közül kulturális és politikai fejlettségénél fogva a magyar volt az, mely az új nemzeti tudatot leghamarabb magáévá tehetette. A magyarságban hirtelen fellobbanó nacionalizmus tehát az 1800-as évek elején kedvező körülmények közt indult hódító útjára s míg egyrészt az abszolutisztikus hajlamú bécsi udvartól a hivataloskodásban és felső oktatásban uralkodó latin nyelv rovására mind több magyarosító törvény jóváhagyását csikarja ki, a nemzetiségek között, — melyek a magyar nacionalizmusban a haladás zászlóvivőjét látják s ezért érzelmi és értelmi alapon vonzódnak hozzá — természetesen úton hatalmas hódításokat végez, különösen a városoknak szinte egy csapásra történő megmagyarosodása révén. Az ország szellemi élete évek alatt teljesen magyar lesz: színház, zene, sajtó mintegy varázssültre megmagyarosodnak.

De a nacionalizmus eszméiről Magyarországon más nyelvű lakosságának egy-egy intelligens vezető csoportjában is éreztette hatását. — Míg a magyarság a legjobb úton haladt affelé, hogy

elérje a nyugati államokban már mindenütt bevezetett „saját államnyelv”-et s így Magyarország magyar jellegét külsőleg is kidomborítsa, a különböző nemzetiségek intelligenciája is lassanként — mint mondani szokás — „ébredni” kezdett. Egymásután alakulnak ki a tót, szerb, oláh irodalmi nyelvek, s ami ennél is fontosabb, a magyar állameszme ellen irányuló politikai ideológiák. Egyes tót és ruszin intellektüellek között a minden szláv népet egy állami egységbe foglalni akaró pánszlávizmus jelszavai hódítottak; az oláh úttörők feltalálták az úgynevezett dáko-román elméletet, mely szerint Erdély őslakói a dákoktól származó románok, akiket tehát Erdély történeti jogcímen megillet; a szerbek és horvátok közül pedig sokan az úgynevezett illyrizmusra, a déli szláv népek egységesítését programul valló ideológiára esküdtek.

A magyarságot független magyar nemzeti állam kiépítésére irányuló lépései szembeállították a dinasztival s a szabadságharc elkerülhetetlen lett. Ebben a nemzetiségek nagy többsége a magyarság oldalán harcolt: tót és ruszin ezredek is voltak a „vörössipkások” között; az aradi 13 egy része épűgy, mint a 48-as hadsereg számtalan tisztje és közlegénye német önkéntesekből került ki; az oláh felkelőcsapatokkal is sikerrel kecsgető csatlakozási tárgyalások folytak. De nem szabad elhallgatnunk, hogy a szerb és oláh felkelő csapatok vérfürdőket rendeztek magyar és német falvakban, hogy Jellasics horvát csapatokkal vonult ellenünk, Hurbán és Štur pedig tót felkelés szításával is megpróbálkozott.

Ezeknek az eseményeknek tanulságát vonta le a magyarság akkor, amikor az uralkodóházzal való kiegyezés után a nemzetiségekkel is békét akart kötni s ennek érdekében meghozta az 1868:XLIV. tc.-t, az úgynevezett nemzetiségi törvényt. Ez a törvény, melyet Deák Ferenc és Eötvös József dolgoztak ki, Nyugat-Európát egy fél évszázaddal megelőzte a nemzetiségi kérdés megoldása terén. A törvény elvi alapja egy új nemzetfogalom: az úgynevezett „politikai” nemzeté. Eszerint Magyarország minden polgára nemzetiségi különbség nélkül egyenjogú tagja az egységes és oszthatatlan magyar nemzetnek. A nemzethez való egyéni tartozás szempontjának megfelelően a nyelv jogok is az egyének számára biztosítottak. Nemzet fogalmából kifolyólag a törvény a magyaron kívül egyéb nemzeteket nem ismer, a nemzetiségeknek, mint kollektívumoknak, jogokat sem adhat. (A realitásokkal számolva azonban a magyarság kibékítő megoldást keresett: az 1868:IX. és XXXIX. tc.-kel a görögkeleti és görögkatolikus szerb és román egyházak számára egyházi és iskolai téren messzemenő önkormányzatot biztosított.) A nemzetiségi törvény behozza ugyan a magyar államnyelvet, de a törvények hiteles fordításban való közzétételét is elrendeli; biztosítja a törvényhatóságokban és a községek ügyvitelében a hivatalos mellett más nyelvek használatát; az alsó bíróságoknál és egyházközségeknél, valamint a felekezeti és községi iskoláknál a szabad nyelvválasztási jogot. Minden állampolgárnak, községnek, vagy egyháznak megadja a szabad iskolaállítás lehetőségét és kimondja, hogy a hivatalviselésben a nemzetiség nem lehet akadály.

Bár a nemzetiségi törvény a nemzetiségi vezérek elutasító magatartása miatt papiroson nem lépett életbe, annak rendelkezései a gyakorlatban nagyrészt mégis érvényesültek. Ennek ellenére a nemzetiségi vezérek tovább folytatták a küzdelmet, a magyarság ellen az erőszakos asszimiláció vádjával heves külföldi sajtó- és könyvpropagandát indítottak és a külpolitika fejlődését kihasználva, a magyarországi nemzetiségi kérdést belső kérdésből európai kérdéssé tették.

Míg ugyanis a magyarországi nemzetiségi kérdések az 1840-es évektől kezdve csak a monarchia egyéb — elsősorban cseh — nemzetiségi kérdéseivel szövődtek össze — e korból datálódik a „cseh-szláv” nemzetegység feltalálása a csehek részéről —, a század vége felé már, különösen 1878 után, amikor

a berlini kongresszus kimondta Szerbia és Románia függetlenségét, nemzetközi jellegűvé kezdenek válni: az állam egységét fenyegetik és külső tényezőktől, a pánszláv Oroszországtól és a kis balkáni nemzeti államokból nyernek folytonos ösztönzést és támogatást. Magyarország elragalmazása a nyugat közvéleménye előtt nyugati publicisták és egyéb tollforgatók segítségével teljes erővel folyik. Ez a propaganda azon vágyból fakadt, hogy a mindjobban feltörő Németország egyetlen nagy szövetségését, a Monarchiát, a levegőben lógó világháborúra belsőleg aláássák. Nemzetiségi kérdésünk ilyenformán a XX. században évről-évre jobban világpolitikai problémává bonyolódott, bár a kérdés valóságos súlya ezt semmiképp sem indokolta. Igaz, hogy magyar részről is történtek úgynevezett „tyúkszemrehágások“, kellőleg át nem gondolt intézkedések, a világszerte elragalmazott „ezeréves elnyomás“ azonban történeti képtelenség. Az úgynevezett erőskéz politikája csak az 1900-as évek körül jelentkezett, akkor is csak időnkint és messze elmaradt e kor általános európai gyakorlatától, mely a központosító államhatalom ideológiájától vezetett, a nemzetiségeket mindenütt a legbrutálisabb eszközökkel igyekezett asszimilálni, kb. azokkal a módszerekkel, amelyeket később az ú. n. utódállamok alkalmaztak magyar kisebbségeikkel szemben. Nemzetiségi kérdésünk a világháborús összeomlás nélkül egymagában semmi esetre sem vezetett volna az ország felbomlásához. Ezt nem lehet eléggé aláhúzni. Már maga az a tény, hogy a magyarság a Trianont megelőző kb. 150 év alatt mintegy 3,000,000 nem magyart olvasztott be — mellyel országos arányszáma ismét 50% fölé emelkedett —, bizonyítéka annak, hogy a fejlődés fő iránya centripetális, nem pedig centrifugális jellegű volt. Nyilvánvaló, hogy ilyen óriási beolvadási folyamatot erőszakkal kikényszeríteni képtelenség. De bizonyítja ez az óriási szám azt is, hogy nemzetiségeink hajlamosak voltak a természetes asszimilációra és nem fordultak el a magyarságtól. Vékony nacionalista, esetenként irredenta értelmiség mellett erős paraszttömegek, amelyek azonban nemzetiségi tudatra nem ébredtek, sőt, amelyeket sok esetben — különösen a tótoknál, ruszinoknál és németeknél — erős érzelmi elemek kötöttek a magyar haza földjéhez, — nagyjában ez jellemezte nemzetiségi társadalmainkat a világháború előtt. A háború alatt is becsülettel kitartottak hazájuk mellett és a Monarchia osztrák felére jellemző árulások nálunk csak egészen szörványosan fordultak elő.

A trianoni békeszerződés, illetve az azon alapuló új közép-európai rend a nemzetiségi kérdés fejlődésében új fejezetet nyitott. Célja ugyan nem ez volt: nem határvonal akart lenni, hanem végleges megoldás. Ez azonban, mint 20 év tapasztalatai megmutatták, teljességgel nem sikerült: ha a nemzetiségi kérdést átkeresztelték is „kisebbségi“ kérdésre, annak lényege változatlanul megmaradt, sőt, a nemzetiségi kérdés súlyos nyavalyája ennek következtében szélesebb területeket és akutabb állapotban támadott meg, mint annak előtte. Ennek oka az, hogy az antant oly hatásos propaganda-jelszavát: a népek önrendelkezési jogát meg sem kísérelte megvalósítani. Pedig a nemzetiségek Wilsontól a nemzetiségi elvnek teljes keresztülvitelét várták: minden nemzetiségnek a maga államát, vagy legalább is autonóm területét, ahol úr a maga portáján. Ennek az elvnek érvényesítése Magyarországon területén különösen nehéz lett volna: 12,543 községünk közül csak 8749 volt egynyelvű; a lakosságnak 41,2%-a vegyesnyelvű községekben lakott. A tiszta magyar nyelvterület leszámításával a fennmaradó rész lakosságának 56,4%-a lakott más nemzetiségekkel keverten. Az ú. n. utódállamok határait tehát stratégiai, áltörténeti és részben gazdasági megokolással húzták meg, úgy hogy az új államokba mindenütt erős nemzetiségű tömbök kerültek akaratuk ellenére és megkérdésük nélkül. A kisebbségek védelmére a békeszerződések ú. n. nemzetközi jogvédelmet biztosítottak, amely azonban csak papíron maradt. Az új hely-

zetet a régivel szemben jelentékenyen komplikálta az a tény, hogy a többség és kisebbség kategóriái közé a békeszerződések még egy átmeneti alakot teremtettek: az állatbbségi népeket, amelynek pl. a szlovákok és horvátok voltak. Látszólag többségi, uralkodó nemzetiség, valójában a cseh és szerb imperializmusnak és beolvadási törekvéseknek a legvédtelenebbül kiszolgáltatott kisebbség. Kétségtelen, hogy az utolsó évtizedekben volt nemzetiségeink a willsoni propaganda, a kulturális megerősödés és nem utolsó sorban az utódállamok többségi népei ellen folytatott küzdelem hatásaképp teljes tudatú, nagykorú egyedekké váltak. E tekintetben Trianon tényleg határvonalat jelent. De hogy a nemzeti tudatosodás éppen az új urakkal szemben, azok ellen, nem pedig azokkal egybeforrva ment végbe, az a trianoni elgondolás teljes bukását jelenti.

Az elmondottak után nem csodálatos, hogy az ú. n. utódállamok alig két évtizedes fennállás után — ami történelmi mértékkel mérve, eltörpülő kis idő — felbomlottak. Megemléksülésük teljes mértékben igazolta azt a magyar igazságot, hogy államokat nem lehet lombikban előállítani: az állam organikus képződmény, amelyet a természet erői hoznak létre és tartanak fenn, nem pedig a szuronyok ereje, vagy papiroselméletek. De ezen államok felbomlása beigazolta azt is, hogy egyedül a nyelv nem vehető az államalkotás alapjául. A nyelv csak egy, kétség-telenül igen értékes tényező, amelynek homogenitása megszilárdíthatja az államot, amely a szellemi összetartozást a leginkább tudatosíthatja, de ez az államnak mégis csak egy tényezője, aminek esetleges hiányát más egyéb összefogó tényezők, mint a hosszú közös történelmi múlt, tömeges vérkeveredés, azonos valláshoz, vagy kultúrkörhöz való tartozás, egységes világnézet, vagy politikai szemlélet, gazdasági egymásrautaltság stb. teljes mértékben kiegyensúlyozhatja. De az organikus, természetes, egészséges államnak nemcsak szellemi, hanem anyagi oldalai is vannak: életképes államok létesüléséhez a mai Európában nagyobb lélekszám, tekintélyesebb államterület, védelemre alkalmas természetes határok és nem utolsó sorban bizonyos gazdasági ön-ellátást biztosító, gazdasági és közlekedési egységet alkotó földterület szükséges.

Ezek az államalkotó erők vannak most munkában, amikor a trianoni Közép-Európából mind több darab töredezik le s tér vissza a régi, ezeréves magyar birodalomhoz. A magyarság ezzel megint történelmének újabb korszaka előtt áll, amelyben újra a történelmi feladatnak korszerű megoldása vár rá: a magyar birodalom egységének megteremtése és tágabb körben a Dunamedence és Délkelet-Európa békes együttélésének megszervezése.

A magyar birodalom megteremtése felé egyik legfőbb feladatunk a nemzetiségi kérdés megfelelő, a történeti tapasztalatokon alapuló rendezése. Ezzel a feladattal kapcsolatban nem szabad elfelejtenünk, hogy nemzetiségeink lélekszáma a mostani csonkaország területén is igen tekintélyes, amennyiben hozzávetőleges becsléssel kb. tizennégy milliós létszám mellett kb. egymillió románunk és németünk, kb. félmillió ruszinunk, több-százezer szlovákunk és déli szlávunk (horvát, bunyevác, sokác, vend, szerb) van, akik együttvéve mintegy ötödrészt teszik ki a lakosságnak. Figyelembe kell venni továbbá, hogy — mint előbb már említettük — volt nemzetiségeink az elmúlt 20 égnéhány esztendő alatt nagymértékben öntudatosodtak, legtöbbször világszerte körvonalazott kulturális és egyéb célkitűzései és óhajai vannak, amelyeket, míg azok az állam biztonságát és egységét nem veszélyeztetik, mint pl. az anyanyelven történő oktatásra való igényt, feltétlenül jogosnak kell tartanunk és teljesítenünk.

A nemzetiségi kérdés felfogásában és kezelésében mindnyájunkat, a magyar társadalom minden tagját történelmi felelősség terhei. Tudjuk, hogy mi magyarok itt, Európa legveszedelmesebb országúján, kelet, nyugat és dél kulcspozíciójában 10

egynéhány keménykötésű millióinkkal, évezredek tradícióinkkal, államaikötő képességünkkel, természetes határainkkal, nemzeti veszedelmek idején mindig összekovacsolódo egységünkkel, fanatikus hazaszeretettelünkkel, ázsiai szívósságunkkal, halálra szánt szabadságvágyunkkal és nem utolsó sorban katonai erőnkkel le nem becülhető tényezők voltunk és maradunk mindig a Duna völgyében. De nagyjaink tragikus árvaságunkat érezve, nem kishitűen és nem elcsüggedve, csak a szinte erőnkön felüli feladatokat, amelyek elé a magyar sors sorozatosan odaállított bennünket, világosan átlátva, sokszor felkiáltottak: „Egyedül vagyunk!” Egyedül vagyunk, nagy rokonok nélkül, a gondjaink csak a mi gondjaink, a bajaink csak a mi bajaink, a hivatásunk csak a mi hivatásunk, a feladataink csak a mi feladataink és a felelősség csak a mi felelősségünk. Vannak ugyan hatalmas barátaink, de mi most évszázadokban gondokodunk s a történelem fordulatai kiszámíthatatlanok. Adódhatik olyan helyzet, hogy barátaink aktív segítségére egy válságos pillanatban valami okból nem számíthatunk. El lehet képzelni olyan történelmi konstellációt, hogy csupa külső ellenséggel leszünk körülvéve. Kívánatos lenne-e, ha ilyen esetben még elnyomott, jogos kívánságaikban ki nem elégtett, elszakadásra spekuláló, elégedetlen, a külső ellenséggel összeesküvő nemzetiségek milliói tömegeinek belső teher-tételével is számolnunk kellene?

Ha más szempont miatt nem is, már csak a politikai észszerűség követelményeiből folyóan is a legnagyobb mértékben megokolt tehát egy józan, messzenéző, elvszerű és következetes nemzetiségi politika követése.

Ez pedig csak úgy lehetséges, ha nemzetiségi politikánk helytálló elméleti alapokra épül. Az első követelmény tehát, hogy világosan lássunk a faj, nép, nemzet és állam összefüggéseiben.

Sokan abban a tévhitben élnek, hogy a nép, nemzet és állam azonos fogalmak. Pedig a nép, nemzet és állam (s mellettük természetesen a legújabbban nagy figyelemre méltított faj) nem egymást fedik, hanem más-más síkban fekszenek és egymást legfeljebb metszik. A fajtól az állam felé haladva, a következő igazságokat állapíthatjuk meg:

A fajra (raszra) elsősorban azonos testi és lelki tulajdonságocsoportoknak együttes és állandó meglétele a jellemző. A faj úgy határozható meg, mint: „azonos, öröklött élettani tulajdonságocsoportokat felmutató embercsoport”, amelyben az élettani vonás a legjellegzetesebb és a szellemiek a háttérbe szorulnak. A nép (Volk, peuple) már sokkal kisebb, szorosabban körülhatárolható és amellett jóval több szellemi vonást feltüntető életközösség. Minden nép kevert fajiságú. Természetesen e tétel megfordítottja is áll: minden faj (rasz) egy sereg népben megtalálható. Ami ezeket a népeket a rasz szempontjából egymástól megkülönbözteti, az éppen az az arány, ahogy ezek a raszvegyületek az egyes népekben megvannak, mert a vegyületek éppen ez vagy az az aránya eredményez egy határozott keretek közé szorított fejlődési lehetőségi lépcsőt, amelyen belül azután egyéb természetű szellemi tényezők formálhatják ki egy bizonyos, ha nem is mindig tökéletesen éles határvonalú természeti-szellemi egységet: egy-egy népiséget. Ez utóbbit úgy határozhatnók meg, hogy az egy bizonyos vérségi köteléken (a már említett raszvegyületek) alapuló olyan egytelnyegű társadalmi közösség, melyben az általa lakott táj természeti adottságai, a tradíciók ereje (esetleg saját államiság), közös vallás és legtöbb esetben a közös nyelv és kultúra egységes szellemi habitust fejlesztették ki. A népiségre nem lehet mindig a nyelvből következtetni, a népiség nem mindig azonos a nyelvvél és azonos nyelvet beszélő népek közt is lehetnek „népiségi vízvonalastók” (pl. dánok-norvégek, írek-angolok, spanyolok-portugálok). Ennek megfelelően: nem mindenki magyar népiségű, aki tökéletesen beszél magyarul, de lelki alkata nem jellemzően magyar és megfordítva. A népiségnek nem szükségképeni eleme az ú. n. népi tudatosság sem. A

népiség lényegegyezés, mely tudatosan vagy tudattalanul létezik fajra, országhatárookra, egyéni tudatra, vagy akaratra való tekintet nélkül, mely a hozzátartozó egyedre félreismertethetetlenül rányomja bélyegét és amelyet pusztán akaratú elhatározással sem felvenni, sem letenni nem lehet.

Ha most már egy népben a közösség érzete tudatosodik és azzá a politikai elhatározássá, akaratú szilárdul, hogy fennmaradását minden körülmények között biztosítja, mert az emberiség érdekében megvan a maga nemzeti küldetése, amely névást egyedül csak ő képes betölteni, a nép egy más formában, a nemzet alakjában lép elénk. A nép a nemzetől alban különbözik, hogy míg az első lényeg-, az utóbbi akaratú közösség. A népiség inkább csak természeti alapot, anyagot szolgáltat a nemzet képződés sokkal komplikáltabb folyamatához.

Ahhoz, hogy egy népből nemzet legyen, annak tudatossá kell válnia, nemzeti tudatra kell ébrednie. Ez a tudatosulás hosszabb folyamat, azért a különböző nemzetek különböző korokban a nemzeté érének különböző fázisaiban vannak. A politikai akarat arra irányul, hogy az egyén a nemzethez való tartozását jobban-rosszban eltökélten vallja és szilárd elhatározása, hogy minden erejét annak szolgálatába állítja. Ennek az akaratnak a nemzethez való tartozás szempontjából döntő fontossága van. Igen mélyre markol az a Renan-i mondás, hogy a nemzet „egy mindennap megújuló népszavazás”. A nemzethez való tartozás tehát nincsen raszhoz, nyelvhez, sőt népiséghez sem kötve, a nemzethez különböző raszú elemek, különböző nyelvű és népiségű egyedek, sőt egész népek, vagy néprészek is tartozhatnak, ha erre irányuló akaratuk megvan s a nemzeti közösséget egész lelkükkel átérzik.

A nemzet fogalmával kapcsolatosan talán a legtöbbet vitatott kérdés, hogy a nemzet politikai célján szükségszerűleg a saját államiság elérését kell-e értenünk. Kétségtelen, hogy a függetlenségre, saját államiságra való törekvés a nemzetekben legtöbb esetben megvan, viszont kétségtelen az is, hogy életképes államokat nem lehet úgy megalkotni, hogy az egyes népiségeket vagy nemzeteket külön országhatárokkal elvágyjuk egymástól. Mindenesetre előnyös, ha az állam lakossága egyetlen népiségen alapuló nemzet, mert ez kizárja, hogy a különböző népiségű lakosság egyes csoportjaiban különböző nemzeti akaratok alakuljanak ki. De semmiből sem következik, hogy egy nemzet politikai célját más nemzetek között és más nemzetekkel szemben kizárólag a „saját állam” eszközeivel valósítaná meg.

Az eddig elmondottakban vázoltuk a modern nemzetiségi politika legfőbb elvi vonalait. A gyakorlati nemzetiségi politika felépítése és kivitelezése felfogásunk szerint csak ezen az elvi alapon ígérkezik eredményesnek, sőt egyáltalán megvalósíthatónak. Az a nemzetiségi politika, amely az állam mindenhatóságára, az államhatalom erejére, az erőszakos beolvasztásra, a nemzetiségek elnyomására, elsatnyítására vagy esetleg kiirtására épített, a történelem tanúsága szerint tartós, sőt számbavehetőbb eredményeket sem hozott soha és sehol.

De fejtegetésünk alapján az is világos, hogy a mesterséges asszimiláció tulajdonképpen nem is érheti el célját és csak külsőleges látszateredményekre vezethet. A mesterséges asszimilálás mindig a nyelvi áthasonulás kikényszerítésére irányul, ez pedig — feltéve, ha egyáltalán sikerül és nem vált ki inkább elkéseredett ellenhatást — magábanvéve, ha azt egyéb természetes tényezők nem támogatják és állandósítják, csak egy külső máz felületes felrakását jelenti, melyet az első erős sorsváltozás játszva lepatogtathat a felületesen asszimilált egyénekről. Előbb már rámutattunk, hogy ebben semmi meglepő nincsen, mert más nyelv felvétele egymagában még egyáltalán nem jelenti a másik népiség felvételét: ez utóbbi lényegiség lévén, átalakulása feltétlenül hosszú, bonyolult, egészen a lélek gyökereiig nyúló

folyamat, ellentétben a nyelvcserevel, amely tisztára külsőleges lehet és rövid idő alatt megvalósítható.

Nyelvileg asszimilálni valakit erőszakkal, mesterséges úton: ez elképzelhető, de sok értéke nincs az ilyesminek; az igazi asszimiláció a *népiségi*, ez pedig csak természetes úton, hosszú érési folyamatban következhet be.

Vannak elméletek, amelyek a természetes asszimiláció jogosságát vagy lehetőségét tagadják; ezek szerint az egyén öröklött vére népiséget, nemzetiséget sorsszerűen és örökre meghatározza. Ezt az elvet, ilyen népiségi determinációs elméletet nem fogadhatunk el, hiszen éppen Magyarországon százezerszámra élnek mellettünk ennek az elméletnek élő és letagadhatatlan cáfolatai, akik létükkel megdönthetetlenül bizonyítják, hogy egyik népiségből a másikba való áttérés, az ahhoz való szellemi áthasonulás esetleg egy emberéleten át, vagy több generáción keresztül, de teljes mértékben bekövetkezhetik és megszámlálhatatlan esetben be is következnek. Aki a természetes asszimiláció lehetőségét és jogosságát tagadja, az elméleti üvegtoronyban él, megtagadja az életet és éppoly végtelenen félreismeri az asszimiláció történetét, mint azok, akik az erőszakos tömegasszimiláció fantómja után futnak.

Az elvek tisztázása kapcsán, mint végeredményt, tehát a következőt kell megállapítanunk:

Az állam nem akkor erős, ha minden lakója azonos nyelvet beszél, vagy azonos népiségi, hanem ha lehetőleg minden polgára pozitív magatartást tanúsít vele szemben. Az állam célja tehát nem az egynyelvű, hanem az egyakarató népesség ideáljának megközelítése kell, hogy legyen. Ennek szolgálatában kell állania nemzetiségi politikájának.

Vonatkozik ez természetesen a magyarság nemzetiségi politikájára is. Ennek végső célja nem lehet egyéb, mint az ezeréves magyar küldetés: a Kárpátmedence letagadhatatlan természeti egységében, melyet a magyarság egymagában kitölteni nem tudott, az ott sorsközösségben élő népek életességének megteremtése: a természeti és néprajzi adottságokból folyó feszültségek kiegyensúlyozása az ittélő összes népek békéjének, szabadságának és boldogulásának biztosítására.

De itt nem akarunk az általánosítás hibájába esni. Nem akarjuk, mert nem is lehet a Kárpátmedence minden népét egy mérce alá venni és nemzetiségi kérdéseink megoldására egyetlen sémát erőltetni. Gróf Teleki Pál, néhai nagy nemzetzevelőnk már számos évvel ezelőtt rámutatott erre az igazságra azzal a megállapításával, hogy: „Ahány nemzetiség, annyi nemzetiségi kérdés.” Értelmes nemzetiségi politikának nem szabad minden népre vonatkozólag azonos sablonnal dolgoznia. A korszerű magyar nemzetiségi politika művészete éppen abban nyilvánulhat meg, hogy az egyes nemzetiségek problémáját külön-külön elbírálás tárgyává teszi, jellegüket, állapotukat világosan felismeri, jelentőségüket helyesen leméri s megkeresi és megállapítja azon módokat és eszközöket, amelyekkel a bennük lapangó vagy a felszínre törő romboló erők közömbösíthetők, de ugyanakkor azokat is, amelyek révén építő elemek minden surlódás kiküszöbölésével a közös cél irányába beállíthatók.

De ez a korszerű magyar nemzetiségi politika nem merülhet ki — akár még oly helyes — kormányintézkedésekben. Legyen bármily okos a kormányhatalom nemzetiségpolitikája, eredményei mindig kétségek maradnak, ha a társadalom ezt a politikát nem támasztja alá, vagy egyenesen ellensúlyozza. Az ország „többségi” nemzetének társadalmi légkört fejleszthet ki, amellyel az állam egyéb népei nem tudnak megbarátkozni. A helyes nemzetiségi politika nemcsak iskola-politika, nemcsak a közigazgatás és hasonló kérdése, hanem a társadalmi atmoszféráé is.

Minden nacionalizmus érzékeny, nemcsak a mienké, hanem a másoké is és minél fiatalabb egy nacionalizmus, annál érzéke-

nyebb. Nyilvánvaló, hogy a fiatalabb nacionalizmusokkal szemben az idősebbnek kell az önmegtartóztatásban előljárni: a mi esetünkben a magyarságnak. Hogy milyen apróságokra kell itt tekintettel lenni, mutatja annak a háborúelőtti tréfás mondatnak esete, amely egy német szójátékból eredt: a tót (a német „tot” = „halott” szó) nem ember. Ezt a szójátékot az öntudatos szlovákok a magyar gőg és felfuvalkodottság kifejezésének tekintették, a tótok lenézettégének bizonyítékaként fogták fel és azt ilyen célzattal még a béketárgyalásokon előterjesztett memorandumokba is felvették. A magyar társadalomnak nem szabad elfelejtenie, hogy ez a propagandaszellem még ma is él és még ma is sokan lesnek benn és künn minden hibás gesztusra és téves hangra, hogy azt felerősítve és elferdítve ellenünk kihasználhassák. Ezeket tudva, nem ringatjuk magunkat abban az illúzióban, hogy nemzetiségi államban teljes szélcend uralkodhat. Mindig lesznek nemzetiségi oldalon olyanok, akiknek semmiféle engedmény, semmiféle megértés, semmiféle méltányosság nem elég, ahogyan a másik oldalon is mindig lesznek túlzók, akiknek szemében egyetlen nemzetiségi politika a helyes: a nemzetiségek korlátlan elnyomása, vagy kiirtása.

Nem is a teljes nemzetiségi béke utópiáját sürgetjük, hanem azt, hogy az úgynevezett „államalkotó” nemzet társadalmának nagy többségét hassa át a vele egy államban élő többi népekkel és azok egyedeivel szemben a baráti, testvéri érzület, a velük szemben való igazságérzet és ne üsse fel fejét az egyébként is megokolatlan fölényesség, nyilatkozzék az meg akár rosszindulatú fűszúrásokban, akár vállvergető leereszkedésben.

Továbbá: a magyarság ne idegeskedjék és ne háborodjon fel, ha a nemzetiségek tényleg megkapják jogos népi kívánságaik teljesítését: ha az alsó közigazgatásban, bírászkodásban anyanyelvüket szabadon használhatják, a nemzetiségi vidéken annak, aki kívánja, gyermekét az iskolában az illető nemzetiségi nyelven tanítják és így tovább. Vannak, mint néhai gróf Teleki Pál hirdette, bizonyos alapvető nemzetiségi jogok, amelyek minden nemzetiséget feltétlenül megilletnek. Ezek a következők: 1. a nemzetiség szabad bevallása; 2. a szabad nemzetiségváltoztatás; 3. az anyanyelv használata; 4. az anyanyelven történő oktatás; 5. szabad iskolaválasztási jog; 6. az iskolaváltoztatás joga; 7. a tradicionális szokások és erkölcsök megőrzése; 8. nemzetiségi vidéken olyan hivatalnokok alkalmazása, akik az illető nyelvet bírják. Ezek az engedmények az állam egységét távolról sem veszélyeztetik, sőt elejét veszik annak, hogy a nemzetiségek szeltes rétegeiben elégedetlenség üsse fel a fejét. Ha a nemzetiségek kulturálisan és gazdaságilag szervezkednek, ez a lehetőség a magyar társadalomnak is rendelkezésére áll: a nem-s verseny lehetősége mindig megvan, csak ez ne egymás ellen, hanem egymás mellett történjék: ne azt mutassuk meg, hogy mit tudunk a másik ellen, hanem hogy mit a saját népünk érdekében annak erősítésére tenni. A magyar társadalom szerepe a nemzetiségi kérdésben nem merülhet ki tisztán negatívumokban: elkeseredésben, hazafias aggályok hangoztatásában, hanem pozitívumokban kell megnyilvánulnia: a magyarság megizmosításában, szociális felemelésében, kulturális felkarolásában, biológiai erősítésében; gyakorlatilag: szövetkezetek létesítésében, az egyke és a népbetegségek elleni küzdelemben, az iskolán kívüli népművelés elmélyítésében és más hasonló, tényleg pozitív fajvédő tettek végrehajtásában. Ne várjunk mindent az államtól, hanem mindenki egyénileg is hozzon anyagi, időbeli vagy egyéb áldozatot a maga kis körében a magyarság megerősítése érdekében. Ez a mindennapi élet leghelyesebb — egyedül helyes — nemzetiségi politikája.

Természetesen ezzel nem azt mondjuk, hogy az államnak nem kell gondosan örökönie a magyarság érdekein és nem kell a megfelelő eszközöket megtalálnia a magyarság erősítésére.

ennek azonban úgy kell megtörténnie, hogy az ország másnyelvű népeihez tartozók állampolgári jogok tekintetében ne érezzék magukat másodrangú polgároknak.

A nemzetiségek, amiként jogokban nem lehetnek másodrangú állampolgárok, úgy társadalmi tekintetben sem lehetnek azok; gondolkodó ember szemében természetes, hogy itt is egyenrangúságnak kell uralkodnia. Viszont természetes, hogyha a magyar társadalom magatartását ilyen közfelfogás irányítja, a másik oldalon is hasonló viselkedését várhatunk el és követelhetünk meg. A feltétlen állambűség jogi és erkölcsi követelménye mellé a másik oldal felé ezt a társadalmi követelményt kell állítanunk.

Készakarva nem használjuk azt a sokat emlegetett szót: lojalitás. A lojalitás hideg valami: azt jelenti, hogy kötelességeinknek; a katonaszkodásnak és adófizetésnek eleget teszünk és az állam ellen nem vétkezünk, ezzel szemben jogot tartunk az állam védelmére. Mi ennél a rideg viszonytól sokkal többet várunk és kívánunk nemzetiségeinktől: szeretetet a haza iránt, ön-épitésben való aktív részvételt. Mi nemcsak azt várjuk a nem-

zetiségeinktől, hogy a népiségükhöz való ragaszkodás ne jelentse egyúttal a magyarság elleni gyűlöletet, hanem szeretnénk elérni azt, hogy a népiségükhöz való ragaszkodást és a magyarsággal való együttérzést koordinálják, egyesítsék magukban, mint erre a múltban és jelenben számtalan példát láttunk és látunk. Mi nemcsak azt várjuk el nemzetiségeinktől, hogy ne forgassanak — legrosszabb esetben értsék meg és ismerjék el, — hogy Magyarország boldogulása az ő boldogulásuk is, romlása mindnyájunk közös romlása. Pozitív állásfoglalás értelmi, de még inkább fejükben államellenes terveket, hanem azt is, hogy érezzék át szeretetet a magyarság iránt is, de legalább hátsó gondolatok feláldozó ragaszkodást annak földjéhez és épségéhez, lehetőleg nélküli elismerését a magyarság vezető szerepének és az ország-érzelmi alapon egyaránt a haza és a magyarság iránt — ez az, amire a hideg lojalitás helyett rá kell magukat nevelniök nemzetiségeinknek. A magyarságnak pedig ezt az önnevelést meg-értő és hasonlóan pozitív magatartásával meg kell könnyítenie és teljes erejéből előmozdítania, hogy a nemzetiségek Magyarországon tényleg édes hazájukat láthassák és élhessék át.

DR. OSZVALD GYÖRGY miniszterelnökségi min. tanácsos:

A hazai nemzetiségek jogi helyzete

(Elhangzott 1942 augusztus 14-én)

Vázlatot adhatok csupán a hazai nemzetiségek jogi helyzetéről, mert a nemzetiségeink jogállására vonatkozó vagy azzal összefüggő magyar jogelvek, tételek, jogszabályok átölelik a magyar jognak úgyszólván egész területét. Már csak ezért is szorosabban körül kell írnom előadásom tárgyát, tehát azt, mit értünk rövid képletes kifejezéssel az úgynevezett nemzetiségi jogon.

Méltóztassanak megengedni, hogy közbevetően általános-ságban felvessem a kérdést: *mi a jog?*

Erre a kérdésre egyik kedves jogi professzorom, a magyar jogtudomány európai híré büszkesége, a század elején tartott egyetemi előadásában tréfásan azt válaszolta, hogy a jog semmi egyéb, mint kétszer-kettő és egy kis — *józan ész*.

Mély igazság rejlik ebben a tréfás-komoly meghatározásban. Mély igazság és egyben találó kritikája annak a merev, formalisztikus jogászai gondolkodásnak, amely egyedül és kizárólag a kétszer-kettő szigorú absztrakt logikai törvényének megtestesülését látja a jogban, *holmi jogi egyenletet* — és megfellekedik arról, hogy a jogelvek, a jogszabályok mögött lázasan lobogva ott lüktet az ezerarcú, ezerszínű élet. Megfelelnek az irányzat arról, hogy a jog, a jogszabály csak *külső* keret, amelyet tartalommal az élet tölt meg. És hogy ezt a külső jogi keretet, amely az emberi együttélés etikai alapokon nyugvó rendjének kétségtelenül nélkülözhetetlen eszköze és biztosítója, összhangba kell hozni az élettel. Helyesebben: a kettőt *egymás-hoz* kell hangolni. Aszerint, amint jogszabályok *alkotásáról*, vagy azok magyarázatáról, *alkalmazásáról* van szó. Az egyik a *jogszabályalkotás* — vitéz Moór Gyula aforisztikus megjegyzését idézem — „a jogi normák alakulása a tények szerint; a másik, a *jogalkalmazás*, a tényeknek a normák szerint való igazodása“. Egy másik, finomra csiszolt tollú jogbölcselelő a jogi és a történelmi szemléletről írt pompás kis tanulmányában a bennünket most foglalkoztató összefüggések kapcsán azt hangoztatja, hogy „a legközelebb fekvő, magától értetődő jogtétel sem matematikai axioma, hanem történelmi produktum.“ Ehhez a gondolathoz azt jegyzi meg Eckhardt Ferenc, hogy „*történelmi műveltség* és a gondolkodásnak ezzel megszerzett *dinamikai* eleme nélkül, a jogász szellemi tárháza egyik legfontosabb, nélkülözhetetlen eszközének hijjával volna.“

A nemzetiségi előadásorozat folyamán elhangzott előadásokon és az azokat követő megbeszéléseken a gondolkodásnak *dinamikai* eleme állott előtérben.

A fentmondottakkal és előadásom tárgykörével szorosabban összefüggő, ilyen jellegű előadások közül elsősorban Pataky államtitkár úr mély történelmi és politikai távlatokat nyújtó bevezető előadását kell kiemelnem, mely nemzetiségi politikánk alapjait tárta elénk és Flachbarth professzor úrnak témáját nemzetközi jogi és *jogtörténelmi* vonatkozásban körülhatároló két nagyszabású előadását.

Ezért hazai nemzetiségeink jogi helyzetének politikai, nemzetközi jogi és jogtörténelmi hátterét ismertnek feltételezve, mai *belső* nemzetiségi jogszabályaink ismertető tárgyalására fogok szorítkozni.

Övöködni fogok ugyan attól, hogy hazai nemzetiségeink jogi helyzetét az érvényben lévő paragrafusok betűihez mereven hozzátapadva, elvont „*jogmatematikai*“ módszerrel ismertessem, de feladatomban mégis abban látom, hogy előadásom címéhez alkalmazkodva sztatikai képet adjak hazai nemzetiségeink mai jogi helyzetéről. Hatályos nemzetiségi jogszabályainkat fogom tehát Önök előtt — hogy a nemjogászok előtt is közzismert jogi műszóval éljek — *de lege lata* ismertetni. Nem fogok tehát kitérni a hatályban levő nemzetiségi jogszabályaimk, hogy újból közzismert jogi műszót használjak, *de lege ferenda* bírálatára.

Amint már mondtam, az amit képletesen nemzetiségi jognak nevezünk, a legtágabb értelemben felöleli a jognak majdnem egész területét. Célszerűnek látszik tehát az úgynevezett nemzetiségi jog tárgykörét technikailag felosztani. Ehhez képest szólhatunk:

1. *tágabb, közvetett* értelemben vett;
 2. *szorosabb, közvetlen* értelemben vett nemzetiségi jogokról.
- Tágabb értelemben vett nemzetiségi jogokon azokat a jogokat értjük, amelyek tekintet nélkül nyelvére, nemzetiségére, minden magyar állampolgárt egyaránt megilletnek, tehát magától értetődően minden *nem-magyar nemzetiségű* magyar állampolgárt is.

Ezt a gondolatot a nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. tc. már címében is érzékelteti, a törvény bevezetése pedig a politikai nemzet fogalmához fűzve akként fejezi ki, hogy

a politikai nemzetnek „a hon minden polgára, bármilyen nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja”.

Nemzetiségi törvényünk most idézett bevezető szavai a hazai nemzetiségek jogállásának két, alapvetően fontos tényezőjére, elemére utalnak.

Az egyik az, hogy nemzetiségi törvényünk a nemzetiséghez tartozást *adottságnak* veszi, amelyet jogunk közelebről nem szabályoz. Helyesebben és szabatosabban — és ezzel már a másik alapvető ismérvére térünk át — a nemzetiséghez tartozásnak egyetlen objektív *jogi* feltétele — nemzetiségi törvényünk szerint — a magyar állampolgárság.

A nemzetiséghez tartozás, az 1868. évi nemzetiségi törvény értelmében, — a magyar állampolgárságot feltételezve, — az illető magyar állampolgár *szubjektív* elhatározásától, vallomásától függ. A nemzetiségi törvény ezt *expressis verbis* nem mondja ki, de a nemzetiség szabad bevallása szükségszerűen folyik a nemzetiségi törvény bevezetésének alapelveire utaló szavai-ból. Szükségszerűen folyik a jogegyenlőség elvéből, amelyhez képest *minden* magyar állampolgár személyes *szabadságjoga* az, hogy magyar vagy nem magyar nemzetiségűnek vallja magát.

Az 1923. évi 4800. M. E. számú kormányrendelet terminológiájában még világosabban kifejezésre juttatja a *szabad bevallás elvét*. E rendelet szerint kisebbséghez tartozik az a magyar állampolgár, aki az illető kisebbség nyelvét anyanyelvének *vallja*.

Az 1923. évi 4800. M. E. számú rendelet címe szerint „a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtásáról”, szól, de valójában és lényeges tartalma alapján röviden jellemezve: az 1868. évi nemzetiségi törvényünknek, hogy úgy mondjam, *modern kiadása*. A 4800. sz. rendelet szabatosabb szövegezésben magában foglalja mindazt, ami a nemzetiségi törvényből a bírósági szervezetünkben és közigazgatási rendszerünkben 1868. óta történt változások folytán nem avult el. Meg kell említenem azt is, hogy ez a rendelet az 1920. évi I. tc. 10. §-ában kapott felhatalmazás alapján „a törvényhozás további intézkedései *törvényerővel* bír”.

A 4800. sz. rendeletnek azokat a rendelkezéseit fogom most elsősorban továbbmenően röviden ismertetni, amelyek a tágabb értelemben vett nemzetiségi jogok körébe tartoznak.

Általános jellemzésül előre kell bocsátanom azt, hogy ezek a tágabb értelemben vett nemzetiségi jogok voltaképpen a jogegyenlőségnek, az egyéni szabadság-jogoknak a nemzetiségekre vetített, helyesebben és szabatosabban: a nemzetiségtől *expressis verbis* elvonatkoztatott változatai.

Amidőn a 4800. számú rendelet 1. §-ában kimondja, hogy „minden magyar állampolgár faji, *nyelvi*, vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi”, tulajdonképpen megerősíti alkotmányunknak egyik alapvető tételét. A most idézett szöveg kapcsán zárójel között meg kell itt említenem, hogy a 4800/1923. M. E. sz. rendelet a „nyelvi kisebbség” kifejezést a trianoni szerződésből vette át. A trianoni szerződés ezenfelül — részben variálva — a faji, ethnikai és vallási jelzőket is alkalmazza a „kisebbség” szó mellett. A párizskörnyéki békek s különösen az ú. n. kisebbségvédelmi szerződések keletkezésének történetére vonatkozó adatokból (Hunter—Miller!) tudjuk, hogy e jelzők halmozása a zsidóvédelem céljait szolgálta.

A 4800/1923 M. E. sz. kormányrendelet általában csak a „nyelvi kisebbség” körülírást használja a „nemzetiség” megjelöléssel és fogalmi tartalmával azonos értelemben. (Szellemesen tömör és találó *Elekés Dezső*nek az a megjegyzése, hogy a statisztika gyakorlati szempontjából „a nyelv a nemzetiség *reagens*”, habár nem a nyelv a nemzetiség legfőbb meghatározója“.)

A *törvény előtti egyenlőség* a nemzetiségeket vitte, illetőleg a nemzetiségtől elvonatkoztatva azt jelenti, hogy úgy a jogsza-

bályok *alkotásánál*, mint azok magyarozatánál és *alkalmazásánál* minden magyar állampolgárral szemben, tekintet nélkül nemzetiségére, egyformán kell eljárni. Állampolgár és állampolgár között nemzetisége miatt sem a jogalkotásban, sem a jogalkalmazásban különbséget tenni nem szabad.

A most mondott értelemben vett törvény előtti egyenlőség az, amely voltaképpen az egész jog területére kiterjeszti a tágabb értelemben vett nemzetiségi jog érvényesülését. Ez utóbbi mint jogparancsba foglalt tilalom jelentkezik. Jogi tilalma annak, hogy bármilyen jogszabályban az állampolgárokat nemzetiségük szerint megkülönböztető rendelkezések foglaltassanak (kivéve, ha szorosabb értelemben vett nemzetiségi jogostványról van szó). Vagy hogy ez a megkülönböztetés a jogszabályok magyarozatánál, alkalmazásánál érvényesüljön. Törvényes tilalmát jelenti ez pl. annak, hogy adótörvényeink a nemzetiséghez tartozó magyar állampolgári nemzetisége miatt kifejezetten, vagy akár csak burkoltan nagyobb adóterhellel sújtás. Vagy hogy adótörvényeink végrehajtásánál érvényesüljön ilyen megkülönböztető elbírás a magyar állampolgárok nemzetisége szerint.

A polgári és a politikai jogok részletes felsorolását a 4800/1923. számú rendelet mellőzi. A *polgári* jogok közül csupán a különböző foglalkozások vagy iparok gyakorlását, a közfunkció gyakorlását jelentő (Tomcsányi) *politikai* jogok közül pedig csak a nyilvános állások, hivatalok és méltóságok elnyerését említi meg kifejezetten azzal, hogy sem az előbbiek, sem az utóbbiak tekintetében „valamely kisebbséghez tartozásból senkire előny vagy hátrány nem hárulhat” (1. §. 2. bekezdés.)

A nemzetiséghez tartozás ugyanis — Tomcsányi Móric (Magyar Közjog, 219. lap) szavait idézem — „a modern jogfelfogás mellett semmiképp sem lehet korlátozó hatással... a polgári és politikai jogképeség megszerzésére, mint ahogy viszont nem lehet felmentő körülmény a polgári és politikai *kötelezettségek* alól sem”.

Ezzel tulajdonképpen befejeztem a tágabb értelemben vett nemzetiségi jogok vázlatos jellemzését és ismertetését. Az iskolajog és az egyesületi jog nemzetiségi vonatkozásai — a kérdés *nyelvi* oldalát tekintve, — már a szorosabb, közvetlenebb értelemben vett nemzetiségi jog keretébe tartoznak. De logikai sorrendben a nemzetiségek jogállásának ez a két, gyakorlati szempontból is erősen kiemelkedő tényezője még a tágabb értelemben vett nemzetiségi jogok keretében igényel — legalább részben — rövid megvilágítást.

A 4800/1923. M. E. számú kormányrendelet ugyanis egyfelől az iskolafenntartás jogával kapcsolatban (17. §.), másfelől a társulatok, egyesületek alapításával kapcsolatban (19. §.) kifejezetten utal az *egyenlő elbánás* elvére. Tehát arra az elvre, amely a tágabb értelemben vett nemzetiségi jogok keretét megadja. A rendelet 17. §-a értelmében a nem magyar tanítási nyelvű nem állami iskoláktól, ha a törvényes intézkedéseknek mindenben megfelelnek, a nyilvánossági jog nem tagadható meg s azokat az azonos fajú és fokozatú magyar tanítási nyelvű nem állami intézetekkel állami segélyezésük feltételei tekintetében is teljesen egyenlő elbánásban kell részesíteni.

A rendelet 19. §-a szerint a kisebbséghez tartozó magyar állampolgárok a nyelv, művészet, tudomány és általában a közművelődés előmozdítására, továbbá a közgazdaság fejlesztésére s ily rendeltetésű intézmények létesítésére végett az állam törvényes felügyelete alatt s a fennálló törvényes rendelkezések megtartásával társulatokat, vagy egyesületeket alapíthatunk. tarthatnak fenn s pénzalapokat is gyűjthetnek s *e tekintetben nem vehetők alá más szabályoknak, mint amelyek a magyar anyanyelvű állampolgárok hasonló jellegű társadalmi intézményeire nézve fennállanak.* (Az egyenlő elbánás elve természetesen az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlá-

sára is vonatkozik. Ezt a kérdést legújabbán az 1938:XVII. tc. szabályozza.)

A 4800. sz. rendelet most idézett rendelkezése alkalmasnak látszik annak megvilágítására is, — ami egyébként már az előbb mondottakból is kitént, de az egyesületi jog kapcsán szabatosabban szembeszökik, — hogy hatályos nemzetiségi jogszabályaink a nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárok *egyéni* jogain épülnek fel. Emellett azonban az egyesületi életre is vonatkozó egyenlő elbánás elvének érvényesülésénél fogva e jogok alkalmasak arra is, hogy a nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárok — az állam törvényes felügyelete alatt és a fennálló törvényes rendelkezések korlátai között — kulturális és közgazdasági érdekeiket közös erővel is ápolják.

A szorosabb, közvetlen értelemben vett nemzetiségi jogokra áttérve, ezeket röviden azzal jellemezhetjük, hogy lényegükben a nemzetiségi nyelvek használatára vonatkoznak, tehát olyan jogok, amelyek a jogok alanyait tekintve, csakis az illető nemzetiséghez tartozó állampolgárokat illetik meg. A tisztviselők nemzetiségi nyelvhasználati kötelezettségénél látni fogjuk, hogy magyar nemzetiségű állampolgárokra is kiterjednek ezek a nyelvhasználati szabályok, de nem mint jogok, hanem mint az illető magyar anyanyelvű tisztviselő kötelezettségei.

A 4800/1923. M. E. sz. rendelet *nyelvhasználati* szabályait öt csoportba oszthatjuk:

1. *A nyelvhasználat a magánéletben, üzleti forgalomban, a vallás gyakorlásában, a sajtóban és a nyilvános gyűléseken.* Mindezekben a vonatkozásokban — a rendelet szavai szerint — „minden magyar állampolgár szabadon használhatja anyanyelvét (2. §)”. Ez a rendelkezés szövegezésében csak közvetve jelentkezik mint nemzetiségi nyelvhasználati szabály, mert általánosságban szabályozza a nyelvhasználat kérdését, a magyar anyanyelvűekét is. De gyakorlati lényegében természetesen nem mellőzhető a nemzetiségi nyelvhasználati szabályok felsorolásánál.

2. *A magánszemélyeknek a közhivatalokkal való érintkezésére* a 4800/1923. M. E. sz. rendelet 9. §-ának a következő rendelkezései irányadók: „a nyelvi kisebbséghez tartozó magyar állampolgár saját községéhez és saját járási hatóságához, saját törvényhatóságához és annak központi közegeihez, a minisztériumhoz és mindazon állami hatóságokhoz és hivatalokhoz, amelyeknek működési köre a lakóhelyére kiterjed, akár az állam hivatalos nyelvén, akár anyanyelvén fordulhat”.

Más községhez, más járási hatósághoz, ezek közegeihez, más törvényhatósághoz és annak központi közegeihez intézett *beadványában* vagy az állam hivatalos nyelvét vagy pedig anyanyelvét használhatja, feltéve, hogy ezt az utóbbi nyelvet az illető község, járás, törvényhatóság lakosságának legalább egyötöde vallja anyanyelvének.

Ha a fél olyan *állami hatósághoz*, vagy hivatalhoz fordul, amelynek működési köre lakóhelyére nem terjed ki, akkor — a rendeletben (9. §. 3. bekezdés) közelebből megállapított módokat mellett — szintén az az irányadó, vajjon a fél által használt nyelvet az illető hatóság vagy hivatal működési területén a lakosságnak legalább egyötöde anyanyelvének vallja-e?

Már itt is tisztán kidomborodik, hogy a kisebbségi nyelvhasználati szabályozása alulról: a *községből* indul ki és az az alapelve, hogy azon a területen, amelyen a nyelvi kisebbséghez tartozó magyar állampolgár a leghuzamosabban tartózkodik, a legsűrűbben megfordul, tehát saját községében, saját járásában, saját törvényhatóságában, módja legyen a *lakóhelyére* területileg illetékes önkormányzati és állami hatóságokhoz és hivatalokhoz intézett beadványaiban a maga anyanyelvét is használni.

Más közhivatalokkal való érintkezésben azonban gyakorlati okokból természetesen korlátozni kellett ezt a jogot.

3. A harmadik csoportba tartozik a *közhivatalok* és általában a *köztisztviselők nyelvhasználat*a a hozzájuk forduló és a nyelvi kisebbséghez tartozó ügyfelekkel való érintkezésben. Különbséget kell tenni a szóbeli és írásbeli érintkezés között. Az írásbeli választ a nyelvi kisebbséghez tartozó magyar állampolgár beadványára, a községi, járási hatóság vagy község, törvényhatóság és azok központi közegei, ügyviteli, illetve hivatalos nyelvükön közlik a féllel. Ha a beadvány nem ezen a nyelven szövegeztetett, a határozatot a fél kívánságára hiteles fordításban a beadvány nyelvén is közölni kell, feltéve, hogy a nyelvet az illető község, járás, az illető törvényhatóság lakosságának legalább egyötöde vallja anyanyelvének. (10. §. 1. bekezdése.)

A minisztériumhoz nem az állam hivatalos nyelvén intézett beadványra hozott határozatot a *fél kívánságára* az eredeti magyar szöveg mellett hiteles fordításban a beadvány nyelvén is közölni kell. (10. §. utolsó bekezdés.)

A községi tisztviselők községbeli nyelvi kisebbséghez tartozó magyar állampolgárokkal való hivatalos *szóbeli* érintkezésükben ezek nyelvét kötelesek használni, amennyiben ezek anyanyelvükön fordulnak hozzájuk. (11. §. 1. bekezdés.)

A tisztviselő emberismeretén és tapintatán múlik ennek a rendelkezésnek a helyi viszonyokhoz simuló, tehát minden uniformizálástól mentes értelmezése a szóbeli hivatalos érintkezésben.

Egyéb vonatkozásban a járás, illetve törvényhatóság lakosságának anyanyelvi viszonyai mérvadók, a 20%-os arány alapulvételével. Fontos gyakorlati érdekű rendelkezés az, amely szerint a nyelvi kisebbséghez tartozó magyar állampolgárral felvett jegyzőkönyvnek azt a részét, amelyet a fennálló szabályok szerint az érdekelteknek alá kell írnia, mint eddig, úgy a jövőben is a fél anyanyelvén meg kell magyarázni. Emellett annál a hatóságnál és hivatalnál, amelynek nem az állam hivatalos nyelvén benyújtott beadványokra hozott határozatait a beadvány nyelvén is közölni kell, a jegyzőkönyvnek azt a részét, amely a fél fontos nyilatkozatait tartalmazza, a *fél kívánságára*, egész terjedelmében le kell fordítani; a fél az aláírást a lefordított szövegnél teljesíti. (11. §. utolsó bekezdés.)

A fentiekből látjuk, hogy a kisebbségi nyelv használata mind szóban, mind írásban az előbb vázlatosan említett korlátok között a kisebbségi fél *kívánságához* alkalmazkodik.

Hasonló elveken épül fel a nyelvi kisebbséghez tartozó magyar állampolgárok szóbeli és írásbeli nyelvhasználatára a kir. járásbírók és a kir. törvényszékekkel való érintkezésben. (12. §.) Itt is a fél kezdeményezésétől, *kívánságától* függ a fél anyanyelvének használata, ha ez a nyelv az illető bíróság területén a lakosság legalább egyötödének anyanyelve. Az *idézéseket* azonban a bíróságok az említett személyekkel anyanyelvükön is közlik, — a fél külön kívánsága nélkül is, ha a bíróságnak az illetők anyanyelvéről tudomása van.

A kir. járásbírók és kir. törvényszékek határozataikat az előttük az anyanyelve használatára jogosult személyel s annak *kívánságára* hiteles fordításban anyanyelvükön is közlik. Ugyanez a szabály áll a telekkönyvi kivonatokra is. (13. §.)

A bíróságok munkája, valamint a gyors és gazdaságos közgazgatás szempontjából kétségtelen, hogy a nemzetiségi nyelvek használata egyszerűsítést, gyorsítást csak a *szóbeli* érintkezésben jelenthet, feltéve, hogy tolmács igénybevételére nincs szükség. Az írásbeli érintkezésben a kétnyelvűség bizonyos munkatöbbletet s így esetleg késedelmet jelent. Bizonyára ezért bízza a 4800/1923. M. E. sz. rendelet a nemzetiségi félre: kíván-e nem maganyelvű beadványára ezen a nyelven is elintéztetést, illetve a maganyelvű elintéztetéstől hiteles fordítást. A nemzetiségi fél, ha fontos érdekei fűződnek hozzá, természetesen utólag is kér-

heti — halasztó hatály nélkül — a határozatának hiteles fordításban közlését. Az egész kérdést egyébként az írásbeliség mai túltengésének szemszögéből kell vizsgálni s ezzel kapcsolatban a nemzetiségi közigazgatásban is — a modern közigazgatás, különösen a szakigazgatásnak az írásbeliség mellett szóló szempontjai figyelembevételével — a szóbeliséget a mostaninál lehetőleg nagyobb szerephez kellene juttatni. A bennünket itt érdeklő kérdés szempontjából azért is, mert csak a szóbeliség lehetőleg tágkörű érvényesülése teremtheti meg a *bizalomnak*, a közvetlen érintkezésnek azt a légkört, amelyre a nemzetiségi közigazgatás vonalán különösen nagy szükség van.

4. Ami az *önkormányzati és állami közhivatalok belső és egymásközi nyelvhasználatát* illeti, a 4800/1923. M. E. sz. rendeletben foglalt szabályok közül mint gyakorlatilag legfontosabbat, a községre vonatkozó szabályokat emeljük ki:

a) A község ügyviteli nyelvét a község képviselőtestülete állapítja meg. A községi közgyűlések jegyzőkönyvét a község ügyviteli nyelvén és amennyiben ez nem a magyar, az állam hivatalos nyelvén, továbbá azon a nyelven is el kell készíteni, amelyet a képviselőtestület tagjainak egyötödösze jegyzőkönyvi nyelvéül kíván. A községek közgyűlésén mindazok, akiket ott a szólás joga megillet, az állam hivatalos nyelvén felül anyanyelvüket is szabadon használhatják. (6. §.)

b) A községek a minisztériumhoz, saját törvényhatóságukhoz, annak közegéhez s az illető községre működési körrel bíró állami hatósághoz és hivatalhoz intézett irataikban saját ügyviteli nyelvüket használhatják s ha ez nem az állam hivatalos nyelve, amellyel hasábosan az állam nyelvét is kötelesek használni. (7. §.)

c) Ha valamelyik olyan község, amelynek ügyviteli nyelve nem a magyar, a minisztériumhoz intézett beadványában az állam hivatalos nyelve mellett hasábosan ügyviteli nyelvét is használni, az ilyen beadványban hozott határozatot a község kívánására hiteles fordításban a község ügyviteli nyelvén is közölni kell. (8. §.)

d) Itt említjük meg végül azt is, hogy a községekben kihirdetésre kerülő miniszteri rendeleteket, törvényhatósági és községi szabályrendeleteket, továbbá a hatósági hirdetményeket az állam hivatalos nyelvén felül a község jegyzőkönyvi nyelvén is közzé kell tenni. (3. §.)

A 4800/1923. M. E. sz. rendelet 21. §-a a köztisztviselőkre nézve megszabott nyelvhasználati szabályok megszegését fegyelmi vétségnek minősíti. Olyannak, amely ismétlés vagy szándékoság esetében a súlyosabb fegyelmi vétségekre megállapított büntetés alá esik. Emellett az 1924:II. törvénycikk kimondja, hogy olyan állami és önkormányzati hatóságoknál és hivatalnál, vala mint a kár. járásbírósnál és törvényszéknél, amelynek területén a lakosságnak legalább egyötöde ugyanahhoz a nyelvi kisebbséghez tartozik, oly személyeket kell alkalmazni, akik az illető kisebbség nyelvében is jártasak. Az ilyen közhivataloknál már alkalmazásban lévőköt az illető kisebbségi nyelv esajjítására kötelezi — a törvényben megállapított joghátrányok terhe alatt.

Az 1924:II. törvénycikk végrehajtása tárgyában kiadott 7500/1924. M. E. sz. rendelet értelmében (1. §. 3. bekezdés, az a személy, akit az idézett törvényben megkívtant nyelvismerteti köllék hiányában neveztek vagy jelöltek ki, olyan tekintet alá esik, mint akinél az illető állásra megkívtant törvényes képesítési köllékek valamelyike hiányzik. Az 1883:I. törvénycikk 1. § a értelmében az ilyen kinevezés nem végleges, a választás nem érvényes.

Az eddig ismertetett nyelvhasználati szabályokon felül ki kell emelnem a 4800. sz. rendelet 22. §-át, amely szerint a „kisebbségi nyelvek használatára vonatkozó rendelkezések nem érintik a magyar állampolgároknak azt a jogát, hogy mindenütt,

ahol öket a szólás joga megilleti, az állam hivatalos nyelvét szabadon használhatják, továbbá azon jogukat, hogy az állam hivatalos nyelvén benyújtott beadványaikra minden hatóság, hivatal, tehát azon község is, amelynek ügyviteli nyelve nem magyar, a választ velük minden esetben az állam hivatalos nyelvén közölje”.

5. Utolsó csoportként röviden összefoglalom az *egyházi egyesületi és iskolai* élettel kapcsolatos kisebbségi nyelvhasználat legfontosabb szabályait.

a) *Egyházi felső* hatóságok a minisztériumhoz intézett beadványukban ügyviteli nyelvüket és *hasábosan* az állam nyelvét, *egyházközségek* pedig *akár* az állam hivatalos nyelvét, *akár* ügyviteli nyelvüket használhatják. Minden más nem egyházi hatósághoz, vagy hivatalhoz intézett irataikat *vagy* az állam hivatalos nyelvén kötelesek szövegezni, vagy olyan nyelven, amely jegyzőkönyvi nyelve azon törvényhatóságnak, amelynek területén a megkeresett hatóságnak, vagy hivatalnak a székhelye van. Ha az egyházközségek a minisztériumhoz intézett beadványaikban nem az állam hivatalos nyelvét használják, az ilyen beadványokra hozott határozatot az eredeti magyar szöveg mellett kívánásukra fordításban a beadvány nyelvén is közölni kell. (4800/1923. M. E. sz. rendelet 15. §.)

b) A nemzetiségi *egyesületek nyelvhasználatát* illetően a rendelet (19. §.) kimondja, hogy ezt az alapszabályok szerint erre jogosított szerv határozza meg. A nemzetiségi egyesületek nyelvhasználatát a rendelet tehát autonóm egyesületi hatáskörbe utalja és mivel a rendelet nem tartalmaz semminemű közelebbi megszorítást, természetesen elképzelhető az, hogy az autonóm hatáskörben hozott határozat alapján itt is érvényesülhet például a *kétnyelvűség* oly értelemben, hogy a kisebbségi nyelv mellett az állam nyelvét is használhatják, elképzelhető a nyelvhasználat *megosztottsága* is aszerint, hogy *szóbeli*, vagy *írásbeli* nyelvhasználatról van szó, *belső* ügyvitelről és *kifelé* való érintkezésről. A hatóságokkal és hivatalokkal való érintkezésben megfelelően alkalmazni kell a magánosokkal való érintkezésre vonatkozó, előbb már ismertetett nyelvhasználati szabályokat, amelyeket a rendeletnek 9—14. §-ai foglalnak magukban.

c) Ami végül a nemzetiségi nyelvek használatát az iskolaügy terén illeti, a 4800/1923. M. E. sz. rendelet a következő fontos rendelkezéseket tartalmazza:

1. Biztosítja a *szabad iskolaválasztást*, amidőn 16. §-ában kimondja, hogy a nyelvi kisebbséghez tartozó magyar állampolgárok nem korlátozhatók abban, hogy tanulmányaikat a törvényeknek megfelelő fajú, fokozatú és jellegű tanintézetek közül milyen tanítási nyelvű intézetben folytassák. Az iskolaválasztás szabadsága kettős irányú, egyfelől szabadon választhat a szülő az állami és nem állami iskolák között, az egyetlen megszorítás az, hogy ez utóbbiak törvényes előírásoknak megfelelően. Másfelől: Akár állami, akár nem állami iskolába iratja a szülő a gyermekét, szabadon választhat a magyar és nem magyar tanítási nyelvű iskola között.

2. A rendelet továbbá az iskolafenntartás jogát biztosítja, a községek, egyházak e célra alakult egyesületek és magánosok számára azzal a *joggal egybekötve*, hogy ezek az általuk fenntartott tanintézetekben a magyar nyelv kötelező oktatására vonatkozó törvényes intézkedések sérelme nélkül lakosaik, híveik, tagjaik illetőleg a maguk *anyanyelvét*, vagy az *állam hivatalos nyelvét szabadon használhatják*. (17. §. 1. bekezdése.)

3. Ezekről az intézetektől — mint más összefüggésben már említettem — a nyilvánossági jog nem tagadható meg és államsegélyek tekintetében is teljesen egyenlő elbánásban részesítendők az azonos fajú és fokozatú magyar tanítási nyelvű nem állami intézetekkel.

A nemzetiségi iskolák tanítási nyelvének kérdését a 4800/1923. M. E. sz. rendelet most ismertetett szakaszain felül

alapvetően a rendelet 18. §-a szabályozza. A legújabb idevágó rendelet a nyelvi kisebbségekhez tartozó gyermekek népiszkolai oktatásáról szóló 700/1941. sz. kormányrendelet és annak 25.370/1941. V. K. M. számú végrehajtási rendelete. Ezek jogi jellemzésére néhány szóval még visszatérek.

A szorosabb értelemben vett általános nemzetiségi jogszabályok ismertetését ezzel lezártam. (Eltekintve a nemzetiségi érület büntetőjogi védelméről szóló 1941.V. tc.-ről, amelyet előadásom végén fogok röviden méltatni.)

Most az 1938. óta bekövetkezett örvendentes területgyarapodásunkkal kapcsolatos két részleges (partiális) jellegű nemzeti ségi jogszabályt szeretnénk nagy vonásokban ismertetni.

Az egyik a 6200/1939. M. E. sz. rendelet, amely a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről szól és területi értelemben részleges (partiális) nemzetiségi jogszabály. E rendelet ugyanis a nemzetiségi nyelvhasználatra vonatkozóan a következő fontosabb rendelkezéseket tartalmazza: a) A kárpátaljai területen a község- és egyéb helyneveket az 1898. IV. törvénycikkben meghatározott szabályok mellőzésével, a belügyminiszter állapítja meg. Ha a belügyminiszter a község hivatalos nevét magyar és rutén nyelven állapítja meg, a két nyelvű elnevezést együttesen kell használni. (7. §. 3. bekezdés.) b) A rendelet 11. §-a szerint: 1. a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a rutén. A törvényeket hiteles fordításban rutén nyelven is ki kell adni. 3. A kárpátaljai területen külön hivatalos lapot kell létesíteni; a külön hivatalos lap kiadásáról a kormányzói biztos gondoskodik. 4. Azokat a miniszteri rendeleteket, amelyeknek hatálya a kárpátaljai területre kiterjed, a Budapesti Közlönyben való közzétételével kell szabályszerűen kihirdetettnek tekinteni és — lehetőleg a Budapesti Közlönyben való megjelenésükkel egyidejűen — a kárpátaljai terület hivatalos lapjában magyar és rutén nyelven hasábosan szintén közzé kell tenni. 5. A kárpátaljai terület külön hivatalos lapjában kell közzétenni a kormányzói biztos által kiadott szabályrendeleteket, a kormányzói biztos, vagy a közigazgatási kirendeltség vezetője által kiadott általános jellegű rendelkezéseket és közleményeket; a közzététel magyar és rutén nyelven hasábosan jelenik meg. 6. A kárpátaljai terület lakosai az ott működő állami és önkormányzati hatóságokhoz, valamint a m. kir. miniszterekhez rutén nyelven is fordulhatnak és ebben az esetben a választ rutén nyelven kell megadni. 7. A kárpátaljai területen a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozólag a jogszabályokban megállapított rendelkezések az irányadók.

A Kárpátalján működő kir. bíróságok nyelvhasználatát az 5800/1939. M. E. sz. (12. §.) rendelet szabályozza.

Nem területi értelemben partiális jellegű nemzetiségi jogszabály a m. kir. minisztérium 8490/1940. M. E. sz. rendeletével közzétett, röviden úgynevezett „Bécsi jegyzőkönyv”. Ez is a hazai nemzetiségek közül csak egyet érint, a hazai németeket. De ezeket viszont — a visszacsatolt keleti és erdélyi ország részekén élő németek önkéntes kitelepülésére vonatkozó rendelkezéstől (III. fejezet.) eltekintve — az ország egész területének viszonylatában.

A „Bécsi jegyzőkönyv”-ben foglalt magyar-német megállapodással Flachbarth professzor úr a kisebbségek védelmének legújabb nemzetközi jogi fejlődését ismertető pompás előadásában már foglalkozott.

A magam feladatát abban látom, hogy a jegyzőkönyv tartalmát magyar közjogi- és közigazgatási vonatkozásaiban is megvilágítsam.

A jegyzőkönyv közzétételének merőben alakító jelentőségét azért hangsúlyoztam az imént, mert — amint a 8490/1940. M. E.

sz. rendelet bevezető mondata is utal erre, — a törvényhozás a keleti és az erdélyi országrészek visszacsatolásáról szóló 1940. évi XXVI. tc. 1. §-ában jóváhagyólag tudomásul vette a jegyzőkönyvben foglalt nemzetközi megállapodást. A magyar törvényhozásnak ezt a konstitutív tényét követte ezután a rendeleti úton történt deklaratív jellegű közzététel.

A jegyzőkönyv lényeges tartalma nagyrészt egyezik az 1940. augusztus 30-a előtti időkből való és egészen az 1868:XLIV. tc.-ig visszanyúló nemzetiségi jogszabályaink tartalmával.

Legyen szabad néhány alapvető tartalmi egyezésre s egyben az itt-ott jelentkező eltérésekre is rámutatnom.

1. A nemzetiséghez tartozásból folyó nemzetiségi jogokat úgy az 1868:XLIV. tc., mint a 4800/1923. M. E. számú kormányrendelet a magyar állampolgársághoz köti.

A bécsi jegyzőkönyv is ezen az alapon áll. Egyik rendelkezése szerint. (I. 2.)

2. „A német népcsoporthoz tartozó személyek Magyarországon minden hivatást ugyanolyan előfeltételek és feltételek mellett gyakorolhatnak, mint a többi magyar állampolgár.”

A most idézett rendelkezésből, amely a nemzetiségi jogunk régi alapelveinek: a jogegyenlőségnek is folyománya, kétségtelenül kitűnik, hogy a jegyzőkönyvben foglalt nemzetiségi jogok gyakorlásához a magyar állampolgárság szükséges.

3. Ezek a jogok a német népcsoporthoz tartozó magyar állampolgárok egyéni jogai. A jegyzőkönyv „a népcsoporthoz tartozó személyekről” beszél, („die Angehörigen der Volksgruppe”). Ezeknek adja meg pl. azt a jogot, hogy szervezkedjenek és különleges célokra egyesületeket alakítsanak az idevonatkozó általános magyar jogszabályok figyelembevételével. Nem változtat ezen a jogi helyzeten a bécsi jegyzőkönyvben a „Magyarországi Németek Szövetsége” (Volksbund der Deutschen in Ungarn) javára biztosított az a jog, amelynek közelebbi ismertetésére mindjárt rátérek. Most csak annyit, hogy az említett Szövetség jogi szempontból a magyar egyesületi jog szerint alakult és a magyar királyi belügyminiszter mint illetékes kormányhatóság részéről láttamozott alapszabályokkal működő nemzeti ségi egyesületnek minősül.

4. Nemzetiségi jogunk alapvetően jellemző további vonása, — és ezt szigorú logikai sorrendben tulajdonképpen első helyen kellett volna említenem, — az, hogy az ú. n. *szubjektív* elven épül föl, abban az értelemben is, hogy a nemzetiséghez tartozás alapja: az illető személy szabad *bevallása*.

A bécsi jegyzőkönyv is a nemzetiség szabad *bevallásának* elvét fogadja el alapul — kombinálva az ú. n. objektív elvvel.

A jegyzőkönyv szerint ugyanis (szó szerint idézek): „a népcsoporthoz tartozik, aki 1. magát a németiséghez tartozónak *vallja*” („wer sich zum Deutschtum bekennt”) és 2. akit a „Magyarországi Németek Szövetsége”-nek vezetősége népi németnek elismer.

K. G. Hugelmann, müncheni egyetemi professzor, a nemzetiségi kérdés kitűnő német birodalmi kutatója, ehhez a szabályozáshoz azt a megjegyzést fűzi, hogy a bécsi jegyzőkönyv (a továbbiakban röviden: Bjkv.) a nemzetiségi hovatartozás kérdését „minden elméleti egyoldalúságtól menten oldotta meg, nem helyezkedett sem az ú. n. szubjektív, sem pedig az ú. n. objektív teória álláspontjára”. Ugyanakkor megjegyzi, hogy „*akarata* ellenére senkit sem lehet a népcsoport tagjává minősíteni”. Kérdem: mi egyéb ez, mint a szubjektív elmélet elismerése? Hugelmann azonban önmagának ellentmondva nem ebben látja a *szubjektív elmélet* gyakorlati érvényesülését, hanem abban, hogy szerinte a „Magyarországi Németek Szövetsége” az öt illető „*döntés*”-nél (Entscheidung) bizonyára figyelemmel lesz az objektív ismérvekre. Ha Hugelmann professzor „*döntés*” alatt a szubjektív vallomás elfogadását vagy visszaautásítását (Aus-schlagsrecht) érti, akkor viszont legalább is nem egész világos:

mit ért szubjektív és objektív ismérvek figyelembevételén. A Magyarországi Németek Szövetségét ugyanis nézetem szerint a Bjkv.-nek érésben világos és félre nem érthető szövege alapján csak az a jog illeti meg, hogy *elismeri-e* vagy *nem ismeri* el azt a magyar állampolgárt népi németnek, aki magát annak vallja. A *szubjektív* elemet tehát a vallomást tevő személy akaratnyilvánítása képviseli; az *objektív* tényezőt: a Magyarországi Németek Szövetségének e vallomást elfogadó vagy elutasító nyilatkozata. Erre irányuló elhatározásánál mindenesetre mérlegelheti a Szövetség Hugelmann professzornak az objektív és szubjektív teóriával kapcsolatban egy másik munkájában tett azt a szellemes megjegyzését: „ki venné komolyan, ha egy részben német, részben lengyel származású felsősziléziai ember magát kínainak vagy angolnak érezné és vallaná?” (Volk und Staat, 47. l.)

E kitérőt a nemzetiségi jog egy másik kiváló birodalmi német művelőjének: Hermann Raschhoffernek véleményével zárom le. Raschhoffer „Hauptprobleme des Nationalitätenrechts“ c. könyvében (70. l.), amelyet a müncheni Deutsche Akademie jutalomdíjjal tüntetett ki, teljes határozottsággal arra az álláspontra helyezkedik, hogy *jogi szempontból* a nemzetiséget más módon mint az egyén nemzeti vallomása alapján megállapítani nem lehet, mert csak így jutunk a nemzetiségnek általános érvényű és minden konkrét esetre alkalmazható *jogi* kategóriájához.

A Bjkv.-höz visszatérve, röviden még csak annyit említek meg, hogy a „német népcsoport” szűkebb, — mert az *elismerés* megszorító feltételéhez kötött — kategória, mint a német nemzetiségű, német anyanyelvű magyar állampolgárok szélesebb jogi kategóriája.

4. A Bjkv.-ben foglalt *nyelvhasználati* szabályok — lényegükben — egyeznek a jegyzőkönyvet megelőző nemzetiségi jogszabályainkkal. Így nevezetesen a 4800/1923. M. E. sz. rendeletben foglalt szabályozással.

Eltérések inkább csak a szerkezetben és a szövegezésben vannak. Abban az értelemben is, hogy a 4800/1923. M. E. sz. rendelet — a dolog természeténél fogva részletesebb és nem egyszer világosabb, mint a Bjkv. megfelelő rendelkezései. A jegyzőkönyvnek a közhivatalok előtti nyelvhasználatra vonatkozó rendelkezését pl. (I. fejelet 5. pont, utolsó mondat) Hugelmann professzor is homályosnak mondja, mert szerinte sem tűnik ki világosan („ist leider nicht klar gesagt“) mit kell ebben a rendelkezésben a „Verwaltungsgebiet“, „Bezirk“ kifejezéseken érteni.

Felmerül itt az a Bjkv.-ben foglalt szabályozás értelmezése és alkalmazása szempontjából *általános* jelentőségű kérdés: milyen természetű jogi kapcsolat áll fenn a bécsi jegyzőkönyvet magában foglaló 8490/1940. M. E. számú rendelet és egyéb nemzetiségi jogszabályaink, gyakorlatilag nézve a dolgot, különösen a 4800/1923. M. E. alaprendelet között.

A Bjkv. — mint tudjuk — csak a hazai németekre vonatkozik. A 4800/1923. M. E. rendelet *valamennyi* hazai nyelvi kisebbségre, nemzetiségre. A Jegyzőkönyv későbbi keletű, „lex speciális“, a 4800. sz. rendelet a korábbi keletű, „lex generalis“.

A „lex posterior et specialis derogat priori generali“ kettős elve kínálkoznék megoldásul. De ez jogi zsákutcába vezetne. Jogilag „légüres“ térbe.

Az elméleti és gyakorlati jogászt egyaránt sokkal inkább kielégítő megoldás szerintem, hogy a többi magyar nemzetiségi jogszabályok a 8490/1940. M. E. sz. rendeletbe foglalt bécsi jegyzőkönyvvel az egymást *kölcsönösen* kiegészítő jogszabályok viszonyában állanak.

Az imént említett és Hugelmann szerint is homályos, tehát gyakorlatilag nem igen használható „Verwaltungsgebiete“, „Bezirk“ kifejezéseket pl. legbelsőbbnek látszik a 4800/1923. rendelet 9. §-tól 14. §§-aiban használt „község“, „járás“, „törvény-

hatóság“ megjelölésekkel pótolni és az ebben a rendeletben foglalt részletesebb nyelvhasználati szabályokat alkalmazni.

Egy másik példa:

A Bjkv. (I. 1.) szerint a hazai német népcsoporthoz tartozó állampolgároknak (szó szerint idézem a jegyzőkönyv szövegét) „az idevonatkozó *általános* szabályok figyelembevételével joguk van arra, hogy szervezkedjenek és hogy különleges célokra, mint aminő pl. az ifjúság gondozása, a sport, a művészeti tevékenység, egyesületeket (Verbände) alakítsanak.

A Bjkv. most idézett pontjának az a kitétele, amely az „*általános szabályok figyelembevételét*“ írja elő, szerves tételes-jogi kapcsolatot létesít egyfelől a Bjkv., másfelől a 4800/1923. M. E. rendelet és általában az idevonatkozó egyéb magyar jogszabályok mint egymást kölcsönösen *kiegészítő* jogszabályok között.

A Bjkv. az ifjúság gondozására alakult és a sportegyesületekről is említést tesz. A 4800. sz. rendelet (19. §.) taxatív felsorolásában ezeket külön nem említi meg.

A Bjkv. most tárgyalt pontját *kiegészítő* jogszabály jelleggel bír — részletesebb és szabatosabb szövegezése folytán — a 4800. sz. rendeletnek az a rendelkezése (19. §. 1. bek.), amelynek értelmében a nemzetiségi egyesületek is az állam törvényes felügyelete alatt állanak és a megalakulásuk és működésük tekintetében a fennálló törvényes rendelkezések megtartására kötelesek.

Ugyanígy *kiegészíti* a Bjkv. megfelelő pontját a 4800. sz. rendeletnek az a rendelkezése is, hogy a nemzetiségi egyesületek nem vethetők alá más szabályoknak, mint amelyek a magyar anyanyelvű állampolgárok hasonló jellegű intézményeire nézve fennállanak.

6. A Bjkv. szerint „német nyelvű napilapoknak, folyóiratoknak és egyéb kiadványoknak közzétételét nem fogják olyan korlátozásoknak alávetni, mint amilyenek megfelelő magyar nyelvű kiadványok közzétételére nem érvényesek. (I. 5. p. 2. mondat.) A jegyzőkönyvnek ez a rendelkezése — sajtójogi vonatkozásban — kiegészítése az 1940. aug. 30. előtti nemzetiségi jogszabályainknak, amelyet már az 1868. évi XLIV. tc. félre nem érthető tömörséggel leszögezett.

7. A Jegyzőkönyv szerint (I. 4.) „magyar részről kerülni fognak minden olyan rendszabályt, amely a kényszerű aszimiláció célját szolgálhatná, különösen a népi német családnevek magyarosítása útján. A népcsoporthoz tartozó személyeknek joguk van arra, hogy a *családjuk által előbb viselt* nevet *újra* felvegyék.“

E rendelkezésből *kiegészítő* új szabálynak kell tekintenünk a családnév *visszaválttatásának* jogát.

A német családnév *megtartása* nem új jog, mert a név váltztatásának jogi feltétele a Bjkv. előtt is az volt, hogy az érdekeltek személynek a névváltztatást *kérnie* kellett. Kérése nélkül „hivatalból“ senkinek családnévét megváltoztatni nem lehetett. A novum tehát az, hogy a régebben viselt német családnévre való *visszaválttatást*, tehát a név-*visszaválttatást* meg kell engedni, amennyiben a Bjkv.-ben előbb említett feltétel fennforog.

8. Az összehasonlító ismertetés során nem említettem eddig a Bjkv. német *iskolajogi* vonatkozású részét. Így nevezetesen a Jegyzőkönyv I. részének 4. pontját, amely szerint „a népcsoporthoz tartozó személyek valamennyi gyermekének lehetővé kell tenni, hogy *ugyanolyan feltételek mellett*, mint amilyenek a magyar iskolákra érvényesek, népi német iskolákban nevelkedhessenek és pedig közép-, középfokú és elemi iskolákban, valamint szakiskolákban.

Nemzetiségi jogszabályaink erre megadják a lehetőséget. Hugelmann professzor véleménye szerint is mindenesetre némi homály takarja: mit kell jogilag „népi“ német iskolán érteni?

A Bjkv. óta alkotott iskolajogi jogszabályaink közül már előadásom első részében megemlítettem a 700/1941. M. E. sz. rendeletet és annak 25.370/1941. V. K. M. számú végrehajtási rendeletét. Jellemzésükre — Kósa Kálmán miniszteri osztályfőnökök úrnak nemzetiségi iskoláügyünkről tartott s a jogi vonatkozásokat is pompásan kidomborító előadása után — elegendő annak megemlítése, hogy a 700/1941. M. E. sz. rendelet a népi iskolai oktatás vonalán — német viszonylatban is — biztosította az államnyelvnek mint tantárgynak kötelező tanítása mellett a németnyelvi oktatást. E kormányrendelet végrehajtási rendelete pedig *titkos* szavazás útján teszi lehetővé az érdekelt németajkú szülők kívánásának megnyilvánulását az oktatás nyelve tekintetében. A helyi viszonyokhoz és a gyakorlati szükségletéhez sűrűn olyan jogi garancia ez, amely a németnyelvi oktatás terén a legmesszebbmenően biztosítja az érdekelt szülők óhajának szabad és minden befolyástól mentes megnyilvánulását.

A Bjkv.-vel kapcsolatos összehasonlító jogi fejtegetéseim egyik alap gondolata az volt, hogy a 8490/1940. M. E. sz. rendelettel közzétett és ennek folytatán alakilag is belső magyar jogszabállyá vált magyar-német kisebbségi megállapodás a többi magyar nemzetiségi jogszabállyal az egymást kölcsönösen *kiegészítő* jogszabályok viszonyában áll. A Jegyzőkönyvnek bevezető része a magyarországi németek jogi helyzetére vonatkozó néhány alapelvet fektet le és ezekhez az alapelvekhez fűződéen nem taxatív felsorolással, hanem (a „*kiváltképpen* a következők állapíthatnak meg”) („*wird insbesondere folgendes festgestellt*”) fordulattal vezeti be azokat a rendelkezéseket, amelyek nagy részét az előbb ismerttettem. Láttuk, hogy ezek lényeges tartalmukat tekintve, jórésben egyeznek a Bjkv. előtti időkből való nemzetiségi jogszabályaink tartalmával, nemzetiségi jogunknak előadásom első részében vázolt alapelveivel.

A Jegyzőkönyvnek, különösen bevezető részének van néhány olyan, részben már az eddigiekben ismertetett pontja, amely valóban új és eltér a többi magyar nemzetiségi jogszabály tartalmától. Így az az alapelvként leszögezett tétel, a magyarországi „német népcsoporthoz tartozó személyeknek a népcsoporthoz tartozó tényéből és amiatt, hogy a *nemzeti szocialista világnézetet vallják, semmiféle módon és semmiféle téren hátrány nem származhatik*” A Bjkv. e kitételének jogi súlyát és jelentőségét csak akkor tudjuk teljes tárgyilagossággal elfogulatlanul és helyesen lemérni, ha ezt a kitételit is épp úgy, mint általában a Bjkv.-nek egész tartalmát a Jegyzőkönyv II. fejezetében foglalt azon elvi kijelentés szemszögéből bíráljuk el, amely szerint „a magyar kormány és a birodalmi kormány között teljes egyetértés áll fenn arra nézve, hogy a fenti alapelvek semmiképpen se érintsék a *loyalitásnak azt a köteleességét*, amellyel a népcsoporthoz tartozó személyek a magyar államnak tartoznak.”

Ezzel elérkeztünk ahhoz az általános jogi korláthoz, amely a magyar jog szerint *nemcsak* a hazai németek, hanem *minden* hazai nemzetiség számára a nemzetiségi jogok gyakorlásának és érvényesülésének határait, módját megszabja.

A loyális szó etimológiai értelmében is elsősorban feltétlen *törvénytiszteletet* jelent. Tehát az állampolgárok részéről mindenekelőtt és mindenekfelett államhűséget. Ebbe a fogalomba, amelynek büntetőjogi szankciókkal ellátott jogi ellenlábasa a hűtlenség és a vele rokon államellenes bűncselekmények — erős érzelmi és *erkölcsi* vonások is vegyülnek. Jól mondja Ranke, a múlt század nagy német történetírója, hogy az állam épületét erkölcsi kapcsok tartják össze, ezek teszik igazán szilárdá, időtállóvá.

Az ezeréves magyar állameszmében gondolkodó magyar jogász a büntetőjog terén is mindig megtalálta a kor szükségleteinek megfelelő jogi fegyvereket, amelyekkel az államhatalom lesújtatható azokra, akik a magyar állameszmével szembe helyezkedni próbáltak.

De ugyanakkor gondoskodni tudott a jog fegyverével a nemzetiségi béke fenntartásához fűződő állami érdekek biztosításáról is.

Ebben az irányban büntetőjogunk legfrissebb, legérdekesebb és egyik legnemesebb hajtása, „a nemzetiségi érület védelméről szóló” 1941. V. tc. E törvény tartalmának ismertetésétől és magyarázatától, azt hiszem, eltekinthetünk. (L.: Csekegy István és Losonczy István egyet. prof.-ok tanulmányait.) A törvény indokolása nyomán, csak éppen felsorolásszerűen említem meg a következőket: A Magyarországon élő nemzetiségeket külön védelemben részesíti az 1878. évi büntető törvénykönyv 172. szakasza. — Az állam és a társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. tc. a magyar államnak és a magyar nemzetnek megbecsülését helyezi külön védelem alá. Ennek a törvénynek gondolkörébe illeszkedik bele a magyar állampolgársági törvény (1879: L. tc.) novellájában (1939: XIII. tc.) érvényesülő az a felfogás, amely az államhoz tartozást nem tekinti pusztán jogi kapcsolatoknak, hanem a *politikai* nemzethez tartozásból származó érzelmi elemeknek is olyan jelentőséget tulajdonít, amelyek a pusztán jogi kapcsolatnak nemesebb erkölcsi tartalmat adnak.

E jogszabályok körét teszi teljessé, zárja le a nemzetiségi érület büntetőjogi védelméről szóló 1941. évi V. törvénycikk. Erre a törvényre — indokolása szerint — azért volt szükség, mert „hiányzott hatályos büntetőjogi rendszerünkben olyan jogszabály, amely kifejezett büntetőjogi oltalomban részesítette volna a nemzetiséghez tartozásból folyó közösségi és egyéni színezetű lelki tényezőktől, érzelmi és *erkölcsi* elemekből összetevődő nemzetiségi érületet az azt sértő cselekményekkel szemben.” Időszerűvé tette ennek a törvénynek alkotását az is, hogy „*az elszakított területek egy részének visszacsatolásával jelentős számú nemzetiség került vissza a Magyar Szent Korona főhatalma alá és így az ország fontos érdeke fokozottabban megkövetelték és megkövetelik, hogy az államaikotó magyar nép és az országban lakó nemzetiségek között a békés együttélés minél teljesebb legyen.*”

Nemzetiségi jogunknak ez a legfrissebb büntetőjogi hajtása is beszédes bizonyítéka annak, hogy nemzetiségi jogszabályainkat erős *erkölcsi* szálak fűzik a magyar állam jogeszméjéhez. Erkölcsi szálak, erkölcsi erők, amelyek a magyar jog s így nemzetiségi jogunk fegyverét is a magyar igazság acélos kardjává kovácsolják itt a Kárpátok ölében, a soknyelvű Magyar Medencében. Itt, ezen az anyai vérrel, verejtékekkel áztatott, megszentelt földön, amelyről Ady Endre, magyar fajtájának „mindennél keserűbb, mindennél igazabb” vad szerelmese, a század elején így dalolt:

„Valami nagy-nagy Sors, Ok, Cél van itt,
Valami nagy-nagy ós tanulság,
Amely kis népeket tanít.”

Új színt, új biztató értelmet ad ezeknek a szépségesen mély szavaknak az a szörnyű fergeteg, amely végigszáguld ma Európa — mind az öt kontinens — felett. Ma újra „forr a világ bús tengere”. Véresen vajudik. De az újjászülető világ új, igazságos rendje, az új Európa álmaink, vágyaink valóra válását ígéri, hozza, ha ebben az életre-halálra menő harcban helytállunk a magyar jog fegyverével is a magyar — *igazságért*, a magyar ügy igazáért . . .

DR. BOZÓKY FERENC egyetemi ny. r. tanár:

A nemzetiségi kérdés gazdasági vonatkozásai

(Elhangzott 1942 augusztus 17-én)

A múlt évben két részletben megtartott népszámlálás eredményei ugyan még nem ismeretesek, de a statisztikusok korábbi népszámlálási és újabb népmozgalmi eredmények segítségével a valóságot erősen megközelítő pontossággal kiszámítják, hogy míg a trianoni 8,688.000 lélekszámú Magyarországon 1930-ban 92.1% volt a magyar és 7.9% a nem-magyar anyanyelvűek aránya, addig a mai, közel 15 milliós lélekszámú országban a magyart anyanyelvűkül vallók aránya csak 75% és a nemzetiségeké 25% körül van.

Magyarország tehát ismét sokféle nép hazája, nemcsak a magyaré. A magyarság többsége ugyan fölényes — hiszen 1910-es arányszámát 20%-kal haladja meg, — mégis kétségtelen, hogy a nemzetiségek aránya is jelentékeny, bár mintegy 20%-kal kisebb, mint az integer Magyarországon 1910-ben tartott népszámláláskor megállapított arányszám. Hazánk mai helyzete nemzetiségi tekintetben — hozzávéve azt, hogy egymással ellenséges erők ütközőpontjában élünk — sok nehéz bel- és külpolitikai, kulturális és gazdasági problémát jelent, melyeknek sikeres megoldásától függ a Dunavölgyében élő népek megbékélésén kívül a mi jövőnk is, melynek érdekében a békés együttélés feltételeit meg kell teremtenünk.

Nemzetiségek századok óta lakják hazánkat, mely a Hunyadiak és a Jagellók korabeli tiszta magyar jellegét elveszítvén, népeknek együttélésén alapuló közösségévé vált. De a magyarság igazságszeretettel és politikai érzékével az idegengyűlölet nem fért össze. Szent István országában békében éltek a nemzetiségek a magyar uralom alatt akkor, amikor Európának nem egy vezető államában az államalkotó nép türelmetlen volt kisebbségeivel szemben. Valóban birodalom voltunk, mert uralmunk sokféle népre terjedt ki, anélkül, hogy őket népi mivoltukban elnyomtuk volna. Nacionalista imperialisták nem voltunk. Nem zsarnokoskodtunk, hanem csak kormányoztunk, hogy biztosítsuk az ittlakó népek békés életét és zavartalan fejlődését. A nem-magyarok népi egyéniségét tiszteltük, sőt ápoltuk. Szabad kulturális és gazdasági fejlődést biztosítottunk nekik, engedték, hogy a maguk eszményei szerint éljenek. A szabadságot nem tekintettük magyar privilégiumnak. Nemzetiségeinknek az élet minden vonatkozásában ugyanazt a szabadságot adtuk — még pedig nemcsak papíron, hanem valóságban — mint a magyaroknak. Nem láttunk bennük veszedelmet. Azt vallottuk, hogy a magyar nemzet más, mint vérség, etnikai vagy nyelvi egység. Befelé szellemi, érzelmi, kifelé politikai egységnek tekintettük amelybe — t. i. a politikai nemzetbe — minden állampolgár nemzetiségi különbség nélkül bele tartozik. Ezt a felfogásunkat törvénybe is iktattuk és ezzel, mintegy etnikum feletti nemzetnek vallottuk magunkat.

Az erőszakos asszimilációt nem ismertük. Hogy bizonyos természetes asszimiláció — még pedig koronként és nemzetiségenként változó erősségű — végbement, tény. De ez mindenütt a világon, ahol különböző népiségűek élnek együtt, megvan. Fokozottan meg kellett tehát nálunk is lennie, már csak annak következtében is, hogy a főleg perifériákon lakó nemzetiségek gazdasági okokból egyre tömegesebben lehúzódtak az Alföldre, a magyarság kohójába, mely azután erőszak nélkül sok idegen népelemet beolvasztott a magyarság tömegébe.

Csak ellenséges propaganda festette fektére a magyar nacionalizmus: és verte a világ közvéleményének fejébe nemzetiségek évszázados elnyomásának meséjét. Nem volt erről szó, hiszen nagyjaink is: Széchenyi, Kossuth, Eötvös Deák egyenesen ellenségei voltak a magyar hegemonia erőszakos terjesz-

tésének. A magyar állam és a nemzet létformájának a szent-istváni állameszmét vallották, mely a magyarságot és a nemzetiségeket a földrajzi és gazdasági erők szétszakíthatatlan közösségébe köti össze. Joggal büszkék lehetünk rá és etikai aktívumunknak könyvelhetjük el, hogy magyarul nem is beszéltek büszkén vallották magukat Hungária hú gyermekeinek, lelkesedtek a magyar szabadságért és áldoztak is érte.

A nemzetiségek a pax hungarica emelkedett szellemének megfelelően érvényesülhettek, szabadon fejthették ki képességeiket. Még talán jobban is boldogultak, mint a magyarok, mert az állam a magyarságlakta Alföld gazdasági fejlesztésének előbe helyezte a nemzetiséglakta perifériák fejlesztését iparosítással és a közlekedési hálózat kiépítésével.

Nemzetiségeink gazdasági helyzetét a magyar uralom alatt szemügyrevéve, megállapíthatjuk, hogy a németeknek, különösen az erdélyi *szászoknak* — ennek a józan, szorgalmas népnek — a gazdasági intézményei különösen ki voltak építve. Hatalmas tőkeerős pénzintézetek voltak, Raiffeisen-szövetkezeteik pedig különösen mezőgazdasági kultúrájukat emelték magasra. Birtokállományuk a magyarok rovására egyre nőtt. A *szerek* is igen kedvező gazdasági viszonyok közli éltek az ország legtermékenyebb földjein, kedvező birtokmegosztással. De az iparban és kereskedelemben is érvényesült ez az életerős, vitéz, tehetséges, nagy nemzeti öncélú nép. A szorgalmas, kisigényű *szlovákok* a földművelésben, továbbá mint gyári munkások és kisiparosok boldogultak. A *rutének*, az Alföldhöz fűző erős gazdasági kötelek juttatták kenyérhez. A *románok* általában alacsonyabb életszínvonalon éltek, mint a magyarok vagy a *szászok*, bár hátramaradásukat egyre jobban kezdték behozni. Gazdasági visszamaradottságuk főoka az volt, hogy az iparosodásra és — mint eredetileg páztorok — jó ideig a földművelésre is kevésbé voltak fogékonyak. Mindez műveltségük alacsonyabb színvonalából következett. De gazdasági boldogulásukat mégis eléggé mutatja az, hogy az első világháború előtt Erdélyben mintegy 150 román nemzeti célokat szolgáló pénzintézet működött, melyeknek bőkezű hitelnyújtása tudatos jelzáloghitelpolitikája tette lehetővé, hogy egyedül 1905—1915 közt a románok mintegy 170.000 kb. földet vásároltak meg a magyaroktól 58 millió korona értékben, míg ugyanezen idő alatt román föld — leginkább erdő és legelő — csak 5 millió korona értékben került magyar tulajdonba.

A magyarság és a nemzetiségek békés viszonyában csak a XIX. század negyvenes éveiben következik be változás. Általában ugyanekkor megszűnik Európaszerte is a többség és a kisebbségek összhangja. Nálunk is támadó öntudat fejlődik ki egyes nemzetiségekben. Más nemzetiségeink ellenben — mint a németek, a szlovákok nagyobb része, a bunyovácok, a vendek, a rutének — távoltartották magukat minden irredentától. De az előbbieknél is a nyugtalanság, a gyűlölködés csak akkor kezdődik, amikor olyanok furakodnak sorainkba, akik értellenül állnak ősi nemzet-fogalmunk és a nemzeti szellem előtt. Nem vállalják nemzeti hagyományainkat, a haza egyetemes java elé helyezik nemzetiségük külön érdekeit. Egyre magasabbra csap a nemzetiségeket egymás és a magyarság ellen fűtő érzés lángja a Kárpátmedence némely népeiben, különösen az első világháború végén. Ennek a lángra lobbantott nemzeti öntudatnak az eredménye a Trianonban létrehozott utódállamokban kisebbséggé vált magyarság ellen, faji gyűlöletből fűtött támadás a legkülönbözőbb fegyverekkel az integrális nemzeti egység megvalósítása érdekében. A támadás párhuzamosan több síkon folyik. *Politikai* téren a magyarságot minden jogból

kiforgatják, szervezkedését a terror minden eszközével lehetlenné teszik. A magyarság kultúrája elleni támadások azt célozzák, hogy a magyarság nyelvében, műveltségében, érületében, lelkületében hasonlították a többségi néphez. Az egyházak, iskola, irodalom, sajtó, művészet, színház stb. elleni részben komoly, részben kicsinyes rendszabályok tartoznak ide. Végül a gazdasági életre vonatkozó rendszabályokkal a magyarságot anyagilag akarják meggyengíteni, sőt tönkretenni, élettehetőségétől megfosztani. Jelszó: a politikai szupremáciához meg kell szerezni a gazdaságot is!

A nemzetiségek ellen gazdasági téren folytatott harc, politikai célokra gazdaságpolitikai eszközökkel való szolgálása különösen modern jelenség. Kiterjed ez a gazdasági élet egész területére annak tudatában, hogy az anyagilag tönkretetteknek erkölcsi, politikai, kulturális ellenállóképessége is meg van semmisítve. És erre a célra a szociális és a pénzügyi politika eszközei is igénybevétnak.

Az uralmat gyakorló nép részéről — sovinizmus esetén — a kisebbségi, nemzetiségi nép elleni támadás leggyakoribb módszerei:

1. **Földreform** címén a föld kirántása a kisebbség lába alól. A nemzetiségek gazdasági tönkretételének ez a legbiztosabb módja. Hogy mennyire fontos volt az ú. n. utódállamokban is ez a — szociálisnak, közérdekűnek beállított, a valóságban azonban sovén nacionalista — rendszabály, mint fegyver, mutatja az a nagy gyorsaság, mellyel úgy a románok, mint a csehek és szerbek a földreformot végrehajtották. Leplezetlen céljuk: a részükre Trianonban előállított kedvező helyzetet a magyarok rovására minél gyorsabban és minél kíméletlenebbül kihasználni. Így:

a) A román földreform elvakult gyűlöletből fűtött adáz rohama a magyar földbirtokosok, a kisebbségi egyházak, iskolák, alapítványok — a magyarság kultúráját szolgáló intézmények — ellen. A földnek az uralkodó nép kezébe juttatása nem jogi aktus, hanem a furor valachicusé azzal a céllal, hogy a magyarságot értékes középosztályától megfosssa. A néhány száz mágnárról szóló román mese, mely szerint a földreformnak egyetlen vesztese kizárólag főurak lettek volna, épp oly kitalálás, mint amilyen vakmerő ferdítés az, hogy a magyar birtokosoktól elvett földeket magyar földnélküliek közt osztották volna ki. Valótlanság természetesen a reform mellett felhozott az az érvelés is, hogy a magyar állam elnyomta, gazdasági fejlődésükben akadályozta a nemzetiségeket, főleg a románokat, tehát ezt kell jóvá tenni.

Az 1921. évi földbirtokreform-törvény alapján Erdélyben 2,9 millió kat. hold földet — elsősorban magyar nagy- és középbirtokot — sajátítanak ki, közte a székely közbirtokosság és a magyar telepesek földjét is.

Hogy a reform a magyarok ellen irányul, legjobban az bizonyítja, hogy a törvény regionális, t. i. más az ó-királyságban (regat), más a kisebbséglakta Erdélyben. A kétféle mérték alapján:

a) a kisajátítás alsó határa a regatban 10 hektár művelhető terület, míg Erdélyre nézve nincs alsó határ megállapítva;

b) felső határ a regatban 2 millió hektár, Erdélyre nézve nincs felső határ;

c) bérbe adott földnél a regatban 100 hektár (173 hold), Erdélyben 50 kat. hold a meghagyható terület felső határa;

d) házi kezelésű birtokokból meghagyának hegyvidéken 50 holdat, dombos vidéken 100-at síkságon, ha földéhség van, 200-at, ha közepes a földszükséglet, 300-at, ha nincs igénylő, 500-at;

e) a regatban a közbirtokosságok erdői és legelői mentesek a kisajátítás alól, Erdélyben nem. Sőt állami vagyonnak nyilvánítják a csiki magánjavakat, pedig ez az 1. sz. székely határőrezred magántulajdona. Ellenben a hasonló jogi természetű

karánbesébi volt román határőrezred vagyonát és a naszói alapokat — mert románoké — érintetlenül hagyják;

f) a birtokok egész terjedelmében kisajátításának jogcímei a regatban kisebb számúak, mint Erdélyben;

g) a regatban ismeretlen az intézmények elszegényítésének az a mértéke, mely Erdélyben, ahol az egyházakat, iskolákat, közületeket, egyesületeket minden földjüktől megfosztják;

h) a regatban a kisajátított földekért teljes kárpótlást adnak, Erdélyben nem. Itt az 1913. évet megelőző 5 évben kialakult árak átlagában történik a kisajátítás, még pedig 1 leu = 1 Kor. paritásában, sőt községi legelők és rétek céljára igénybevett földnekél 2 kor. = 1 leu;

i) Erdélyben az ár megállapítása a bizottságok szuverén joga. És e bizottságok tagjai legnagyobb részét regatbéli, faji gyűlöletből fűtött elemek, akikkel szemben ára volt még a kegyetlen törvény betartásának is.

Magától értetődő, hogy a kisajátított földeket statáriális gyorsasággal szinte kizárólag románok kapják, még ha nem is értenek a földműveléshez. A kisebbség arányszámával arányban nem álló kis területet kap. A román statisztika szerint a földadóz juttatottak 74%-ban románok, 26%-ban magyarok voltak. (Ugyanez a román statisztika a románok és magyarok arányát 54 és 46%-ban állapítja meg.) Tudni kell azonban, hogy a mezőgazdasági foglalkozású birtoktalan lakosok közt Erdélyben magyarok nagyobb arányban voltak, mint románok, akik kis- és törpebirtok-kategóriában népi arányszámukon felül voltak képviselve. A jogos igénylők közt tehát nagyobb arányban voltak magyarok. Sok magyar nem is igényelhetett földet, mert az igényjogosultak jegyzékéből egyszerűen kihagyták. Nem túlzás, ha ezt a földreformot a gazdaságtörténet legkegyetlenebb reformjának mondjuk, mely a földben működő kultúrértékek megsemmisítése volt. Természetes, hogy ilyen földreform után sok magyar volt kénytelen kivándorolni ősei földjéről.

Ez a reform gazdasági szempontból is esztelen volt, mert a közép- és nagybirtokot gazdasági erejében végzetesen meggyengítette, a tőkével el nem látott kisbirtok viszont kénytelen volt 25–40%-os uszarakamatra kölcsönt felvenni, melyet azonban a gabona árának lezuhanásakor nem volt képes törleszteni. Erre 1931-ben konverziós törvényt hoztak, mely segít ugyan a pusztulásba jutott gazdákon, viszont tönkreteszi a hiteléletet, velük sok magyar pénzügyi intézetet és sok kis-tőkést.

Mindöz nem volt elég. 1930-ban telepítési törvényt hoz Románia azzal a céllal, hogy a határmenti területek földjét a megbízhatatlan nemzetiségek — magyarok — kezéből a románoknak juttassa. Majd 1940-ben külön hadizóna-telepítési törvény alapján még inkább megszorítják a nem-románok gazdasági tevékenységét és lehetetlenné teszik nekik a földszerzést a határvidék teljes elrománosítása céljából.

b) A nagybirtokot teljesen likvidáló csehszlovák földreform — a mezőgazdasági birtokokat 125, az erdőgazdaságiakat 200 hektár felett, összesen 4 millió hektárt kisajátítja. Ebből 1,6 millió esett a Magyarországtól elcsatolt területre. Földet szinte kizárólag csehszlovák telepesek — elsősorban legionáriusok, a hadsereg tagjai, illetve családtagjaik kapnak. Magyaroknak a kiosztott földekből csak 7% jutott. A kisajátított birtokok becsértékének igen alacsony (mintegy 10%-os) megszábasával a magyarság mintegy 600 millió pengő kárt szenvedett.

A földreforommal kapcsolatos ékszerű és korridor-telepítési politikával az egységes magyar etnikum megbontását és a szlovák meg rutén nyelvterületnek minél messzebb kitolását a trianoni határig célozzák. Ennek eredményeképp modern, az állam minden támogatását élvező telepes tanyák keletkeztek az ősi magyar tájakon. Végecélként zárt telepáncolat a határ mentébe lebegett a csehek előtt.

c) Jugoszláviában szintén agrárreform néven mérnek gyilkos csapást a magyarságra. Itt is nacionalista célok szolgálatába állítják a királyi ukázon alapuló műveletet. Cél: a magyar földeknek az állam építésében résztvevő szlávok kezébe juttatása. A kisajátítás saját kezelésben álló földeknek az 520, bérbeadottnak a 100 kat. holdnál nagyobb birtokokat sújtja. A Vajdaságban túlnyomóan magyaroktól mintegy 500 ezer hold föld vétetett el. A kisajátítást a kormánytól függő közigazgatási közegek hajtották végre, ami egymagában rengeteg visszaélésre vezetett. A földhöz juttatottak főleg szerbek voltak. Kisebbségi igénylők, különösen magyarok, földet nem kaptak, még egy háztelket sem. Ez azt jelentette, hogy a nagybirtokokon élt több tízezernyi magyar béres, gazdasági cseléd, kisbérlet, mezőgazdasági munkás földönfutóvá vált. Ami a kártalanítást illeti, ez a forgalmi értéknek 5–10%-ig rugott, tehát több milliárd dinárt nyi veszteséget szenvedtek a magyarok. És a megváltási árat sem készpénzben fizette az állam, hanem 30 év alatt sorsoítás útján beváltandó állami kötvényekben. Jellemző, hogy a kötvényeket 17 évvel a reform megindulása után nem kapták kézhez, de az adókat sokáig ők fizették.

A határmenti 50 km. övezetben magyarok földet csak hadügyi és belügyminiszteri engedéllyel szerezhettek.

2. Nacionalista célzatú telepítés. Ilyennek legklasszikusabb példája a lengyelek ellen irányult porosz telepítés. Mi Délen és Erdélyben folytattunk telepítést. Sajnos későn és kis arányban. Ugyanis mindössze csak 2700 családot telepítettünk le 15 év alatt mintegy 50.000 holdon. Volt év, melyben egyedül az Albina révén több magyar föld került román kézre. Ez maga mutatja bűnösen nagylelkű türelmünket!

3. Az őstermelés körébe vágó károsítása a nemzetiségeknek: erdőtulajdonuk kisajátítása és államtulajdonná tétele. És, ha községek kapnak is erdőt az államtól, kisebbségi községek nem. Ez történt Erdélyben és Csehszlovákiában is.

4. A bányákat is kivesszik a kisebbség tulajdonából és a többségi népek juttatják. Sokszor bányauzemeket leállítanak, hogy ne támasszanak versenyt a többségi bányatulajdonosoknak. És mindez nyersanyaggyártási rendszabályként van feltüntetve. Egy 1924. évi román bányatörvény értelmében az általa az állam tulajdona. Bányák és energiaforrások nem lehetnek magántulajdonban, csak állami koncesszióként művelhetők. Ebben csak olyan Rt.-ok részesíthetők, melyeknek tőkéje legkevesebb 60 %-ban román és legalább 70 %-ban román személyzetet foglalkoztat.

5. A gazdasági nemzetiségi harc az ipari termelésre is kiterjed. Itt alkalmazott eljárások: a kisebbségi üzemek megvásárlása vagy kisajátítása; tőlük a nyersanyag vagy munkások elvonása; nehézségtámasztás építésrendészeti téren; többségi alkalmazottak rájuk kényszerítése magas bérek mellett; versenyzemek felállítása tönkretételük végett; ipari üzemek nosztrifikálása (nacionalizálása), azaz a kisebbségi elem kiszorítása a vállalatokból; a kisebbségek iparától való függetlenítés (autarchizálás). Románia pl. 1934-ben hozott munkavédelmi törvényével a nem-románokat a közüzemek után a magánvállalatokból is kiszorítja. A magyarok tízezrei vesztik kenyerüket. Ehhez járul még, hogy a magyar vállalatokat megbüntetik, mert az előírt rövid idő alatt nem alkalmaztak román személyzetet.

Itt említsük, mint kisebbségellenes gazdasági harci eszközt, az állami megrendeléseknek igazságtalan szétosztását. Kisebbségi vállalatoknak nem adnak alkalmat szállítási ajánlataik megtételére, hanem az államnép vállalkozóit árlejtés nélkül közvetlenül bízzák meg. A kisebbségek ajánlatait még akkor sem fogadják el, ha a legelőnyösebbek. Vagy elfogadják ugyan, de olyan kikötéssel, mely a többségnek használ; pl. többségi munkásokat köteles alkalmazni. Az is gyakori, hogy a többségi üzemek a kisebbségek üzemétől nyersanyagot, fegyártmányt nem vásá-

rolhatnak. Ez erősíti a többségek iparának autarchizálódását, viszont a kisebbségek iparát tönkreteszi.

6. A többség a kisebbségek kereskedelmét is könnyen megátadhatja, mert a kereskedelemhez iparigazolvány szükséges. De különösen sújtható a kisebbségi kereskedőnek külföldről való árubehozatala a kötött devizagazdálkodás korában akként, hogy a devizaközpont nem ad kisebbségi kereskedőnek külföldi fizetési eszközt. Nyelvvizsgák is alkalmasak a kisebbségi kereskedők üldözésére.

7. Hitel terén is sok kár okozható a kisebbségnek, hitel-szervezeteinek üldözésével. Különösen a szövetkezeteket veszik üldözésbe legkönnyebben az állami támogatás megvonásával, mert a nemzetiségek gazdasági ellenállási központjainak tekintik. Joggal. A kisebbséget a többségi szövetkezetekbe kényszerítik be. A kisebbség igyekszik védekezni, saját szervezeteit kiépíteni, de az elnyomással szemben ritkán tud megállni. Üldözik a kisebbségek pénzügyi intézeteit is. Felszámoltatják, beolvadásra kényszerítik, vagy nacionalizálják. Az üldözés egyszerű módja a visszszámítás megvonása. Az erdélyi magyar pénzügyi intézetek a román nemzeti banktól visszszámítási hitelt csak elvéve s akkor is saját tőkéik összegének csak 5–25 százaléka erejéig kaptak, míg a román bankok tőkéik többszöröse erejéig. A kisebbség így a többségi pénzügyi intézeteknek ki van hitel dolgában szolgáltatva. Ez ment végbe Erdélyben, a Délvidéken. A trianoni korszak végén már nem volt egyetlen számottevő magyar pénzügyi intézet.

A kisebbség az üldözés ellen védekezik. Ha teheti, bojkotálja a többségek vállalatait (negatív bojkott) és ha módjában áll, gazdasági önállóságot teremt magának (pozitív bojkott).

8. Rosszindulatú közlekedéspolitikával is gyengíthetők a nemzetiségek gazdaságilag. T. i. a többség a gazdasági vérkeringésből igyekszik őket kizárni. Ezen a téren a következők fordulnak elő: az utaknak, vasutaknak a kisebbségre kedvezőtlen irányú kiépítése, illetve ki nem építése; a vasúti díjszahának a kisebbséglakta területekre nézve előnytelen megszabása; rossz menetrend; lassú közlekedés; a kisebbséglakta területek forgalmának a többségi központ felé terelése gazdasági ellenállásuk megtörése végett.

9. Adópolitikával is üldözhetők a nemzetiségek. A gazdasági elszorításnak igen hatékony módja a súlyos adóztatás és a kíméletlen adóvégrehajtás, mely utóbbi esetén a többségek olcsón szerezhetik meg a nemzetiségek vagyont.

10. Ellenséges pénzügyi politikával is sok kár okozható a nemzetiségeknek. Igy említsük az állami kölcsönök vissza nem fizetését, vagy a kisebbségre előnytelen konverziónát, vagy azt, az újabb időkben különösen gyakorolt eljárást, hogy az állam a kisebbség iránti tartozását nem készpénzzel, hanem kincstári utalványokkal, kötvényekkel teljesíti.

Az elősorolt gazdasági harci eszközökön kívül az állam kisebbségei ellen szociális téren is folytathat harcot. Ennek célja az egyesek társadalmi helyzetét rontani és így az egész nemzetiséget károsítani. A célt minél több munkanélküli teremtésével érik el. Ez aránylag könnyen előidézhető a nemzetiségeknek a nagy közüzemekből (vasút, posta) különböző címen való elbocsátásával. Később a magánvállalatokat is kényszerítik kisebbségi alkalmazottak elbocsátására. De például a román nemzeti munkavédelmi törvény szerint a magánvállalatok alkalmazottainak 80 %-ban románoknak kell lenniük. A legtöbbször gazdasági válság címen történik a leépítés. Amikor később kedvező konjunktúra címen bővítik az üzemet, a nemzetiségeket már nem alkalmazják. Természetesen végleges üzembeszüntetés is előfordul kisebbségi üzemekkel szemben. Munkamegtagadás is előfordul állambiztonsági szempontból való megbízhatatlanság címen. Mint szociális harci eszköz említenendő a kisebbségellenes bér-, illetve tarifa-politika. Előbbi esetben a béreket szállítják

le. Utóbbi esetben vasuti tarifával kényszerítik a vállalatokat a bérek leszállítására. Vagy a kisebbségi munkásokat rosszabbul fizetik, mint a többségeket.

A kisebbségi középosztály elleni szociális támadás további eszközei: a) jogosítványok (gyógyszertár, trafik, italmérés stb) megvonása; b) vizsgáknál olyan magas mérték, melynek nem tudnak megfelelni (nyelvvizsgánál, mestervizsgánál); c) numerus clausus szellemi pályákon vagy iparban; d) szervezkedés megakadályozása (pl szakszervezetek feloszlása), segélyezési akciók tiltása.

A sovén államnak ez a szociális elnyomása az üldözött népcsoport társadalmi szerkezetét megrontja, vezetésre hivatott nemzeti öntudatú középosztályától, értelmiségétől megfosztja. Védekezés ellene csak egy van: a kivándorlás, amit a támadás tulajdonképpen közvetve céloz.

Es megtámadható a kisebbség sejtjein, a családokon át is, főleg házasságok útján. Ez az agresszív kisebbségi politikának legszörnyűbb programja.

A nemzetiségek elleni harcban, ellenállásuk megtörése, létük szétrombolása céljából alkalmazott gazdasági és szociális jellegű eszközök tulajdonképpen kicsinyített tükörképei az államok és fajok közt folyó nagy gazdasági harcnak. A modern gazdasági politikát politikai célok szolgálatába is állítják. A gazdaságfeletti (metaökonómikus) gazdasági politika divatja ez és nagy része van abban, hogy a világ szinte a bellum omnium contra omnes állapotába jutott.

A nemzetiségek elleni gazdasági harc csak tüszúrás a következőkben röviden ismertetendő, gazdasági ügyekkel nemzetek közt folytatott harchoz képest. E harc fegyvereinek kovácslásába is kifogyhatatlan az emberi leleményesség. Ide sorozandó elsősorban:

A *nyersanyagimperializmus*. Mivel ugyanis az államok érvényesülése nyersanyagoktól függ, törekvés valamely fontos, főleg ipari nyersanyag (olaj, réz, kaucsuk, gyapot stb.) teljes uralásával a világpolitikában döntő tényezővé lenni. Az ilyen anyagok hiánya szociális, gazdasági és politikai katasztrófa.

Ipari téren is megtámadható egy ország. Módszerei: nyersanyagok, munkások elvonása; szabadalmak figyelmen kívül hagyása; ipari kémkedés; ipari telephely-politika az ellenfél károsítására, ezzel olcsóbb fuvar vagy olcsóbb munkabérek, tehát olcsóbb termelési költségek; külföldön az iparban politikai céllal saját nemzetiségű személyzet elhelyezése; nagy művek be rendezésének vállalása külföldön politikai céllal stb. A nagyoknak ilyen gazdasági imperializmusa ellen a kis országok ipari üzemeik nacionalizálásával és nemzeti ipar teremtésével védekezhetnek.

Kereskedelmi politikával is támadható egy ország. Sok kárt okoz pl. vasútvonalaknak a határral való átvágása; községeknek egymástól elszakítása; a határon való átkelésnek kevés ponton megengedése; határzár elrendelése; plombált forgalomra rákényszerítés (idegen területen halad át a forgalom lezárt vagonokban); nyomtáv-imperializmus, ami a csatlakozó forgalmat akadályozza.

A vámpolitika különösen hatékony fegyver egy másik ország gazdasági érdekeinek sértésére. A 80-as évektől kezdődően egyre fokozódó nemzeti önellátásra törekvés magas védővámok segítségével sokat rontott az államok békés, kölcsönös gazdasági érintkezésén. A kölcsönös bizalmatlanság elzárkózáshoz vezet, súlyos közgazdasági következményekkel belföldre és külföldre egyaránt. A gazdasági ellenségeskedés a legtöbb esetben hosszú évekig — sőt évtizedekig — is tartó vámháborút robbant ki, amely nem egyszer valódi háborúba esap át.

Az új n. *közgazdasági védelme* a belföldi termelésnek a külföld ellen szinte kifogyhatatlanul sokféleképp sújtja a külföldet. Ide sorolhatók: a) belföldi és külföldi áruknak eltérő megadó-

ztatása; b) külföldi vállalatok letelepedésének megnehezítése; c) termelési jutalmakkal élénkítése a hazai termelésnek; d) a behozatalnak engedélytől függővé tétele; e) külföldi árukra magasabb díjszabás a hazai közlekedési eszközökön; f) propaganda belföldi áruk fogyasztása érdekében; g) nemzeti hetek hetek rendezése; h) közszállításokból külföldi áruk kizárása; i) külföldi áruk reklámjára külön adó; j) külföldi kifizetések megnehezítése; k) különböztetés hasznos és káros behozatal közt; l) állat- és növényegészségügyi rendszabályok bosszantó kezelése; m) nehézkes vámolási eljárás (vámolás csak a határon; különleges csomagolás megkövetelése; származási igazolás, magas melléktdíjak stb.); n) külföldi áruk bojkottja, stb. Persze a külföld hasonló ellenrendszabályokkal védekeznek az effajta eljárások ellen.

A *kereskedelmi háború* politikai céloknak legkedveltebb eszköze. Háború békében. Ebben fegyver a megtámadott országnak politikai nyomás alatt tartása gazdasági úton és ezzel engedelkenységre bírása. Eszközei: a) blokád (pl. Napoleoné Anglia ellen); b) a bojkott; c) egy állam teljes bojkottálása blokáddal összekötve a szankció (pl. 34 népszövetségi államé 1936-ban Olaszország ellen); d) kiviteli zárlat elrendelése bizonyos árukra, rendszerint fegyverre (embargo). Ez egy különös blokád- és bojkottfajta. Könnyen áttörhető, mert a kivitelben akadályozott cégek más államon keresztül szállítanak.

A gazdasági harc gyakori eszközei a *közlekedés* terén: határterületek, kikötők elzárása a külföld elől; versenykikötő létesítése, hogy a forgalmat egy másik kikötőtől elvonja. A *forgalom* elleni támadás: folyók nemzetközivé tétele; szabad kikötő engedélyezése; légi kikötőnek idegenek rendelkezésre bocsátása. Az ilyen forgalmi korlátozásoknak politikai célzatuk van, mert guzsbakötést jelentenek.

Hajózási és légi vonalaknak kiépítése és fenntartása közlekedési imperializmust jelent. Ide tartozik kábelek megfelelő lefektetése is, mert politikailag barátságos vagy alávetett országokban végződésük biztosítja csak a zavartalan érintkezést. Van kábel-politika is, bár ennek jelentőségét a rádió gyengítette.

Közlekedéspolitikai harci eszköz a különleges nyomtáv is. Hatása ugyanaz, mint a kikötő-elzárásnak.

Az erőltetett kivitel (dömping) is egyik erős fegyvere a gazdasági harcnak.

A külföldön való *tökeelhelyezés* politikai céllal (tökeexpansion, „dollárdiplomácia“) is fegyver, mert gazdasági függést, pénzügyi rabságot jelent, melyből politikai függés áll elő. A háborúk után jóvátétel formájában ismert, a közgazdasági újjáépítést megnehezítő pénzügyi művelet is itt említendő.

Külföldi tőzsdéken önző célokból folytatott propaganda, támadó tőzsdépolitika is könnyen tönkre tehet egy államot gazdaságilag. Hasonlóképpen valutapolitikával is könnyen függésbe hozhat egy gazdaságilag erős állam gazdaságilag gyenge országot. Van pénz-háború is, mint a gazdasági harc egyik módja.

Futólagosan áttekintve a többségnek a kisebbség ellen egy államon belül folytatott és államoknak egymás ellen gazdasági eszközökkel — végső eredményben mindkét esetben politikai céllal — vívott harcát, illetve ennek a harcnak változatos és egyre újabb eszközeit, felmerül a nagy kérdés: mi legyen a magyar állam gazdasági politikája nemzetiségeivel szemben? Folytatson-e ellenük harcot gazdasági téren, alkalmazza-e ellenük mindazokat a gazdasági rendszabályokat, melyeket mi velük szemben sohasem ismertünk, de amelyeket ők ellenünk trianon! kálváriajárásunk közel negyedszázada alatt esztelenül és gonoszul alkalmaztak?

Feleletem erre a közgazdaságunk jövő alakulására nézve az, hogy ebben a kérdésben nem a forró és megérthető bosszúvágytól hagyjuk magunkat vezetetni, hanem a hideg, józan ész szavára kell hallgatnunk. Érezni lehet nemzetien, gondolkodni és eszeledni csak logikusan szabad! A szenvedélyesség mindenben

rossz tanácsadó, de fokozottan rossz egy olyan kérdés megoldásánál, melynél nem arról van szó, hogy 22 évnek ellenünk elkövetett embertelenségeiért fizessünk meg, hanem arról, hogy egy gazdaságilag is erős Magyarországot építsünk fel, mely többé trianoni sorsra nem juthat. Egyrészt erre való tekintettel, másrészt számotvetve a nemzetiségi kérdés másként való megoldásának útjában álló leküzdhetetlen akadályokkal és nehézségekkel, melyeken csak a realitásokkal nem számoló képzelet teheti túl magát és meggondolva azt is, hogy több nemzetiségünk nem volt haszonélvezője Trianonnak, hanem maga is szenvedő részese és a magyarság elnyomásában ártatlan volt, helyes magatartásunkat, álláspontunkat a következőleg körvonalazhatom.

Ezután is — mint a múltban is — emelkedett, hagyományos, egyforma jogokat és kötelességeket ismerő emberiséggel, keresztényi lelkiülettel és bölcsességgel bánjunk a velünk állami közösségben élő nemzetiségeinkkel. Az ősi magyar szellem parancsa ez, melynek ma is engedelmeskednünk kell, hiszen még Trianon idején is eleget tettünk neki. Ebben ne gyengeségünk jelét lássuk, hanem ellenkezőleg azt, hogy elég erősek vagyunk hozzá, hogy nagylelkűek legyünk.

Az ezeréves magyar nemzeti államban a vezetés, irányítás mindenesetre a mi feladatunk. A nemzetformáló, országépítő nép mi vagyunk! De ne akarjunk uralmunkkal a nemzetiségeinkre igát rakni, különösképpen nem őket gazdaságilag tönkretenni, vagy akár csak üldözni. Feltéve — és ezt hangsúlyoznunk kell — hogy nem ellenségként, hanem jó állampolgárokként viselkednek és a földet, melyen élnek, nem akarják a hazától ismét elszakítani, mert — magától értetődik — rosszul értelmezett nacionalizmusból nem tűrhetünk támadást nemzeti egységünk ellen.

Nemzetiségeinknek azt kell látniok, hogy az állam épügy az övék, mint a többségi népé, hogy Magyarország vagyunk, de mégis népek hazája.

Nemzetiségeinknek meg kell érteniök, hogy a Duna medencéjében lehetlenség az államhatárokat úgy megvonni, hogy a népi határokkal egybeessenek. Hiszen az így megalakított kis államok, mint gazdaságilag észszerűtlenek, életképtelenek volnának. De nem lehet az országot akként sem feldarabolni, hogy minden egyes nemzetiség közjogi és gazdasági autonómiával bíró tartományt alakítson. A Kárpátok-övezte Magyarország gazdasági egység, aminek meggyőző bizonyítéka, hogy a trianoni Magyarország és az elszakított területek gazdaságilag egymásra voltak utalva és a legnagyobb politikai feszültség idején is az árusere rendkívül élénk volt a szétszakított területek közt. Erdély pl. fát, követ adott Magyarországnak, ahonnan viszont ipari cikkek mentek nagy mennyiségben oda.

A magyarságnak, mint államalkotó népnek viszont be kell látnia egyrészt azt, hogy a nemzetiségi gondolat a jelen korban szinte természeti, elemi erejű, mellyel szemben a politikai hatalomnak még oly nagy megfeszítése sem érhet el komoly eredményt, sőt — nagy tömegekről lévén szó — minél nagyobb az akció, annál hatalmasabb a reakció. Másrészt azt is, hogy nemzetiségeinkkel egymásra ráutaltan, egy egységes geökonómiai térben, földrajzi és gazdasági erőkknek, meg a közös múlt történeti erőinek szétszakíthatatlan szálaival a sorstól összekötöten, érdek- és sorsközösségben kell együtt élnünk. Hivatásunk nem pusztán a magyar életnek etnikai határainkon belül való tömörítése, hanem az, hogy sok százados politikai tapasztalatainkkal irányítói, szervezői, elrendezői legyünk mindazon népek együttélésének, melyek a magyarsággal szerves egységben töltik ki a Duna medencéjét, közös életterületeit. Azon kell lennünk, hogy megelégedetten élhessen itt minden nép, mely a századok folyamán gazdasági helyzetének javítása végett hozzánk betelepített, a haza felépítésében résztvett és a jövőben is résztvenni

akar. A nemzetiségek, ha helyzetüket józanul fogják fel, nem szigetelődhetnek el tőlünk. Nekik szükségük van ránk, nekünk viszont érdekünk, hogy ne idegenül, gyökértelenül éljenek ezen a földön, hanem gazdaságilag konszolidáltak. Ennek a célnak az elérésére a nemzet összes erőit, a nemzetiségeket is össze kell fogni és arra törekednünk, hogy a centrifugális erők ellenében a centripetális erők győzzenek. Ne csak a jelen kérdéseit oldjuk meg, hanem a jövőt is építsük és ezt a jövőt nem a jelen sokszor nagyon nehéznek tetsző jelenségeiből ítéljük meg, hanem abból a magasságból, melyből egy ezeréves, sok megpróbáltatáson átment nemzet multjának távlatából jövőjét jogosult és kötelezett nézni. Óseink nem egy nemzedékre biztosították nemzeti létüket, hanem örökre!

Nemzetiségi politikánknak ezeket a nagy elveit alkalmazzuk közgazdasági politikánkban is.

Az első teendőnk gazdasági téren azoknak a károknak jóvátétele, melyek a magyarokat idegen uralmak rosszindulatú járma alatt érték. Revízió alá kell vennünk az idegen impériumok összes, tehát gazdaságpolitikai rendelkezéseit is. Tudjuk, hogy az ebnült 25 év gazdaságilag mindenütt veszteséggel járt ránk nézve. Most itt az ideje, hogy térvesztésünket behozzuk, nemzeti életünk gazdasági hadállásait kiépítsük, hiszen eléggé megtanulhattuk, hogy a gazdasági kérdések mennyire nemzeti jelenségek. Gazdasági terjeszkedésünk most könnyebben is fog menni, mert az idegen uralom alatt önjerejére utalt magyarság kényszerből nagyobb számban helyezkedett el gazdasági pályákon. Arról van tehát szó, hogy a magyarság vállalkozási kedvét minden módon fokozzuk. Nem árt, ha ebben a tekintetben nemzetiségeinktől példát veszünk! Etekintetben különösen a nemzetiségi vidékeken és a szórványokban lakó magyar társadalomra az a, semmiféle állami akcióval nem pótolható kötelesség hárul, hogy a magyar ipart és kereskedelmet megrendeléseivel és vásárlásaival támogassa, a szövetségi szervezkedésben üzletrészek jegyzésével résztvegyen, megtakarított pénzt magyar pénzintézetknél helyezze el, hogy a kis egyszisztenciák hitelhez juthassanak. A jól felfogott önérdékből fakadó egyesülés tulajdonképpen önszegély, fegyver a gazdasági élet harcában!

Különösen sok feladat áll előttünk, úgy pozitíve — alkotás, korszerűsítés, — mint negatíve — bajok, hibák kiküszöbölése — irányában a gazdaságilag nagyon leromlott Erdélyben, különösen a Székelyföldön. Csak futólag mutatok rá a következő teendőkre: mezőgazdasági téren belterjesebbé kell tenni a termelést. A leromlott állatállományt mennyiségileg és minőségileg fel kell javítani, a könnyelmű erdőirtás után erdősíteni kell. Ipari téren: ki kell építeni mindazokat az iparokat, melyek nyersanyagukat Erdély kincses földjén találják, ezek a fa-, a szövő-fonó-, a tej-, a bőr-, az üveg-, a kő-, az agyag-, a konzerv-stb. ipar. Támogatni kell a háziipart. Rá kell nevelni a népséget a kereskedelemre, hogy kereseti lehetősége fokoztassék. Kieépítendő a szövetségi hálózat, Hitelintézményekre is szükség van, hiszen hitel nélkül nincs vállalkozás. Az út- és vasúthálózat tekintetében is sok a teendő.

A nemzet gazdasági megerősítése, az államnak erős alapra helyezése, gyökeres, szerves, nem elhamarkodott, de nem is ad calendas graecas elhalasztott földbirtokreformot kell végrehajtani. Anélkül, hogy a nagybirtok elleni propagandához csatlakoznánk, kimondjuk, hogy a szélsőséges magyar birtokmegosztást a nemzet érdekeinek nem megfelelőnek tartjuk. Ne feledjük, hogy a föld nemzeti létünk alapja, tehát megosztásának olyannak kell lennie, hogy a nemzeti célokat szolgálja. Ez a geocentrikus felfogás minél több független, megelégedett, földjét életével védeni kész magyart követel, hogy minél nagyobb legyen a nemzetnek biológiai forrása, melyből megújulhat.

De nem szabad abba a hiú reménykedésbe esnünk, hogy

minden problémánk megoldható agrárpolitikai műveletekkel. Tudomásul kell vennünk, hogy földünk elégtelen az összes földigénylők kielégítésére. A mezőgazdaság még oly belterjessé tevő is — mivel az organikus termelés — csak korlátozott mennyiségű embert foglalkoztathat — míg az iparnak, mint mechanikus termelésnek, jóval nagyobb munkaerőt foglalkoztató képessége. Tehát iparpolitikai teendőink is vannak. Sajnos, a gyorsütemű és nagyarányú iparosításnak nagy akadálya tökeszegénységünk.

Fontos további teendőnk, hogy összhangot teremtsünk a magyarság és a nemzetiségek gazdasági érdekei közt. A nemzetiségeket be kell kapcsolnunk a nemzeti gazdaságba, mint termelőket és mint fogyasztókat, mert még nagyobb tömbökben élő nemzetiségeinkre — de ránk is — káros volna a gazdasági autonómia, mert szűkítené úgy a mi, mint az ő megélhetésüknek az alapját. Ez egy minden érzelmi mozzanattól független igazság, melyen büntetlenül sem a magyarság, sem a nemzetiségek nem tehetik túl magukat. Úgy a többségi, mint a kisebbségi társadalom csak így juthat gazdasági jólétének magasabb fokára, ez pedig nemzeti érdek. Nagy tévedés azt hinni, hogy a magyarság és a nemzetiségek csak egymás rovására boldogulhatnak. Ellenkezőleg, a nemzeti gazdaság élő szervezete, melynek vérkeringése egyaránt élteti a magyarságlakta Alföldet, a románoklakta Észak-Erdélyt, a ruténeklakta Kárpátalját.

Ha ezeket tartjuk szem előtt, nemzetiségeink látni fogják, hogy kisebbségi sorban élni nem jelent szükségkép gazdasági elesettséget, reménytelen küzdelmet a pusztáért. Az üldözés, elnyomás viszont — és ezt kisebbségi sorban elszenvedett embereken szenvedéseink idején magunkon tapasztalhattuk — gyűlölködést, elégtelenszerzési vágyat, irrendentizmust ébreszt, termékeny együttműködés helyett, ami nélkül pedig — mindig hang-

súlyozva az együttélés kényszerűségét — sem mi, sem ők nem élhetnek szebb napokat.

A termékeny együttműködés érdekében ne lássunk minden kisebbségi megmozdulásban nemzeti veszedelmet, minden panaszukban irrendentizmust, támadást integritásunk ellen. Általában kerüljük azt, ami az egységet lélektanilag zavarná. És különösen becsüljük meg a hozzánk csatlakozókat, a velünk békésen együttműködni akarókat.

Önként érthető, hogy nemzetiségeink gazdaságpolitikai kezelése sematikusan nem intézhető, hanem alkalmazkodnunk kell ahhoz a tényhez, hogy nemzetiségeink számban, műveltségben, gazdasági fejlettségükben, természetükben stb. egészen eltérők, tehát egy kaptafára nem húzhatók. Gazdasági vonatkozásban nemzetiségi nagy problémáinkat sem divatos elméletekkel, sem külföldről behozott, a mi különleges viszonyainkra, világnézetünkhez, lelkeségünkhöz nem illő rendszerekkel — legyenek azok még olyan korszerűek — nem oldhatjuk meg. A nemzetiségi kérdések sehol a világon nem egyenlők és ehhez képest a mi feladataink is különlegesek. Alapevül azt fogadjuk el, hogy az élet minden viszonylatában — tehát a gazdaságiban is — úgy éljük — szükséges *szociális* korszerűsítések végrehajtásával — a magyar életet, ahogyan annak folytonossága negyed századdal ezelőtt egy történelmi pillanatra megszakadt. Remélni akarjuk, hogy lojalitásunkkal biztosíthatjuk a nemzetiségek ragaszkodását a hazához. Multunkat, ezeréves államiságunk szellemét árulnók el és eladnánk jövőnket, ha más úton indulnánk meg, mint amelyen haladva oly hosszú időn át békésen fogtuk össze nem-magyarokat a magyarokkal. Hinni akarjuk, hogy így járva el, sikerült a nemzetiségeinkkel az összhangot, nekik és magunknak a szebb jövőt megteremtünk!

BODA ISTVÁN egyetemi c. r. k. tanár:

A magyarországi nemzetiségek lélektani szempontból

(Elhangzott 1942 augusztus 17-én)

Nemzetpolitikai szempontból a nemzetiségi kérdés igazi lényegét a következőkben határozhatjuk meg: miként biztosítható Magyarország különböző népei és nemzetiségei között az a szoros *belső egybekapcsolódás*, amelyik az államot alapító, megszervező, fenntartó és továbbépítő *magyarság* és a vele együtt élő *nemzetiségek* együttműködését a *magyar nemzeti állami közösség* érdekében a legeredményesebbé teheti. Könnyen belátható, hogy a szorosabb egybekapcsolódás kérdése, lényege szerint *lélektani* probléma, még ha a nemzetiségi kérdés lelki vonatkozásait gyakran figyelmen kívül szokás is hagyni. Az emberi életet azonban valójában a *lélek* alakítja és vezeti, spontán-aktív és reaktív-tevékenységgel, a maga ösztönei, vágyai, törekvései, képességei szerint — és pedig az egyesek életét csak úgy, mint a közösség életét, a lélek — és *egyedül* csak a lélek — teremti és formálja a kultúrát, őrzi és alakítja a hagyományt, szokásokat, nyelvet, ő végzi az új helyzetekhez való alkalmazkodást, bélyegzi ilyen vagy olyan szelleművé és színezetűvé az új közösségi fejlődéseket, a lélek hontakoztatja ki az egész szellemiséget és teremti meg a jövőbeli nemzeti, népi és nemzetiségi élet benső alapjait is.

A *közösségek* lelkeségének megértéséhez a legjárhatóbb utak az *egyéni* lelkeség helyes megértésétől vezetnek, még ha a közösség mindig lényegileg *több* is, illetve *más* is, mint alkotó egyéneknek pusztá összessége. E ponton élesen ellene kell mondanunk pl. *Dékány* Istvánnak, aki legújabbán is — *A társadalomlélektan irodalma*, A lelki élet vizsgálatának eredményei c. kötetben, 1942. — hiányos megértéssel, részben félreértéssel ke-

zeli a közösségi lelkeségnek az egyének felől induló értelmezéseit. Kiváló szociológusunknak ez a lélektani fogatkozása együttjárója szemlélete *biológiai* megalapozottsága hiányának.) Az ellentétes utak: a közösségből az egyén felé indulók sokkal *kisebbszámúak* és a tudománynak sokkal *bizonytalanabban* járhatók. Hogyan állanak elő az egyénekből a közösségek? Ennek a fejlődés-útnak néhány, lényegileg mások által is már feltárt állomását röviden így szemléltethetjük: Ha tudom, hogy pl. szobában *egyedül* vagyok, akkor senkitől nem feszélyeztetten és közvetlenül nem befolyásoltan azt és úgy cselekszem, amint éppen teszik (a). Ha azonban tudom, hogy valaki *más* is (akár talán csak elrejtőzve) jelen van a szobában, e másik személynek pusztá jelenléte már valamiképp érint, feszélyez, befolyásol engem: már nem cselekszem egészen szabadon (b). Még erősebb fokhan érvényesül e másik személy jelenlétének (esetleg csak képzelte) befolyásoló hatása, ha e személynek valamely *jeladását* is (pl. fejbólintását, egy különös tekintetű nézését, vagy éppen hangját, beszédét, valamilyen állásfoglalását, egy rosszaló mozdulatát, stb. is) érzékelem, vagy hallucinátom: viselkedésemből ekkor *határozott irányú* befolyásoló hatások áradnak felém (c). Jelentős további erősödését jelenti e kapcsolatlannak, ha e másik személy jeladására én most már *visszafelelek*: ekkor már *kölcsönhatások* indulnak meg (d).

Két vagy több ember pusztá egymás mellé kerülése, sőt egymással érintkezése azonban még nem alakít ki szükség szerint *igazi közösséget*. Az utóbbinak előállása a további fokozatokban történik. Az utcán egy adott pillanatban rendkívül sok ember lehet egymás mellett, mindenikük azonban egymástól

függetlenül a maga útját járja: ez a mintegy pusztán *fizikai együttlétük* természetesen nem jelenthet még igazi közösséget (a). Ha az utcán most valamely baleset történik, a szerencsétlenül járt embertársunk körül csoportosulás támad (b): ez már több embernek egymás között szövődő, *szorosabb lelki kapcsolódásának* eredménye. A baleset észrevétele, élménye az utcán járó-keelő, egymástól idegen emberek lélekben bizonyos *hasonló figyelem-, érdeklődés-, érzelem-, gondolat-, törekvés-készleteket* kelt. A kíváncsiságnak, részvételnek, segíteni-vágyásnak, stb. mindenkükből többé-kevésbé hasonló hajtóerői — a baleset áldozata — ugyanazonos központ körül szerveződve közel hozzák őket egymáshoz és *bizonyos időre* valamelyes lelki és szellemi közösségbe kényszerítik őket. Amint azonban a mentők a balesetet elszállították, ennek az átmeneti közösségnek azonnal vége van: ki-ki ismét a maga külön dolgára tér, az előbbi „közösségi“ tagok többé már mit sem törődnek egymással: nincs, ami egybentartsa őket. De nincs igazi, teljesértékű közösség még akkor sem, ha az emberek például valamely izgató demagógia hatására, vagy valamely nagyjelentőségű történelmi esemény hírére tüntető tömegekké válnak, sodródnak együvé (c). Ebben az esetben az egyéneket egybekapcsoló lelki élmények és mozgalmak erősebbek, mélyebbek és egyúttal szélesebb körökre kiterjedők lehetnek, mint az előbbi esetben voltak, de valóban tartós egybeszerveződés még akkor sem alakul ki és a tömeg tagjai még túlságosan sok tekintetben maradnak külön-külön, egymással mélyebb lelki közösséget nem érző egyének. Nem folytatjuk a szemléltető képeket. Az eddigi példák is láttathatják, hogy teljes értékű emberi közösségek csak olyan egybekapcsolódások lehetnek, amelyeket igen lényeges, a közösségnek úgyszólván minden tagját tartósan egybekapcsolni képes létezők fűznek össze, *egész lelkiségükön* eluralkodva, mintegy önként, spontán módon előálló, vagy tudatos akarati úton jól megszervezett egységbe. Hogy az ilyen közösségek mintegy maguktól formálódnak-e ki a külső-belső kényszer hatására, vagy pedig ez a szerveződés a legnagyobb tömörülési tényleges *szükséglet* ellenére sem tud magától előállni (és ekkor csak valamely közbejövő, rendkívüli esemény, vagy egy rendkívül szuggesztív hatású egyéniség lesz csak képes a vajdó közösséget megteremteni — jó példa Mussolini, vagy Hitler egységet-teremtő fellépése —), ez a közösség lényege szempontjából elvileg mellékes.

Azonban még a tartós és jól szervezett közösségek között is nagy különbségek lehetnek, így elsősorban egyetemességük (vagy természetes, illetve mesterséges jellegük) szempontjából. Egészen más jellegűek például az alkotó tagjaik egyéni érdeke szempontjából bármennyire fontos *kereskedelmi* vagy általában gazdasági érdekközösségek, mint a *nemzeti és állami* közösségek. Az utóbbiak nyilvánvalóan egyetemesebbek: a közösségi tagokat nemcsak egy *speciális érdekkör* szerint, de a szellemi és anyagi kulturális élet minden érdekkörében, tehát egyetemesebb létegységben szervezik. Az állami egység az állami hatalom alá tartozó összes egyének *legegyetemesebb* szervezeti közössége: ez a közösség — *ideálisan* — az állam polgárai között lehetséges minden egyéb közösségi szerveződésnek felette áll, azokat a maga részéről befolyásolja, korlátozza, ellenőrzi, irányítja, stb. (Természetesen, olyan többé vagy kevésbé kiterjedt fokban, amint erre az államot a maga alkotmánya, konstitúciója feljogosítja.)

Mi a helye a közösségi szerveződések sorában a nemzetiségi közösségnek? Elvi általánosságban közepén áll a gazdasági vagy egyéb *speciálisan* és a legegyetemesebb *állami* (nemzeti állami) közösségek között. Ebből számunkra az a fontos következmény folyik, hogy *bármilyen* nemzetiség is, a maga egész anyagi és szellemi kultúrájával — *ideálisan* — csak az alkotmányos állami kereten belül, annak érdekét nem veszélyeztetve, de éppen annak

(is) szolgálva szerveződhet és fejlődhet. Ha nem így jár el — és ha valamely állam engedi, hogy ne így járjon el — ez szükség szerint az *állam szétbomlását* segíti elő: ennek megengedése természetesen semmi államnak és államkormányzatnak nem lehet célja, mert ilyen cél követése, sőt csak megengedése volta képen az államnak öngyilkosságát jelentené. Másfelől azonban a nemzetiségi közösségek egyetemesebbek a csak speciálisan gazdasági vagy sport vagy akár művelődési közösségeknél: ebből — *ideálisan* (és a magunk fejtegetései minden ponton egy *ideális* államszervezés eszményét kívánják szolgálni —) életnyilvánulások *tágabbkörűen szabad* fejlődéslehetősége természetes joggal folyik.

Az egyéni lelkiség, *legvégső* természeti megalapozottságában, *biológiai meghatározottságú* (— ezt a kérdést, valamint a vele kapcsolatos örökléstan kérdéseket ezúttal, a most rendelkezésünkre álló keretek között, részletezöbben nem tárgyalhatjuk újra —). Nincsen ez másképpen a *természetes*, ezek között a *nemzetiségi* közösségek lelkisége terén sem. A nemzetiségi közösség e *természeti* megalapozottsága által elter a gazdasági érdekközösségektől, de eltérhet az *állami* közösségektől is. E biológián természet megalapozottság azért különös jelentőségű, mert *minden lehető egyéb*, későbbi fejlődésű vagy éppen mesterségesen emberi közösségi megalapozásnál *mélyebb és elsődlegesebb*. A nemzetiségek végső alapjai nem *másodlagos* kulturális alakulások, hanem az ember számára lehetséges legmélyebb *átörökölt és továbbörökített* biológiai és *ezzel együtt lelki* alapok, amelyek éppen e végsőbb jellegük miatt nem minden egyéb *későbbi* ható tényezőnél *állandóbban* megmaradó alapjai a nemzetiségi közösségi szerveződéseknek, olyanok, amelyek mesterséges utakon (— éppen mert természeti megalapozottságuk —) *nem semmisíthetők meg*, hacsak nem a kérdéses nemzetiség tagjainak nyílt vagy burkolt eszközökkel lehetséges kiirtásával vagy az állam területéről való kitelepítésével.

A mondott biológiai megalapozottság — következményekben — még további szempontokból is fontos. Éppen ez a megalapozottság magyarázza meg pl. a nemzetiségi közösségeknek a gazdasági stb. érdekközösségeknél *egyetemesebb* jellegét is: az öröklés által ugyanis az *egész lelkiség* alapoztatik meg, a biopszichés örökség (a „veleszületett“ alkot, konstitúció) az egész emberi élet *minden* megnyilatkozásának *legvégső benső* alapja. De ez a megalapozottság magyarázza meg a nemzetiségek pusztá *létét*, ezentúl a nemzetiségi öntudat kifejlődésének és kifejlődhetésének (bármikor fölerősödhetésének, de éppen így esetleges elgyöngülésének) folyamatát, illetve e fejlődési alakulások legfőbb törvényeit. Így a nemzetiségi jelleg végső alapja *mindaddig* meg nem változik, amíg csak a kérdéses nemzetiség tagjainak *biológiai képe* (elsősorban fajképe vagy fajtaképe) lényegesen nem változik meg. Ez a végső biológiai alap mint „*latens*“ *öntudatosodási és szervezői* alap akkor is megvolt és megvan, amikor valamely nemzetiség a maga külön nemzetiségi mineműségét még nem tudatosította teljesen, és megmarad akkor is, amikor azt — bizonyos, időlegesen ható történelmi vagy kulturális stb. okoknál fogva — talán már elfeledte. E helyzet komoly átgondolása megértet némely érdekes történelmi furcsaságot, és nemzetpolitikai szempontokból igen nagy jelentőséggel bír. A régi Hungária-fogalom jegyében hazánknak legtöbb nemzetisége viszonylag igen nagy fokban hangolódott össze. De a látensül akkor is meglevő tényleges biológiai elkülönülési alap könnyen lehetővé tette, hogy részben indokolt (pl. anyanyelvi, esetleg vallási stb.) részben nem jogos, sőt hamis és koholt érvekre támaszkodó és kívülről jövő mesterséges agitáció *fölbressze* (tehát nem akkor *megteremtse*) az addigi csak lappangó, látens nemzetiségi öntudatokat, és megindítsa a nemzetiségi elkülönülési folyamatokat. (Hogy ezt *kívülről* jövő agi-

láció tette, az e nemzetiségeink „autonóm személyi súlyának” gyöngeségére vall ugyan, de a dolog lényegét miben sem érinti.) A látens szeparálódási lehetőség minden ország nemzetiségeinek körében fennáll, és az, megfelelő eszközökkel (— és a történelem, a múltban is, de ma is, sok érdekes példával igazolja e tételt —) „manifestálté” mindig fölerősíthető. E tény nemzetpolitikai tanulságait levonni nem a mi feladatunk, de erre a kelő öntudatosítotttsággal figyelembe rútkán vezt alaplényre reámutatni kötelességünk. Ez a tény egy-egy állam számára azonban nemcsak állandóan fölerősíthető *veszélyek* permanens forrását jelenti, de némely más esetben éppen a *vigasz* és a jövőbe vetett bizalom forrását is a valamely történelmi fordulat következtében, idegen uralom alatt látszólag eredeti nemzeti mivoltát elvesztett magyarság is (l. pl. a Mezőségnek rövid két évtized alatt elrománosodni látszó magyarjait), akár még az eredeti „anya”-nyelv elvesztésének esetében is — ami pedig kétségtele-nül igen súlyos veszteség — megfelelő eszközökkel (— külön hangsúlyozom: megfelelő eszközökkel, amelyeket azonban nem minden állam talál meg vagy használ fel jól —) könnyen visszamagyarosodhat: mert elrománosodásuk nem válhatott még nagyon mélylyé: — tudjuk, hogy a Moldvában és Bukovinában évszázadokon át idegen uralom alatt és idegen környezetben őt csán-gók is máig meg tudták őrizni magyarságuk alapjait.

Természetes, hogy egy-egy nemzetiséget nemcsak a legvégső biopszichés közösség tart meg egységben. A nemzetiségi egység többi biztosító tényezői között vannak *bensők*, mint a nyelv közössége, a történelmi múltnak és hagyományoknak, valamint a jelen szokásoknak és szellemiségnek, kultúrának stb. községe, és vannak *külsők* is: így földrajzi tényezők (táj, éghajlat, stb.), a *kivülről* ható szellemi tényezőknél, valamint aktuális történelmi eseményeknek sokfélesége. A történelmi élet változásai között egyszer az egyik, máskor a másik tényezőcsoport látszik egy-egy kérdéses nemzetiség sorsa tekintetében jelentősebbnek. A már említett mezőségi magyarok esete a nem biológiai, (nem fajtabeli) megalapozottságú tényezők viszonylagosan nagyobb hatóképességét látszanék mutatni. De e kérdésnek jobban mélylyére nézve, be kell látnunk, hogy itt sokkal bonyolultabb tényező-szövedékkel állunk szemben: ez elmagyartalanodási folyamatba a benső jelentőségű tényezőknél nyilván egész hosszú sora játszott körre: így az előbbi, és több tekintetben aktuálisan is megmaradt sors-közösség (az uralomra jutott regáli románság pl. — mind a mezőségi magyarok, mind a mezőségi románok számára — telkileg továbbra is idegennek maradt); az életmenetben lényeges változásoknak, ezen a területen, be nem állása; a két nemzet között addig is bizonyos szokásoknak és közös érdekeknek valamelyes megmaradása; nagyobb kulturális különbségeknek, e területen, addig is fenn nem állása és a két nemzetiség között nagyobb ellentéteknek sem addig, sem azután nem jelentkezése stb. Bizonyos, hogy *benső* lelki alapjai is voltak az asszimilálódásnak, sőt talán még az is joggal feltehető, hogy a kapcsolatterhesések szálaín a legvégső *biológiai* alap valamely hasonlóságához is eljuthatunk: a pontosabb faj- és öröklés-biológiai vizseálatok eredményeinek azonban nem kívánok elébe vágni. Csak a legfőbb kínálkozó értelmezésalapul utalok arra, hogy a románság sokszoros fajta-keveredés útján előállott nemzet, és a keveredő fajták között nem egy volt rokon ősi magyar fajtákkal is (elsősorban „törökös” és „kelet-európai” rokonságokra is kell gondolnunk). Mai ismereteink alapján egyenesen föl is kell tennünk, hogy ahol valamely *mélyebb* biopszichés kapcsolat két nép között nem áll fenn, ott a lelki egybekapcsolódásnak ekkora hatékonysága nem is állhat elő. Jó példákat e tételre hazánk sok vidékén találunk, aholis zoroson egymás mellett, ugyanazon a tájon, azonos földrajzi tényezők között, századok óta ugyanazoknak a történelmi hatásoknak kitéve, ugyanazon állami keretben, valamint azonos

tájaból környezetben és sok tekintetben azonos szellemi hatásoknak kitéve ének olyan népközösségek, (az egyik körségben pl. magyarok, a másokban németek, egy harmadikban ismét mások), amelyek mind e történelmi, politikai, földrajzi, gazdasági, környezeti, kulturális, stb. kapcsolatok ellenére a maguk különállását egymással szemben mindmáig élesen megtartották. A fajiságnak legvégsőfokú és ezért legősibb és legállandóbb nemzetiség-meghatározó jelentőségét nemzetközi viszonylatban legszöbben a *zsidóság* példája mutatja: minden *világrész* minden táján és bármely *államforma* keretében leglényegesebb lelki alapjegyeik azonosak maradtak.

Igazi „nemzetiségi” közösségekről a fentiek szerint tehát ott van jogunk beszélni, ahol a lelki különállásnak (és ennek kifejeződéseként az életbeállítódási, kulturális különállásnak) különféle megnyilvánulásai *történelmi, földrajzi, környezeti azonososságok* és a hosszú idő óta azonos államkeretbe tartozás *ellenére* is érvényesülnek. Minden ország, illetve állam azonban nyilván csak valamely *egységes szerveződésben* állhat meg. Ezt az egységes szerveződést általában — az egészséges életű országokban — csak *egy* nép vagy nemzet, rendszerint az állam-alapító és az államot addig is fenntartó nemzet uralkodó szöleme biztosíthatja. Amint egy-egy nép vagy nemzet történelmileg is általában *egy* uralkodó fajta vagy fajtakeverék vezetése alatt áll, éppenúgy az egészséges életű államokban is rendszerint egyetlen uralkodó nép vezető ereje érvényesül, mert ha ez érvényesülni nem tudna, az állam a különböző népek és nemzetiségek egymás közötti viszállyaikban magától szétesne. Ez a biológiai, lélektani és szociális, egyúttal egyik legnapvetőbb *államlélektani* tétel ismét olyan igazságot fejez ki, amelyik nemzetpolitikai szempontokból mindenkor a leggondosabb figyelembevételét kívánja meg. Bár a legtöbb, *bizonyos* fokig *minden* nemzet nemcsak „történelmileg”, de természeti szükségességei is kevert fajiságú, egy-egy nemzetre a keveredő fajták sajátos megoszlása és egymással való *sajátos színezetű* kevertsége jellegzetes. E ponton a legfontosabb az, hogy az uralkodó nép által képviselt fajta jellegzetességei döntő módon határozzák meg az *egész* egységes belső szerveződésű nemzet lelki jellegzetességeit. Az egy-egy fajtára jellegzetes ősi jegyek az utódokon sok száz, sőt ezer év múlva is pregnáns tisztasággal jelentkezhetnek, mintha semmi el nem veszhette abból, ami faji jellegzetesség volt. Hogy azonban *ténylegesen* eredeti tisztaságában jelentkeznek-e vagy sem, ez, a századok folyamán föltétlenül érvényesült sokféle apróbb-nagyobb jelentőségű keveredés miatt, mintegy a „véletlen” szeszélyétől függ, amely a nemzedékek szaporodásával egyre nagyobb számú kombinációs lehetőségek közül (— de a „nagy számokra” vonatkozóan érvényesült statisztikai szabályszerűségeknek pontosan engedve —) válogat. Így történhetik, hogy mai magyar személyeknek is (példa Kiss Ferenc) lehet jellegzetesen mongol arca. Bár a *lelki* élet területe — sajátos és igen nagyfokú érzékenysége folytán, valamint itt nem tárgyalható plaztikus alkalmazkodóképessége és a maga eltérő alapjellegzetességeinek *egységbe* vonására törekvő jellege miatt — a testi, szomatikus életnek a tudományos felismerés számára (ma még) *változatlanul* azonosaknak tetsző jegyei ellenére is felmutathat kétségtelen módosulásokat (— a mai magyarok mongol arca kultúrát, modern lelkiséggel jár együtt —), a testi jelleg mégis, amint mondtuk, *mindig* végső alapja marad a lelki élet bizonyos legmélyebb, *állandó* jellegzetességeinek. Számot kell vetnünk végül, egyebek között, azzal is, hogy a keveredések eseteiben a természetnek egy, az eredeti tiszta fajtákra való *visszatérési* tendenciája is érvényesül. Soha nem szabad felednünk azt a közönséges tapasztalásunk előtt is lelepleződő alaptényt, hogy a maga örökletes leszármazási: családi, nemzetiségi, faji helyeig *minden*, a kulturális síkon *bármely magas fokra* emelkedett egyénben is benne vannak, fajtájától többé-ke-

vésbé minden ember képviseli, kivétel nélkül; ezen az alaptényen mit sem változtat az, ha nem tudatosítjuk megfelelően vagy nem akarjuk tudatosítani vagy éppen megtagadni próbáljuk. A törvény, a valóság törvénye, amelyik nem emberi gyártmány, bármit csinálunk is, mindig érvényesül; mondhatnók: nem is tud mást, mint érvényesülni.

A mondottak elegendők annak valószínűsítésére, hogy bár a biológiai fajta-típus nem az egyetlen lelki típus-meghatározó tényező, de a tényezők között a legvégső, legmélyebb, legállandóbb. A más *fajtság* más *lelkiséget* jelent, a más lelkiségből azonban más élet származik. Így csak egy-két szempontra utalva — a fajta jelleg mint lelki „típus” meghatározó jellegzetesség, megalapozza az egyéneknek önmagukkal, más személyekkel, az élet különböző érdek- és értékköréit, az anyagi, hatalmi és egyéb ideálisabban kulturális, szellemi értékekkel, elvekkkel, stb. szemben való beállítódásait, érzelmi és hangulati világát, felfogás-, gondolkodás-, ítéletmódját, értékelésvilágát, vágyait törekvései, akarásai jellegét, temperamentuma sajátosságait, vezető érdeklődés- és értékköréit és i. t., tehát az élet minden immanens és transzcendens értékével, anyagi és szellemi kérdéseivel szemben való tényleges magatartását és *viselkedését* is. A fajta-jelleg szerint így mások és mások lesznek az *embertársainkkal* való együttélés jellegzetességei (v. ö. hazai németiségünk, stb. nagyobb összetartását, a szerbségnek erős és tartósabb gyűlöletre való hajlamosságát és képességét és i. t.), mások lesznek az *érvényesülés* jellegzetes irányai, eszközei és az *alkalmazkodás* jellegzetességei, más lesz a viselkedés az *anyagi, hatalmi, szociális, szellemi értékekkel* szemben, mások lesznek az érvényesülést követelő *igények* (félésegeik és szintjük tekintetében), más a lelki *energia* megjelenési és érvénykeresési módja (sőt mintegy tömege is), más az általános pszichés *érzékenység* foka, mások a speciális *fogékonyságoknak*, a különösebben fejlett érzékeknek és tehetségeknek köre, más a viselkedés *jó- és balsorsban*, pl. az *akadályokkal* szemben, más lesz az egyéni és közösségi jelleg a benső, lelki *konfliktusok* esetében (l. pl. a zsidóság nagyfokú hajlandóságát ideges és pszichotikus megbetegedéseire), mások az akarások és *cselekvések* jellegzetességei, más az egész tényleges *életvezetés* és *életszervezés*, a *társadalmi* és egyéb problémák megoldásának módja, másokká válnak a *szokások*, másá alakul a *gazdasági*, sőt a *tudományos* élet is, és i. t. Még egy lépéssel tovább menve, az is természetes, hogy a más és más lelkiségű és más és más életet élő népi közösségeknek más és más célszerű *bánás- és irányításmód* is felel meg (— hiszen más és más eszközökkel befolyásolhatók jobban és ezért pl. még a közigazgatás emberei részéről is kissé más és más kezelést kívánnak —), más és más életberendezések és intézmények felelnek meg nekik és természetesen más és más *nevelés* is lesz számukra megfelelő. Könnyű állítani, elmélyedve e különbségekbe, hogy micsoda nemzet- és állampolitikai fontossága van az ily kérdésekkel való helyes leszámolásnak és annak, hogy az új megismerések eredményeit a *gyakorlati államélet* és a nemzeti meg *szociális* élet köreiben ténylegesen hasznosítsuk.

Természetes szükséggel merül föl az a kérdés, hogy hogyan lehet azonban valamely nemzetiség lelki jellegzetességeit valóban megbízható módon, a *kellő* tudományos exaktsággal *megállapítani*. A kínálózó módszereket (— utazók, irodalmárok, történészek stb. gyakori tudományelöttes hozzászólásait most nem érintve —) nagy általánosságban három (illetve négy) csoportra különíthetjük széjjel. Az első a (módszeresen irányított) *megfigyelés*, ide tartozván az *önmegfigyelés* is. A második a személyi *teljesítmények* vizsgálata, a harmadik a vizsgált személynek önmagára vonatkozó *vallomásai*. *Megfigyelhetjük* egy (vagy több) személynek megjelenését, öltözködését, beszédét, modorát,

munkamódját, viselkedését stb. különböző helyzetekben, a munkavégzés, viselkedés stb. körülményeit esetleg kísérleti úton szabályozva. Az egyéni *teljesítmények* vizsgálata kiterjedhet különbözőféle mozgásos, ügyességi, érzékelési, figyelmi, emlékezeti, értelmi, művészeti, sőt bizonyos érzelmi és akarati stb. teljesítményekre (teljesítményekkel vizsgáljuk a kifáradás (illetve fáradékonyságot) is és i. t. és teljesítményvizsgálat, egyebek között, a *grafológiai* íráselemzés is). Az egyéni *vallomások* igen sokfélék: naplók, levelek, beszélgetések különböző kérdésekről, szóbeli és írásbeli „ankétok”, feleletek kérése előre egybeállított vagy szabad *kérdéssorozatokra*, szabad vallomások és önjelentések, stb. A különböző módszereknek különböző előnyei, de egyben különböző hátrányai, vagy legalább hiányosságai vannak. Így a *megfigyelés* nem leplezi le a megfigyelt személyi megnyilatkozások mélyebb *motivumait*, illetve a személyiségnek mélyebb rétegeit, és ezentúl rendkívül *hosszadalmas* is: a valóságban szinte megoldhatatlan feladat a vizsgálandó személyiségnek *minden* fontos helyzetben való és minden fontos tulajdonságra kiterjedő megfigyelése) ez a hiány, illetve ez a hiány is még az ú. n. „munkapróbáknál” is fennáll). Az *önmegfigyelésnek* főhibái a *szubjektív* forrású téves megfigyelések és értelmezések. A *teljesítmények* vizsgálata, amelyik már kész eredményekre vonatkozik, szintén nem hatolhat közvetlenül a mélyebb *motivumokba*, bár sok esetben (így pl. az irodalmi alkotásoknál) viszonylag nagy mértékben vagyunk az elmélyültebb elemzésre is képesek. Az egyéni lélek *legmélyebb* kétségtelenül a *vallomások* módszerek vezethetnek: közvetlenül élénk tárthatják (bár soha nem teljes hűségben) az egyéni életvezetés és viselkedés végső *motivumait*. Gyöngyjük leginkább a *szubjektív* vallomásoknak gyakran nagyfokú megbízhatatlansága, de legalábbis egy állandóan érvényesülni törekvő *önigazolási*, sőt önszépítési szándéknak nehezen legyőzhető volta. Könnyen belátható, hogy a legteljesebb és legmegbízhatóbb képet valamely személyről és éppen így emberi személyek valamely közösségről is a vizsgáló akkor szeresheti meg, ha *többféle módszer* együttes értékesítésével teszi teljessé a kísérleti személyre vonatkozó ismereteinket, a különböző módszerek útján nyert eredményeket egymásközt egyeztetve, az egyik módszer hiányait a többiek eredményeivel kiegészítve. Könnyen belátható azonban, hogy az ilyen teljességű vizsgálat rendkívül *hosszadalmas*. Hogyan járunk el tehát, ha viszonylag csak *kevsé idő* áll rendelkezésünkre? A magam — igen sokféle módszerre kiterjedt — tapasztalatai szerint a személyiségnek legmélyebb, leggyűszesebb és legteljesebb általános és gyakorlati szempontokból is leghasznosabb — biztos megismerésére az *önvallomások* módszernek valamely helyesen kidolgozott és véghezvitt alkalmazása a viszonylag legalkalmasabb. Mert leginkább az ilyen módszer ismertetheti meg (aránylag rövid idő alatt és a legmélyebb finom egyéni elkülönüléseket feltárva) a vizsgálóval a vizsgált egyén legjellegzetesebb általános alapvető sajátosságait, és mert tudunk találni módot arra, hogy a megbízhatatlansági hibaforrásokat elegendő biztossággal felismerhessük és *igazi* értékük szerint értékesíthessük. *Nemzetiségi* vizsgálatokra is hasznosított kísérleti személyvizsgálataimban gyakran értékesítettem azonban magam is egyéb vizsgálómódszereket is, így szabad asszociációs (és pedig egyszerű szó párosítási) próbákat, a Wartegg—Boda kezdővonal-kiegészítési próbát, fantáziás ábráértelmezési próbákat, stb. hasznosítottam ezenfelül a szóbeli kikérdezés és a megfigyelés különböző kínálózó alkalmait, a teljesítmény-próbák némelyét (így elsősorban részletezett értelmiség-vizsgálatokat), valamint a történelmi-irodalmi mindennapi tapasztalás és az eddigi tudományos (helyesebben többnyire csak félig tudományos) irodalomnak eredményeit.

Alapmódszerem minden esetben egy, a magam személyiség-

szerkezeti elmélete alapján felépített, saját kidolgozású kérdőíves módszer volt, amelynek (más helyeken részletesebben meg-ejtett) ismertetését ezúttal mellőznöm kell. E kérdőíves módszerrel mintegy csak kipróbálásul végzett első nemzetiségi vonatkozású kísérleteim eredményeiről a zürichi nemzetközi pszichotechnikai értekezlet (1939.) számára készült egyik tanulmányomban (Psychologische Persönlichkeitsprüfung im Dienste der experimentellen erzieherischen Rassenforschung) adtam rövid beszámolót. E tanulmányban a zsidó lelkiségre vonatkozó összefoglalásából idézem a következőket: „Die jüdischen Knaben bezeugen u. a. eine grosse aktive Bestrebung um die Sachlagen logisch zu verstehen und ebenso um die Anderen zu überzeugen, eine grosse Neigung zu umsichtigen Verhandeln und, wenn es sich als zweckmässig bewährt, zum behutsamen sich Zurückziehen, — jedoch Sonderstellung des Falles, wo sie ganz sicher ihrer Sache sind — stetige Bemühung um die zweckmässigste Anpassung: ihnen liegt immer der Erfolg vor Augen, eben darum sind sie bestrebt, auch — wenn möglich — die Sympathie Anderer zu erwerben, . . . man kann sie auch nur schwer beleidigen. Im tiefsten Innern sind sie im allgemeinen nur wenig selbstvertraut — eine Bestimmtheit, die mich selbst überraschte, die jedoch in jedem Versuch aufs neue mit überzeugender Sicherheit festgestellt werden sollte —), und sie sind voll mit inneren Unausgeglichenheiten, Komplexen, neigen zu inneren Zerreiassungen und zu übertriebenen abnormen Umkehrungen. . . . Diese fast angsterfüllte innere Einstellung auf die Anpassung auf den Erfolg, auf die Anderen, die inneren Hemmungen, die stetige Behutsamkeit, das umsichtige Bedenken usw. beeinflusst sehr auch die Verstandesarbeit (Logik, Polemik, Probleme der Selbstformung usw.) und in bestimmten Hinsichten sie auch trübt (z. B. die nicht auf das Wesen der Dinge, sondern vielmehr auf bestimmte Konsequenzen, auf den Erfolg, auf die Einwirkung auf die Anderen gerichtete Aufmerksamkeit und Reaktion). Sie beeinflusst auch — in verschiedenen Weisen — die ethischen Haltung, die weit weniger nach objektiv-ethischen und sonstigen überpersönlichen Idealen, als sozusagen nach subjektivistisch altruistischen menschlichen Idealen strebt.“

Ujabb és gazdagabb felvételek alapján lehetővé vált a jellegzetesen zsidó személyiség teljesebb, és elmélyültebb, de első vizsgálati eredményeinket megerősítő rajzát adnunk. A mondott zürichi tanulmány foglakozik azonban budapesti, illetve budapestkörnyéki (főleg alpesi típusú) német és (sok dinári jellegű mutató) szláv gyermekek jellegzetességeivel is, egybevetve azokat a leszármazás szerint is magyar diákok jellemző jegyeivel. Bár a vizsgálati anyagot szolgáltató budapesti középiskola idegen leszármazású növendékei is öntudatosan és egyenesen büszkén annyira magyarnak vallották magukat, hogy nemcsak nevüket magyarosították meg (már a vizsgálatokat megelőzően), hanem idegen eredetüket osztályfőnökük előtt is csak nehezen (és nem is mind) vallották meg, fajtabeli és nemzetiségi különbözőségeik a kérdéseimre adott feleletekben mégis érdekesen kidomborodtak. Így a német diákok sokkal inkább vezették magukat körültekintő megfontolások által, míg a magyar diákokban jelentősebb szerephez jutottak hirtelen impulzusokból vagy ötletekből fakadó spontán és individualistább jellegű elhatározások és cselekvések, a német diákok a veszélyes helyzetek elől szívesebben visszavonulónak vallották magukat, mint a kockázatot vállalóbb, merészebb magyar diákok (egy-két érdekesen bangoskodó magyar választ: „nem ismerem veszélyeket“, „mindig kiteszem magam“ — t. i. a veszélynek —), a német diákok szívesebben vannak együtt másokkal és szívesebben dolgoznak is társaikkal együtt, míg a magyar diákok jó részében világosan jelentkezett a másokkal való zavartalan kielégülést adó együttélésnek és főleg együtt-dolgozásnak — különösen komoly munka esetén — valami individualista akadály,

a német diákoknál — de a szlávoknál is — hiányzott a megnyilatkozásoknak sok magyar diákra jellegzetes, különös hangsúlyú nyomatékosítása (túlzottan kategórikus kitételek, a „csak minden“, stb. hangsúlyozó szócskák nagy sokasága), a német diákok távolról sem vezették magukat a magyarokéhoz hasonló gyakorisággal a „hangulat“, „kedv“ pillanatnyi (sokszor „úri“ színezetű) szeszélyétől, kevésbé gyulnak hirtelen, heves haragra és gyakran jellemző rájuk a haragnak nem nyomtalan szertefoszlása, hanem csak tudatos elfojtása (hogy valamely kedvező későbbi alkalom esetleg az utólagos bosszút válthassa ki), a német diákok nehezebben is sértődnek a magyaroknál, beállítódásuk a magyarokétól igen eltérő, józanul anyagiasabb a pénz problémájában is (az egyik német diák jellemzően alkalmazta az „Addig nyújtózkodj, amíg a takaród ér“ közmondást, szemben egy magyar diák által idézett egészen más jellegű közmondással: „Pérez nem boldogít“), míg a magyar leszármazású fiúk feleleteiben az igazi anyagi érdek rovására nagy szerephez jutnak a magyar kedvtöltési vágyak, társadalmi hiúságok, tekinteteknek, kötelezettségeknek megnyilatkozásai, stb. A szláv diákok több tekintetben mintegy középhelyet foglalnak el a német és a magyar diákok között, általában a magyar diákok feleleteivel mutatva több hajlandóságot, de a magyarokénál egyenletesebb hangulatú színeződéssel, kevesebb individualista büszkélkedő vonással, kitartóbb aktivitási készséget mutatva és f. t. a magyar leszármazású diákokra, a fentiekben már érintett jegyeken túl sajátosan jellegzetes, egyebek között, a lovagiaságnak, a morális tekintetek néha váratlan helyeken is spontán és itt-ott (pl. a lovagias megnyilatkozásokban) túlzó fölfakadása, az egyéni becsület kérdésére vetett rendkívüli súly, stb. is. E csupán kevés kérdéssel viszonylag kisszámú diákon végzett első kísérletek eredményeit későbbi, gondosabb és gazdagabb vizsgálatok szintén megerősítették és, természetesen, lényegesen gazdagították.

Nem térve ki olaszországi és németországi egyénekén végzett szintén éles és határozott diagnózisra vezetett vizsgálatokra, a hazai vizsgálatok közül különösen érdekes eredményekre vezettek a kassakörnyéki szlovák diákság lelkiségére vonatkozó vizsgálatok. A kassai szlovák gimnázium érettségiző osztályának diákjai 1941. júniusában a többi kassai középiskola diákságától érdekesen eltérő személyiségképet mutattak (és ugyanennek a sajátos szlovák lelkiségnek jegyei világosan felismerhetők voltak az egyéb kassai iskolákban a magyar diákokkal együttjáró szlovák diákok feleleteiben is). A kérdőíves vizsgálatok eredményeinek kiegészítésére sikeresen voltak hasznosíthatók a diákokkal eddigi életük jelentősebb eseményeire és fordulataira, valamint pályaválasztásuk indokaira vonatkozóan íratott szabad vallomások is, továbbá — rendkívül érdekes eredménnyel — egy egyszerű szótársítási kísérletem, valamint egy szabad ábráértelmezési próbám is.

Minthogy a most említett vizsgálatok eredményeiről részletesebben más helyen kívánok beszámolni, ezúttal — mintegy csak az ilyen vizsgálatok érdekességének illusztrálására — csupán az egyik kiegészítő próba, az asszociációs próba néhány érdekesebb eredményét kívánom szemléltetni.

Az „újság“ szóra asszociálódó szavak a premontrei gimnázium diákjainál a következők voltak: hír(ek) (12-szer), cikk (3), papíros (2), hírlap, napló, képeslap, napi, sport, kép, betű, jó, valami jó, harc, tank, politika(i) és végül egész sora konkrét újságneveknek: Magyarország (3), Függetlenség (2), Felvidéki, Nemzeti, Pesti Újság, „Deutscher Beobachter“, Magyar Lányok, „Kassai“ (1—1), összesen tehát 11 újságnev. A szlovák gimnázium érettségizett diákjai a következő szavakat asszociálták: hír(ek) (4-szer), folyóirat (3), olvasás, politikai (2), műveltség, irodalmi, számolás, statisztika, propaganda, hiábavalóságok, az emberek becsapása, hazugság, hazudni, legújabb, háború, híres,

újságíró, előrusító, papíros, *mindennapi kenyér* és csupán *egyetlen konkrét újságnév*: Felvidéki Újság (1). — A döntettség szavak jól szemléltetik, hogy a) mennyi az *elvont* fogalom a szlovák diákok asszociációiban (olvasás, számolás, műveltség, becsapás, hazugság, irodalmi, hiábavalóság, stb.), szemléltetik azt is, hogy b) milyen más, negatívabb *érzelmi színezet* jellemző rájuk (hiábavalóságok, hazugság, becsapás, hazudni), szemléltetik azt is, hogy c) vallásos képzetek még az újság szóhoz is kapcsolódtak (mindennapi kenyér). — Az „*eszmény*” szóhoz a premontrei diákoknál a következők asszociálódtak: *ideál* (10), *idea* (3), *ideális*, *kép* (2–2), *eszménykép*, *példakép*, *szép*, *szépség*, *tisztaság*, *szabadság*, *vitészség*, *hősiesség*, *fejgyelem*, *haza*, *Hunyadi*, *Zrinyi*, *tudás*, *törekvés*, *világ kollektív*, *szobor*, *festmény*, *katona*, *leány*, *apám*, (1–1). A szlovák diákok asszociációi: *gondolat*, *jóság*, *cél*, *leány* (2–2), *Isten*, *igazság*, *szépség*, *szabadság*, *valótlanság*, *probléma*, *vágy*, *törekvés*, *szeretem* (vagy szeretet), *emberi*, *nincs*, *van nekem*, *okos*, *jó*, *élet*, *minta*, *ifjú*, *tanár*, *végül egy női név* (1–1). — A magyar „*ideál*”, *példakép*, *eszménykép*” túlnyomóan uralkodó helyét a szlovákok asszociációiban a „*gondolat*, *cél*, *jóság*” elvontsága és a „*leány*” szó érzelmesebb tónusa (meg az egyetlen „*minta*” szó) foglalja el a többi válaszok nagy sokaságához képest sokkal kisebb erejű kiemelkedéssel. Míg a magyar válaszokban oly rendkívül feltűnő a „*fejgyelem*, *katona*, *hősiesség*, *vitészség*, *haza*, *Hunyadi*, *Zrinyi*” szók, kemény, energikus, életérős, komoly és hazafias jellege, a szlovák válaszokban *egyetlen* ilyen képzetkörű asszociáció nem akad (legfeljebb az egy „*szabadság*”, amelyik egyébként a magyar válaszok között is szerepel). A magyar asszociációknak általánosan, itt is kivétel nélkül *pozitív* érzelmi színezetével szemben (amelyik természetesen is hozzátartozik az „*eszmény*” fogalmi tartalmához), a szlovák válaszokban itt is találunk negatív színezetű társulásokkal (nincs, valótlanság), még a „*probléma*” is — a szlovák teljesítmények összességéből ki-domborodó jellege szerint — negatív érzelmi színezetűnek, az életteher kifejezésének, ítéhető: körülbelül annyit jelenthet, mint terhes, gyötrő probléma, de legalábbis *problemátikus* valami. A *vágy*, *szeretem*, *női név* fölemlítése, stb. is sajátos érzelmi színezetet tükröz. A magyar feleletek sok *konkrét eszményképet* (vagy legalább eszménykép-területet) társító válaszaival szemben (katona, festmény, leány, szobor, apám, Hunyadi, Zrinyi, stb.) a szlovák feleletekben csak a következők szerepelnek: *leány*, (2), *egy leánynév*, *ifjú*, *tanár* és — itt is vallásos képzetekhez kapcsolódva — *Isten*. Nem egy további szlovák válasz volna érdemes a külön elemzésre (pl. „*nekem van*”), de térjünk át egy újabb példára. — A szlovák válaszokban (többnyire szelíd, lágy, idillikus és melankólikus) *természeti* képek igen gyakran szerepelnek. Mít társítanak vajjon a szlovák diákok a „*természet*” hívószóra? Inne, először a magyar válaszok: *erdő* (7), *fa* (6), *fa virágzása* (2) *szép*, *gyönyörű* (2), *fák*, *búzföld*, *havas*, *mező*, *nyul*, *Erika* (a kassai havasok ismert szép kirándulólhelye), *május*, *zöld*, *untató*, *mémet*, *szépség* és *rendezettség*, *mennyország*, *szeretet*, *szerelem*, *teremtés*, *natura*, *élet*, *öröm*, *az Isten*, *Ura*, *világa*, *kirándulás*, *természetben* (1–1). A szlovák diákok társulásai a következők: *szépség* (5), *Isten* (3), *fa* (2), *erdő*, *út*, *villám*, *könnyek*, *tavas*, *tavaszi*, *szép*, *hullámzó*, *békés*, *felébred*, *élet*, *végtelesség*, *egészség*, *egyedüllet*, *kirándulás*, *otthonról*, *természettudós*, *természetrájk*, *természet* (1–1). Itt is látjuk az elvontságok szeretetét (vezet a „*szépség*”, a magyaroknál „*erdő*, *fa*”, stb.), szemben a magyar válaszok nagy konkrétságával; az Isten-fogalom háromszor is feltűnik; itt is látjuk az érzelmi színezet lágyágát és negatív színeződésre hajlandóságát: a természet mintegy az életől, sőt az „*otthonról*” való menekülés helye; a szlovák válaszokból itt is hiányzik a magyar asszociációk lendülete, sokszereű életelebensége (a gyönyörű, öröm, stb. mellett a „*dühös*” is). — Ilyen gyakran találva

Isten nevét, a legkülönbözőbb fogalmakhoz való társulás között, vajjon hányszor fogunk vele találkozni a „*vallás*” hívófogalomhoz kapcsolódva? A „*vallás*” hívószóra a szlovák diákok a következő társulásokat adták: *hit* (8), *egyistenhívő*, *felekezet*, *g. kath.* (2–22), *r. kath.*, *izlám*, *pap*, *ember*, *Isten* (1), *Jézus*, *erő*, *ateizmus*, *gondolat*, *hinni*, *szabadság*, *istenség*, *erkölcs*, *kínos*, *szakadás* (1–1). A premontrei válaszok ezzel szemben: *hit* (10), *r. kath.* (8), *Isten* (6), *templom* (2), *hittan* (2); *templom* és *kereszt*, *pap*, *pápa*, *zsidó*, *fül*, *közoktatás*, *erkölcsös*, *kehely*, *vallástalan*, *igaz*, *lélek*, *erkölcs*, *kárpótlás*, *ég*. A szlovák „*egyistenhívő*”, „*ateizmus*”, „*istenség*”, „*hinni*” stb. asszociációkkal szemben a magyar elvontságok is (pl. „*közoktatás*”, „*kárpótlás*”) közelebb állanak a konkrétságok világához (a szlovák „*ateizmusnak*” is a magyarban a „*vallástalan*” jelző felel meg). A magyar asszociációk konkrétabb jellege a „*templom*”, „*kereszt*”, „*kehely*”, „*pap*”, „*pápa*”, „*fül*”, „*ég*” szavak által is ki-domborodik. Feltűnő, hogy a szlovák érzelmi színezet még a valláshoz kapcsolódva is felidéz ilyen társulásokat: „*kínos*”, „*szakadás*”, míg a magyar érzelmi színezet az igazság, erkölcs, kárpótlás, stb. fogalmak juttatják kifejezésre. De a legmeglepőbb talán az, hogy az *Isten* fogalma éppen a „*vallás*” hívószóra *mindössze 1-szer* szerepel azoknál a szlovák diákoknál, akik az Isten nevét egyébként *minden egyéb* hívószóhoz is hozzákapcsolni annyira hajlamosak. Az „*Isten*” szóval és egyáltalában a vallásos képzetekkel a magyar diákok (— bár kath. felekezeti iskola növendékei —) sokkal kevésbé asszociálnak, ám a *vallás* szóhoz mégis *hatan* kapcsolják az Isten fogalmát, amelyik természet szerint valóban a legtöbbször bele is tartozik a vallás fogalmi körébe. Egyfelől azt látjuk itt, is, hogy a magyar diákok felelei — miként *mindenütt* másutt is — sokkal inkább forognak a *hívószó* természetes és lényeges *gondolat-körében*, másfelől azt látjuk, hogy a szlovák lelkiesség számára a „*vallás*” elvont hívószóhoz mintha az Isten-fogalom maga *túlúlagosan konkrétan* érződött volna: helyette az *istenesség*, az *egyistenhívőség* (2), az *ateizmus* stb. fogalmak tolnak inkább a szlovák diákok elméjébe. A „*repülés*” szóra a szlovák diákok a következőket társítják: *repülőgép* (10), *madár* (5), *levegő* (4), *gép*, *technika*, *pajtás*, *ugrás*, *mozgás*, *ézés*, *kellemes*, *aludni*, *szabadakarat*, *lehetetlenség* (1–1), a premontrei diákok szép asszociációs sorozata a következő: *madár* (5), *repülő*, *repülőgép* (3–3), *stuka* (2), *gép*, *bombázó gép*, *bombázók*, *bombázás*, *bombavető*, *bombatámadás*, *vitorlás*, *Blériot*, *Icarus*, *sas*, *kikötő*, *levegő*, *ég*, *aviatika*, a *magasban*, *magasság*, *modellézés*, *modern*, *irány*, *pilóta* (1–1), *szállás* (2), *utazás*, *haladás*, *hajítás*, *zuhánás*, *úszás*, *leesés*.

Mi az *élet* az ilyen lelkiesség számára? Ebbe is beletekintést engednek már az asszociáló fogalmak is. Míg a premontrei diákok asszociációi (az „*élet*” hívószóra) az élet sokszereűségét, szépségét, örömet, csakúgy mint szomorúságát, keménységét, de erejét, élelenségét, komolyságát stb. is kifejezésre juttatják (a „*halál*, *küzdelem*, *harc*, *súlyos*, *nehéz*, *szomorú*, *nyomor*” szavak mellett a „*munka*, *zajló*, *züllött*, *jó*, *szép*, *cél*, *erő*, *hit*, *szeretet*, *piros arc*, *katona*” stb. szavak szerepelnek, a szlovák válaszok a *harc* (7) szóval kezdődnek, majd gyakorisági sorrendben a *halál* (6) következik, azután a *munka* (2), *nehéz* (2), *küzdés*, *szenvedés*, *mozgás*, *hosszú*, *emberi*, *hosszú élet*, *engedelmes*, és csak egyetlen „*teljesedés*” szó mutat pozitív érzelmi szint. Érdekes a szlovák válaszokban a „*hosszú élet*”, továbbá az „*engedelmeskedés*” képzete is, de nincs terünk a részletezésre. Még egy-két példa: az „*átom*” hívószóhoz is, eleve elvárhatóan, kevés konkrétum járul a szlovák válaszokban, és az egyetlen „*kellemes*” szón kívül csak a következő szavak juttatják kifejeződésre a szlovák érzelmisséget: „*sötétség*, *kitalálás*, *borzalmas*, *rosszság*”. Ezzel szemben a premontrei válaszok változatosan gazdag és konkrétabb színezetűek. Az érzelmi szint itt a következők

mutatják: „édes, jóleső, mély, nyugvás, pihenés, szép (2), puha ágy, ágy (4), maga az „alvás” szó is kilencszer fordul elő, nyilván az alvás nyugalmat adó jellegével. (Érdekes, hogy ez az annyira természetesen az alvás körébe tartozó fogalom *egyetlen egyszer sem* fordul elő a szlovák válaszokban.) A *tantárgy* hívószóra a premontrai válaszok, a hívószó körében maradván, 39 konkrét *tantárgy-felemlítést* tartalmaztak, és a tantárgy-fel-sorolásokon túl csak a *lecke* és a *tanulás* (2) szó fordul elő. A szlovák válaszokban a tantárgy-megnevezések csak 11-szer szerepelnek, míg velük szemben 17 *egyéb* szót (köztük „tanulás, tanultság, műveltség” stb. és — itt is — „rossz”) találunk.

Az *összes* társuló szavak közül a szlovák diákoknál a leg-többször a *munka* szó társult (26), utána jönnek: *harc, szerelem* (szeretet), *szépség* (13—13), *emberek* (11), míg a premontrai-ek-nél vezetnek a következő szók: *harag* (15!), *emberek, rózsza* (13—13), *győzelem* (12), *hit, kirándulás* (11—11), *alvás, élet, hír, ideál* (10—10).

Amint már említettem, egyéb vizsgálatok is kiegészítették a szlovák diákokról a kérdőíves személyiségvizsgálati alapmódszer által nyert lelki képet. Így a diákoknak eddigi életükről és pályaválasztási problémáikról tett szabad vallomásai fényt derítenek pl. a Kassai szlovák középiskolások *szociális, családi, anyagi* stb. körülményeire is. Csak egy-két érdekes részletre hivatkozva, fel-tűnő volt már itt is (— ezzel a szabad vallomással *kezdtük* vizsgálatainkat —) a diákokban az *otthonról* való elszakadási és *feljebbemelkedési* törekvés, különösen meglepő volt a *szülő-kel* szemben való magatartásban a magyar diákoknál gyakran feltáru-ló nagy és benső melegségnek hiánya, de éppenígy a ma-gyar gyermekeknek itt-ott előforduló élesebb és erősebb szem-benállásnak, ellentétnek, összetűzéseknek hiánya is (a más *többi* emberekkel szemben általában is eléggé nagyfokú közönyt mutattak e vallomások, — előlegezve itt is a kérdőíves vizsgá-latokban pontosabban és élesebben körvonalozódó sajátos lelki alapmagatartást a szubjektív érvényesülés és a más emberekkel való kapcsolat nagyjelentőségű viszonylatában —), hogy más-felől kitérjenek azonban az a rokonszenves vonás is, hogy ön-magát egyik szlovák diák sem tartja (vagy legalább vallja) másoknál, társainál *különbnek* (de alattuk állóbbnak sem: egy-általában az *értékszint* problémája távolról sem olyan jelentő-ségű számukra, mint a magyar személyiségek számára) kiváló alapja lehetne ez a beállítódás egy valóban demokratikus kö-zösségi szerveződésnek, ha egy szubjektív (bár általában nem nagyigényű és lendületű és nem rosszindulatú) érvényesülési egoizmus nem gyöngyöztetné eredményességét; az alkalmazkodás nem örömmel vállalt, de lényegében jól, józannul és eredménye-sen megoldott feladat számukra; az érzelmi lágyág, a bizony-talan vágyyszerűség, a negatív érzelmi színezetekre való hajlás e válaszokban is jelentkezik, és f. t. Messzire vezetne, ha kitér-nénk arra a kérdésre, hogy az ábraértelmezési próbák, sőt r részletezetten elvégzett értelmiségvizsgálatok is mivel járultak hozzá az egész szlovák személyiségi kép határozott körvonalú kialakulásához, és hogy a most épített összes kiegészítő próbák-nak eredményei mennyiben találkoztak a középponti, kérdőíves vizsgálatok eredményeivel, és hogyan nyerhettek az általuk fel-táru-ló személyiségjegyek mélyebb lélektani értelmezést a kérdő-íves vizsgálat mélyebbre nyúló eredményeitől (— amelyeket a maguk részéről is azonban részben kiegészítettek, részben meg-erősítettek —).

Az *egész* szlovák életbeállítódás és magatartás egy külön-ö-sebb lendület, valamint általában melegebb másokhoz kapoco-lódási vágyak nélkül való (— és éppen ezért a másik *nem* egy-egy képviselője felé, vagy legalább egy-egy *barát* felé, mintegy kárpótlásképpen, érzelmesebben vágyódó —), továbbá tartalmilag határozott magasabbrendű eszményi törekvések nélkül való passzívabb, bizonyos tekintetekben primitívebb-gátolatlanabb

szubjektív érvényesülési vágyat tükröz. Jellemző reá egy olyan örök elégedetlenkedésre hajlamos érzelmi sóvárgás, amelyik a munkát tehernek érzi, de vállalja, amelyik a beteljesedett öröm teljes lelkű boldogságát sehol nem mutatja, és amelyik maga-sabbrendű érték-megvalósítások érdekében konkrét, határozott, állandóan ható erejű terveket (talán csak egyelőre?) nem képes magából kialakítani. Ugy hisszük, innen értelmezhető politikai téren is a szlovák nemzetiségi mozgalmaknak mind egyre vál-tozó (hosszabb időre megállapodott konkrét formát, határozott elképzelést és jól kidolgozott reális tervet találni, sőt csak hosszabb időre kiterjedően következetesen egyirányú orientációt is kialakítani nem nagyon képes) jellege: hol magyar, hol osztrák, hol orosz, hol cseh, stb. orientációk vezetnek (— bár történelmileg a legtöbbször, talán leginkább vissza-visszatérően mégis egy magyar orientáció, ami alappjában mégis ösztönösen józan megérzésre vall —). Arra a józan megérzésre t. i., amelyik e nép számára, a régi Hungária-fogalom eszmekörében zavarta-lan fejlődést és viszonylagos boldogságot biztosíthatott hosszú évszázadokon át: mindaddig, amíg *kivülről* jövő, tehát nem az ő köréből magából felfakadt izgatások nem készítették külön-álló utak keresésére (amikor is aztán egy magyar felületesség is súlyosan ludas volt abban, hogy nem *elégendő* komoly meg-értést mutatva) — bár sok nagy magyar volt akkor is világo-sabban és előre látó —, megzavarodhatott a kívánatos összhang és a külső izgatásoktól is tovább erősítve, szinte rákényszerült a szlovákság a magyarsággal való kapcsolatok lazítására. De az ilyen nem nagyon konkrét igényű lelkiség, amelyben az egyének nem érzik az őket társaiktól elválasztó eltérések egyéni büsz-keségét, ám másfelől józannul értékelik az élet *anyagi* érdekeit, és vágyakoznak a (bár nem különösen magas szintre törekvő) szociális *emelkedésre*, vállalni tudja az alacsonyabb szintű mun-kákat is, és különböző „tekintetek”-től nem feszélyeztetten, meg nem zavart benső energiával tud törekedni az érvényesülésre. Bár benne az egyéni érdeken messzibbre túlnem és spontán módon magas értékek felé törekvő lendület, a merész bátorságú és felelősségű kockázatvállalás és egyéb hasonló nem igen mutathatók ki, és érzelmesebb jelleg maga is a nagyobb reális életlendület hiányát pótló „Ersatz”-jellegzetesség, ez a lelkiség viszonylagos passzivitása ellenére is, a maga józannabb és igen óvatos alkalmazkodásával és a gyermekáldástól sem riadva nemeses életéléssel, amit a történelem ismét szépen bizonyít: nemcsak magyar, de tiszta *német* eredetű községeknek is lassú elszlovákosodásának tényével. Minthogy anyagi érvényesülésre való törekvése nem olyan mohó, mint pl. a zsidóságé, hatalmi törekvései sem durvább erővel megnyilatkoznak, és társadalmi emelkedési vágyakozása — amelynek ismét sajátosan passzív jellegét jól mutatják az „úri” osztállyal szemben való erősen szimplifikáló (a szlovák irodalomban is urat és bűnt és rom-lottságot a romlatlan néppel és természettel gyakran élesen szembehelyezkedő) ellenérzést, egy *nosztalgias* elítélés — viszont nem éri el a magyar „társadalmi” igények és tekintetek túlzá-sait, másokban nem kelt fel erősebb védekezési és ellenetérési reakciókat. Mi úgy érezzük: szinte tragikumává válhat e népnek, hogy éppen intellektuális rétegei — bár érthetően és morálisan el nem ítéltetően —, népüket nem eléggé jól ismerve vagy annak alakulási lehetőségei tekintetében túlzott derülátással, annyira *külön út* megjárására törekednek. Ha akadna nekik is egy *Széchenyijük*, bizonyára azt mondaná: alakuljon át előbb lélekben igényesebbé és határozottabbá ez a nép, a szellemi és politikai autonómia nagyobb foka *akkor* valóban megfelel szá-mára, ám a politikával *kezdeni*, legalábbis veszélyes játék, ame-lyik könnyen eleve eredménytelenségre lehet kárhozható. Iga-zában szelmalom-harcóvá válhat ez egy olyan nép számára, ame-lyik lelke szerint csak *élni* akar, nyugodtan és eredményesen,

bántások nélkül. A legigazibb szlovák, népe legigazibb fia — ha szabad mint nem szlováknak e kérdésben véleményét kockáztatnom: hiszen végül is maguk a szlovákok a legilletékesebbek e kérdés megítélésében — talán az, aki népét abban a józanul eredményes életben segíti előre, amelyik éppen az ő *lelkiségének* a legjobban megfelel, ahelyett, hogy *kényszerűen egyre változó irányú* politikai kalandokba csábítaná. Ha és amíg egy nép állandó, *évszázadok* tartamára irányító és ténylegesen vezető erejű politikai eszméket vagy akárcsak mítoszokat *önmagától kitermelni* nem tud, ne keresse a maga, eddig nagy sikerű, mert lelkiségének megfelelő életérvényesítését új politikai ábrándok és kalandok veszélyes síkjain, hanem a *realitásnak* boldogítóbb síkján. Gondoljunk *mi magunknál* az ilyen vezető gondolatoknak nagy számára: a Szent Korona tana, a Kárpát-medencebeli vezérszerep tudata, a „szentistváni“ gondolat, a Nyugat bástyája és a Keletet és Nyugatot összekötő szerep gondolata, egy egyetemesen humánus méltányosság és objektív igazság (és általános magasrendűség, nemesség stb.) felé törekvés öntudata, a szabadságeszménynek is „apostoli“ hivatásrészése, stb. Valójában milyen bőven vannak ilyen vezető vágyaink, törekvéseink, öntudataink, mint a magyar fennállásnak és önállóságnak igazi, végső alapjai: *van* a magyarságnak amiből a saját maga legmagasabbra törő nemes vágyai kielégítésére, a maga lelkiségének megfelelően, *táplálkozhatunk*). Elismerem szépek és nemesnek — mert vajjon lehet-e morálisan másképpen *élni* felőle — minden népnek és nemzetiségnek minél nagyobb fokú autonómiára és szabadságra való törekvéseit, de számolniuk kell mindenkinek, minden népnek is a *realitással* és az *élet tényeivel*: mindez adottságok közül pedig legelső sorban azzal, amivel mindmáig talán a világ egyetlen politikai rendszere sem számolt a kellő teljességben: a saját népünk *igazi lelkiségével*. A lélektani valósággal való kellő számot nem vetés volt, meggyőződésünk szerint, legmélyebb *generális* hibája a múlt században általános nagy erővel megindult *önállósági mozgalmaknak*, amint — akkor — nem is csodálkozhatunk (és amit nem fogadhatunk csodálattal ma sem a kellő kultúra nélkül való *izgatottságtól* — mégha *izgatásuk* a legideálisabb hajtóerőkből *táplálkozik* is, ami pedig nem mindig történik így —), de amivel kapcsolatosan joggal csodálkozhatunk azon, hogy a kérdés legmélyét, a kérdéses szabadságmozgalom *belső valóságos* népi erejét talán mindmáig egyetlen komoly politikus vagy államférfi sem tette a kellő és lehetséges objektív és elmélyült megvizsgálás tárgyává. Elszédíteni könnyű az embereket, ám *tartósan* és megfelelően komoly, kemény törekvést csak olyan népből lehet bármely magasabbrendű eszmény érdekében kiváltani, amelyiket lelki jellege képessé tesz erre, amelyiket éppen *erre* képesebbé tesz, mint a viszonylag könnyebb és sikeresebb, de alacsonyabb-szintű, kevésbé merészen önálló autonóm és kockázatos érvényesülésre. Az ábrándok mindig szépek, de nem ritkán veszélyesek: megkockáztathatjuk, hogy feljűk törekedve, üdvösség helyett kárhózzába döntjük azokat, akiket felemelni akarnánk. Minden igazi emberi felemelkedés *csak belülről*, az emelkedni vágyódó emberi lélekből fakadhat, mert megfelelő lángolásra és áldozatos kintartású makacs aktivitásra *csak a mi* magunk legmélyebb lelkiségéből fakadt hajtóerők tehetnek képessé egyént is, közösséget is, a maga *igazi* eszményeinek megvalósítására törve.

Pótlásul a fentiekhez hozzá kell tennünk, hogy a mondott szlovák lelkiségnek itt nem érintett jellegzetességei közül még egy további vonás is felemlítést kíván, mert a másokhoz való viszony tekintetében a maga részéről is alapvető jelentőségű. A másokkal meleg viszonyba kerülni általában nem hajlamos szlovák diák — akinek feleleteiben feltűnő volt már az *állatokkal* szemben való viselkedésében is a (magyar lelkiség számára szinte érthetetlen) *belső melegség* nélkül való közöny, ami csak

annál feltűnőbb volt e vallomásokban, mert e diákok nagy többsége *falusi származású* és szinte mindenike természetesen —) elvár ugyan minden méltányosságot és megértő kezdeményezést *másoktól*, a többiekétől, ő maga azonban a másokba való meleg beleérzésre, méltányos megértésre, és közeledő kezdeményezésekre, sőt gyakran csak a mások által feléje irányulóan megindított meleg kezdeményezés viszonzására sem mutat semmi hajlandóságot. E helyett sokkal inkább az eleve bizalmatlanság vezet, a józanul körültekintő okos óvatosság mértékét igen messze túlhaladón.

A legutóbb említett kérdés, de sok egyéb jellegzetesség is, eleve is elvárhatóan felvetheti azt a problémát, hogy vajjon a felemlített szlovák jegyek egyike vagy másika nem a szlovák „*kisebbségi*“ helyzetnek történelmi következménye-e. Ez a gondolat igen konkrét formában vetődött fel egy kassai, éppen a szlovák diákság lelki képéről a Magyar Nemzetpolitikai Társaság felvidéki osztyályaiban tartott (— jegyzetben már említett —) előadásomhoz fűződő felszólalásokban, amikor is igen illetékes tényező, Pfeiffer Miklós (a cseh megszállás alatt a magyar akadémikusok szellemi vezére) azt a kérdést vetette fel, hogy mit után az általam kimutatott jellegzetességek közül igen sok hasonlóképpen jelentkezett a megszállás alatti *magyarságban* is, vajjon a ma megállapítható szlovák sajátosságok nem éppen a kisebbségi sorban élő népekre közösen jellegzetes vonások-e. A kérdésnek nagy jelentőségét felesleges volna külön kiemelni: milyen alapon dönthetünk vajjon benne? Sorra vettem a magyar kisebbségi sors kitűnő szakértője által felemlített összes hasonlóságokat, ezek között pl. az elnyomott magyarságnak *demokratikusabb* szellemét, a cím- és rangkorság hiányát, — amiket egyébként szabad legyen hosszabb indoklás nélkül, de immár többéves kassai tapasztalataim szerint egyre csak jobban megerősödő meggyőződéssel, most már nyíltan csupán *átmeneti* jellegűnek ítélnem —) a nagyobb összetartást és a kisebb *társadalmi* szétszakítotttságot, az érzelmi és illúziós *ábrándkeresést*, a nagyfokú *bizalmatlanságot* és i. t. Mind e kétségtelen hasonlóságok ellenére, könnyű volt reámutatnom arra, hogy az összes hasonlóságok mélyén mégis éles és határozott különbségek is kellett, hogy a két nép magatartásában jelentkezzenek: így a magyarságban az *aktivitásnak* nagyobb lendülete a végső orientálódásnak *teljesen egységes* (a régi haza felé törekvő) irányozottsága, a másokkal szemben való méltányos *megértésnek* mégis megmaradása jelentkezett, továbbá az *igazság* elismerésének a magyarságban ekkor is megmaradt hajlamossága, a másokkal szemben való viszonyban a hozzájuk való *közeledésnek* mégis újra meg újra megnyilatkozó jellege, az *életbeállítódás pozitív* színreterelésére irányuló vágy, a szlovákokra annyira jellegzetes bizalmatlankodásnak a magyar lélekben véglegesen meggyökeresedni csak nem tudó jellege és i. t. A kisebbségi helyzet tehát valóban kitermel hasonló életbeállítódásokat, ám a *felső* hasonlóságok mélyén a végsőbb forrású lelki különbségek mégis megmaradnak. Azok a kívülről (a fölszínen) hasonlóknak tetsző lelki reakciók, amelyeket a *kényszer* vált ki, természetesen nem is jelenthetik minden további nélkül a lélek *belső* lényegének azonosságát: ez állandóbb, és a hasonlóságok mögött is a mélyből feltörően színező tényező. Ugy van ez, mint ahogy pl. az adakozás cselekvése, mint *külső* cselekvés, nem jelenti az adakozó egyének lelki azonosságát: sőt lehet, hogy többet fog adni a *legridegebb* lelkű egyén — ha adakozása jó üzletnek látszik előtte —, mint az, aki mély *emberszeretetből*, de bizonyos körülmények között szemérmesen adakozik.

Hadd említsük föl azt is, hogy a vizsgálataim által lelepleződő szlovák jellegzetességeket, úgy kell ítélnem, a szlovák lélek legautentikusabb ismerői gyakorlati tapasztalataik alapján megérthetik. Erre a hitre feljogosít az a tény, hogy nem jelentkezett a hallgatóság köréből senki, aki *magukat a vizsgálati*

eredményeket vonta volna kétségbe. Ezen túl a kassai szlovákság egyik legöntudatosabb vezetője, aki előadásom után önként fölkeresett, a szlovák lelkiségről adott megállapításaimat valóban jellegzeteseknek mondotta előttem.

A fentiekhez hozzá kell azonban tennem: a szlovák lelkiség, úgy látszik, mégis mutat a felszínen túl rokonvonásokat a magyarság főleg keletropid (keletbalti) típusú egyéneinek lelkiségével. Csak míg a magyarságot sorsa (— talán turamid ötvözöttsége —) mintegy kimentette a keletbaltiaknál gyakori és főleg a szlávokra jellegzetes passzivitásból, érzelmi lágyaságból és sajátos színezetből, hogy *lendületesebb*, keményebb, férfiasabb és szellemileg igényesebb fejlődést vegyen (sajátos beállítódással önmaga, mások, az élet anyagi, hatalmi és magasrendűen eszményi köreivel szemben is), a szlovákság mintegy passzívabbá, határozatlanabbá, kevésbé autonóm súlyúvá, elvontabbá, de benső magasrendűségi igényekkel kevésbé telítették, viszont *alkalmazkodóbbá* és az élet anyagi és általában közelfekvőbb javait többre értékelővé (érzelmi egy másoktól elkülönülő és bizalmatlankodó, feléjük a maga részéről a közeledésre spontán impulzust nem mutató magatartással).

Gyakorlati vonatkozásokban, kiegészítésül, ezúttal csak azt hangsúlyozzuk, hogy nemzetiségünkkel szemben — azok jobb megismerésén, megértésén, valamint kulturális, nyelvi, vallási, stb. életük szabad biztosításán kívül és a magyarság számára érzelmileg való megnyerésükön túl — a legelső magyar feladat: *érzelmi és morális-érzelmi* tekintetben a magyarsággal való *legbékésebb* harmónikus együttműködésre való képességüknek elősegítése. Egy lelki átalakító, illetve legalább erősítő folyamatot kell lefolytatni. Ez a beoyásoló alakítás távolról sem merülhet ki azonban jóakarató szívalom hangoztatásában.

Vázlatos fejtegetéseink talán megéreztettek valamit a *pontosabb* lélektani vizsgálódás nemzetpolitikai hasznosságából. A nagy magyar benső lelki átforgalmódást, az új idők szellemében, nem szavakkal, sem pusztán külső rendszabályokkal és kívülré mutatós intézményekkel, de éppen a benső, lelki jellegzetességek és törvényszerűségek minél igazabb és gazdagabb hasznosítására *lelkismeretesen* törekedve kell előkészítenünk és végrehajtanunk. A magyar társadalmi kérdések (a parasztság emelése is, az osztály-ellentétek megegyeztetése is), de a magyar gazdasági élet (— a nagy „átállítás” —) sőt még a magyar tudományos élet problémái is csak ezen az alapon oldhatók meg kielégítően, és a nagy magyar egységnek („szentistváni” szellemben való) biztosítója szintén csak egy, a benső igazsággal, a magyarsággal és a magyar nemzetet összetevő minden népekkel és fajtákkal igaz és méltányos módon számot vető magyar szellemű életrendezés lehet. Nemcsak a magyarságnak van reá szüksége, hanem *maguknak a nemzetiségeknek is*: azonos történelmi sorsban, azonos földrajzi körülmények között, azonos általános európai és ezen belül közép-európai szellemi hatásoknak kitéve, közös életet kell folytatnunk, harmónikus, ugyanazon államkeretben és

olyan területeken, ahol a történelem több mint ezeréves tanulságai világosan megmutatták, amit legmaibb lélektani vizsgálódásaink is bizonyítanak, hogy *tartós* vezetésre *minden* magasrendű tekintetből *csak* a magyarság alkalmas.

Összes megfontolásaink végső tanúsága az, hogy a vágyott és szükséges, — magyar szempontból *eredményesebb* — átalakításra és új magyar életszervezésre a (végső biológiai gyökerekből táplálkozó) megfelelő *lelki alap* és az átalakuláshoz szükséges benső lelki *eszközök* éppen úgy rendelkezésünkre állnak, mint a történelmi életnek *egyéb*, szintén igen jelentős, bár nem hasonlóképpen mély gyökerű előfeltételei. A magyarság és nemzetiségei viszonyában is találunk elegendő benső, lelki alapot a harmonikus összefogásra és egybeforrásra: mindenütt akadunk bizonyos hasonlóságokra, amelyeket — ha helyesen építünk rájuk — nem *megrontanak*, de csak *gardagítón színeznek* (a magyar értékek nagyobb változatosságát, egy nagyobb benső szültségből fakadó, hatékonyabb életetítő biztosítva) a meglévő különbségek.

JEGYZETEK:

¹ L. a szerzőtől: Bevezetés a lélektanba. Egy lélektani rendszer vázlata. (1934.)

² Részletesen tárgyaltuk a (festieknél érzékenyebb) lelki módosulások lehetőségének sajátosan lelki alapjait több más tanulmányban, így A „magyarság” mint lélektani kérdés c. dolgozatban (Magy. Psych. Szemle, 194. és Uj Élet Felé, 9. sz.) stb.

³ Az e tárgykörbe vágó újabb vizsgálatok eredményeiről beszámoltam 2 előadásban (a kassai Magyar Nemzetpolitikai Társaság Felvidéki Osztályában és a budapesti Honszeretet egyesületben.)

⁴ A most megindult kassai Uj Magyar Museumban. A kassai szlovák diákok lelki képéről előszóban már beszámoltam a Magy. Nemzetpol. Társ. felvidéki osztályának egyik előadójaként, a Magy. Psychol. Társ. egyik felolvasó ülésén pedig tanársegédem, Sziklay László dr. adott általános beszámolót Kassán.

⁵ Összehasonlításra azért választottam éppen a *premontrai* gimnázium diákjait, mert ez a diáksereg látszott a legjellegzetesebben képviselni a kassai összlakosságot. (Az állami gimnázium Miskolcra költözött át Kassára, 1939-ben, a többi középfokú fiúiskola pedig szakiskola. A sajátosan magyar személyiségjegyek a legjellegzetesebb végletességgel azonban éppen egy szakiskolának egyik érettségiző osztályában jelentkeztek.)

⁶ Az itt érintett elméleti kérdések némelye, valamint a magyarságra jellegzetes személyiségjegyek a következő dolgozataimban nyernek részletesebb megvilágítást: A magyar nevelő eszmény és a hazánkban élő emberfajták (Uj Élet Felé, 6. sz.), A magyar lélektan új feladatok előtt (Uj Élet Felé, 7. sz.), A „magyarság” mint lélektani kérdés (U. É. F., 9. sz.), A magyar alkalmazkodás problémája (U. É. F., 10. sz.), A magyar személyiség megismerésének módszerei (U. É. F., 11. sz.), A magyar személyiség főjegyei (U. É. F., 12. sz.), Magyar hibák (Uj Magyar Museum, I. 1. 1942.), Egyszerű személyiségvizsgálat (Magy. Psychol. Szemle, 1942. 3—4.), továbbá Sajátosan magyar személyiségjegyek nevelői befolyásolása (Nevelésügyi Szemle, 1940. máj.—jún. és szept.—okt.), Magyarság és alkalmazkodás (Prot. Szemle, 1941. márc.). Sajtó alatt két terjedelmesebb tanulmány: A magyar lelkiség és A magyar személyiség nevelése, valamint Széchenyi nevelői zsenije és a magyarságra szabott nevelés (Magy. Paedagógia.).

A második kisebbségi irodalom

Ez az irodalom, melyet a történelmi sors ismét szlovákiainak keresztelt, alig hároméves. Még kisebbségi mértékkel is kivételesen súlyos körülmények között sarjadt. Világrengetésben, százezer szórványmagyar szerény jelentésként az egyetemes magyarság felé. *Nincs karsztibb sors, mint Szlovákiában magyar írónak lenni*, könyvkiadó, folyóirat és rendszeres irodalmi élet nélkül. S ha már e hasonlatnál tartunk, mellyel a legkiválóbb erdélyi költő jellemezte az elmúlt évtizedben a kisebbségi életformát, jegyezzük meg azt is, kevés *tiszteletreméltóbb és elszántabb szellemi törekvés* jelentkezett a magyar peremterületeken, mint ez a zsenge hajítás, mely az átmentett magyar kultúra lángját őrzi az új Szlovákiában.

Második kisebbségi irodalom, ha keletkezése időpontját tekintjük. Indítéka és létrejöttének körülményei viszont nem azonosak az északi magyar sávon közel negyedszázada fogamzott első kisebbségi írással, mely létezésének harmadik esztendejében még tapogatózott, tisztázatlan képzetek között vergődött és jövőtlenül hanyódott az egymillió magyar tömb szellemi tudatában. Ennek az irodalomnak, mely joggal mondható az előbbtől független és önálló kezdeményezésnek, már indulása pillanatában határozott *célkitűzése, álláspontja és küldetése* van. Nincsenek irányharcai, nem találjuk benne a városközi torzalkodás és provinciálizmus kirívó jegyeit, melyek az egykori szlovenszói magyar írás hangját jellemezték az új sors első éveiben. *Célkitűzése: a magyar művelődés alapján, a magyar műveltség eszközeivel összefogni az északi szórvány-magyarságot. Szellemi álláspontja egy az örök magyar gondolattal: acélos erővel megteremteni a legteljesebb politikai és kulturális egységet a másodsorú kisebbségi sorsba jutott kis magyar társadalomban. Irodalmi küldetése pedig öntudatos és emelkedett, olyan területen szolgálni a magyar műveltség és irodalom ügyét, ahol ennek a műveltségnek és irodalomnak százados hagyományai vannak.*

Kétségtelen, hogy az új szlovákiai magyar irodalom iránt tanusított osztatlan szeretet és érdeklődés, mellyel a magyar közönség fogadta az idej könyvnapon, a kiadványok egész sorozatával megjelenő új kisebbségi irodalmat, az írások minőségén túl ennek a fentiekben vázolt *nemzetpolitikai magatartásnak* szól. A magyar közvélemény mélyen átértékelte az északi peremvidékekről érkező jelentős egyetemes nemzeti fontosságát és őszinte várakozással, a *komoly szellemi törekvésnek kijáró bizalommal* tekint a második kisebbségi irodalom további fejlődése elé.

Annak megértéséhez, miért született meg a második kisebbségi sors kapujában ez a jellegzetes táji irodalom, nem elegendő művelőinek és az írásoknak bemutatása. Mindenekelőtt fel kell vázolnunk a szlovákiai magyarság kulturális helyzetképét, mely önmagában — minden egyéb magyarizát nélkül — indokolja, miért volt elődázhatatlan és elsőrendű szellemi szükséglet a szlovákiai magyar szellemi élet újbóli létrehívása.

Az új Szlovákiában, hol a távolságok egyébként sem nagyok, két központ: Pozsony és Nyitra közelesnek egymáshoz és körülbelül egyforma lélekszámú magyar tömböt fognak össze. Pozsony a multban is a *városi magyarság gyűjtőmedencéje* volt az északnyugati sávon. Szellemi arculát a magyar történelem (országgyűlések, diéták, koronázások), tudomány (nagyhírű egyeteme, a Toldy Ferenc emlékére alapított Toldy Kör, stb.) és művészet (a Képzőművészeti Egyesület országoshírű tárlatai), százados multra visszatekintő, nyugatosan kiképzett, sokszínű nagyvárosi hagyományai patinázzák. A Nyugatról érkező politikai áramlatok rendszerint itt szűrődtek a konzervatív magyar közjogi felfogás vérkeringésébe és váltak módosított formáikkal a magyar politikai gondolkodás eszközevé. A Nyugat felé szóló magyar szellemiségnek épp így közvetítő végvára volt a kulcsszerepet játszó város, mely a magyar irodalom nyugatos rezdüléseit mindenkor számontartva, a század elején az Ady-kultusz első tudatos vidéki zászlóvivője

lett. Pozsony *szellemtörténeti szerepe* tehát sajátosan kettős: politikailag mérsékelt és egyensúlyozó, szellemileg időnként avangárdista, s e kettőből adódik *haladó konzervatív* jellege, mely az egykori középosztály városkultúrák kicsinyített mására emlékeztet. Igaz, e kivételes jelentőségéből rendkívül sokat veszített a város a kétszeres kisebbségi helyzetben, de megfogyatkozott erővel, visszavonult hallgatag tömegeivel is képes a nagy hagyományok lehetőség szerinti továbbvitelére, amint ezt az irodalmi beszámoló során tapasztalni fogjuk.

A *szlovákiai magyarság élete* című kiadvány³ harmincezerben határozza meg az itt élő magyarok számát. S ugyanannyinak mondja a *nyitravidéki magyar tömböt* is, mely részben Nyitrán, részben szabálytalan félkörben, a *Zobor-vidék* magyar-palóc nyelvi felszígen helyezkedik el. Pozsony kifinomult, ősi városi kultúrájával és európai polgáriasságával szemben a nyitravidéki magyarság, mely háromnegyed részben földműves s apró völgykatlanok községeknek lakója, a népi művelődés és művészet kifejezője lett. Kevés magyar tájon formálódott oly képzeletdús az ősi magyar ornamentika, mint a Zoborvidék szöttesein, faragásain, edényein vagy átvitt értelemben beszédében, dalaiban és szokásaiban.⁴ Tiszta és hamisítatlan népi-szellem buzog a Nyitrát szegélyező színmagyar községekben s a *szlovák-magyar együttélés és békés együttműködés elő-örse*, Nyitra, ebből a frissen és ellenállhatatlanul feltörő népi szemléletből veszi szellemi erőforrását és szükséges tartalékait.

E két központon kívül csak szórványok vannak. A két évtizedes etnikai egység, a délfelvidéki összefüggő magyar sáv, visszatért s elszórt töredékei aligha kezdek önálló kultúrételt, hiszen a *legtöbb helyen nemcsak iskola, de kultúrház, könyvtár vagy magyarnyelvű istentisztelet sem áll a szórvány-magyarok rendelkezésére*. Duka-Zólyomi Norbert⁵ az 1930. évi statisztika alapján közli a fontosabb magyar szórványhelyiségek lélekszámát. Néhány számot mi is felsorolunk annak igazolására, hogy ilyen arányzuhanás mellett még kiépített szervezetekkel dolgozó decentralizált kultúrpolitika sem érhet el jelentősebb kulturális eredményeket. A régi *Bártfán*, ahol már a XVI. század végén magyar könyvnyomtató műhelyek működtek, *ma 128 magyart tart nyilván a statisztika*. Nem jobb a helyzet a körmői aranyak egykori verőhelyén, *Körmöcbányán* sem, melynek egykori magyar jellegét *136 lélek* jelzi. Ezzel szemben *Besztercebányán*, az egyik szlovák kultúrgócponthoz, még mindig 500 körül (pontosan 434) jár a magyarság száma. *A Szepevényen sajnálatosan megváltozott a helyzet*. Míg az első kisebbségi időszakban a fontosabb városokban többeszes lélekszámról beszélhetünk, *ma Késmárkon 133, Lőcsén 280, Gölnöcbányán 91, Szomolnokon 110, Szepesváralján 53, Szepesolaszin 39 és Szepesbélán 31 magyar maradt — hírmondónak*. Még *Iglón* — amely 1918—38. között szellemi irányítója és központja volt a szepevényi magyarságnak — sem maradt több *619 magyarnál*. Ezzel szemben *Nagyszombatban*, mely kultúr szempontból kevésbé jön tekintetbe, *864 lelket jelez a számsor, Zsolnán 364, Zólyomban 269 és Eperjesen 937 szórványmagyart, akik iskola, sajtó és egyesületi élet nélkül élnek*. A keleti rész egyébként is teljesen *elsenyvedt*. Ki hinné például, hogy *Kisszebenben 125, Korompán 123, Homonnán 77, Varanón 55 és Gárdon 25 a magyarok összlétszáma*. Így szól a szórványmagyarokról Duka-Zólyomi legújabb statisztikája, mely adatait részben az utolsó cseh-szlovák népszámlálás, más-

³ A szlovákiai magyarság élete 1938—1942. (Esterházy János előszavával, Budapest, 1942, 216 l.)

⁴ V. ö. Dallos István: A nyitra-barsi palóc felszíget. (Nyitrai Írók Könyve.) Nyitra, 1934.

⁵ Duka-Zólyomi: A szórványmagyarok. (A szlovákiai magyarság élete, 68—82. l.)

részt a szlovákiai részleteredmények alapján közli. Teljes képet még nem kaphatunk, mert az 1940. évi szlovák népszámlálás eredményét mindezekig nem hozták nyilvánosságra. Ezt a statisztikai vázlatot érdekesen egészíti ki a szlovákiai magyar iskolaügy néhány adata. Pozsonyban 9 népiskola, környékén 5, Nyitravidéken 17, Keleten pedig összesen 4 népiskola van, ezek közül a legfontosabb, az eperjesi, már hosszabb idő óta szünetel. Amíg tehát a pozsonyi és környéki magyarság 14, a nyitravidéki 17 népiskolával rendelkezik, az összes többi szloványokra 4 népiskola esik s így az egész Szepesség és Közép-Szlovákia magyar iskola nélkül maradt és vész el napról-napra inkább a magyarság számára.

A közép- és felsőfokú oktatás még válságosabb helyzetben van. Pozsony egyetlen gimnáziuma és két polgárija a jelentkezők egyharmadának befogadására sem elegendő. Nyílt kérdés, hogy oldódik meg ilyenformán az értelmiségi utánpótlás problémája. Némileg enyhíti ugyan a helyzetet a közelmúltban engedélyezett két csonka kereskedelmi iskola, ennek ellenében azonban megszünt a leánygimnázium és tanítóképző s az új magyar tanítói rend a szlovák tanítóképzés retortáján jut el a magyar végvárák elemi iskoláiba. Kultúrpolitikai beszámolóinkhoz tartozik, hogy megemlékezzünk az iskolán kívüli népművelésről, mint a második kisebbségi sors nagyfotosszerű nevelési tényezőjéről. Kovács Alajos, a pozsonyi református egyház főgondnoka, először tudósít az úgynevezett Szülői Társulatokról, amelyek a tanulók családjainak összefogásával végzik azt a köteles szociális és kultúr munkát, melynek betöltésére a megváltozott körülmények között működő kisebbségi iskola nem képes. Ezek a „szülői társulatok” a szülőket és hozzátartozókat az iskolán kívüli népművelés eszközeivel irányítják s rajtuk keresztül befolyást gyakorolnak az új szlovákiai magyar nemzedék szellemi fejlődésére. Természetesen a szülői társulatok szervesen együttműködnek az iskolákkal s szociális téren is széleskörű tevékenységet fejtenek ki. Ebből az alagondolatból fejlődött ki az iskolán kívüli népművelés országos mozgalma, melynek hagyományai a nagymúltú Szemke (Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesület) évtizedes kultúr munkájában gyökereznek. Az iskolán kívüli népművelés különösen ott döntő fontosságú, ahol — mint Közép- és Kelet-Szlovákiában — alig áll más kulturális eszköz a szloványokon élő, elkallódó magyarok rendelkezésére. A szlovákiai magyar kultúrpolitika az alábbi feladatokat vonja az iskolán kívüli népművelés munkakörébe: 1. az iskolai alapismeretek kiegészítése, illetőleg nyújtása; 2. foglalkozásra vonatkozó ismeretek bővítése; 3. gazdasági ismeretek terjesztése; 4. a háziipar fejlesztése; 5. a nemzeti irodalom (történelem?) ismertetése; 6. a technikai vívmányok ismertetése; 7. az állampolgári jogok és kötelességek tárgyalása és végül 8. a női hallgatók részére háztartás, gyermekgondozás, díszítő házimunkák, kézimunkák, stb. oktatása. A felsorolt feladatok alapján a népművelés munkaterülete bőséges teendőt jelent, a gyakorlati megvalósításról ez idő szerint még nem állnak rendelkezésünkre közelebbi adatok.

A szellemi körképhez tartozik annak bejelentése is, hogy a szlovákiai magyarságnak nincs aktívan működő egyesülete. A pozsonyi Toldy Kör a multhoz viszonyítva vegetál, ifjúsági- és dalegyletek nincsenek, sőt Pozsony kivételével sportegyesülete sincs a szlovákiai magyarságnak. A Szemke működését még 1939. tavaszán — röviddel a hatalom átvétele után — betiltotta a szlovák kormány s a betiltó végzést csak 1942. áprilisában oldotta fel. Atringer László, az ismert kultúrpolitikus, az első összefoglalásban még semmi pozitívumot nem tud jelenteni. Ilyen körülmények között a szülői társulatoknak és iskolán kívüli népművelésnek valóban rendkívül fontos szerepe és küldetése van. Ezt a munkát a Szlovákiai Magyar Házak mozgalma

támasztja alá, melynek eredményeképpen 1941. tavaszától sorra megépülnek a Magyar Házak s a szloványok népművelő törekvéseinek központjaivá válnak. Nem kisebb jelentőségű a Könyves Házak (Madách Könyvesház, stb.) szervező munkája, melyek hol a kultúr házak falai között, hol pedig vándorkönyvtárak formájában szolgálják a magyar művelődés ügyét épügy, mint az ezidő szerint még központi irányítás nélkül rendszertelenül működő műkedvelő népi staggionék.

Elérkezünk tehát a magyar könyvhöz, melynek sorsa a felelős kisebbségi magyar lényezők kezében van letéve s az eddig elért eredmények igazolják, hogy a rájuk bízott nemzenevelő feladatnak nagy mértékben eleget tettek. Brogyányi Kálmán, az ismert esztéta, akinek a harmincas évek elején a szlovákiai festőművészetéről írt könyve határokon túl is figyelmet keltett, érdekes számokat közöl a szlovákiai magyarok fokozódó könyvigényéről. Megállapításai a két legfontosabb kisebbségi könyvtár, a pozsonyi és nyitrai magyar közkönyvtárak adatain alapul. Pozsonyban 1935. előtt átlag évi 6000 kötet volt a kikölcsönzött könyvek száma. 1939-ben ez a szám 8399 kötetre emelkedik, 1940-ben felszökik 18.834-re s 1941-ben már meghaladja a húsz ezer kötetet. Nyitra az előző évek négyezres átlagát 1939-ben tízezer, 1940-ben pedig 11.431 kötetes emelkedés váltja fel.

Ezek a könyvtári adatok azt igazolják, hogy a szlovákiai magyarság szívesen és aránylag sokat olvas. Az olvasó problémája tehát már megoldódott, mert kétségtelen, hogy a könyvtárak látogatói hajlandók kivenni részüket a könyvvásárlásból is. Irodalom és irodalmi élet viszont egyelőre még nincs, de nagy számmal található olyan biztató jelenségek, melyek egy születő, sajátágosan új és máshová be nem sorozható szellemi élet körvonalait jelezik. Ezekkel a jelenségekkel kívánunk a következőkben röviden foglalkozni.

Amikor két évvel ezelőtt közreadtuk a felvidéki magyar irodalom húszéves kisebbségi korszakának történetét,⁹ az 1938. őszig megtett utat korszakokra osztottuk fel, melyek során a felvidéki írás fokozatosan emelkedő szellemi színvonalat ért el. A visszatért területen várható volt az északi magyar irodalom művészeti kibontakozása. Ezzel szemben a visszatért szellemi vezetők érdekpolitikája és egyéb átmeneti gazdasági nehézségek (munkahiány, árkülönbség, elvándorlás) miatt teljes szellemi csőd következett be, úgyhogy ez idő szerint a visszatért felvidéki magyar irodalom és szellemi élet megszüntével számolhatunk. Az okok és körülmények felett vitázhatnak az esztéták, az egyetemes felelősség azokat terheli, akik indokolatlanul cserbenhagyták az északi magyar táj sajtóját, kultúr egyesületeit, folyóiratait és könyvkiadását. Ujabb bizonyos ócsudas észlelhető, de eredményt még nem jelenthetünk.

A Szlovákiában rekedt magyar író és olvasó ebből a méltatlanul elvesztegetett szellemi örökségből és sajnálatos példából ösztönzést nem meríthetett. Máshova kellett fordulnia, hogy megtegye az első kapavágást, de irányítúje semmi kedvezővel nem bíztatott. Budapesttől ismét légmentesen elzárva, a szlovák-magyar szellemi együttműködés reménye nélkül indult az a néhány írástudó, akik küldésszerűen hitték a szlovákiai magyar kisebbség szellemi virtualitásában. A szlovákiai magyar író tudomásul vette, hogy önmagán kívül senki másra nem támaszkodhatik s ha eredményeivel a közösség érdekét kívánja szolgálni, sok-szorozott acélos munkára és kitartásra van szüksége. Nemes egyszerűséggel mondja erről az alapvetésről Eszterházy János, az új kisebbségi sors Petrogallija: „Viharos időkben, küzdelmek, megpróbáltatások, gondok, szenvedések kíséretében alapozódott meg a szlovákiai magyar család élete. Ha közben több könnyű tűrődött, mint mosoly sok testvérünk

⁹ A népművelés és a Szülői Társulatok. (A szlovákiai magyarság élete, 107—116. l.)

⁷ A szlovákiai magyarság élete, 111 l.

⁸ U. o., 35—49. l.

⁹ Így tűnt el egy gondolat. (A felvidéki magyar irodalom története 1918—1938.) Bp., 1940., 160 l.

¹⁰ A szlovákiai magyar sajtó. (A szlovákiai magyarság élete, 117—118. l.)

orcáján, nem panaszkodunk. De nem is kérkedünk azzal, amit rendkívül súlyos körülmények között elértünk, mert meggyőződésünk az, hogy csak magyar kötelességet teljesítettünk. Az ilyen kötelességteljesítésnek pedig sohasem lehet határa."

Életképes szellemi élethez napi sajtó, folyóirat, könyvkiadás szükséges. Somos Elemérnek, a szlovákiai magyarság sajtófőnökének, irodalmi szervezőjének tanulmányából¹⁶ és konturokban rajzolódik ki az a küzdelem, mely az elmúlt három év alatt a szlovákiai magyar sajtó fennmaradásáért folyt. 1939. tavaszán még két napilapja volt a kisebbségnek, egy politikai (*Új Hírek*) és egy bulvárlap (*Esti Újság*). Ez utóbbi rendszeres irodalmi mellékletet adott. A szlovák kormány előbb ezt a lapot, majd az *Új Híreket* tiltotta be, (ezt később négy oldalnyi terjedelemben engedélyezték). Hosszas tárgyalások után 1941. decemberében engedélyezték a szlovákiai Magyar Pártot s ekkor a szlovák belügyminiszter korlátlan terjedelmű napilapra s egy hetilapra adott engedélyt a magyar népcsoportnak. Ennek következtében december 15-én az *Új Hírek* bejelentette megszűnését s az új, hétköznaponként tíz, vasárnaponként 24 oldalon megjelenő *Magyar Hírlap* megjelenését. Három nappal később, december 18-án *Magyar Néplap* címmel megjelent a hetilap is, melyet Eszterházy János a Magyar Párt hivatalos lapjának deklarált.

Ezzel a szlovákiai magyar időszak sajtó ügye átmenetileg megoldódott, de ugyanakkor nyilvánvalóvá lett, hogy a biztatón induló irodalmi kezdeményezés nem szorítható többé a vasárnapi melléletek hasábjaira. Irodalmi és művészeti folyóirata pedig nincs a szlovákiai magyarságnak, mert Dallos István, a nyitrai magyarság szellemi vezetőjének *Magyar Album* címmel, szabálytalan időközökben megjelenő gyűjteményes kötete, bár átmenetet képeznek az almanach és az irodalmi folyóirat között, de ez utóbbit nem pótolják.

Hasonló kezdeti nehézségekkel küzd a kisebbségi könyvkiadás is. A szlovákiai magyar frás pionirjai a sorsváltozás első évében nem találtak kiadóra, aki műveiket vállalta volna. Később a pozsonyi *Veritas* kiadóvállalat hajlandónak mutatkozott egy-két kisebb kézirat kiadására, végül a *Toldy Kör* vállalja a *Szlovákiai Magyar Irodalmi Füzetek* kiadását. A füzetekből eddig két sorozat jelent meg 1941. és 1942. könyvnapjára. A füzetekben tanulmányok, színi jelenetek, memoárok, elbeszélések kerülnek kiadásra. Az eddigi anyag irodalmi szempontból jelentéktelen, az elgondolás viszont kiváló, csak megfelelő eleven és művészi tartalommal kell megtölteni a füzeteket, hogy az olvasó nevelődjék rajtuk és élvezetet találjon a fillérekért megszerzhető írásokban.

A szlovákiai magyar írók hármas rétegződésű. Az írók egy része, már a „szlovenszkói” korszakban jó nevelést vívott ki magának, mások — bár az elmúlt két évtizedben is működtek — csak most kezdenek intenzívebb irodalmi tevékenységbe s végül a harmadik csoport az újonnan feltűnt tollforgatók, akikről végleges véleményt még nem alkothatunk.

Az idej könyvnapra megjelent *Szlovákiai magyar írók antológiája* az első jelentősebb seregszemle, elbeszélőket és lírikusokat avat. Mint az egykori Csehszlovákiában, most is megfigyelhető a líra és a tanulmány elsőbrendűsége a regény és az elbeszélő műfajok rovására. A lírikusokat az előbb említett csoportok szerint mutatjuk be. A régi gárdából az eperjesi Águthy Erzsébet, nyitrai Hevessy Sári és Dallos István és a pozsonyi háziköltők, Pozsonyi (Wimberger) Anna, Páll Miklós és Szeredai-Gruber Károly jelentkeznek. Águthy Erzsébet a modern asszony érzősvilágát szólaltatja meg. Megfigyelései plasztikusak, rimtechnikája rutinos művészi sejtet. Korábbi művein: versein, elbeszélésein és színművein erős szociális tudat és közvetlen realizmus érzik s ezek a sajátságok jellemzik az új írásokat is. Lírája talán több problémát vesz lantjára s mondanivalója jobban elmélyül a kisebbségi sorsban, mint azelőtt (Halottak napja volt, Add tovább a lángot, Csak himni kell), de jelentősebb változásról nem tanuskodik. Prózája viszont

külép korábbi tartózkodásából s megtelik az új világ színeivel. Szereti a különös történeteket (Sohasem volt anyám) s az érzelmes, prózába oldott ábrándokat (Kelemen Krisztina). Ujabbban gyermekmeséket is ír (Az üres böcső) és van egy bemutatás előtt álló színműve is (Hajnalodik). Hevessy Sári, a Zoborvidék költője, 1936-ban jelentkezett a *Sárbílicsben* kisebbségi verseivel. Önálló kötetet azóta nem adott ki, új versein formái emelkedés érezhető (Szeretem a fákat). Dallos István elsősorban esztéta s minthogy kedvelt tárgykörét, a néprajzot és szociográfiát tudományos elmélyültséggel műveli. A zoborvidéki magyarság nyelv feltségéről írt tanulmánya (1934.) annak idején tudományos körök érdeklődését is felkeltette. A szlovákiai magyar irodalomnak nagy szolgálatot tett a *Szlovenszkói magyar írók antológiája* című négykötetes gyűjteményével, mely az első kisebbségi irodalom legjobb antológiája volt. Mint a *Hid Irodalmi Társulat* megteremtője, Nyitra kultúrelében irányító szerepet játszik s Magyar Albumának kötetivel első összefogója a folyóirat nélkül tengődő szlovákiai íróknak. Lírája hangulati költészet, szociális színezettel (Dalol a tárna). Pozsonyi Anna nevéhez fűződik az első új szlovákiai magyar regény (Aranykert, 1939.). Mint novellista, izléses kötetet jelentkezett az idej könyvnapon (Ének a hegyen). A címadó novella egy festőművész özvegyének mesteri tollal megírt elfinomult valómása. Lírája is kiteljesedik a második kisebbségi időszakban. Tizenkét év hallgatás után adja közre az „*Utközben*” c. verseit. Kiváló megfigyelő, reális szemlélő (Óreg paraszt), néha tündős (Tündések), mások elmélyülő asszony-lírával művel (Tavaszi vers, Mária). Páll Miklós egyhúru lírikus, az emlékezések költője. Szerelmi lírája álmoköltészet (Emlék), hazafias versei újabb művészi meglátásokkal bővülnek (Ketten a hegyen, A tutajon). Szeredai-Gruber Károly a régmúlt békeévek hangulati líráját formálja tovább. Sejtelmes esztétizáló hangulati költészet ez (Csokonai utján, Februári éjjel, Télesti szonett), melynek felfokozott eszményítő hangja sajátos ellentétben áll a kisebbségi valósággal (Ilona, Sugaras ősz).

A lírikusok második rendjébe azok tartoznak, akik már az előző években munkálkodtak, de műveik az irodalmi fejlődésre hatással nem voltak. Ilyenek a pozsonyi Klímits Lajos és Környe Elek. Klímits új versei sem mutatnak határozott fejlődést, bár problematikája most már inkább kisebbségi jellegű (Így kell mostan élni, Pozsonyi paszettel) mint azelőtt. Környe Elek újabb esztétikai tanulmányokat is folytat (Nyugati őrhelyen, Isten hegedűje) s a pozsonyi Toldy Kör keretében széleskörű kulturális szervező munkát folytat. Lírája egyszerű ember hangulatos valómásait adja, fejlett formaérzékkel (Egyedül). Az új költők számára kevesen vannak és nem ütök meg az első kisebbségi kezdet lírikusainak (Merényi, Öbvedy László, Urr Ida, stb.) színvonalát. Idetartoznak Cotelly Mária, Erdy Antal és Radványi Zoltán. A szlovákiai magyar próza új erőssége, L. Kiss Ibolya szintén ír verseket. Sikerült életképeket (Vándorlegény dala) és táji rajzokat ad (Alkony a Tátura alján, Téli táj).

Az új szlovákiai líra egészében hangulatköltészet, még nem érkezett el a problémák felvetéséhez s ebben különbözik elsősorban a régi kisebbségi költészettől, mely a magyar sors, a kisebbségi rendeltetés s az európai emberiség kérdéseit kutatta. Formában is visszaesést jelentenek az új versek, de reménytelten a bennük felhangzó fiatalos hang és eszményítő lelkesedés.

Az esztéták közül Brogyányi Kálmán, Duka-Zólyomi Norbert és Peéry Rezső kiváló tollú, európai látókörű, képzett esztétikusok. Brogyányi a képzőművészetekkel, Duka-Zólyomi Norbert társadalmi kérdésekkel, Peéry Rezső szelentörténeti problémákkal foglalkozik. A jótollú Szaltnai Rezső mintha újabb kissé elhallgatna. A régiek közül említést érdemel az Alapy Gyula önzellen kulturpolitikai hagyományait követő Airingér László, Gyürky Ákos, Dallos István, Környe Elek és Kovács Alajos. Az új esztéták (Arany L. László, Párkány Lajos, Somos Elemér) Eszterházy János szellemi irányítása mellett működnek. Figye-

lemreméltó Somos Elemér sokoldalú, nyugati nivójú publicisztikai tevékenysége és Stelczer Lajos egy-egy kisebbségi beszámolója. (A szlovákiai iskoláügy.)

A szlovákiai magyar prózának kevés hivatott művelője van. Ilyenek a már említett Ágúthy Erzsébet és Pozsonyi Anna, L. Kiss Ibolya és Thuróczy Gyula s az újak közül Komlóssy György és Németh Zoltán.

L. Kiss Ibolya születésileg biharmegyei, tanulmányait Budapesten végezte, itt orvosdoktorrá avatták s jelenleg Liptószentmiklóson él. Első irodalmi eszmélései Nagyváradhoz fűzik s történelmi miniatűrjeiben (Diridongó, 1939.) még nem találunk táji vonatkozásokat. Tolsztojról dramatizált életrajzot írt (Bilincsek), amit a *túrőcsentmártoni Matica* is kiadott. Lírájával szemben nagyobb prózai írásai férfiasan markánsak és erőteljes leíró és jellemző tehetségről tanuskodnak. *Kedvelt tárgyköre a magyar irodalom s színesen kölcsönzi tárgyait a nagy magyar szellemnek galériájából.* Az új Antológia két remekbe készült metszetet közli Bessenyeiről (Messze van Kovácsi?) és Csokonairól (A költő anyja). Az első komoly szlovákiai regény L. Kiss Ibolya *Erzi tekintetes asszony* című műve Fráter Erzsébről, Madách Imre tragikus sorsú asszonyáról. A bihari származású s a felvidéki tájon meghasonló, álmodozó lelkű és

mulatóskedvű szépasszony sorsát Madách életművén keresztül tükrözi és lélektani elemző módszerrel boncolgatja. *Ez a regény a szlovákiai magyar irodalom első ajánlólevele Budapest felé,* mert ha vannak is benne szerkezeti hibák, a területi szellemben felfogott, színes és fordulatos történet vérbéli írói munka.

A szlovákiai magyar irodalom három esztendeje élő bizonyítéka annak, hogy a kisebbségi népcsoport kilábol az első hónapok tespedéséből és ábrándvilágából. Esterházy János felbecsülhetetlen értékű kultúrpolitikai tevékenysége révén, mint egykor Berlinből (Farkas Gyula és a *Voggenreiter Verlag*), most Budapestről indul szervező és nevelő utjára a szlovákiai magyar írás, mely remélhetően rövid időn belül megveti a rendszeres szlovákiai magyar könyvkiadás alapjait is. Ez az irodalom — egy-egy alkotását kivéve — még nem mérhető irodalomtörténeti mértékkel, de nagyszerű bizonyítéka és biztató jelensége a szlovákiai peremmagyarság szellemi elhivatottságának és élni-akarásának. Nem üvegházi irodalom, hanem a kisebbségi élet szorítójában felhangzó *emberi és magyar vallomás*, melynek kisebbségpolitikai jelentősége kétségtelen.

Kemény Gábor

N É G Y V I L Á G T Á J K R Ó N I K Á J A

A Pécsi Egyetemi Kisebbségi intézet közlése

ÉSZAK

A Magyar Párt szervező munkája a nyár folyamán ismét hatalmas lépésekkel haladt előre. A helyi szervezetek csaknem mindegyike július és augusztus hónapokban tartotta meg szokásos évi taggyűlését. Így megtartotta már taggyűlését a szlovákiai Magyar Párt modori, bazini, főketerebesi, magyarbódi, hargitsai, szepesolasi, bártfai, vágújhegyi, korompai és mateóci helyi szervezete.

Június 23-án folyt le a *Toldy-kör* évzáró választmányi ülése. Aixinger László dr., a Kör elnöke beszámolt a budapesti könyvnapokról, amelyen a Kör több tagja részt vett. A választmány örömmel vette tudomásul, hogy a Kör kiadványai, így különösen a *Szlovákiai Magyar Irodalmi Füzetek* sorozata iránt nagy érdeklődés nyilvánult meg. A Kör megbízásából Szeredai-Gruber Károly dr. elkészítette a szlovákiai magyar színészet 1918—1938-ig terjedő húsz éves történetét. A választmány örömmel vette tudomásul, hogy ezzel az értékes művel szaporodott a szlovákiai magyar irodalom. Zsakay Ödön a könyvtár és a levéltár örvendétes gyarapodásáról számolt be.

Július 5-én tartotta meg az Első Pozsonyi Takarékbank alapításának 100 éves évfordulója alkalmából jubileumi diszközgyűlést. A megnyitó beszédet Esterházy János az Első Pozsonyi Takarékpénztár igazgatóságának elnöke mondotta. Beszédében többek között a következőket mondotta: Ami a múlt esztendőben történt, amidőn a Magyar Általános Hitelbank, ez a hatalmas magyarországi intézet szoros kapcsolatba lépett az Első Pozsonyi Takarékbankkal, az tulajdonképpen betetőzése annak a folyamatnak, amely alapítása óta erősítette és fejlesztette intézetünket. Az Első Takarékbank azzal, hogy magyar intézetté lett, elsősorban a pozsonyi polgároknak vált bástyájává, amelynek védelme alatt tovább gyarapíthatja polgári erejét. Annál inkább van hivatva erre, mert keletkezése és százados létének minden eseménye a pozsonyi polgár lelkiületét tükrözi vissza. Nemcsak működésének, pénzügyi, illetve gazdasági részére áll ez, de áll kulturális, népjóléti tevékenységére is.

A Magyar Akadémikusok Keresztény Köre (MAKK), a szlovákiai magyar főiskolások szervezete július 14-én

tartotta meg évi rendes tisztújító közgyűlést, amelyen a Kör számos tagján kívül a Magyar Párt és Esterházy János pártelnök képviselőjében Aixinger László dr. központjű pártigazgató is résztvett. A közgyűlést Király Tibor jogász, elnök nyitotta meg. Beszámolójában visszapiantást vetett az elmúlt munkaévre, hangsúlyozván, hogy az a lendület, amellyel a tanév elején a főiskolák munkát megkezdtek, az év folyamán kissé ellanyhult. A munka akaratában azonban megvolt és a hiba talán az volt, hogy a munka-akarat megfelelő megvalósítási lehetőségét nem sikerült megtalálni. Mittermayer Ferenc titkári beszámolójában megemlítette, hogy a MAKK az elmúlt munkaévben 12 előadást rendezett, amelyeken több főiskolás előadó is szerepelt.

A szlovák közoktatásügyi minisztérium az illetékes egyházi hatóságokkal egyetértésben kiadta a népiskolák tantárgyairól szóló végrehajtási utasításokat. Ezen utasítások megemléstésre méltó eseménye az, hogy a népiskolákban nem kötelező tantárgyként tanítható egy második nyelv. Mégpedig szlovák iskolákban német, ruszin, vagy magyar nyelv, a népcsoportok iskoláiban a tanítási nyelven és a szlovák nyelven kívül még egy harmadik nyelv is. A nem kötelező tantárgyak tanítását a közoktatásügyi minisztérium akkor engedélyezi, ha arra az iskolaév elején legalább 15 tanuló jelentkezik és ha akad megfelelő tanító.

A Szlovák Távirati Iroda augusztus 14-én jelentést adott ki a népiskolák tanulóinak nemzetiségi tagozódásáról Szlovákiában. Eszerint az 1939—40. iskolai évben a szlovák tanításhelyű népiskolákban összesen 344.661 diák tanult, ezek közül 169.741 leánytanuló. Az elemi iskolák első osztályába 97.861 tanuló iratkozott be, köztük 24.047 leány. A szlovák népiskolákban összesen 4.441 nem szlovák állampolgárságú diák tanult. Nemzetiség szerint a szlovák nyelvű iskolák tanulói így oszlanak meg: 328.909 szlovák, 488 német, 3.080 rutén, 1.498 cseh, 1354 magyar, 929 lengyel, 3.728 zsidó és 4.675 más nemzetiségű.

A német tanításhelyű elemi iskolákat összesen 16.051 diák látogatta, köztük 8.034 leány. Az első osztályokba 2149 diák iratkozott be, köztük 1076 leány. Idegen állampolgárságú 144 tanuló volt. Nemzetiség szerint a németnyelvű (nép) iskolákban 311 szlovák, 15.455 német,

5 rutén, 1 cseh, 224 magyar és 55 más nemzetiségű tanult.

A magyar tanításnyelvű népiskolákban 4.127 volt a tanulók száma, köztük a lányoké 956 volt. Az első osztályokba 610 tanuló iratkozott be, köztük 273 leány. A magyar tanításnyelvű iskolákban 72 idegen állampolgárságú diák tanult. Nemzetiség szerint 4.068 magyar, 32 szlovák, 8 német, 1 zsidó és 18 más nemzetiségű tanuló látogatta a magyar elemi iskolák osztályait.

A szlovák-rutén tanításnyelvű iskolákat 365 tanuló látogatta. A szlovák-magyar tanításnyelvű iskolákat 805 tanuló. Az első osztályba 122 tanuló iratkozott be. Nemzetiség szerint e szlovák-magyar tanításnyelvű iskolákban 557 magyar, 235 szlovák, 11 zsidó és 2 más nemzetiségű diák tanult.

Az 1940-es iskolai évben a szlováknyelvű népiskolák tanulójának száma 345.261 volt, akik nemzetiség szerint a következőképpen tagozódtak: 329.094 szlovák, 312 német, 3.771 rutén, 1.672 cseh, 875 magyar, 1108 lengyel, 4.235 zsidó és 4193 más nemzetiségű. A német tanításnyelvű iskolákban az 1940-41-es iskolai évben 16.359 volt a tanulók száma, nemzetiség szerint 15.680 német, 159 magyar, 14 rutén, 1 zsidó és 86 más nemzetiségű. A magyar tanításnyelvű elemi iskolákat 3746 tanuló látogatta, nemzetiség szerint 3.666 magyar, 37 szlovák, 3 német és 40 más nemzetiségű. A rutén-magyar nyelvű népiskolákba 1.155 diák járt, köztük 880 magyar, 272 szlovák és 3 más nemzetiségű. Az 1940-41-es iskolai évben Szlovákia valamennyi elemi és gyakorló iskolájában 381.207 diák tanult, köztük 190.702 leány. Az idegen állampolgárságú tanulók száma 5.343 volt. Nemzetiség szerint Szlovákia valamennyi népiskolájában 330.583 szlovák, 16.009 német, 17.402 rutén, 5.591 magyar, 1.724 cseh, 1.119 lengyel, 4.237 zsidó és 4.542 más nemzetiségű tanuló tanult.

A Magyar Párt négy nehéz esztendő munkájára és küzdelmeire tekinthet vissza. Amiód az 1938-39-es évi döntő politikai események lezajlottak, akkor már nagyban folyt a szervezkedés Szlovákia magyarok által lakott részein is. Ez a szervezkedés egyre fokozatosabb és rendszeresebb módon folyt és folyik ezidőszereint is. Tény az, hogy a szlovákiai magyarság legnagyobb része felismerte a nemzeti tömörülés józan és szükségszerű parancsszavát, mindazonáltal még mindig hátra van egy töredék, amely még nem csatlakozott.

Most a Magyar Párt felszólítja mindazokat a szlovákiai magyarokat, akik még nem léptek be a Magyar Párthba, feltétlenül lépjenek be oda. A mai idők megkövetelik a nyílt nemzetiségi színvallást és ezt maguk a hivatalos szlovák körök is hangsúlyozzák. Minden szlovákiai magyarnak pedig egyformán érdeke, hogy egy táborba tömörüljön. A magyar tömörülés az egész vonalon az erők egyesítését is jelenti, mégpedig nemcsak politikai, de gazdasági szociális és kulturális téren is.

A nyitrai városi kisebbségi magyar könyvtárának kiadásában most jelent meg a városi magyar könyvtár új katalógusa, egyszerű izléses kiállításban, két ív terjedelemben. A könyvjegyzék felsorolja a könyvtár ezidőszereinti állományát, összesen 1964 magyar könyvet, melyek közül 91 ismeretterjesztő és 1873 szépirodalmi mű szerepel. A városi magyar könyvtárban kezelik ezenfelül a Nyitráról annak idején vezetett könyvkiadó eredményeként beérkezett ajándékköteteket, amelyekből 3300 kötet került a vidéki magyar falvak könyvtáraiba és 700 kötet a nyitrai könyvtárba. A könyvtár állománya főleg az utóbbi években örvendetesen fejlődött. A magyar könyvtár hivatalos kimutatás szerint meglepően emelkedő forgalmat ért el. Míg öt évvel ezelőtt alig négyezer kötetet kölcsönöztek ki, egy évvel később már a nyolcezeret meghaladta a kölcsönzött könyvek száma. 1940-ben már tízezer-nél is több volt az évi forgalom. A múlt évben ez a szám 11.531-re emelkedett. A nyitrai magyar értelmiség szeretettel karolta fel a magyar könyvtár ügyét és az az érdeklődés, mely a könyvtár iránt egyre fokozottabb mértékben megnyilvánul, komoly bizonyítéka annak, hogy az

ottani magyar szellemiség szíven viseli a magyar kultúra sorsát. A könyvtár élén álló négytagú könyvtártanács valóban nagyszerű magyar kultúrunkát végezt.

KELET

A Romániai Magyar Népközösség brassói tagozata felhívást intézett a Népközösség tagjaihoz. A felhívás többek között a következőket tartalmazza: tekintettel arra, hogy Magyar Népközösségünk brassói tagozatára sokféle súlyos szociális kérdés megoldása hárul, amelyek által nemcsak a támogatásra szoruló testvéreinken segítünk, hanem az általános közérdek céljait is szolgáljuk, testvéri szeretettel felhívjuk magyar testvéreinket arra, hogy tehetségükhöz mérten, önkéntes pénz, élelmiszer, használt ruha, és fehérnemű, lábbeli és tűzfűaadományokkal jöjjenek minél előbb segítségünkre. A közlemény a továbbiakkal tájékoztat arról, hogy mily célokra használják az önkéntes adományokat.

1. Beteg és szegény, főképp többgyermekes testvéreink szükségszerű és elsősorban téli segélyezésére.

2. A Népközösség által fenntartott — és a katolikus és református nőegyletek, valamint más hitbuzgalmi szervezetek által vezetett — két népkönyha és két napközi gyermekotthon szükségleteire. A népkönyhán naponta 150 rászoruló testvérünk kap ebédet, a gyermekotthonokban pedig 70 szegény, árva gyermek részesül felügyeletben, egészségügyi gondozásban és naponta négyszeri étkezésben. Mindezen intézmények külön hatósági engedély alapján működnek.

3. Ugyancsak a Népszövetség által fenntartott és a katolikus egyház szervei által vezetett női lábbadozó szűkségekre, melyben a kórházból kikerülő nők, főleg háztartásbeli alkalmazottak kapnak kellő gondozást mindaddig, amíg megerősödve szolgálati helyeiket elfoglalhatják.

4. Szegény testvéreink ingyenes orvosi kezelésére és gyógyszerzsükségeire.

5. Népközösségünk irodájának fenntartására, hol a szükséges számban hozzáférő tisztviselők állanak díjtalanul tagjaink rendelkezésére útbaigazítással, tanáccsal és szükség szerint a különböző hatóságoknál való személyes eljárással.

A romániai Magyar Népközösség bukaresti központi irodáját felváltva dr. Gyárjás Elemér, országos elnök és dr. Berecz György országos főtitkár vezetik. Szükség esetén azonban dr. Nagy Miklós nagyenyedi ügyvédet is bevonják ebbe a munkába. A központi iroda elsősorban közérdekű ügyekkel foglalkozik. Felkérésre közbenjár egyházi, iskolai és gazdasági kérdésekben, de természetesen egyéni panaszok és sérelmek orvoslásán is fáradozik, továbbítja a minisztériumokhoz és egyéb hatóságokhoz Románia valamennyi magyarjának — a népközösségi tagoknak — kérévényeit és szorgalmazza azok elintézését. Az illető magyarnak az illetékes megyei népközösségi tagozathoz kell fordulnia hivatalos elintézővel és ha az ügy természeténél fogva kívánja, a kérévenyt onnan további eljárás végett a központi irodának terjesztik fel.

Ugyancsak Bukarestben működik a bukaresti szervezet irodája is. Hamar Béla református lelkész, elnök vezetése mellett Szász István titkár végzi itt a munkát: a szegénysegélyezést, a Bukarestben lakó, vagy átmenetileg ott tartózkodó magyarok útbaigazítását, részükre különböző felvilágosításokat nyújtanak és eljárnak ügyes-bajos dolgaikban.

Bukarestben két római katolikus, egy református és egy evangélikus templom van, ahol az ottani magyarok magyarnyelvű istentiszteleten vehetnek részt és magyar prédikációkat hallgatnak. Két katolikus lelkész, Zudor Ferenc és P. Horváth Sándor, egy református, Hamar Béla és egy evangélikus, Rapp Károly végzi a lelkesítő teendőket.

Legjobb anyagi körülmények között a református egyház van; a hívek mintegy hatezren vannak. Bukarestben az egyetlen magyar tanintézet a református elemi

iskola. Az iskola igazgatója Takács Pál, mellette egy tanítónő működik, Mátis Endréné. A szegény gyermekek segítése a tanév tartalma alatt a tanító felügyelete mellett történt. Ő fáradozott azon, hogy az intézet valamennyi tanulója — 67 református, római katolikus és evangélikus gyermek — tízóraira egy pohár tejet és kenyeret kapjon, 17 szegény gyermek pedig reggelit és ebédet. A tanítók felénél a református egyház fizette a villamos bérletét is, hogy iskolába járhasanak a messze külvároshól. Az elmúlt évben négy gyermek végezte el a 7. osztályt.

A Református Nőszövetség Hamar Béláné vezetése mellett működik és tartja fenn Bukarest egyetlen magyar diákokotthonát, ahol mintegy 10 magyar főiskolás fiú kapott itt szállást.

A temesvári „dr. Kakuk Csecsemőgondozó és Napközi Otthon” vezetősége az intézmény egy éves működéséről jelentést adott ki, amely többek között ezeket tartalmazza:

Amikor a Magyar Népközösség helyi tagozata Temesvárott is megalakult, ennek alakuló közgyűlésén vetődött fel az eszme: létesítsen a Népközösség szülőotthont. Ezt az eszmét dr. Kakuk János, aki akkor a Magyar Népközösség elnöke volt és neje karolták fel a legadaadókban és fáradságot nem ismerő sok munkával igyekeztek a Magyar Nőegylet, mint jogiszemély részére szülőotthon felállításához a szükséges engedélyt megszerezni. Mivel azonban ez elháríthatatlan akadályokba ütközött, úgy határoztak, hogy már összegyűjtött rendelkezésre álló tőkével csecsemő és napközi otthon felállításához kérnek engedélyt. Kitaró buzgalommal sikerrel vezették, 1941. április 2-án 1069. szám alatt leírte a kormánytól a jóváhagyás és így az év május elsején a „Dr. Kakuk Csecsemőgondozó és Napközi Otthon” működését megkezdte.

Több mint egy esztendője immár, hogy ez a működés áldást hoz azokra, akiknek testi és szellemi fejlődését biztosítani hivatott. Amíg a Napközi Otthon ügyeinek intézését a Magyar Leányegyletre bízták, az egész intézmény egészségügyi vezetésére dr. Corcan Pavel igazgató főorvost kérték fel, aki a legnagyobb készséggel vállalkozott teljes önzetlenséggel arra, hogy szaktudásával és fáradhatatlan munkájával ennek az intézménynek boldogulását biztosítsa. Az Otthon gondnoki teendőit Katzky Hermina látja el kiváló buzgósággal és nagy körültekintéssel a vezetőség teljes bizalmának birtokában. A Napközi Otthon vezetésére Dittlich Klára óvónőre hárul, aki nagy hozzáértéssel a leg szebb eredményeket éri el. A Csecsemőgondozó vezetője Beck Anna nővér, aki tízéves gyakorlattal rendelkezik és nagy szaktudással és példásan tölti be munkakörét. De a Csecsemőgondozó kis csemetéi sokkal nagyobb gondozást igényelnek, mintsem azt a nővér ellátni tudná. Az ő segítségére vannak a Leányegylet buzgó tagjai és ezenkívül a csecsemőgondozókat kiképző tanfolyam résztvevői is.

1941. júniusától ugyanis az intézettel kapcsolatban egy csecsemőgondozókat kiképző tanfolyam létesült, amelynek célja, városi és vidéki leányok elméleti és gyakorlati kiképzése a csecsemővédelem terén. A tanfolyam hat hónapig tart. Ezután résztvevői a vezető orvos előtt vizsgáznak és ennek sikere esetén bizonyítványt nyernek mint szakképzett csecsemővédők. Intézményünk már három ilyen kiképzett leányt helyezett el.

1941. május hó 1-től 1942. április hó 30-ig a Csecsemőgondozóba összesen 47 két évnél fiatalabb gyermeket vettünk fel. Ezek közül a Csecsemőgondozóban állandóan 20—25 gyermeket ápolnak, akik táplálása a vezető orvos utasítása szerint történik. A 47 felvett gyermek közül 18 volt a fiú, 28 leány, 41 római katolikus, 6 református. A 47 közül 23 törvénytelen születésű. Az egész év folyamán a legadaadók kórházi ápolás ellenére, 5 gyermek meghalt. Az ápoltak közül többet a családi körülmények megváltozása következtében, illetve a város elhagyása miatt vettek ki a szülők, sajnos néhány esetben a szülők hálálansága kényszerítette a vezetőséget, hogy a gyermeket a szülőnek visszaadja.

A Napközi Otthonba az év folyamán 95, 2—7 éves

gyermeket vettünk fel. Ezek közül 50 fiú, 45 leány, 75 római katolikus, 19 református, 1 görögkeleti, a 95 közül 24 törvénytelen.

A romániai német népcsoport és a temesvári római kat. püspökség között kötött megállapodás eredményeként a németek most vették át az egyházi iskolákat. Ezzel ezeknek az ovodáknak és elemi iskoláknak hitvallásos jellege megszűnt és ezek a német népcsoport kezelésébe mennek át. A németek összesen 13 ovodát vett át. Az átvett elemi iskolák közül 13 Arad megyében és 30 Temesváron van. A németek ezenkívül a következő középiskolákat vették át: az aradi fiúgimnáziumot, a zombolyvai fiúgimnáziumot, a temesvári liceumot, fiú kereskedelmi iskolát, tanítóképzőt és gyakorlóiskolát, valamint ipari gimnáziumot. Átvették végül a gyarmati és temesvári római kat. tanonciskolát. Tehát 7 középiskolát, azaz három gimnáziumot, 1 liceumot, 1 kereskedelmi iskolát, 1 tanítóképzőt és egy gyakorló iskolát, valamint 2 tanonciskolát.

Az Általános Gazdasági Szövetkezet, ÁGISz, a brassói magyarság szövetkezete. Néhány lelkes ember áldozatkészsége hozta létre ezt a szövetkezetet, amelynek elsődleges célja a népművészet felkarolása és a háziipari termékek elhelyezése volt. A szövetkezet később azonban más vállalkozásokhoz is hozzáfogott. A mozgalom megindulása idején az ÁGISz nem rendelkezett megfelelő tőkével és ezért a szövetkezeti próbálkozások nem vezettek olyan eredményre, mint amelyre kezdetben számítottak. Megmaradt azonban a háziipari bolt és sikerrel is működött tovább. A kezdeti sok nehézséget áthidalva a szakszerű vezetés következtében nemcsak gazdasági megalapozottságra tett szert, hanem mindenütt elismerést is nyert működése. A tíz évvel ezelőtti kezdeményezők céltudatos munkájának köszönhető, hogy sikerült ennire kifejleszteni kapcsolatait. A háborús viszonyok ma korlátozzák működési körét, de minden remény megvan arra, hogy a háziipari szakosztály leküzdve a nehézségeket, a jövőben is gyűjtő, bemutató és értékesítő helye lesz a magyar művészeti munkáknak. Az ÁGISz nemcsak gazdasági téren, hanem kulturális téren is fejt ki jelentős tevékenységet. „Hasznos Könyvtára” 25 kiadványt jelentet meg kulturális, gazdasági és egészségügyi tárgykörből. Vitaestéket rendezett a falvak részére. Felkarolta ezenkívül a nyelvművelés kérdését is.

DÉL

Horvátország

A Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség mind a múltban, mind pedig a jelenben, legfőbb feladatának a magyar anyanyelvű elemi iskolai oktatás biztosítását tekinti. Legutóbb is lépéseket tett ebben az ügyben a horvát közoktatásügyi minisztériumnál. Erről tesz bizonyosságot a vezetőségnek a helyi csoportokhoz intézett alábbi körlevele, amely a következőket tartalmazza:

Közöljük a helyi csoportok vezetőivel, hogy a közoktatásügyi minisztériumban csak annyi magyar tagozatú iskolát kérvényezhettünk, ahány magyarul tudó tanítóról szereztünk tudomást. Tekintettel arra, hogy eddig több, 30 helyi csoport kér magyar tagozatú iskolát, tanító pedig csak 21 van bejelentve, ezért lehetetlen minden helyi csoport ilyen irányú kérésének eleget tenni. Az a cél vezetett bennünket, hogy amennyiben lehetséges, legalább minden politikai járásban nyíljon meg egy magyar tagozat, első sorban azon helységeken, ahol a legnagyobb számban vannak tanköteles magyar gyermekek. A kijelölt helységeknél arra is vigyáznunk kellett, hogy olyan helyre kérjünk magyar iskolát, ahova a kinevezendő tanító el is akar menni. A minden forgalomtól messze félreeső községekbe egyelőre kisszámú tanítók csoportjából senkit sem küldhetünk ki. Figyelmeztetjük a helyi csoportokat, hogy ez a beosztás nem végleges, mert még a közoktatásügyi miniszter jóváhagyása szükséges.

A következő helyi csoportok részére kért a Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség magyar tagozatú iskolát:

1. Velika Piszanica (bjelovári járás), 2. Laszovac (bjelovári járás), 3. Virovitica, 4. Krestelovac (daruvári járás), 5. Podravska Slatina, 6. Dolny Miholyac, 7. Irig, 8. Sztari Jankovci (vinkovci járás), 9. Szremszki Csakovci (vukovári járás), 10. Hrv. Mitrovica, 11. Beska (hrv. karlovci-i járás), 12. Nikinci (rumai járás), 13. Maradik (irigi járás), 14. Hrtkovci (rumai járás), 15. Satrinci (irigi járás), 16. Ivanovci (djakovoi járás), 17. Opatovac (vukovári járás), 18. Budakovac (virovitikai járás), 19. Grubisnopolje, 20. Bedenik (bjelovári járás) és 21. Novi Gradac (virovitikai j.)

Amíg a horvát közoktatásügyi minisztérium engedélyezi magyar tagozatú elemi iskolák megnyitását, addig a Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség tanfolyamok rendezésével igyekszik megakadályozni az írás, és olvasástudatlanság terjedését. Nemrég fejeződött be a HMKK eszéki helyi csoportjának gyermektanfolyamának záróvizsgálója. A záróvizsga alkalmával Kovács Gyula, a helyi csoport elnöke tartott beszédet, amelyben hangozlatta, mennyire fontosak a magyar gyermekek számára az ilyen tanfolyamok, amelyekben megtanulnak anyanyelvükön írni és olvasni. A tanfolyamon elért eredmény több, mint kielégítő.

Ezen eszéki tanfolyamra kezdetben 38 magyar gyermek iratkozott be, de ezek közül elköltözés miatt néhány később kimaradt. A tanfolyam hetenként kétszer két órát tartott. A tanfolyam anyaga elsősorban az írás és olvasás elsajátítása volt, de tanultak ezenkívül a gyermekek történelmet, földrajzot, természetrajzot, sőt számtant is.

A Horvátországi Magyar Közművelődési Közösség a magyar asszonyokat és leányokat is be kívánja vonni a közösségi munkába és e célból az alapszabályok 5. pontjának 9. tétele, valamint az 1942. március 8-án Zágrábban megtartott központi rendes évi közgyűlés felhatalmazása alapján a központi vezetőség megalakítja a Közösség keretein belül az ú. n.: „Asszonykör“-t. Az asszonykör országos szervezet és mint ilyen közvetlen a HMKK központi vezetőségének felügyelete alatt áll. Az asszonykört mindenütt fel lehet állítani, ahol a HMKK-nak rendes választmánnyal működő helyi csoportja van. Feladata a közösségi munka minden irányban való elősegítése, különösen a nemzetvédelem terén. Ezért az Asszonykör kötelessége a magyar családok fokozott erkölcsi támogatása, az egymás közötti állandó kapcsolatok megteremtése és fenntartása, valamint a családvédelmi és gyermeknevelési szolgálat megszervezése, a gyermekek magyar szellemben való oktatása, a szegénysorsúak anyagi helyzetének javítása, és a különböző szociális munkaszolgálatok megszervezése. A feladatok eredményesebb keresztülvitele céljából az Asszonykör különböző tanfolyamokat tart és önkéntes védőnőket képez ki. Az Asszonykör tagja minden magyar asszony lehet, aki a HMKK tagja. Az Asszonykör vezetősége áll: elnökből, helyettesből, titkárból, pénztárosból és a helyi viszonyokhoz mérten 3—15 választmányi tagból.

Eszéken augusztus 8., 9. és 10-én megrendezték az első ifjúsági vezetőképző tanfolyamot. 25 helyi csoport küldött el 50 ifjúsági vezetőt, akik három napon keresztül együtt voltak és készültek az ifjúság vezetésének nehéz, de szép feladatára. Ez alkalommal eljött Zágrábból az országos vezetőség több tagja is, akik résztvettek a tanfolyamon kívül az augusztus 9-én megtartott eszéki helyi csoport közgyűlésén is.

A HMKK eszéki helyi csoportja augusztus 30-án ünne-

pélyes keretek között emlékezett meg Szent Istvánról és vitéz nagybányai Horthy István kormányzóhelyettes hősi haláláról.

Augusztus végén nagy sikerű műkedvelői előadást rendezett a HMKK ivanovci helyi csoportja. Színre került a „Süt a nap“ című három felvonásos szindarab. A műsört még magyar dalok és szavaltatok egészítették ki.

BÁNSÁG

Augusztus végével megkezdődtek a beíratások a bányásági magyar népcsoport által fenntartott középiskolákban és az elemi iskolákban is. A tanulók száma állandóan emelkedik és meghaladja az iskolák elmúlt évi létszámát. Tanügyi tekintetben legjelentősebb az a hír, hogy a pancsovai rét magyar települései magyar iskolákat kaptak. A pancsovai rét lecsapolása után a kitűnő termőföldet dobrovoljacónak juttatták, az egykori füzesek helyén pedig bányásági és bácskői földnélküli magyarok verődtek össze. Ezek emberfeletti munkával kiirtották a füzeseket és az írtás helyén mezőgazdasági művelés alá fogták a földet. Életük állandó harc a természet ereje ellen, a jugoszláv időkben még az elnyomás ellen is harcolni kellett, mert a körülvevő szerb tenger állandóan elnyeléssel, megsemmisítéssel fenyegette őket. Mindezek ellenére mégis megőrizték töretlen magyarságukat és csak egy kívánságuk volt; a magyar iskola, hogy gyermekeiket ne kényszerüljenek idegen iskolába járni. Három nagyobb magyar település van a réten, mindhárom vezető emberei a jugoszláv állam összeomlása után felkeresték a magyarság pancsovai vezetőit és közbenjárásukat kérték, hogy magyar iskolát kapjanak. A bányásági magyar iskolafelügyelőség Juhász Ferenc iskolafelügyelő kezdeményezésére felkarolta az ügyet és a három község megkapta a magyar iskolát. A réti magyarok az áldozatkészség legragyogóbb példáját szolgáltatták, mert szegénységük ellenére is szereztek iskolaépületet, tanítói lakást, berendezést és tüzelőt, úgy, hogy a réti magyar gyermekek most már magyarul tanulják a betűvetést. A pancsovai rét magyarjai egyébként mind egy szálig beléptek a DMKSZ-be.

A magyar elemi iskolák számának növekedésével egyre érezhetőbbé vált a tanítóhiány. A helyzetben úgy segítenek, hogy segédtanítókat képeznek ki. A bányásági magyar iskolafelügyelőség már az elmúlt évben is több segédtanítót képezett ki, most újabb pályázatot hirdetett húsz tanítójelölti állásra. A feltételek legalább négy középiskola és magyar nemzetiség. A jelentkezőket tanfolyamon képezik ki segéd-tanítókká és rögtön elhelyezik őket.

Hasonlóképpen nagyjelentőségű esemény a torontáli magyarság életében, hogy Nagybecskerekben megnyílt a magyar szövetkezeti bolt. A hatóságok engedélyezték a szövetkezet megalakulását és a becskereki környékbeli magyarság több ezer részjegyet jegyzett. Egy-egy részjegy ára 100 dinár. A szövetkezet megalakulását hamarosan követte a szövetkezeti bolt megnyitása, amely most már általános megelégedésre működik. A szövetkezeti bolt kapcsolatot jelent a falusi és a városi magyarság között, mert a falvak magyar lakói termékeiket nem a szabad piacon árúsítják, hanem a szövetkezeti boltnak adják el és ezáltal hozzájárulnak a városi magyar lakosság ellátásának megkönnyítéséhez. Becskerek után rövidesen hasonló szövetkezeti boltok nyílnak meg a többi magyar városban is.

Sümeghy Mihály

Minden hazai nemzetiség nyelvén is megjelenik a Néptanítók Lapja

Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelte, hogy a Néptanítók Lapja, a lap magyar nyelvű részének érintetlenül hagyása mellett valamennyi hazai nemzetiség nyelvén is közöljön pedagógiai vonatkozású közleményeket. A szeptember 15-én megjelenő szám a magyar nyelvű rész mellett már német-, szlovák-, román-, ruszin, vend és szerb nyelvű szakcikkekkel közölt, mindenekelőtt pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter cikkét, melyet a nem magyar nyelvű iskolák tanítóihoz intézett. Ez a cikk így hangzik:

Kedves Munkatársaim!

Halhatatlan emlékü elődöm, báró Eötvös József, 1867-ben a Néptanítók Lapját a hazában használatos valamennyi nyelven indította útjára. Ha Eötvös korának népoktatási viszonyait az idők távlatából nézem, ebben az intézkedésében is az ő magyarságát, államférfiúi bölcsességét látom. Eötvös a Néptanítók Lapját a hazában működő valamennyi néptanító művelésére szánta. Jól tudta, hogy ennek csak úgy lesz sikere, ha anyanyelvükön is szól hozzájuk.

S most, a lap megjelenésének hetvenötödik évfordulóján vissza kívánok térni Eötvös elgondolásához, azért a Néptanítók Lapjához német-, szlovák-, ruszin-, román-, muraközi-, bunyevác-, sokác-, vend- és szerb nyelven írt részt is csatolok. Ebből nem magyar anyanyelvű tanítóink láthatják, érezhetik, hogy ebben a Hazában tiszteletben tartjuk, megbecsüljük egymás anyanyelvét, ha a lélek, a szív, mely a szót az ajakra adja, hűséges az ezeréves Magyar Hazához, mely sohasem nézte azt, hogy ki hogyan érez, hogyan cselekszik.

Azzal, hogy a Néptanítók Lapjához több nyelven írt részt csatolok, azt akarom elérni, hogy azok a tanítók, akik nem magyar tanítási nyelvű iskolában tanítanak s nem olvasnak tökéletesen magyarul, nevelői és tanítói munkájukhoz anyanyelvükön is kapjanak a Néptanítók Lapja útján útmutatást, tanácsot. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a lapnak magyar nyelvű részét ne olvassák. Kérem őket, olvassák azt is szeretettel. Ezzel nemcsak magyar nyelven való olvasási készségüket fejlesztik, hanem pedagógiai látókörüket is bővítik.

Kérem Hazánk valamennyi tanítóját, bármely nyelven beszélnek, olvadjanak össze igaz, testvéri szeretetben. Neveljék a jövő nemzedéket úgy, hogy tiszta lélekkel, biztos tudattal, erős akaráttal, testvériesen összeforvva, együttműködve haladhassunk Hazánk szebb, boldogabb jövője felé.

Erre segítsen bennünket a jó Isten!

Dr. Szinyei Merse Jenő

m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter

A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter szavai önmagukért beszélnek. Szinyei Merse Jenő a magyar haza területi megújulásakor ezzel a cselekedetével a magyar lélek meg nem változó megújulását szimbolizálta, azt, hogy nekünk minden korszak forrongása közt is jó vezető csillagaink régi nagyjaink, Szent Istvántól Eötvös József báróig, akik mindig magyarul tudtak érezni és irányítani akkor is, amikor a haza nem magyar fiáról volt szó. Hogy az ősi magyar nemzetiségét az új korszakok kavargásaiban sokan félreértették, az nem a mi nemzetiségünk kevesebb életrevalóságát jelentette, sőt ép az ellenkezőjét, mert ez az ősi, nagylelkű és stürelmes magyar birodalmi gondolat minden változó korszakát túlélte a magyar földön. Szinyei Merse Jenő újból ősi magyar hagyományaink alapján utat mutat a haza minden fiának, utat, amely a békeesség, megértés, türelem és krisztusi szeretet irányában halad s boldogulást is jelent itt a Kárpátok medencéjében egymás mellett élő népeknek.

Kultuszminiszterünk ezzel a nagyfontosságú rendelkezésével módot ad a nem magyar tanítási nyelvű iskolák tanítóinak arra, hogy anyanyelvükön is megismerkedhessenek azokkal a pedagógiai elvekkel és módokkal, amelyeket nevelői és tanítói munkájuk közben követniük kell. A többnyelvű Néptanítók Lapja útján hazánk valamennyi tanítója egységes irányítás mellett részesül abban a továbbképzésben, amely népoktatásunk színvonalának emelését szolgálja, s egyben hazánk valamennyi tanítóját a nemzetnevelés nagy munkájában összeforrasztja.

Hazánkban 2689 nem magyar tanítási nyelvű iskola van. Ezek között több olyan, melyben magyar tagozat is működik. A 2689 nem magyar tanítási nyelvű iskolában mintegy 5500 tanító tanít. Ezek közül az átvettek nagyrésze nem tud annyira magyarul olvasni, hogy a Néptanítók Lapja magyar nyelvű cikkeit megértené. Ezek a tanítók a többnyelvű Néptanítók Lapja útján az anyanyelvükön írt cikkekből gyarapíthatják pedagógiai ismereteiket s a lapban anyanyelvükön kapnak olyan tanácsokat, útmutatásokat, amelyeket követve beilleszkedhetnek a központilag irányított egységes szellemű magyar népoktatás keretébe.

A Láthatár örömmel jegyzi fel ezt a cselekedetet s mutatja fel itt a hazában és a haza határain túl is példaként az ősi magyar szellemet, amely a megújuló Európában azzal a tiszta, nyugodt fényvel ragyog, amely az örök fényforrásokat jellemzi.

K Ö N Y V S Z E M L E

KISS JENŐ: NAPRAFORDULÓ. Erdélyi Szépművészeti Céh kiadása, Kolozsvár, 1942.

Az erdélyi fiatal költőnemzedék egyik legtöbbet ígérő tehetsége Kiss Jenő, verseinek mélyesen meleg, belső izzású lírája még a kisebbségi években tünt fel és mintha Dsida Jenő örökségét folytatná. Változatos, gazdag formákban írja verseit s ez mindig frissé, érdekessé teszi.

Napraforduló c. kötetében a kisebbségi sors utolsó esztendeiben fogant költeményeket, valamint a felszabadulás verseit gyűjtötte egybe. Nem szapora költő Kiss Jenő, de versei gondosan csiszoltak és gondolatokban is gazdagok, változatosak. Az *Első vacsora* c. versének tiszta, meleg idillje a családi életet, az otthon és a falu csendjét megéneklő magyar versek sorában kétségtelenül rangos helyet követel magának s a kötet egyik legösszintébb, legmaradandóbb alkotása. Főleg a kisebbségi sorsban keletkezett verseiben mélyesen szociális érzést énekel meg s ehhez a szociális érzéshez szinte szervesen kapcsolódik nemzetéhez való ragaszkodása, nagy nép- és hazaszeretete. A „Nekem is” c. versében egy gyermekkori élményét írja meg, midőn a kalácsot szegény cseléd lány nem nyújt nekik, a szegény gyermekeknek is, ebből a szociális élményből fakad a vers témája és szimbolizmusa, a kisebbségi sors gyermekeinek ama fájdalmát festve, amely a felvidéki revízió végrehajtásakor a többi terület magyar gyermekeinek lelkében keletkezik és szintén kielégítést kíván. Nemzeti és szociális érzés így forr mindig egybe Kiss Jenőnél s a kisebbségi sors ténye tartja művészi és emberi magasságban. A felszabadulás után írja meg a *Hazatérés naplójából* c. költeményét, amely nemcsak ennek a kötetnek egyik legértékesebb verse, hanem a hazatéréssel kapcsolatosan írt magyar költemények között is első helyet foglal el.

A felszabadulás első nagy élményei után Kiss Jenő költői attitűdje is megváltozik. A *Péter-mozdulat* c. verse már a harcok többségi költő megnyilatkozása, aki nyíltan kimondja a kisebbségi sorsban tanult leckét: „Csak az tiéd, mit meg tudsz védeni!” Ezekben a versekben már az új kor szelleme él, a harcok katonaszelleme, amely hátat fordít a kisebbségi élményeknek, a hajnalban már a napot, a napban pedig a hódító japán zászlót látja. Kiss Jenő is szemmeláthatóan áthangolja költészetét és új témák felé fordul. Hogy ez mennyiben fogja erősíteni s mennyiben esetleg gyengíteni költészetének művészi értékét, azt legközelebbi alkotásai fogják megmutatni. Csuka Zoltán

GÁL ISTVÁN: ANGOL—MAGYAR TÖRTÉNELMI KAPCSOLATOK. (22 I.)

Gál István kis tanulmánya összesűrített, tömör beszámoló az angol—magyar történelmi kapcsolatokról. Nincsen benne egy felesleges szó s bár mindössze néhány oldal az egész, szélesvonalú képet ad a tárgyról. Megkezd a XI. század kapcsolataival s végigvezeti az olvasót a történelem egész mezéjén, el egészen napjainkig. Értékes adalék e füzet azokhoz az újabbkori kutatásokhoz, amelyek az angol—magyar kapcsolatok egész renetegét tárták fel, s méltán csatlakozik azokhoz az értékes tanulmányokhoz, amelyek-

kel a debreceni egyetem angol szemináriumának hallgatói gazdagították dr. Fest Sándor professzor tudós irányítása mellett irodalmunkat.

A tanulmány élesen reávilágít arra az elhatározó fontosságra, amelyet az angol—magyar kapcsolatok a magyar életfejlődésre a különböző korszakokban gyakoroltak. Az aranybulla, majd a reformáció és ellenreformáció szoros kapcsolatai, Széchenyi és Wesselényi angol szellemi örökségének meggazdagodása, a kölcsönös irodalmi érintkezések, különösen amint az az angol irodalomnak magyar nyelvre való átültetésében megnyilvánul, Kossuth angol látogatása, valamint az ez időbeni angol Kossuth-láz, hatalmas mértékű jelzők a nagy történelmi távlatban. Különösképpen, a magyar műfordítók sorából kimaradt annak a neve, aki talán a legszorgalmasabb munkása volt az angol irodalmi munkák magyar nyelvre való átültetésének: Szász Károlyé.

Gál István kis tanulmányának megírásával értékes munkát végzett és tanulmányát méltán nevezhetjük az angol—magyar történelmi kapcsolatok kis breviáriumának. Sebestyén Endre

MONOKI ISTVÁN: A MAGYAR IDŐSZAKI SAJTÓ A ROMÁN URALOM ALATT 1919—1940. Budapest, 1941. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtára. XI., 266 (2) l. 8 r. Magyarországi Időszaki Sajtójának Könyvészete 7

Monoki István a kolozsvári volt román I. Ferdinánd Király Tudományegyetem könyvtárának kötelese példány-hírlapjai és folyóiratai alapján, a hiányoknak igen nagy nehézségekbe ütköző kiegészítésével összeállította az 1919—1940-ig román megszállást elszenvedett országrészek időszaki sajtójának könyvészetét. — A legnagyobb lelkiismeretességgel készült, 1672 lapcímet felölelő mű az anyagot alfabetikus sorrendben írja le: címet és helyét követik a megjelenés időtartama évfolyam és példányszámjelzéssel, gömbölyű zárójelben a naptári év, hó és nap. Itt kell megjegyeznünk, hogy könnyebb áttekinthetőség kedvéért helyesebb lett volna a bibliográfiai adatokban beállított változások idejét év-, hó-, nappal jelölni. Ezután következnek az alcím, a lap célkitűzése és a lapon szereplő sorrendben a szerkesztők, a felelős szerkesztő, a neves munkatársak, a kiadótulajdonos, nyomda s végül a lap formája adják a sajtóterem hű képét. A lapformának centiméterekben való feltüntetését — annak ellenére, hogy az könyvtári szakkörökben az ország határain túl is egyre elfogadottabb — nem helyeseljük, minthogy az egyes könyvtárakban való megőrzési módok (körülvágás, kötés, stb.) ugyanazon lapnak legpontosabban eszközölt méretét is igen relatívvá teszik. Tudomásunk van arról az esetről is, mely szerint egyik külföldi tudós éppen ilyen centiméterekben eszközölt mérés alapján kétségbevetta egyik újsárlapunknak periódika mivoltát, formájánál fogva a könyvek közé sorolva azt s így akarta újságírásunknak jóval későbbi megindulását bizonyítani. Mondanunk sem kell, hogy az időszaki sajtótermékek és a könyvek közötti

különbséget a tartalom, a jelleg, stb. és csak legutolsó sorban a forma dönti el.

A betűsoros címjegyzéket a szakbeszélő tájékoztató váltja fel, mely 16 szakcsoportra osztja a lapokat, a címváltozások pontos feltüntetése mellett. Érdekes és egyben érthető is, hogy hadi-, katonai sajtója nem volt ebben az időben a megszállott területnek.

A földrajzi tájékoztató a megjelenési hely szerint sorakoztatja az anyagot; a 69 helynév valamennyire nagyobb helység, vagyis a magasabb kultúrlet központjai. — A bibliográfiát gondosan megszerkesztett névmutató zárja.

Megmondásainkat tulajdonképpen a bibliográfiának rövid, de annál ügyesebben megírt bevezetésén kellett volna kezdenünk. Megtudjuk belőle és a mellette igen szemléltető táblázatokból, hogy a megszállás idején a folyóiratok és a hírlapok a magyar nyomdatermeknek csaknem 50 százalékát jelentették, sőt az 1919, 1920, 1930—37-es években a hírlapok és folyóiratok száma magasabb volt a könyvekénél. Monoki egyben összehasonlítja a vizsgált periódus megszállt és esztonaországi időszak sajtótermését és arra a megállapításra jut, hogy a megszállt területi sajtó tekintélyesen nagyobb számban jelent meg, amit igen elfogadhatón a gazdaságilag leromlott megszállt területi magyarság helyzetével hoz összefüggésbe, mely kulturális szükségleteit a sajtónak ezzel az olcsóbb produkciójával igyekezett mohón és sóváran kielégíteni. A táblázatokból az is kiolvasható, hogy a hatalmas időszak sajtótermés mennyisége fennmaradásának éveivel fordított arányban állt. Keletkeztek és elhaltak. Pl. az 1919-ben indultakból csak öt érte meg az 1940-ig, legtöbb egy-két évfolyammal megszünt. Az 1919 előtt indultak közül viszont majdnem 50% megélte a felszabadulást. Azokon a helyeken élő lapok vészelték át a megszállást, melyeknek lakossága többségben magyar. Máramaros vármegye pl. egy hírlapot, vagy folyóiratot sem mentett át a felszabadulás korszakába. Figyelmet érdemel az a táblázat is, mely a hírlapoknak és folyóiratoknak helységek szerinti megoszlásáról tájékoztat: első helyen áll Kolozsvár 437 lapcímmel, második helyen a még megszállás alatt lévő Temesvár 214, harmadik helyen Nagyvárad 147, negyedik helyen Arad 126 lapcímmel. — Ha egybevetjük a megszállás előtt élt és a román uralom alatt megjelent időszak sajtót, meg kell állapítanunk — minden elfogultság nélkül, — hogy az előbbi jóval magasabb színvonalon állott.

Monoki bibliográfiája a vizsgált terület és időszak sajtójának igen realis képe, pontossága kiemelkedő értéke, mely az általános tájékoztatás mellett minden idevágó tudományos kutatásnak kitűnő forrása. Szemző Piroksa

mezőkövesdi UJFALVY SÁNDOR EM-LÉKIRATAI. Sajtó alá rend. és kiegészítésekkel közreadta dr. Gyulai Farkas. — Kolozsvár, 1941. Erdélyi Múzeum Egyesület kiadása, 446 old. és XII. 4 arcképpel, füze 9 P.

Az Erdély visszatérése óta megjelenő erdélyi vonatkozású művek nagy és jelentős értékeket feltáró sorában egészen nagyjelentőségű kulturadokumentum ez a pompás kötet. Erdély egyik elsőkelő szerepet betöltött lőfőszékelycsaládjának sar-

ja, Ujfalvy Sándor (1792—1866) 1400 holdas hagyatéka tette lehetővé a kolozsvári Nemzeti Színház-alap létesítését és a színház későbbi megépítését. Már 1906-ban az Erdélyi Muzéumban feltalált, de eddig kiadásra nem került életrajza annak az Erdélynek a köz- és magánéletét, küzdelmeit, reményeit, szenvedéseit tárja fel, amely 1690 óta az anyaországtól elválasztva „Erdély Nagyjefelemeség” néven külön kormányzati igazgatása alatt állott és az idők folyamán külön ismervekkel dolgozó megyei igazgatási kapcsán az ottani magyarságban a „két haza”: az erdélyi szülőföld és az anyaország fogalmát termelte ki.

A könyv nem csupán írója nagyenyedi és kolozsvári diákéveiből közöl egészen egyéni meglátásoktól csillogó, megkapó fejezeteket, de széles látókörét megértjük bécsi tartózkodásából, ahol Marosvásárhelyen ügyvédjelölti minőségben töltött idő után az udvari kancelláriához kerül öt és fél évre, egyidejű egyetemi tanulmányok mellett. Csak atyja kívánságára tér haza, hogy egyik szolnokdohokamegyei birtokán átvegye a gazdálkodást, ami után csakhamar megöszült. Román jobbágynak ő maga minden lehető adózási könnyítéssel, bőséges telekosztással, román templom berendezésével, felesége a betegek ápolásával, a szűkölködők segélyezésével, a papjuk fiának papneveldébe küldésével próbálta alacsony szellemi színvonalát felemelni. „Mindezen eszközök által a vallásosságot igyekeztem a lakosokban fölébreszteni: de megfőrt igyekeztem, mert sem szelid, sem kemény módokkal templomgyakorlásra soha sem bírhattam.” (199. o.)

A román jobbágypokra nézve jellemző eset adódik Ujfalviék házatáján 1830. év telén. Egy ismerősük éppen egy deveseri közbirtokos román jobbágypok részéről történt kirablását és megkínzását beszéli esti asztalbontás után. „Mi nőmmel iszonyodva hallgatók a borzasztó esetet, midőn az udvarra nyíló ajtónk egy kemény lökére egyszerre felpattan s inkább rohan, mint lép be három löfgyveres, hozontos oláh, fejükön juhbőr szőrös kucs-mával. A György iménti beszéde ném borszalomát nagy mértékben fölébresztve, c közbejött különös jelenetre szentül hívé, hogy a berohanók nem más, mint éppen a deveseri rablók. S pedig szomszéd helységi vadászok valának, kiket farkas-vadászatra rendeltem bé.” (207. o.) Az ijedség feleségénél szívbántalmakra vezetett s orvosok tanácsára elvitte Balatonfüredre, egyheti megállással Pesten. Anyaországi tartózkodásuk s összejövetelük a politikai és szellemi világ nagyjaival káprázatosan érdekes olvasmányt nyújtanak, főleg az azokból levezetett összehasonlítások Erdély és „Magyarhon” viszonyai között. Vendég gyanánt a szerző résztvesz Deák Antal zalai alispán füredi törvénykezési napján is. „Az alispán itt értelmes egynes őszinte felek közt osztá az igazságot: atyánknak ellenben bárdolatlan, tökéletlen oláhval kellett vesződni. A zalai magyar előadására azonban tisztába lehet jőni: az oláh facsaros ostobaság pedig órákig izzasztá atyánkot, míg kívánságát s célzottságát kivehető: és hozott ítéletét velle meg tudá értetni. És a jámbor-nak 36 hosszú évet kellett ily kebel lázító örökös küzdelmek között töltöni.” (Szerző atyja Küküllő-megye főbírója és egyik legtekintélyesebb birtokosa volt.) Deák

Antalnak, aki mintaszerűen vezette Zala-megye ügyeit, a szerző nagy elismeréssel és csodálattal adózik, úgyszintén a megye urai között élő emelkedett szellemnek is, amelyet a Balaton körül szélteben-hoszszában élvezett meghívások kapcsán ismer meg. „Az elmés alispány áldomása... a magyar jövődjé biztosítására kirekesztőleg föltételez Erdélynek Magyarhonhoz visszacsatoltatását: melyet nagyraavágás szakított el, azóta pedig politikai ármány szított: de mind a mellett is, ha komolyan veszi a nemzet, ki gátolhatja benne... arczpirulva kelle hal-lanom, hogy itt mennyire kifejtett már a nemzeti erély: a mi nálunk kevés jobb-jaink kiötlésével merőben ismeretlen.” (215—216. o.) Az akkori kor gyermeké-nek látóköréhez képest egészen kivételes színvonalon mozog a szerző tárgyilagosa-sága. „Mikor az idegen utazó a magyar föld lakosát gungája s háza után mére-geti, téved: — fejtegeti tovább, — mert külseje ellentéte belsejének. A magyar-nak öltözte s laka lehetne ugyan tisztább-de értelem, józan felfogás, életrevalóság, vagyionosság, főleg becsületesség tekinté-ben több mindazon népeknél, kiket vala-ha láttam... Erdély hazámnak csak re-mélhető jöllétén is sokkal felül áll Ma-gyarhon, s nekem nagyon fáj, hogy a megközelítésnek tanuja soha sem leend-hetek. Erdélynek sok hátrányai közt leg-zsibbasztóbb a lelkes magyar fajnak a tulnépességű oláh nemzet tunga ostoba-ságai közti mecsesvézése. Ez néki akkora akadály, hogy e miatt aligha sikerüléno valahai felvergődhetése.” (224—225. o.) Etes szemmel tárja fel a szerző ennek el-lenére is az erdélyi magyarság vitalitását, főleg a székelyeket. „Erdélyben egy tör-vényhatóság sincs, ahol annyi író és olvasó legyen, mint székely földön. A székely gyer-mekei nevelésért mindent elkövet. Már születésekor előre papot, mestert, ügyvé-det, tisztartót, praefectust, orvost s kato-natisztet lát benne. Ezért fiát már zsenge korában kergeti a falusi iskolába, ahol írni és olvasni megtanul. Innen a helyét vallásuk Udvarhelyre s Enyedre, az egy-hittiek Sz. Kereszturra, Tordára és Ko-lozsvárra, a római hittiek Kantába s in-nen szintén Kolozsvárra szállítják gyer-mekeiket... Legnagyobb része hazulról semmi segélyezést nem hoz: hanem a oskoláit s legtöbbször derekul... Te-oskoláit s legtöbbször derekul... Te-mérdek a száma a háromszéki tanuló gyermekeknek. Volt idő, midőn egyedűi Csernátonból 60 gyermek tanult Enyeder és Udvarhelyre. De a tanulók közül Há-romszékre csak azok térnek haza lakás végett, kik ott papok lehetnek. A többiek előntik Erdély megyéit s városait, mint gazdatiszték, haszonbérletők, ügyvédek, or-vosok, mérnökök, bányászok, lelkesek és tanárok: és ott családokat alapítván, egy-től emia jó éltető állapotra vergődnek. Az Erdélyi megyékben már rég kihalt volna a magyarság, ha ekép nem szapo-ritlja magát.” (311. o.)

Beszámolónk igen terjedelmessé válna, ha nem csupán csekély izlettökre szorít-koznánk Ujfalvy Sándor éles megfigyelé-seiről. Nem állhatjuk azonban meg annak megemlézését, hogyan látja Előpatakon 1843-ban töltött fürdőtartózkodása alkalmából az ott nagyszámúan időző mo'd-vai és havasalföldi bojárakat, akik a für-dővendégek nagy részét alkották. „... egy-től-emia merőben elpuhult, erély s ümes-ség nélküli, gazdaságuk tudatában elbiza-

zkodott rideg népfaj biz: ez! Még az erdélyi oláh embernél is gyarlóbb. Bizony pedig ezzel nincs sok mondanó. Lelkiismeretesen állíthatni, hogy e népnek nincsen jövője... Unalom öli napcegit. Más erélyesebb nemzet megbolondulna az örökös hallgatás és minden elfoglaltatás vagy időöltés ekkora hiányában. Tétlenségük árja közt csakis ama gyarló szenv-délyek zavarják fel néha, hogy egyik a más nejét vagy leányát elcsábítsák.” A bojároknak rabszolgáikkal való kegyetlen bánásmódja felháborítja; egy kegyetlen bojár megszökött, de ismét elfogott és Előpatakra visszahozott, meztelenre vetkőztetett és halálra vesszőzítésre szánt cigány inasa érdekében figyelmezteti gazdáját, hogy „az ilyen kegyetlen büntetés nálunk szokatlan, azért hagyja annyiba, maga és felekezete érdekében.” A hajthatatlan bojár, mikor Ujfalvi nagy csődület közepette figyelmezteti, hogy aljas szándékát erőszakkal is készek megakadályozni, kijelenti, hogy enged, de Erdély határára túl az első fára felakasztatja a „haszontalan páriát”. Erre Ujfalvyék megszőkötik a rabszolgát s egy rokonuk jószágára csempészték ki.

A 48—49-i szabadságharc idején birtokait, amelyen annyi jót tett román jobbágyaival, teljesen kirabolták. Egy okkalt több, hogy elhamarkodottnak tekintse a forradalmat, amelynek következménye gyanánt az anyaország és Erdély egyaránt egy-egy császári tartomány kormányzati keretében került. Ekkor, az elnyomás idején, ragad tollat emlékiratának megalkotására. A rajtuk végigvonuló közvetlen érzés, az emelkedett hang, a szerző korához képest szokatlan európai műveltség az akkori Erdély valóságos szellemi kincsébányájává avatják ezeket az emlékezéseket. Az ember szinte le sem tudja tenni, amíg végig nem olvasta őket. Wesselényi Miklósról vonatkozó visszaemlékezései mélységükben versengenek Kemény Zsigmond írásával. A főfőszékely, a magyar nemes életét, megyei összejöveteleit, a kolozsvári országgyűléseket ilyen megkapó, élénk színekben s amellett mindig szigorú, bírálattal nem fukarkodó módon tudtukkal még alig rögzítették így le. És az egész nagyszabású korszak valóságát fokozza a gyönyörű, eredetiségű, ősi zamattal lenyűgöző erdélyi magyar nyelv, ami nem csupán a mai olvasót ringatja el ódon magyar lassutánra emlékeztető zenéjével, de maga a szerző is elragadta beszédével anyaország kortársait, főleg Kisfaludy Károly családját, amelyet balatonfüredi tartózkodása kapcsán Sümegen meglátogatott.

„A lelkes háziasszony — írja — öröme kifejezésére nem talált szóra, hogy házárd erdélyi embert nem láthatván, most általam egy ilyen kedves régi óhajátást élvezheti. Férje és mások is gyakran beszélték neki, hogy az erdélyies beszéd egészen másként hangzik mint az övék: a mit ő most igen nagy örömmel is tapasztal is beszédemben. Többire csak magamot beszéltete: minden szavaimot nagyon figyelék: s utóbb nem győzök eléggé magasztalni... S megjegyzék, hogy ha ők ily szép simán beszélhetnének, Isten tudja miért nem adnák.” (219. o.)

Az Erdélyi Múzeum Egyesület nagy szolgálatot tett ennek a hatalmas kulturális dokumentumnak a megjelentetésével, amely — ha jól látjuk — nagyon hamar egyik forrásmunkájává fog válni a 48 előtti Erdély viszonyainak. Sz. Z.

Dr. SZABADOS MIHÁLY: MAGYAROK HAZATELEPÍTÉSE — ZSIDÓK KIVÁNDOROLTATÁSA (Budapest, 1942. — Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga kiadása.)

A nagyvilágban szerteszóródott magyar-ság hazatelepítésének, valamint a magyarországi zsidóság kitelepítésének égető problémáját veszi gondos vizsgálat alá Szabados Mihály alapos felkészültséggel megírott értekezése. Ma már jól tudjuk, hogy történeti adatok és súlyos értelmű számok igazolják az említett magyar sorskérdések megoldásának szükségességét. Szabados munkájának alap gondolata szerint csak *minőségben és mennyiségben egyaránt meggyarapodott magyarságra épülhet az új Magyarország*. A szerző első sorban a mennyiségi gyarapodás kérdéseivel foglalkozik. (Kár, hogy a telepítések útján remélhető minőségi gyarapodás körülményeit és eredményeit rendszeresen nem vizsgálja meg Szabados, csak itt-ott mutat rá a különböző, nagyobb tömegében ipari és kereskedelmi szakértelemmel s világlátással rendelkező külföldi magyarok hazatérésének és a zsidók eltávolításának kétségtelenül bekövetkező társadalmi és szellemi hatásaira. Pedig bizonyára igen nagy érdeklődésre tartana számot a szakavatott szerzőnek az említett szellemi, illetőleg minőségi hatásokkal részletesen foglalkozó értekezése is. Igen szép például az a leírás, amit az értekezés lapjain az amerikai kivándorlás kényszerítő okairól és a tengeren túl élő magyarok lelkeségéről kapunk. A kivándorolt magyarok célja soha sem volt a végleges letelepedés idegen földön, magyarságuk feladása, csupán a munkaalkalom szerzése csábította őket idegen országokba.) A Kelet és Nyugat malomkövei között ezer esztendeje szakadatlanul őrldő magyarság fenntartásának és megszaporításának Szabados szerint három közvetlen útja van: a súlyos gazdasági, szociális és egészségügyi viszonyok között élő széles magyar néprétegek felemelése és megerősítése, a külföldi magyarok hazatelepítése és a zsidók kivándoroltatása. Ez a három feladat külön-külön is megoldható ugyan, de együttes megoldásuk valóban a legnagyobb eredményt biztosíthatja. Különösképpen összekapcsolódik a történeti határainkon kívül élő magyarok hazatelepítésének és a magyarországi zsidók kivándoroltatásának ügye; ennek feltételeit, módszereit és várható eredményeit vizsgálja a szerző leg gondosabban. A két utóbbi kérdés megoldása egymástól szinte el sem választható. — A magyar kivándorlás két főiránya közkeletre: Moldvába és távolabbra; Amerikába mutat. A moldvai kivándorlásnak sokszáz éves múltja van, míg az amerikai kitelepítés a múlt század vége felé indult meg és az első világháborúig, sőt az utódállamokból Trianon után is, tartott. Jutott azonban magyar ember a világnak csaknem minden pontjára. Rövid történeti visszapillantás keretében vázolja a szerző a kitelepítések lefolyását s egyéb körülményeit, majd számot ad az ország történeti határain kívül élő magyarokról. A számadatok egybevetéséből megállapítható, hogy az ország jelenlegi határain kívül 2 milliónál több, a történeti határokon belül, de még idegen uralom alatt pedig közel 1,200.000 magyar él. A hazatelepítendő magyarok száma tehát közel 1,000.000. — Felsorolja az értekezés a telepítések és népeserék jelenkori példáit

is s különös hangsúllyal utal a bukói székelyek múlt évi hazatelepítésének sikerére. Határozottan megállapítja a tanulmány, hogy *csak a történeti határokon túl élő magyarokat kell és szabad hazatelepíteni*. — Szabados gyakorlati javaslatokat is tesz. A magyarok hazatelepítésének megszervezésére és lebonyolítására, valamint a zsidók kitelepítésére gyorsan működő kormányzati szervezet, a magyar visszatelepítési és zsidókivándoroltatási minisztérium felállítására van szükség, amely sürgősen megindítja az adatgyűjtés többirányú munkáját, a lélekszám, a foglalkozás, a kereseti viszonyok és vagyoni állás szempontjai szerint feldolgozza az összegyűjtött adatokat s ezzel egyidejűleg feltárja az itthoni visszatelepítési adottságokat és kinálkozó lehetőségeket. Ugyanennek az állami szervezetnek lenne feladata a visszatelepülőök vagyoniának hazamentése és az egyes államokban a kivándoroltatási prémium megszervezése, amely ugyancsak jelentős összeget jelenthet és nagy mértékben csökkentheti a telepítés gazdasági nehézségeit. A gazdasági előkészítés mellett természetesen megindítandó az említett kormányzati szerv irányításával a telepítés *lelki előkészítése* is. A szerző meggyőződése szerint, melyek igazolására több történeti példát fel is sorol, a külföldi magyar tömegek szívesen hazavándorolnának. Mindamelltt tárgyilagosan szembe kell néznünk azokkal a nehézségekkel, amelyek a telepítés elé tornyosulnak és azokkal az áldozatokkal, amelyeket az itthoni magyarságnak s a külföldi magyarság gazdagabb rétegének meg kell hoznia a hazatelepítésnek és a zsidók kivándoroltatásának sikere érdekében. — Rendkívül értékesek és érdekesek azok a számítások is, amelyeket Szabados a zsidók vagyoni helyzetére vonatkozóan közöl. A zsidók a nemzeti vagyonból is, a nemzeti jövedelemből is aránytalanul részesednek; fejkvótájuk 460%-kal több, mint az általános fejkvóta, jövedelmi fejállaguk pedig öt és félszerese az általános fejállagnak. (A szerző szerint újabb zsidó-törvénynek kell szabályoznia a zsidók kivándoroltatásával együttjáró vagyoni változásokat. Az állami tulajdonba vendő zsidó vagyon s egyéb a telepítések céljaira fordítandó pénzeszközök és vagyonok (a kivándoroltatási és visszatelepítési alap) kezelésére, valamint a telepítések pénzügyeinek egybírányú intézésére külön pénztintézetet kell felállítani. — Szem előtt kell tartanunk a külföldi magyarok foglalkozási viszonyát is. A hazatelepülő magyaroknak itthon is a lehetőség szerint ugyanolyan foglalkozásokat kell biztosítanunk, mint amilyenekkel külföldön keresték kenyerüket. — Felveti a szerző a hazatelepülőök részére *tágas határu falvak és egészen új városok* építésének gondolatát is, — amelltt, hogy a hazatelepítendő értékes iparos és kereskedő, valamint értelmiségi munkások segítségével elzsidósított városainkat is magyarrá teherjük. A már meglévő városokban a zsidók helyébe legalább 300—350.000 külföldi magyar városlakó ember volna elhelyezhető, míg ugyanannyi városlakó külföldi magyar részére új városokat kellene építeni. — A háború manapság nehézségeket okoz a telepítés munkájában, a tengerentúli országokból a magyarság hazatelepítésére ma gondolni sem lehet, az európai államokból azonban közel 250.000 ember hazatelepítése már most

megindítható. — Szabados munkája amellett tanúskodik, hogy a külföldi magyarok hazatelepítése minden áldozatot és munkát megérdemel. A számbeli meggyarapodás egyik legközvetlenebbül járható útja valóban a nagyvilágban élő magyar emberek hazatelepítése.

Dr. Mindszenti Szvoboda Béla

BARKMANN, Dr. EMMA: TORSCHA. *Eine volksdeutsche Siedlung in der jugoslawischen Batschka*. (Berlin, 1942. Verlag dr. Emil Ebering, 318 p. + 2 tkp.)

A „Forschungen zur Kolonial- und Völkerwissenschaft” című sorozat harmadik számaként jelent meg a bácsmegeyi Torzsa község monográfiája, s mint az alcíme mutatja, még a jugoszláv időkben íródott. A községet II. József telepítés idejében, 1784-ben alapították, a túlnyomóan a Bajor-Pfalz területéről hozott evangélikus és református német telepesek, mint ahogy ez a munka elején adott rövid településtörténeti összefoglalásból és a mellékelt térképvázlatból kitűnik. A szerző ezután leírja a község földrajz, fekvését, a település formát; a határával kapcsolatban pedig annak nagyságát (1784-ben 8667 kat. hold 802 öf, 1933-ban — Pékla-puszta 1913-ban történt hozzácsatolása folytán — 10.413 kat. hold 1121 öf), lecsapolását, szállásrendezését és közlekedési viszonyait. A mezőgazdasági viszonyok és mezőgazdasági népesség című részben figyelemreméltó a földbirtokviszonyok alakulása, a tagosítás és a mezőgazdasági népesség tagozódása. Torzsa községben azonban nemcsak 223 földművest telepítettek annak idején, hanem 27 iparost is, akiknek jelenléte a falu életképességének fontos tényezője. Végigvezeti a szerző az olvasót a kézműipar fejlődésén, helyzetén és a kézművesek szervezeteit is bemutatja. Igen érdekes, hogy az egyes iparágak (építő, ruházati, élelmezési) részletezése során a legnagyobb szerep a falusi muzsikusságnak — mint külön önálló iparágának — jut. Hasonló részletességgel mutatja be a község kis- és nagykereskedelmi, valamint nagyipari viszonyait.

A falu társadalmi helyzetképe szintén nagyon érdekes; röviden, de kifejezően és minden lényeges vonás kidomborításával igenesen van ecsetelve. A házasság és öröklési szokások érdekesek, de nem annyira eltérőek, hogy külön kidomborítani érdemes volna őket. A sorok közt finoman elrejtji a szerző a jómódú német falvakban annyira jellemző egykézről tett megállapítását. Bár Torzsa az idők folyamán nyelvben, szokásokban, viseletben meglehetősen összeolvadt, ezenkívül később több idegent is asszimilált, a szociális és vallási rétegződés megmaradt. Bizonyos rétegződés áll fenn nemek és koreszportok szerint is és fontos csoportalkító szerepe van a szomszédságnak és a rokonságnak is. Teljessé teszi a képet a községben működő különböző céhegyesületek és szövetkezetek ismertetése. Végül mindazt, amit a községről részleteiben elmondott, összefoglalja és így sorsának fejlődéséről, négy korszakba osztva (1784—1856, 1856—1884, 1884—1920 és 1920—) áttekintő felvilágosítást ad.

Nem lenne teljes az ismertetés, ha szólnék a hagyományok azokat a szövegközi kitételeket tartalmazó táblázatokat, amelyek az iparosok, szállástulajdonosok, kereskedők, nagyipari üzemek, az intelligencia és az egyesületek áttekintését szolgálják.

Dr. Alth Guido

A kisebbségi sorsban élő és a külföldi magyarok is megrendült lélekkel osztoztak a nagy nemzeti gyászban

Az a lélekrendítő gyász, amely Szent István napján szakadt Kormányzóhelyettes Urunk hősi halálával a magyar nemzetre, nemcsak a nemzeti hazájában élő magyarok szemét töltötte meg a fájdalom könnyeivel, hanem a kisebbségi sorsban élő magyarok szívét is fájdalom öntötte el s mélységesen megrendítette a külföldön élő magyarokat is. A nagy háborúban, sajnos, a külföldi magyarság nem mindenütt adhatta külső jelét fájdalomának, de ahonnan lapok érkeztek hozzánk, láthatjuk, mindenütt a legmélyebb gyász és megrendültség jutott szóhoz. Ma semmit sem tudunk a Dél- és Északamerikában élő magyarokról, de bizonyosra vesszük, hogy ők is ugyanúgy osztoztak velünk a gyászt, mint azokban az országokban élő magyar testvéreink, akik szabad folyást engedhettek könnyeiknek. Ezeket a hasábokon a szlovákiai magyarság gyászát jegyezzük fel egyelőre. Esterházy János, a szlovákiai magyarság vezetője két koszorút is helyezett a nagy halott ravatalára, az egyiket a szlovákiai magyarság nevében, ezzel a felirással: *Dicső apa méltó fiktól fájdalommal búcsúzik Szlovákia magyarsága.* — A másik koszorúval személyes tiszteletét róta le s szalagján ez állt: *„Emlékedet megőrizzük! — Kegyelettel és szeretettel: Esterházy János.”*

A szlovákiai magyar rádióban Somos Elemér, a pozsonyi Magyar Hírlap főszerkesztője búcsúztatta a magyar nemzet hősi halottját, a temetés napján pedig Esterházy János ugyancsak a pozsonyi Magyar Hírlapban többek között a következőket írta:

„Azon a napon, amikor a magyar nemzet hősi halottjának, Horthy István kormányzóhelyettesnek drága ham-

vait a hosszú út után befogadja végül a pihentető hazaföld, a veszteség feletti fájdalom magyar egyetemességében osztozva, lélekben újra ott állunk a gyászolók néma sorfalában mi is, szlovákiai magyarok. Ott állunk a sírbolt körül, hogy mégegyszer tisztelegjünk a hősi kötelességteljesítés példája előtt: az ifjú férfi példája előtt, aki megmutatta mi az magyar erény. S ha van vigasz e gyászban, azzal szeretnénk vigasztalni magunkat és másokat, hogy ezt a példaadást, ezt a hősi ifjú életet, ennek a nagy életnek a cselekedetét sir nem nyeli el, mert az ott él tovább minden magyar lelkében, ott világít a szívekben az eljövendő nemzedékek számára, mint a magyar történelem egy ismét felejthetetlen emléke.”

Esterházy János így fejezte be búcsúztató cikkét, az egész magyar nemzethez intézve szavait:

„Innét, a kisebbségi sors örhélyéről nemzetünket figyelve, úgy érezzük, hogy ez a komoly és nehéz óra egyet kíván az anyaország magyarjaitól: félreléve minden egyéni vagy pártszempontot, a legteljesebb fegyelmet és egységet, a tragikusan nagy pillanathban való maradéktalan magyar felzárkózást ama magyar férfiu köré, akit a most elviselt veszteség még inkább a nagy magyar család fejévé tett, hiszen a sorstól legjobban sújtott magyar családfők sorsát osztja. A lélektől lélekig kialakuló zárt és megbonthatatlan belső kapcsolat az egységes nemzet példás fegyelme, vezetője és atyja iránti mély és megrendíthetetlen tisztelete és szeretete vezetheti a nemzetet tovább azon az úton, mely e nehéz és nagy felelősséget kívánó időkben Európá és a magyarság jobb jövője felé vezet.

DR. O. A. ISBERT ELŐADÁSA BUDAPESTEN A KÁRPÁTI TERÜLET TELEPÜLÉSI MÉRTERÉROL

Igen nagyszámú és előkelő közönség jelenlétében, a Láthatár kisebbségstudományi munkaközösségének rendezésében tartotta meg október 2-án a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara nagytermében „Probleme der Siedlungskunde im Karpatenraum“ c. előadását dr. O. A. Isbert egyetemi m. tanár, a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut osztályvezetője, a német településtörténet vezető szakembere.

Az előadó az áttelepülés problémáiból indult ki s részletesen ismertette a települési földrajz kérdéseit. A különböző települési formák tárgyaiásánál rámutatott a bukovinai székelyek bácskai letelepedésére is s kifejtette, hogy ezek a telepések a Bácskában szabályszerű nagyfalvakban, jóval kedvezőbb körülmények között élhetnek mint eddig. Ezután az eddigi magyar és német szakmunkák alapján a kárpáti terület települési formáit tárgyalta. Magyar térképek segítségével rámutatott a nagy magyar Alföld városfalvaira és tanyarendszerére s ezeket összehasonlította a délmagyarországi településközségekkel.

Ennek a kérdésnek irodalmát is ismertette, majd áttért Kogutowicz Manó egyetemi tanárnak a Dunántúli és a Kisalföld című munkájának az ismertetésére, amely szintén érdekes telepítési problémákat ölel fel. De beszélt az előadó az egyéb magyar telepítési irodalmi szakmunkákról is és kitért a nagy magyar Alföld telepítési irodalmának a részletes ismertetésére. Be-

hatóan foglalkozott a bácskai és a bánáti telepítési problémákkal. Áttért a szlovákiai és erdélyi telepítési problémákra és az erre vonatkozó irodalomnak az ismertetésére is és hangsúlyozta, hogy a Szerémség számos telepítési lehetőséget jelent. Végül az előadó a felsorolt irodalmi művek alapján hangsúlyozta, hogy a Kárpátmedence be nem telepített területei Európa részére is nagyjelentőségű kérdések.

Dr. O. A. Isbert szakszerű és nagy tárgyismeretet bizonyító előadását a jelenlevők hálás tapsal jutalmazták.

Az előadást munkaközösségünk nevében dr. Pukánszky Béla egyetemi ny. r. tanár, az Ungarn főszerkesztője vezette be s ugyancsak ő rekesztette be, köszönetet mondván a kitünő előadásért az illusztris előadónak.

VIDÉKI ELŐADÁSSOROZATUNK A KORSZERU MAGYAR NEMZETISÉGSZEMLELETRÖL

Az őszi időszak beküszöntével kisebbségstudományi munkaközösségünk folytatja a vidéki magyar városokban tavasszal megindított előadássorozatát a korszerű magyar nemzetiségszemléletről. Győrben szeptember 25-én a városháza közgyűlési termében dr. Siposs Sándor miniszteri titkár, munkaközösségünk tagja tartotta meg előadását. A közgyűlési termet zsúfolásig megtöltötte az érdeklődő közönség s a hallgatóság soraiban ott volt Koller Jenő polgármester, dr. Koch Nán-

dor tankerületi főigazgató, Vida Mihály egyházmegyei főtanfelügyelő és igen sok más előkelőség. Az előadást dr. Fratrius Jenő főorvos nyitotta meg s őt illeti elismerés a lelkes megrendezésért is. Siposs Sándor előadása minden tekintetben kitünően sikerült és a győri sajtóban is nagy visszhangja volt.

Október 4-én dr. Joó Tibor egyetemi m. tanár tartott előadást ugyanerről a kérdérről Kézdivásárhelyen. Szomorúan kell megállapítanunk, hogy Kézdivásárhelyen igen csekély volt az érdeklődés és bizony a kitünő nevű előadó úgyszólván hiába tette meg a hatalmas és fárasztó utat Budapestről Kézdivásárhelyre. Egyébként az eddigi mintegy harminc előadás közül itt találtunk legkevesebb érdeklődésre.

Október 10-én ugyancsak dr. Siposs Sándor Mosonmagyaróváron tartott ismét minden tekintetben sikerült előadást nagyszámú hallgatóság előtt. Itt a gondos megrendezésért Groffits Jenő gazd. főtanácsoson, a magyaróvári Gazdasági Akadémia rektorán kívül Dudits Kálmán tanárt illeti elismerés.

Előadásainkat az őszi hónapok folyamán — a rossz közlekedési viszonyok miatt — ha kevesebb számban is, de tovább folytatjuk.

FOLYÓÍRATSZEMLE

KISEBBSÉGVÉDELEM (Budapest, 1942. 3-4. száma) ökéji Polzovics Iván dr.: „Széchenyi nemzetiségi politikája“ című tanulmányorozatának befejező részét közli. Kemény harcot vívott Széchenyi korának megemléző politikusaival a nemzetiségi kérdés okszerű és a szentistváni gondolatban lefektetett igazságos megoldásáért. Sajnos, a kortársak nem voltak olyan világos látásúak, mint Széchenyi és nem ismerték fel a legnagyobb magyar igazi hazaszeretőjét és nemzetifeltétét, amely abban nyilvánult meg, hogy minden áron kereste a közeledést a nemzetiségekhez és ezt türelmes politikával remélte elérni, nem pedig tüzzel-vassal magyarosítással, ami egykor nagyon megbosszulhatja magát. A kor liberális meggyőződését nem rendítették meg Széchenyi vészjósló jukkiáltásai, sem a nemzetiségek ellenállása s ez nagyon meg is bosszulta magát, mert az erőltetett asszimilációs törekvések éppen ellenkező sikerre vezettek a nemzetiségeknek akkori szárnybontogató nacionalizmusát csak felkavarta, béke helyett vihart, nemzeti egység helyett éles nemzeti különállást és ellentéteket aratván. A szabadságharc véres leverését nagyban köszönhetjük az elrontott nemzetiségi politikának, mert az osztrák politika által uszított nemzetiségek mindenkivel szövetszettek, hogy kinemelőgült nemzetiségi követeléseiket a magyarságon megtorolják. Széchenyi teljes erejével szállt síkra a nemzetiségi politika észszerű gyakorlásáért. Feltette a magyar nemzetet a nép új vezetőitől, akik a közelet különböző helyeiről nem megértést és szeretetet, hanem különböző rögtönzött követeléseket, ijesztetést, kevélységet és gögőt mutatnak a nemzetiségek felé. Fokozódó szorongása, fojtó aggodalma a nemzet jövőjéért döbbenetes víziót varázsolnak aláásott idegzele elé a nemzetiségek összeközösítéséről és az ország pusztulásáról. Az utolsó napokban erről így ír: „En a csillagokból olvasok... Vér és vér mindenütt! Testvér a testvér, népfaj a népfajt fogja megszárolni, engesztelhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dúlnak szét mindenütt, mit építünk. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve, — flagellum dei...“ Mikor már a forradalom és a szabadságharc után az események igazolták Széchenyi politikájának helyességét, sajnos, a nagy politikus megpróbáltatott lelkére döbbing homályt borítottak a napok. Nem volt, aki tanítását tovább vihette volna. Az új irány a magyar nemzetállamot megint a legerélyesebb eszközökkel kívánta megvalósítani, a nemzetiségi kérdést „öletszerűen“ kezelték és semmi „céludatosat“ nem tettek érdekében, amit pedig Széchenyi tanított és az események egyszer már igazoltak. Így ért bennünket az első világháború, amelynek tragikus kimenetelében is nagy része volt nemzetiségi viszonyainknak. Magyarország, bár akarata ellenére kényszerült a háborúba és világháborús magartatása, a szembenálló felek megítélése szerint is a leglovagiasabb volt, mégis elveszítette területének 71 százalékát, népességének pedig 58 százalékát. A nemzetiségi kérdésben rejlt igazságot felismerte gróf Teleki Pál is és a legnagyobb

Lodó országban követte Szent István és gróf Széchenyi István tanítását. Hatalmas hátrahagyott munkája bizonyítja, hogy mennyire a helyes uton haladt. Magyarország trianoni korszaka lezárult s a megnagyobbodó ország növekedett nemcsak területben, de nemzetiségekben is és a megnagyobbodott Magyarország feladata nem lehet más, mint ami: „ezen a földön parancsszerű“ és ami Szent István óta évszázadokon át a nemzet hivatása volt, hogy: „egy összetételében több nemzetiségű országot vezessünk, kormányozzunk és boldoggá tegyünk“. Szent István, Széchenyi és Teleki politikai bölcsessége fémjelzik tehát ma már a Széchenyi idejében kevés megértést talált türelmes nemzetiségi politikát, amelynek lényege Szent Istvántól kezdve évszázadokon keresztül egy és ugyanaz volt, hogy: — „Európa ezen részében, amelybe a sors Szent István népét állította és amelyet szervező szeme áttekintett és ahol keresztény államot alkotott, békét és jólétet teremtsen, kölcsönös megbecsülést hozzon létre. És ha részletformáiban századról-századra változó is a feladat, a lényeg, az elv, az akarat és a becsület ugyanaz maradt“. Ezzel befejeződött ökéri Polzovics Iván dr. gazdag irodalomból feldolgozott „Széchenyi nemzetiségi politikája“ c. tanulmányorozata

B. S.

ERDELYI MUZEUM (Kolozsvár, 1942 XLVII. kötet)

Maksay Ferenc cikkét közli: Magyaromán együttélés az erdélyi részekben. Bihar és Szatmár megye faluiban feltűnően sok a magyar nevet viselő románok száma, e vidékeknek tiszta román községeit 60%-ban magyar családnevek lakják. Mindezen tényekből a két nép keveredésére, illetőleg a magyarok egy részének vallásváltoztatással vagy másféleképp meginduló elrománosodására lehet következtetni. Maksay — az erre utaló irodalom feldolgozásával — sorra veszi a községeket és az ott talált nevekkel kimutatja, hogy házasságok útján hogyan keveredett össze és hogyan szövedtek egymáshoz a magyar- és románnevéregegek. Egy Kerezsinek Drágos-lány a felesége, Mártának Moka-lány; Lajosnak Gliga, Nádasnak Patráska, Zdrobának Puskás, Luttyának Fehér, Rádnak Szilágyi, Ballánának Jeremi (ősi román család tagja) is szerepel az őse közt. Ebből az következik, hogy a háború előtti, nemzetiségileg békés korszak a két népet elég közel hozta már egymáshoz. Természetesen így előfordul az a furcsa eset is, hogy a magyarul beszélő községekben a magyar nyelvet idegen hangzású nevek beszélik és viszont a román nyelvet törzsköcs magyarok használják. Így keveredett a vegyesházasságokon itt a nép, természetesen a hovatartozandóságot nagyban meghatározza a vallás, mert a magyar nevé bár, de román gör, katolikus és gör. Keleti egyházakhoz tartozó Kerezsiek és Szilágyiakban már nagyon kialakult, a 22 évet román éra alatt eltöltött román nemzeti öntudat, mert inár Cheregi-nek és Silaghi-nak írják nevüket. Sajnos, ezeken a vidékeken a gör, katolikusok száma igen magasra emelkedett, ami nagyban növeli a magyarság gyengülését. A rendelkezésre álló adatokból

arra a megállapításra juthatunk, hogy a múlt század közepe táján vagy még inkább a század második felében indult el itt a magyarság a születés-csökkenés veszedelmes útján és jutott el végül mai megritkult szomorú állapotához.

B. S.

NATION UND STAAT. (1942. júl. — aug. Wien.)

R. Melzer (Der Kriegseinsatz der deutschen Volksgruppen) számon veszi, hogy Dánia s az Osztrák—Magyar Monarchia utódállamainak németisége mivel segítette a Német Birodalom háborúját. A minket szorosabban érdeklő részben elmondja, hogy itt a németek évtizedes népi álomban szenderedtek, egy század óta fogyasztak, városi többségük mindenütt elűnt. Pusztulását az 1906. évi Apponyiskolatorvény akarta megpecsételni. A múlt háború azonban felébresztette, a bécsi döntőbíróóság pedig megteremtette népi harcának törvényes alapját. Erdély és Bácska visszacsatolásával nyert a németiség, Európa legnagyobb csoportjává duzzadt fel. — Erős intézményeket alkotott. A Német Népegyesület magyaranyú egészségügyi teljesítményt végzett. Az Agronomia egyesíti az ország ellenérzhető tejtermelésének 40 százalékát jelenti. A Nőmozgalom csecsemőápoló tanfolyamokat és aratási gyermekotthonokat szervezett. A Jogvédőhivatal 2000 esetben működött. Az 1941—42. évi téliszelelyre majd 613.000 pengőt gyűjtöttek. A német lapok példányszáma jóval felülmúlja a felmúltot. — A bácskai németek évtizedeken át magyar befolyás alatt álltak; népi mozgalmuk kezdetén azonban a jugoszláv éra alatt jóakarattal találkoztak az állam részéről, majd széleskörű jogokat harcoltak ki. Ezeket csorbítani a magyar kormány is óvakodik, s kezükön hagyja községeik igazgatását. — Közli a cikk, hogy a horvát kormány a kb. 18.000 német egyenjogúsítását tökéletesen megvalósította. A németiség, mint közjogi személy, minden területen korlátlanul tevékenykedhet, szabadon ápolja összeköttetését az anyaországgal. A csoportvezér rendelkezhet adhat ki belső ügyekben. A német második hivatalos nyelv minden községben, ahol a németek száma 20 százalékánál nagyobb. A német tisztviselőket csak a csoportvezér hozzájárulásával lehet alkalmazni, áthelyezni, elbocsátani. Az önálló német milícia személyi ügyekben, politikai nevelésben a csoportvezértől függő; ő állapítja meg az egyenruhát is. A milícia tagjai Hitlerre, mint minden német vezérére, meg Pavelits elnökre esküsznek. A német iskolaügy a közoktatásiügyi minisztérium egy külön, német kézben levő osztálya alá tartozik. Minden 8 km-es körzetben található 10 német gyermek számára külön elemiiskolát kell állítani, az országban pedig megfelelő számú magasabb iskolát. Az ifjúság neveléséről a szülőknél és az iskolán kívül a Németifjúság szervezet gondoskodik. — E rendezést például állítja a cikkíró más államok elé.

W. Hasselblatt (Die Völker des Ostens) cikksorozata most az oroszokról mint népről ír. Céljának megfelelően, szűk területről veszi adatait. Arra a következtetésre jut, hogy a cári uralom gazdag volt politikai, kulturális és gyarmatosító teljesítményekben, de minden kiváló embere külföldi, elsősorban német volt. Még a

napoleoni hadjárat érdeme is nem Kutuzové, hanem Barclay de Tollyé, ki — bá: távolról skót származású, — „kuriandi német”. Az orosz kultúra alkotói egyesek, a „túlnyomóan germán felsőrétegből.” A nép mint nép — hiányotja a szerző — nem alkotott, sőt még arra sem törekedett, hogy az állam többi népe fölött vezető nép legyen. A faj és a vér fogalmait soha nem tekintette értékeknek. Itt az orosz lélek vizsgálata vetődik fel, de ez elől kitér a szerző.

B. Bruck cikksorozata folytatásában (*Die Völker Europas und das Reich*) Svájc történetét vizsgálja. Szellemi hatások nyugat felől kapott. A Birodalom háborúban nem vett részt; szellempolitikai- lag nem nyílt meg előtte. Sőt a svájci egyetemekre került német professzorok fokozták a távolságot, mert Németországot a szolgátság földjének tüntették fel. Az írók közül G. F. Meyert megragadta a nagy német haza eszméje, amint azonban kialakult az 1871-es birodalom, Meyer végleg elfordult tőle. Svájc nem ismeri a német értelemben vett nacionalista gondolatot. Föderalista és demokrata szelleme szemben áll a vezér fogalmával. Svájc története — hiányolja a szerző — nem egyesek, a céltudatos vezetők, hanem a népek, mint összességnek alkotása.

A *helyzet* rovat a magyar államférfiak megnyilatkozásaiából azt szűri le, hogy Magyarországnak még több erőfeszítéssel és áldozattal kell résztvennie a Német-birodalom háborújában. — Említi, hogy a Deutsche Zeitung Polzovics Ivánnak, a Külügyi Társaságban Teleki Pál nemzeti- politikájáról tartott, előadásában kifogásolta; hiányzik belőle a németek ki- váltáság állásának pontos megfogalma- zása. — A Heimatfront gazdasági hadi- szolgálatot tervezett, de a kivételében ne- hézségek merültek fel: Fr. Metzger orszá- gos vezetőt ugyanis szolgálatra hívta a magyar hadsereg és eddig az ígéretek el- lenére sem szabadságot. — Ez év ápr. 22-én a Deutsche Jugend és a Levente- intézmény megegyeztek, hogy egységes alapra helyezkednek és összeműködnek. Ezt sajtóban, rádióban, filmen hírverik. — A német iskolákban tanulóihiány van. A 150.000 iskolaköteles részére kevés a két tanítóképző.

Az *Irodalom* rovat ismerteti a Tausend- járhíres Bergland című brosrúráját. Ez ar- ról tudósít, hogy az 1941-ben alakult szer- vezet egységbe fogja az erdélyi és bán- sági németeket. *Nánay Béla*

HITEL. *Nemzetpolitikai szemle. Kolozs- ár, 1942. augusztus hó.*

A szláv veszedelemlről ír igen figyelem- reméltó, tanulságos cikket *Malán Károly*. Tudományos felkészültséggel, a statisztika- kus rideg, de pontos számadataival és az ezekből levonható következtetésekkel mu- tatja ki, hogy Európa három nyelvcsalád- ja, illetve népcsoportja, a germán, román (latin) és szláv népek születési és halálo- zási arányszáma miként viszonylik egy- máshoz és milyen végzetes következmé- nyekkel jár egy népre, ha a nép jövőjé- nek első axiómája: a természetes szaporodás, létszámában megállapodik, esetleg egyre és egyre csökken. Kitér ezekből az összehasonlításokból (az 1913. évi ada- tokból kiindulva), hogy míg a születések számának fokozódó csökkenése elsősorban a kultúrnépeket (valószínűleg germán és latin népekre gondol a cikkíró) sújtja — bár ugyanezeknél a kultúrnépeknél a köz- egészségi viszonyok javítása a halálo-

zások arányszámának csökkenésével az életkorok átlagos meghosszabbítására ve- zet — addig a kevésbé kultúrált szláv né- peknek a születési arányszáma jóval na- gyobb. Számokban kifejezve ez annyit je- lent, hogy pl. az 1913. évben csak Francia- országnak volt 20 ezrelék alatt a születési arányszáma, már 1932-ben 14 európai or- szágbau csökkent a születések száma any- nyira, hogy ezt a 20 ezrelékes arányszá- mot sem éri el. Ellenben pl. Jugoszlávia 1932-ben elérte a 30 ezrelékes születési arányszámot. Ehhez hozzávéve (1927. évi adat) Szovjetukrajna 40,3, Fehéroroszor- szág 38,6 vagy az egész európai Szovjet- oroszország 44,2 ezrelékes születési arány- számát, a szláv népek szaporodása nyi- vánvaló, annyival is inkább, mert a halá- lozási arányszám fordított arányban ál- lott a születések számával, azaz cseké- lyebb volt. Ez a nyers valóság is megdöb- bentő képét mutatja a szlávok szaporodási túlsúlyának. Ha egy nép meg akarja tartani állományát, legalább annyi gyer- meket kell szülnie, amennyi embere meg- hal. De ha meg akar állni a többiek sza- porodási túlsúlyával szemben, a szü- letési arányszámát javítani kell. Kimutatja a cikkíró, hogyha a háború közbe nem jön, Ukrajna 87 év alatt, Lengyelország 99 év alatt megkétezerelte volna lakosságá- nak létszámát. Ezzel szemben a legszapo- rább nem szláv államnak, Olaszországnak lakossága megkétezerződéséhez 158 év kellett volna, mely idő alatt Ukrajna la- kossága a jelenleginek majdnem a négy- szeresét érte volna el. Hazánkban a sza- porodási arányszám a következőképpen alakul: a születések arányszáma (1000 la- kosra számítva) 1913. évben 33,8, 1936. évben 20,0 ezrelék. Tehát csökkent a szü- letések száma. A halálozások arányszáma: 1913. évben 22,3, 1936. évben 14,2 ezrelék, tehát a halálozások arányszám javult.

A születések csökkenésének gyászos fo- lyamatát meg lehet állítani, sőt fokozni is lehet. Ehhez azonban mintaszzerű fajvé- delmi és népesedéspolitikai törvények (házassági kötésön, családi pótlék, családi adóreform) kellene. Legfőképpen azonban fel kell ébreszteni a népben a *jövő* iránti bizalmat, a nép és faj iránti felelősséget. Legalább is ezt mutatja a mostani Német- ország példája. A szláv veszedelem és más veszedelmek bennünket, magyarokat is elnyeléssel fenyegetnek s akkor állhatunk meg velük szemben, ha nemzetünk iránti felelősségérzetünk felkeltésével államéle- tünk középpontjába kerül magyar jövőnk egyetlen záloga: a tiszta és sokgyermekes magyar család.

Doma János

MAGYARORSZÁG. *Budapest. (Esti ki- adás.) Szeptember 4.*

Féja Géza „Hét nyelven” c. cikkében foglalkozik a „*Néptanítók Lapja*” ujja- szervezésével és azzal a ténnyel, hogy Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter intéz- kedésére a néptanítóknak ez a fontos fo- lyóirata szeptember 15-től a magyar nyel- ven kívül a nemzetiségek nyelvén írott cikkeket is fog közölni. Féja Géza cikké- ben többek között a következőket írja: „Midőn Eötvös József kultuszminiszter 1867-ben a Néptanítók Lapját megindí- totta, a lap nyolc hazai nyelven jelent meg. Gesztusa nem volt egyedülálló, a magyar politika felett akkoriban Deák Fe- renc és Eötvös József szárnyas, nagy gondolatai ragyogtak, míg félre nem szo- rították őket ösztövérebb eszmék. A Né- ptanítók Lapja is elvesztette lassanként át-

fogó jellegét, sorsa élénken példázza a 67-es korszak szellemi összetöppedését. Szinyei Merse Jenő kultuszminiszter mos- visszatért Eötvös József hagyományához és a Néptanítók Lapjának szeptember ti- zenötödiki száma a magyarnyelvű rész érintetlenül való hagyása mellett német, szlovák, ruszin, román, szerb és horvát nyelvű cikkeket is tartalmaz. Szakitunk a liberális korszak álmagyarosító szellemé- vel és visszatérünk a régi magyar birodal- mi gondolathoz, mely eléggé erősnek tar- totta magát ahhoz, hogy az ország terü- letén élő valamennyi emberi és népi jogait biztosítsa. A Néptanítók Lapjának új szá- ma bizonyosság, hogy minden államhű ki- scbségnek szabad népi és emberi kibon- takozást ad a magyar haza földje.

A kultuszminiszter intézkedése szerve- sen összefügg a nemzetiségi kérdéssel. A nemzetiségi kérdés intézésének, éppenúgy mint egész politikánknak két tényezőn kell nyugodnia: az erőn és az embersé- gen. Csak a gyöngye folyamodik emberi megszégyenítő erőszakhoz és csak az erős tud tartósan és komolyan emberséges len- ni. Azért kívánunk erős birodalmat épí- teni, mert csakis így lehetünk embersége- sek. Az első világháború folyamán bur- jászó idegen radikalizmus tudatosán máll- szította az ország alapjait s azután „em- berségtől” csöpögő jelszavakat kiál- tott a szétrozsza minden irányába. A kö- vetkezményeit ismerjük: az elgyengült or- szág emberségességére ellenségei erőszak- kal feleltek. Sokat tanultunk a multból: erőből és emberségből kell sövényt építe- nünk minden erőszak ellen!”

HEIMOTYÓ V. (*Neprokonási munka V*) *c. évkönyv.*

A Finn—Ugor Kulturális Bizottság finn- osztálya 1941—1942. évi működéséről szá- mol be terjedelmes jelentésében finn nyel- ven, F. A. Heporauta dr. és phil. mag. Väinö Musikka finn gimnáziumi igazgatók szerkesztésében. Utóbbi, mint a finn— magyar vegyesbizottság és a finn—ugor kulturális bizottság finn szakosztályának titkára, részletesen ismerteti a bizottság- nak az elmúlt évben kifejtett munkássá- gát. A finn—magyar vegyesbizottság tevé- kenysége során azokat az irányelveket és rendelkezéseket követte, amelyeket az ér- dekelt kormányok egymás között kultu- rális vonatkozású szerződéseikben jóvá- hagytak. Bár az elmúlt év teljes egészé- ben háborús év volt s így természetesen önmagában is befolyásolta a szabad kul- turális működést, — mégis nagy mérték- ben előmozdították azt a munkát, ame- lyik hivatva van elmélyíteni hazánk meg- ismerését Finnországban. Sőt a bizottság minden igyekezetével azon van, hogy a rokon népek iránti érdeklődést az egész nemzet tudatába át kell vinni, azt a mű- kedvelői színvonalról a nemzeti kötele- ség legmagasabb fokára kell fejleszteni. Ezt átérzi ma már mindenki úgy nálunk, mint finn és észt testvéreinknél. Hiszen éppen most, a finnek ősi ellensége ellen folytatott közös küzdelem ebben a nehéz, sorsdöntő időben egyre jobban megerősí- tette a finn—magyar testvéri kötelekeket és mindegyre közelebb hozza egymáshoz a két testvérnemzetet, kiépítvén egymás között a neprokonási munka szilárd alapját.

A finn—ugor kulturális munkáról, mint művelődési tényezőről hosszabban érteke- zik F. A. Heporauta dr. A neprokonási

munka eszméjének lényegét abban sűríti össze, hogy ez nem valamilyen érzelmeskedés, amelynek sem gyakorlati eredménye, sem pedig határozott célja nincs, hanem ellenkezéleg: a nemzeti öntudat felébresztése és megerősödése által szabadon fordíthatjuk fejünket testvérnépeink felé és a kulturális kapcsolatok révén a rokonnépek szellemi javai is alkalmasak a művelődés gazdagítására. A néprokonsági munka többé már nem öncél, hanem az érzelmi bázison felépített szilárd tevékenység, a rokonnépekkel folytatott kulturális együttműködés mozgató ereje. — Hazánknak, mely a trianoni kényszerbékét megkötiességében, ellenséges szomszédoktól körülveve élt, hosszú ideig volt meg a lehetősége a rokon népekkel kötetlen kapcsolatok kiépítésére. Most azonban, miután ezek az akadályok — legalább is részben — megszűntek, a finn—magyar viszony évről-évre egyre jobban megerősödött s a testvérnépek mindinkább közelebb jutottak egymáshoz.

A gyakorlati néprokonsági munka szélesebbé tételére a Finn—ugor Kulturális Bizottság szakcsoportokat állított fel. Orvosok, gyógyszerészek, tanítók — legnagyobb számú szakcsoport — műszakiak cseréje, ifjúsági szervezetek együttműködése, képviselőházi tagok, újságírók kölcsönös látogatása, stb., stb.

A néprokonsági munka jövőbeli lehetőségeinek kibővítésére a rokon népek iránti érdeklődést szoros kapcsolatba kell hozni az általános kulturális és népművelési tevékenységgel és a többi szellemi mozgalmakkal. A tankönyvekben az eddigénél kimerítőbb módon kell tárgyalni a finn—ugor testvérországokat és a rokon népeket, még pedig úgy, hogy az ifjúság megértse: mily nagy jelentőségű nemzeti ügyről van szó. Ezt a földrajz- és történelemtanításon kell kezdeni, figyelemmel a rokon népek ügyére. Figyelmet kell szentelni a rokon népek nyelvének. Iskolas- és diákcsereket folytatni. Szakiskolai tanulók tanulmányi kirándulásai a testvérországokban szintén nagyban fejlesztik a néprokonsági munkát, úgyszintén a művészet és irodalom reprezentánsai vendégszereplése, illetve kiállítások rendezése. Ezek a kapcsolatok velünk, magyarokkal, a háborús állapot ellenére is megvannak és ez már jó előfeltétel a folytatolagos együttműködésre. — írja Vainó Musikka.

Kulai Sándor is igen figyelemreméltóan emlékezik meg az Évkönyvben a finn—magyar kulturális munkáról. A finn—magyar barátság mindig őszintén, bensőséges, rokoni érzelmi és festvéries volt. A két testvérnép mai nemzedékének kulturális munkája köztudomású. Láttuk az 1939—40-es téli finn háború idején a finnek javára rendezett gyűjtési akció eredményét. Ez az együttérzés és együttműködés a két testvér nép ifjúságának nemzeti öntudatát erősítette.

Az Évkönyv ékessége természetesen Antti Sovijärvi-nek vitéz nagybányai Horthy Miklósról, Magyarország kormányzójáról írt ismertetője. Részletesen mutatja be az író kormányzónk életét gyermekkorától kezdve katonai pályáján keresztül addig a legnagyobb munkájáig, amely a világháború után megteremtette a magyar honvédséget s előkészítette a magyar nemzetnek a feltámadáshoz vezető utat.

Kulai Sándor a nemrég hősi halált halt kormányzóhelyettes vitéz nagybányai

Horthy István életrajzát szintén megismerteti a testvér finn néppel.

Weöres Gyula a magyar elbeszélő népköltészet, Képes Géza pedig Ady és Babits munkásságát ismerteti. *Viljo Tervonen* a finnek halhatatlan írójáról, Arvi Järventausról — kinek több magyar tárgyú regénye (Honfoglalás, Füstölög föld, Szénégető) és A szomorú fűz országa c. alatt az írónak magyarországi élményeit és emlékeit megörökítő utóírás jelent meg — ír bővebb ismertetőt.

Radocsay Dénes a magyar képzőművészetet és azok jelesebbjeit mutatja be a finnnek.

A bukovinai székely telepéseknek is szentel a könyv annyit, hogy abból tájékozódást kap a testvérnép.

Ime, nagyjában ezek azok a kulturális vonatkozások, melyeket — mint a néprokonsági munka eddigi eredményét — ismertetik a kiváló szerkesztők és nem kisebb értékű munkatársaik, Szeretnők, ha — nemcsak újság- és folyóiratok cikkeiben, hanem egy íven, vagy ehhez hasonló módon nyujtana minél többet és minél gyakrabban a testvér népekről földrajzi, történelmi és kulturális vonatkozásokban a magyar közönség részére a Finn—ugor Kulturális Bizottság, hogy ne csak azok, akik tanulmányi vagy ösztöndíjas látogatáson vannak künt a rokon népeknél, ismerjék meg azokat, hanem a nagyközönség is, amely annyiszor hangzatosított rokonszenvvel és együttérzéssel kíséri a testvér népek minden ügyét, minden megmozdulását.

Doma János

REFORMÁTUS VILÁGSZEMLE. (Komárom, XI. évfolyam, 3. szám.)

Dr. Gönczy Lajos a Romániában maradt reformátusokról írt cikkeket, A Romániában maradt református egyházrész annak ellenére, hogy leszakadt a magyarországi református egyház testéről, még mindig tekintélyes erőt képvisel. Csaknem 500 lelkes, tanár és tanító vezetése alatt 182 000 református hívő olyan tényező, amellyel mindenkinek számolni kell. Természetesen az elszakadás által küzdelmesebbé vált életük, amely főleg a lelkes, tanító- és tanárhiányban mutatkozik igen erősen, mert az üresen maradt állomásokra nem tud a töredékegyház új erőket állítani, vagy csak olyanokat, akiknek nincs meg a kellő képzésük s az államhatáron így csak ideig-óráig túri meg őket. A tanító hiányán túl még égető kérdés a lélekszámcsökkenés, amely a tömeges magyar területre való menekülésből adódik. Nagyon megürültek a helyek a templomokban, az iskolákban s egyházi tisztviselőkben is. Vannak helyek, mint például Györgyfalva és Tordaszentmiklós, ahonnan csaknem az egész ifjúság ájtott Magyarországra. Hogy mennyire nagy gondot, sok helyen leküzdhetetlen akadályt okoz a tömeges átvándorlás, ezt az egy kiragadott példa mutatja: az óromániai egyházmegyében 50 000 lélek volt nyilvántartva a bécsi döntés előtt, most 15 000-ről tud csak a nyilvántartó Naptár. A hunyadi egyházmegye a régi 12 568 lélek helyett most csak 8264-et talált. Még elszomorítóbb a szórványok helyzete, ahol már a bécsi döntés előtt is nehézségek voltak, ez a gond azonban a repatriálás következtében még súlyosbodott. Hogy mit jelent a szórványok helyzete, a más vallású és népek tövében, tudjuk, de azt is tudjuk, hogy az erős testvéri összefogás min-

den nehézséget kibír s ezt az ifjúságnak kell magából kialakítania. Ezt nagyszerűen jellemzi a „Reformátusok Naptára” című képe, amely egy ifjú magyar párt ábrázol, ahogy egy fiatal fenyőt ültet a derékba-tört öreg fenyő tövébe. Az egész jelenetet besugározza a hegytetőn álló templom fölött ragyogó bethlemi csillag sugárzójele. Nekünk az a biztos reménységünk, hogy Isten segítségével zsendül már az új élet az elszakított részen a nagy földindulás után, a romok fölött. B. S.

Az ORSZÁG UTJA 1942. májusi számában Gogolák Lajos írt hosszabb értekezést „A nemzeti eszme Keletközép-Európában” címmel. Bemutatja, mi okozta a XIX. század nyugaton általában tapasztalható sajátosságainak és a keletközép-európai sajátosságoknak nagy különbözőségeit. Amíg a modern nemzeti eszme Keletközép-Európában általában a rendi hagyományokra, s így a multira is támaszkodott, addig nyugaton mindvégig az aránylag hagyománytalan s csak a jövőbe néző friss polgári elem eszmevilága volt. A nemzeti eszme társadalmi vonatkozásainak bemutatása igen éles intuícióra vall, kár, hogy éppen Magyarország esetében nem mutatja be eléggé tisztán az ú. n. nemzetiségi harcok lényegét: a rendi-nemzeti hagyományokra támaszkodó magyar nemzeti gondolat s a nemzetiségek mindvégig népi természetű nemzeti eszméje között tátongó nagy szakadékot. E ponton csak mellékes jelenségeket tárgyal, a lényegét nem fogja meg. Mikor a szlovák nacionalizmusról beszél, jól világítja meg annak herderi indítását, a „pánszlávismus” légvárakhoz való csatlakozását, de nem hangsúlyozza, hogy milyen nagy paradoxon jellemzi a XIX. századi szlovák lelkiséget egyfelől a „hazán felül álló nemzet” gondolata, másfelől a történelmi hagyományok érvényesülése, az írónál a magyar írőkkel való közös lelki magatartás jelenségei miatt. Igen érdekes — s ezt élesen látó szemmel figyeli meg — hogy milyen nagy különbség van az irodalomnak nyugaton és nálunk játszott szerepe között: amíg nyugaton az irodalom a modern nemzeti eszme hajtása, addig nálunk vezető, irányító jelenség. Mi még azt tehetjük Gogolák e megállapításához: ezért van, hogy a nyugati írók a keletközép-európai irodalmakat „politikus” irodalmaknak látják. Ső.

SÜDOSTFORSCHUNGEN (1941. december, Leipzig.)

G. Fittbogen (St. Ludwig Roths Kolonisationsversuch im Zeitgeschichtlichen Zusammenhang) nagyobb tanulmánya a Magyarországra irányuló német telepítő terveket hasonlítja össze. Fr. List Magyarország gazdasági fellendítésére gondolt tervehet s ebben egy célt követ Széchenyivel. Evi félmillió német bevándorlóval akarja az ország hiányzó lakosságát növelni. A bevándorlók megmagyarosodnának. A megerősödött ország átvénné a török birodalom örökségét. Mindez erősítene a német vámaniót, itt találna meg a németiség a maga számítását. Höfkenporosz publicista, List követje ugyan, de eltéréssel. Konceptiója szerint a török hatalom alól felszabadult népek nem esnének egy újabb, magyar uralom alá, hanem szabad államszövetséget alkotnának Ausztria és Németország védnöksége alatt. A szövetségben jelentős szerepet szánt Romániának. „Egy, a Németországgal ter-

mészetszerűen összekötött román birodalomnak ugyanaz a nagy jelentősége volna, mint a magyarnak, sőt még nagyobb. A betelepülés célja is más: a magyarországi németiség szaporítása. Ezenkívül nem egészen 100.000 német vándorolna be, de ők aztán megőriznék német voltaikat.

A két, Németországból származott tervet végül Ausztria is felkarolta, Schwarzenberg minisztériuma programjába vette, hogy erősíti a német elemet az örökös tartományokban, de különösen az „osztrák keleti tartományban”, ahogy az osztrák birodalom hívei nevezték Magyarországot. A telepítésre csak 1858. végén kezdtek intézkedéseket tenni. De lassan haldokolt a dolog s ebben része van Szögyény János miniszteri tanácsosnak, mert minden hivatalos eszközzel, törvényes formában szabotálta a németesítési terveket. Az eddigi tervektől függetlenül az erdélyi szászok is gondoltak telepítésre, hogy a fejlődésnek indult magyarsággal szemben erősítsék magukat. Roth lelkész pedig azzal a céllal indított meg 1845-ben egy telepítési akciót, hogy a szász földművelést és gazdasági életet felfrissítse. A lebozoltításnak technikai hibái voltak, Magyar és román részről pedig, különösen Jósika Sámuel, akadályokat gördítettek elé, de maguk a szászok sem szívesen látták néptársaságukat. Így ez a terv sem valósult meg.

E. Bonomi (*Die Pest im Ofner Bergland*) az 1710. és 1739. évi pestis járványban a budai hegyvidéken (Pest—Zsámbék vonalon) meghaltak névsorát, adatait a járvány ájtatossággal gyógyítását, a temetést, fogadalmakat, emlékeket közli. H. Weinelt a szlovákiai német típusú városok leírásával, kiváltságaival, a „magyarosítás által felszívott” német lakossággal, K. Horedt pedig az erdélyi várak keletkezésével és leírásával foglalkozik. B. Zimmermann a soproni értékes zenei életéről közöl adatokat. (*Der Ödenburger Musikverein im Jahre 1835.*)

Fr. Müller (*Die Rolle und Wirkung der deutschen Kultur in Osteuropa*) két megszorítást tesz cikkében. A kultúrát, a népek összeműködésének eredményét, csupán egyes népekhez köti, a nyugati fogalmat pedig Középeurópára, még inkább a németiségre korlátozza. A német hatást szinte a bronzkorszakig viszi vissza, mert ez olyan törzsek közt keletkezett, amelyekből végül a germánosság fejlődött ki. A népvándorlás után a kultúrát vezető a Németrómai Birodalomra szállt, ezzel a németek magukra vállalták a felelősséget a történelmi korból kiindult kultúrális munkáért. Itt szembe került a katolikus egyházzal, mert az — ebben a tekintetben félreértve a kereszténységet — a földközítengeri kultúra pusztító népkerveredését át akarta plántálni Európa többi részébe is. Majd kialakult Nyugat, mint kultúrateremtő és Kelet, mint bomlasztó. Ezzel ellentétben a németeken van a kultúrateremtés. Jellemző például hozzá fel a szerző, hogy a sokat emlegetett ősi székely kultúra voltaképpen a német műveltség lecsapódása, amint egy tekintetből megállapítható. A németiség további teljesítményei: a 12. és 13. sz.-i német települések, IV. Béla várépítése a tatárjárás után, mint a német védelmi rendszer átvétele, a török kiűzése után újabb települések. Ma a bomlasztó Keletet jelenti Amerika, mert ott a földközítengeri népkerveredés civilizációs típusa uralkodik és Oroszországban, mert ott törtek

föl, titkos erjedés után a francia forradalom erői. Nyugatot Németország képviseli, a „szervesen tagozott népségek középeurópai kultúratiszának”, elvével. E népségek közül kiemeli a románokat, idézve Radulescu—Motrunak, a Román Akadémia elnökének szavait: „A román nép mélyen rokon a német szellemmel. Mindkettőnél a paraszt mélyréteg hozza létre az azonos magatartást. Mint a német, a román sem tréfál a vallással; mint a német, ő is mélyen a földhöz és a fajhoz kötve érzi magát. A román természetből fogva nacionalista, azaz az univerzális ellen van, akár a katolikus egyház, akár a kozmopolita társaság alakjában jelentkeznek is.”

Bő folyóirat- és könyvszemle egészíti ki e kötetnyi számot, benne számos magyar földrajzi, néprajzi és történeti munka ismertetése.

Nánay Béla

KÁRPÁTMEDEMCE (*Gazdaságpolitikai szemle, 1942. augusztusi szám*).

A Kárpátmedence, jóllehet már megindulásától kezdve súlyt helyezett az agrárkérdésekre, mostani számát teljesen a mezőgazdaságfejlesztő összes fontosabb részkérdéseknek szenteli, megemlítvén a külföldi mezőgazdasági vonatkozó intézkedéseket is.

Mindjárt a I. bécsi döntés után, 1941. június 22-én hívta életre br. Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter a földművelésügyi minisztérium erdélyi kirendeltségét. A miniszter — maga is gazda és erdélyi — igen jól ismeri az erdélyi gazdasági viszonyokat és tennivalókat. A kirendeltség dr. Balogh Vilmos m. tanácsos vezetésével Kolozsvárott működik. Nagy és fontos feladat várt erre az intézményre és igyekezett is a lehetőség szerint megfelelő feladatának a szükségesség sorrendjében. Alig egy éve, hogy működik és máris egész sorát valósította meg a rábízott tennivalóknak. Pedig nagy munka volt. Húsz év mulasztását kellett pótolnia. Mindjárt első dolga volt, hogy Erdélyt beleillesse a földművelésügyi igazgatásba és sorra vette az időszerű sűrűs tennivalókat. Kiosztott kb. 1000 vagon vetőmagot. Majd az EMGE (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület) anyagi támogatásával és közreműködésével gazdasági gépeket, műtrágyát adott a gazdáknak. Alsószukon növénynevelő telepet létesített. Az állattenyésztés ügyét kedvezményes áru, törzskönyvezett apa- és anyállatok kiosztásával karolta fel. A tejfeldolgozás elsajátítását tanfolyamok rendezése útján tette lehetővé. Az állategészségügyet aként szolgálta, hogy állatorvosokból álló bizottságok működtek a fertőző betegségek leküzdésére. A sertéspestis elleni ojtáshoz ingyen szérumot adott. Szociálpolitikai téren ismeretterjesztő előadásokat tartottak. A mezőgazdasági szakoktatás ügyét különböző jellegű gazdasági tanintézetek felállításával és téli tanfolyamok tartásával szolgálja. A növényegészségügy, jelesen a gyümölcsfák szakszerű ápolása komoly léptekkel halad előre.

Európa élemezéséről főleg a délkelet-európai agrárállamoknak kellene gondoskodni — írja másik cikkében a *Kárpátmedence*. Itt azonban — Európa élemezésének fedezésénél — még sok kívánnivaló van. Nálunk és Bulgáriában ugyan belterjes gazdálkodás van, ezt azonban nem lehet elmondani a többi délkelet-európai államokról (mint Görögország, Románia, Szerbia, Szlovákia és Törökország).

Ugyanis sem a mezőgazdaságilag megművelésre alkalmas területet, sem a munkaerőt nem használják ki kellően.

Magyarországon ugyan legalább 75—80 százalékát használják ki a munkaerőnek, de már Bulgáriában csak kb. 63 százalékát, míg Szerbiában 59 százalékát sem. Az európai új rend érdekében szükséges tehát, hogy a délkelet-európai agrárlehetőségeket jobban kihasználják, intenzívebben gazdálkodjanak. Akkor aztán a „Südostraum” 80 millió ember helyett 130 millió ember táplálható. A mezőgazdaság fejlesztésére ugyan Magyarország már nagy lépéseket tett s ugyanaz tapasztalható — bár kisebb mértékben — Görögországban, Szerbiában és Romániában, — írja I. T. Sz.

Szlovákia mezőgazdaságának fejlesztése abból a célból történik — írja másik helyen a *Kárpátmedence*, hogy biztosítsa mezőgazdasági cikkeiben az ország ön-ellátását. Ez német segítséggel történik, Minthogy Szlovákia átlagos gabonatermése 14 q, egy-egy tehén tejhozama 1300—1500 liter között mozog, így mezőgazdasági termelésének szintje javításra szorul. Ezekben a hiányosságokon a német mezőgazdaság módszerének bevezetésével akarnak segíteni. Elsősorban a zsirellátást kívánják szélesebb alapon biztosítani, főleg az olajmagvak termésének kibővítése, a tejtermelés korszerűsítése által. A gabonatermelés állagát elsősorban mezőgazdasági gépek behozatalával teszik lehetővé. Szlovákia vámentességét biztosít Németországnak és Magyarországnak ezeknek a gépeknek a bevitelénél. Mezőgazdasági gépek behozatalára Szlovákia 500 millió koronát irányzott elő, mivel a szlovákiai agráriusok gépeinek állománya felét sem teszi ki a szükségletnek.

Horvátország mezőgazdaságát ötven agrárterv alapján akarják szabályozni. A horvát mezőgazdaság egészséges fejlődésének legnagyobb akadálya az, hogy a birtokok nagyon felapróztak. Ennek természetellenes ellenszere lenne, mint orvosság, legfőképpen a tagosítás, aztán a belső telepítés, továbbá a paraszti örökjog megváltoztatása és az agrár lakosságnak a mezőgazdasági iparban leendő foglalkoztatás. A minisztérium arra is törekszik, hogy a rendelkezésre álló termésterületet növelje, azt tervszerűen kihasználja, úgy szintén az állattenyésztést úgy mennyiség, mint minőség tekintetében magasabb színvonalra emelje.

Doma János

DEUTSCHE ZEITUNG. (1942. szept. 6. Budapest.)

Ph. Böss a vezető cikkben (*Völkische Flurbereinigung*) a magyarországi németek kitelepítésével foglalkozik. Berencz Ádám lelkésznek az apatini Donauban (1942. jún. 13-i szám) közölt cikkével vitatkozva. Berencz még 1939-ben vallott német hivatalos terveket s Hiller beszédét veszi alapul. E szerint az Európában vegyesen lakó népeket szét kell választani. A Délkeleten lakó életképtelen német töredékeket hazatelepítik. — Ez azért is szükséges, — fűzi hozzá Berencz, — mert a magyarországi német vezetők annyira megmérgezték a magyarság és a németek viszonyát, hogy a békés együttélést, legalább is a németiség egy része, veszélyezteti. Tehát sor kerül az itteni németek kitelepítésére is.

Böss a következőket állítja Berencz érveivel szemben: A magyarországi németiség

nem pillanatnyi sikerek, hanem hideg megfontolások alapján tüzi ki céljait. F. célok egyeznek a telepítők, Savoyai Jenő herceg, Merczi Florimond gróf és mások akaratával, őket pedig nemcsak gazdasági elgondolások vezették. Itt egy és negyedmillió tömb keletkezett, melynek még a legkisebb csoportja is nagyobb 40.000 főnél. Nem életképtelen töredék, sőt jól van szervezve, biológiailag egészséges, gazdasági élete virágzik. Jövőjét biztosítani fogja itt, mint önmagában zárt, életképes egység; nem lesz az anyaország gyámoftja, hanem ellenkezőleg erős bástyája, őrállója és hid ama népekhez, „amelyek a német nemzeti célokat tisztelik s a németekkel együtt akarnak dolgozni”. Különben is a német hivatalos körök csak szükségmegoldásnak tekintették az áttelepítést. Most, hogy a ltván területet visszafoglalták, változtattak az 1939-es elhatározásukon s a németeket újból átköltöztetik Litvániaiba. — A németiség államhűségének igazolására pedig idézi Böss Bárdossy Lászlónak és Kállay miniszterelnöknek a Südostdeutsche Rundschauban írt cikkét, s megjegyzi: „Föltételezzük, hogy a felelős magyar államférfiak nem valamely külpolitikai okból kényszerültek így írni.”

A német érdekek megvilágítása után a magyarság szempontjából is áttekintő a kitéleptést. Itt Siposs Sándor dr.-nak a Láthatár aug.-i számában megjelent írásából kiemeli, hogy a kiköltözők vagyonának megtérítése megterhelné a magyarságot; a népességökkenés lerontaná a népsűrűséget s a magyarság kárára változtatná meg a nemzetiségi arányokat.

Ezekből levonja Böss a következtetést: a németek kiteleptése, mégha sokat hangoztatják is, illúzió csupán. A németek itt vannak, és itt fognak maradni.

J. Senz (Ein Jahr VDU. — Volksschulen) a német népiskolák első évét értékeli. Tizenhét elemiskola nyílt, harminchét tanteremmel és tanítóval. Ez az iskolaköteles németek egy százalékának sem elegendő ugyan, mégis mérőföldjelző eredmény. Jelenti, hogy a németiség a maga felelősségébe, a maga kezébe vette iskoláit, s ezzel népi tevékenységének új területet hódított. Hátra van azonban, hogy ez iskolák formában és tartalomban teljesen németté válnak német-ön tudatos tanítók vezetése alatt. Bár az alkalmazott tanítóknak lobog a népi lelkesedés, többségükből hiányzik még a német kiképzés, s ezt elsősorban önmunkássággal kell elsajátítaniok. Mert a német népnevelőnek egyben a német népmozgalom előharcosának is kell lennie. Nánay Béla

NOUVELLE REVUE DE HONGRIE. — 1942. augusztus.

A szám vezető cikkében Zsrai Miklós „A finn-ugor népek az oroszok ellen” címen azzal az ezeréves küzdelemmel foglalkozik, melyet a finn-ugor népek folytattak Oroszország ellen megalakulása percétől. A finn-ugor népek bölesője a mai Oroszország területén ringott s a skandináv kereskedők vezetése alatt kialakuló állam hamar érezte hatalmát a területén élő finn-ugor törzsekkel. „Sohasem fogjuk pontosan megtudni — kiált fel a szerző, — mekkora volt a finn-ugor népek vérvesszesége az orosz terjeszkedés következtében.” Egész törzsek semmisültek meg. A vogulok és osztyákok

nyomorult állapotba jutottak. Kiseb kedvezőbb volt a sors eleinte a Közép-Volga mentén élő zürjének, votjákok, cseremiszek, mordvinokkal szemben. Később ezek is két ellenség, a bulgár-törökök, majd a tatárok és oroszok közé kerülve, ez utóbbiak áldozatául estek. A szerző megállapítja, hogy a népek a szovjet uralom alatt némi önállósághoz jutva, népességükben erősödtek. Ezután a finn népek történetével foglalkozik a tanulmány, ideértve a balti finneket is. Ezek élete is örök küzdelem a kettős ellenség: először a svéd, majd az orosz ellen, melyek közül az utóbbi volt a veszedelmesebb, mert míg a svédnek a nyugati civilizáció módján és eszközével uralták a finneket, addig az oroszok csak gyarmatnak tekintették. Népi erejüket szerencsére a százados elnyomás sem tudta megtörni.

Az érdekes cikkeket közül különösen érdeklődésünkre tarthat még számot Györffy György tanulmánya a székelyek eredetéről. Ebben hadtörténelmi feljegyzésekből azt állapítja meg, hogy a székelység a magyartól eltérő eredetű elem. Települési formájából pedig arra következtet, hogy a székelység határvédő elem volt s az ország különböző vidékeiről került össze. Tehát a székelység nem egységes eredetű, hanem a magyarság különböző törzseiből és a magyarsághoz később csatlakozott keleti népelemekből tevődött össze. Egységes szervezete és életformája révén hamar egységessé olvadt össze s egységét és népi tisztaságát is épen zárt életformája miatt máig megőrizte.

Tóth Béla

KISEBBSÉGVÉDELEM. (Budapest, 1942 3—4. száma)

Besenő Sándor dr.: „A moldvai magyarok.” A Moldvába és Bukovinába szóródott magyarokról egész irodalom kerekedett, számontartva a nemzetletről leszakadt negyedmilliónyi magyar s állandóan nyilvántartva a kérdést hazahozataluk érdekében. Besenő dr. a moldvai magyarság alapos ismerője 120—125 ezerre becsüli a moldvai magyarok számát, ezt a számot a román statisztika alaposan lepassztja, de ellentmondásba keveredik sajátmagával, mikor a moldvai katolikusok számát 1930-ban 110.000-ben állapította meg. A katolikus vallást pedig Ó-Romániában „magyar vallásnak” nevezik, ami kézenfekvően bizonyítja, hogy ez a 110.000 lélek magyar származású. De nem is találunk komoly román néprajzi tudóst, aki állítaná, hogy a moldvai katolikusok nem magyar származásúak. A XVIII. század végén megejtett népszámlálás alkalmával, amelyet az osztrák megszálló közegek hajtottak végre, megállapították, hogy Nyugatmoldva lakóinak a fele sem román. Ebből az időből pontos feljegyzés áll rendelkezésünkre, amely szerint a magyarok száma ebben az időben 30.000 volt s számuk 1806-ban 50.000-re emelkedett. Másfél század alatt ennek a lélekszámnak a természetes szaporodás alapján 300.000-re kellett volna emelkednie. Moldvában rendkívül súlyos vérvesszeség érte a magyarságot, mert mintegy 700—800.000-re tehetjük azok számát, akik az idők során, a román türelmetlenség hatása alatt elszakadtak a nemzet testétől és beolvadtak a románokba. Még 1588-ban az akkori oláh vajda titkárnak feljegyzése szerint a magyarok Nyugat-Moldva lakos-

ságának egyharmadát alkották. Ha figyelembe vesszük, hogy a jelzett idő után, különösen pedig a siculicidiumot (1764) követő években, számos székely költözött át Moldva területére, akkor ennek az arálynak még növekednie kellett volna. A moldvai magyarok jelentős része ma is magyarnak vallja magát még a román népszámlálás szerint is és nagyon sok elrománosodott község van, amely magán viseli az egykori magyar bélyeget s ez mind azt bizonyítja, hogy ezeken a helyeken talált magyarok zöme leszármazottja azoknak az ősmagyaroknak, akik a honfoglalás alkalmával telepedtek le a Szeret, Szucsava, Moldva, Beszterce Tatáros és Putna völgykatalanaiban. Amikor a moldvai magyarok, akik 1050 év óta élnek ezen a területen, arról értesültek, hogy a bukovinai székely magyarok visszatérhettek az anyaországba, lázas sietséggel készülődtek a hazajövetelre és a Bukovina határához közeleső községek lakói szekerekkel és gyalogszettel jöttek át a határon. Példájukat követnék a többi magyar községek is, mert egyetlen moldvai magyar sincs, aki ne tudná és ne érezné át azt az éneket, amelyet még a bölesője fölött daloltak, hogy: „Halljuk áll még Magyarország...”

B. S.

MAGYARORSZÁG (Esti híradó, aug. 13.)

Vass László „Egy régi feladat” címen foglalkozik a debreceni Nyári Egyetemen elhangzott előadásokkal, melyeket a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatosan egyrészt Eszterházy János, a Szlovákiai Magyar Párt részére és Csáky Mihály gr. a szlovákiai kultuszügyek rendezője tartott, másrészt pedig a nemzetiségi tanfolyamon Pataky Tibor dr. államtitkár nagyszabású előadásával vezetett be, világosan ismertetve nemzetiségi politikánk alapelveit. Ezekkel kapcsolatosan Vass László cikke végén a következőket írja:

„A Szlovákiai Magyar Párt vezére Debrecenben nyílt kéréssel fordult a hazai magyar ifjúsághoz, hogy tanulja meg a Magyarországon lakó nemzetiségek nyelvét és foglalkozzék azoknak kérdéseivel és nehézségeivel. Ez legyen a magyar ifjúság egyik legnagyobb feladata, — mondotta az illusztris előadó — mert ezzel tud legjobbat használni a szentistváni alapokon álló magyar jövőnek. A nagy magyar államalapítók hagyományait gyökerező feladatra figyelmeztet ez a kérés. A magyar alkotmány bő lehetőségeket biztosít e feladatok teljesítésére: értelmesen, magyar realizmussal és kellő szakismerettel gyakoroljuk. A magyar társadalomnak át kell nevelnie magát ebben az irányban. Szűnjön meg az elagott, önző felfogás, amely annyi hibát okozott és annyi veszélyt hordott magában. Minden magyarnak itt ma abban kell munkálkodnia, hogy az egyetértés és kölcsönösség, a bizalomteljes együttműködés irányát helyesen szabjuk meg a velünk együtt élő népek felé. A méltányosság, a magyar méltánytartás és arányérzék megfelelő iskoláját kell kijárunk, hogy biztosíthassuk nemcsak magunknak, hanem az itt lakó nemzetiségeknek is a békés, nyugodt, harmonikus fejlődést, Kavarog és forr a világ, benne a mi sorsunk is. A történelem azok felé nyújtja szerencse-kezet, akik higgadtan és kiegyensúlyozottan tanulják meg hivatásukat teljesíteni.”

Ma nélkülözhetetlen

a külpolitika
időszervi kérdéseiről és eseményeiről a

KÜLÜGYI SZEMLE

tárgyilagosan és szakszerűen tájékoztat —

Kiadja a Magyar Külügyi Társaság

Szerkeszti dr. Drucker György

Évi előfizetési díj 10.— P — Kiadóhivatal:

Budapest V., Országháza

Kérjen mutatványszámot!

Csend, béke, fény!

STADLER AURÉL
délvidéki költő verses-
könyve a kisebbségi
sors és a felszabadulás
dalaival

Ára 4 pengő

Megrendelhető a szerzőnél:
STADLER AURÉL, Pálcsafüredő

MAGYAR ALBUM

a nyitrai „A HID” szlovákiai magyar
irodalmi társulat kiadásában és Dallos
István szerkesztésében megjelenő több
mint 1200 oldal terjedelmű könyvsorozat.
Rendelje meg és ajánlja ismerőseinek.
Előfizetési ára **36 — pengő**, amely rész-
letekben is fizethető. — Megrendelhető
„A HID” szlovákiai magyar irodalmi tár-
sulat magyarországi irodájánál:

KASSA, KÁLVARIA UTCA 32. SZÁM.

OKTÓBER

MAGYAR SZEMLE

Szerkesztőbizottság:

GRÓF BETHLEN ISTVÁN elnök
SZEKFÜ GYULA alelnök

Törvény és rendelet HOYED ISTVÁN

A ciszterciak HUSZTI JÓZSEF

Ravasz László CLIO

Leval a kormányon PARISIENSIS

Gazdaságok hanyatlása

HERTELENDY GÁBOR

Az új biológia RAPAICS RAYMUND

Magyar helyesírás PAPP JÁNOS

Hronský és Urban KOVÁCS ENDRE

Külpolitikai szemle GOGOLÁK LAJOS

Magyar szentimentalizmus

PÉNZES BALDUIN

Új könyvek

Szerkeszti:

BCKHARDT SÁNDOR

MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

Budapest, V., Vilmos császár-új 26.

Előfizetési ára

magánzemélyeknek

évi **9 pengő 60 fillér**

ADLER IRÓGÉPEK VASS JÁNOS

Portable és egyéb irodai gépek
vezérképvisellete.

IV., Irányi utca 4 szám.

Telefon: 183-628.

Ajánlható könyvek a nemzetkisebbségi szakirodalom köréből:

SZÉCHENYI ZSEBKÖNYVTÁR

1. sz. Váradi J.: Széchenyi életlátása. A nemzetiségi kérdés 43 old.	—80 P		
2—3. sz. Széchenyi értelmei. Bevezetéssel, jegyzetekkel ellátva Váradi József. 72. old. ...	1.50 „		
A füzeteknek különös aktualitást kölcsönöz az, hogy mindkettő foglalkozik Széchenyi 100 évvel ezelőtti nov. 27-én elhangzott I. akadémiai beszédével, melyben a nemzetiségi kérdésben vallott elveit fejtette ki.			
<i>Balkán könyvtár.</i> Szerk. Gál István. 1. sz. Magyarország és a Balkán. A magyar tudomány feladatai Délkelet Európában. 112. old.	3.— „		
<i>Ács Tivadar:</i> Magyar úttörők az Újvilágban. László Károly 1850—67. évi naplófeljegyzései a Kossuth-emigráció amerikai életéből 199. old.	6.— „		
<i>Domokos Péter Pál:</i> A moldvai magyarság. 599. old. Füzve	14.— „		
<i>Halász Antal:</i> A hazatértek. A bukovinai magyarság kétszáz éve. 119. old. számos képvel. Füzve	5.— „		
<i>Hóman Bálint:</i> Magyar sors — magyar hivatás. 307. old. Füzve	4.80 „		
<i>Ligei Ernő:</i> Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. 214. old. Füzve	5.80 „		
<i>Máthé Elek:</i> Amerikai magyarok nyomában 249. old. Füzve 7.— P. kötve	9.— „		
<i>Mikecs László:</i> A csángók. 412. old. Számos kép és térképmell. Füzve	9.— „		
<i>Mikó Imre:</i> Huszonkét év. 1918—1940. 326. old. Füzve	8.— „		
<i>Dr. Oroszhegyi Jóna</i> (gy. orvos Romániában 1860—62); Román élet 158. old. (Erdélyi Ritkaságok 5. sz.)	4.— „		
<i>Polzovics Iván:</i> Széchenyi nemzetiségi politikája 46. old.	2.— „		
<i>Pusztai-Popovits József:</i> Román kultúrelét a magyar Erdélyben. 76. old.	3.— „		
<i>Siculus:</i> A moldvai magyarok őstelepülése, története és mai helyzete. 184. old. Térképmelléklettel	6.— „		
<i>Szekfü Gyula:</i> Állam és nemzet. 374. old. Füzve 12.— P. kötve	15.— „		
<i>Szekfü Gyula</i> szerkesztésében: A magyarság és a szlávok. 279. old.	6.60 „		
<i>Vájlók Sándor:</i> A turócszentmártoni szlovák memorandum. 22. old.	1.— „		
<i>W. Schneefuss:</i> Die Kroaten und ihre Geschichte. 109. old.	3.25 „		
<i>E. Csallner:</i> Denkwürdigkeiten aus dem Nösnergau. Ein zeitkundlicher Beitrag zur Geschichte d. Stadt, d. Kapitels u. d. Distriktes Bésritz. 143. old.	4.— „		
<i>K. Benyovszky:</i> Bratislava-Pressburg in Wort u. Bild. Ein Führer durch die Hauptstadt d. Slowakei. mit 25. Ill.	2.56 „		
<i>W. Sattler:</i> Die slawonische Draumiederung als deutsche Volksinsellandschaft. Mit 7 Karten und 18 Abbild. (Deutsche Schriften zur Landes- und Volksforschung)	9.90 „		
<i>Bauer:</i> Ein Vielvölkerstaat zerbricht. Werden u. Vergehen Jugoslawiens. 129. old. Füzve	4.26 „		
<i>Braun:</i> Die Slaven auf dem Balkan bis zur Befreiung von der türkischen Herrschaft. 263. old. Kart.	6.82 „		
<i>Erenta:</i> Die Genesis des modernen Kapitalismus in Rumänien 118. old.	7.10 „		
<i>Fekete-Nagy-Gáldi-Makkai:</i> Zur Geschichte der ungarländischen Rumänien bis zum Jahre 1400. Auf Grund neuester Forschungen. 73. old. Füzve	7.80 „		
<i>Györgypát-Ecker:</i> Die deutsche Volkserzählung in Hajós einer schwäbischen Sprachinsel in Ungarn. 158. old.	11.30 „		
<i>Frauentienst:</i> Jugoslawiens Weg zum Abgrund. 197. old.	4.54 „		
<i>Isbert:</i> Ungarn (Kleine Auslandskunde) Kart. ..	2.84 „		
<i>Jánossy D.:</i> Die ungarische Emigration in dem Krieg ins Orient. 171. old. Füzve 14.20 P. kötve	17.04 „		
<i>Jahrbücher f. Politik und Auslandskunde.</i> 433. old. Füzve 14.20 P. kötve	17.04 „		
<i>Kerekes:</i> Was Ungarn von Siebenbürgen und Ostungarn zurückerhielt. Die wirtschaftliche Bedeutung der rückgegliederten Gebiete. 35. old. Füzve	1.25 „		
<i>Kniezsa:</i> Zur Geschichte der ungarisch-slovakischen Grenze. Mit 6 Beilagen	6.— „		
<i>Lebensraumfragen europäischer Völker.</i> Herausgegeben von Prof. K. Dietzl, Prof. O. Schmiöder, Prof. H. Schmittenhener 735. old.	21.30 „		
<i>Moravec:</i> Das Ende der Beneschrepublik. 403. old. Füzve 9.94, kötve	12.07 „		
<i>Otto:</i> Die Industrialisierung Ungarns. 187. old. füzve	5.54 „		
<i>Riedl:</i> Das Deutschtum zwischen und Barfeld. 81. old.	4.97 „		
<i>Die siebenbürgische Frage Studien aus der Geschichte der Vergangenheit und Gegenwart Siebenbürgens.</i> Redigiert von Prof. dr. E. Lukinich. 398. old.	12.— „		

STUDIUM könyvkereskedés

Budapest, IV. Kecskeméti-utca 8. — Tel. 185-616

FIDELIO KONZERVEK
Kiválóak! Olcsók!

Évtizedek óta
Imperial fügekávé